

VALODA: NOZĪME UN FORMA
10

Latvijas gramatiskā doma
gadsimta gaitā

LANGUAGE: MEANING AND FORM
10

A century of Latvian
grammatical thought

LU Akadēmiskais apgāds

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra

VALODA: NOZĪME UN FORMA
10

**Latvijas gramatiskā doma
gadsimta gaitā**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(krājuma sastādītājas un redaktors)

LANGUAGE: MEANING AND FORM
10

**A century of Latvian
grammatical thought**

Andra Kalnača, Ilze Lokmane
(editors)

Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā = Language: Meaning and Form 10. A century of Latvian grammatical thought: LU Humanitāro zinātņu fakultātes rakstu krājums; krājuma sastādītājas un redaktors Andra Kalnača, Ilze Lokmane. – Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 238 lpp.

Rakstu krājums *Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā* izdots ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Domes 2019. gada 1. aprīļa lēmumu, protokola Nr. 26-3/98.

Redaktore / Editor

Andra Kalnača, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redaktore vietniece / Assistant Editor

Ilze Lokmane, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze Auziņa, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Ina Druvieta, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte,
Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts

Daiki Horiguchi, Iwate University

Magdalene Huelmann, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

Karl Pajusalu, Tartu ülikool

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Svetlana Polkovņikova, Daugavpils Universitāte

Ilze Rūmniece, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti anonīmi / All articles are double-blind peer-reviewed

Rakstu krājums iekļauts / Indexed in *SCOPUS, MLA International Bibliography, EBSCO, ERIH PLUS, CEEOL, Index Copernicus International*

Maketu un vāka noformējumu veidojusi Andra Liepiņa
Korektore Ruta Puriņa

© Latvijas Universitāte, 2019

© G. Bērziņa, B. Cīrule, D. Deksnē,
D. Dimiņš, I. Druvieta, G. Gogolashvili,
D. Horiguči, A. Kalnača, R. Kvašīte,
L. Lauze, S. Lazdiņa, K. Levāne-Petrova,
A. Lisauskaitē, I. Lokmane, T. Lomtadze,
E. Mežale, G. Nešpore-Bērzkalne,
Dz. Paegle, L. Rītuma, I. Rūmniece,
B. Saulīte, M. Škrabals, A. Veckalne, 2019

ISSN 2255-9256

e-ISSN 2256-0602

ISBN 978-9934-18-493-2

<https://doi.org/10.22364/vnf.10>

Saturs

Priekšvārdi	5
<i>Ina Druvieta</i>	
Gramatikas pētījumi Latvijas simtgadei <i>Research on grammar for Latvia's centenary</i>	7
<i>Gita Bērziņa, Brigita Cīrule</i>	
Klasisko valodu gramatika Rīgas izglītības vēsturē <i>Grammar of classical languages in educational history of Riga</i>	11
<i>Daiga Deksnē</i>	
Priedēkļa <i>aiz-</i> nozīmju klasifikācija: no Jāņa Endzelīna atziņām līdz mūsdienām <i>Classification of prefix aiz- 'away' meanings: from Jānis Endzelīns approach to nowadays</i>	25
<i>Dens Dimiņš</i>	
Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā <i>Aspectuality and motion expressions in Latvian</i>	36
<i>Giorgi Gogolashvili, Tamari Lomtadze</i>	
From the history of the Georgian grammatical thought <i>Ieskats gruzīnu gramatiskās domas vēsturē</i>	53
<i>Daiki Horiguči (Daiki Horiguchi)</i>	
Verbu desemantizēšanās un konstrukcijas „ <i>ņemt/sēdēt</i> un <i>V</i> ” aspektuālās pazīmes <i>Desemantization of verbs and aspectual features of the construction “take/sit and V”</i>	66
<i>Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Ilze Rūmniece</i>	
Nenoteiksmes predikāts latviešu valodā, tā latīņu un sengrieķu analogi un Kārļa Mīlenbaha „ <i>absolūtais infinitīvs</i> ” <i>Infinitive predicate in Latvian, Latin and Classical Greek and Kārlis Mülenbachs' “infinitivus absolutus”</i>	76
<i>Regīna Kvašīte</i>	
Latviešu un lietuviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi: terminoloģiskais aspekts <i>Reflexive verbs of the Latvian and Lithuanian languages: a terminological aspect</i>	92
<i>Linda Lauze</i>	
Pakārtojuma vārdu <i>ka</i> un <i>kad</i> lietojums mutvārdu tekstā <i>The use of conjunctive words ka 'that' and kad 'when' in the spoken text</i>	105

Sanita Lazdiņa

“We don’t really have a preferred language”: a case study
of language practices in the Latvian–Estonian border area
(Valka and Valga twin-towns)

„Mums patiešām nav tādas prioritāras valodas”: valodas prakse
Latvijas–Igaunijas pierobežā (dvīņu pilsētu Valkas un Valgas
gadījuma izpēte)

114

Kristīne Levāne-Petrova

„Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus”,
tā nozīme gramatikas pētījumos

The Balanced Corpus of Modern Latvian, its role in grammar studies 131

Agnė Lisauskaitė

Lithuanian academic vocabulary: a corpus-based study

Lietuviešu akadēmiskās valodas leksikas korpuslingvistiska izpēte 147

Emīlija Mežale

Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē

The usage of demonstrative pronouns in Latvian and Finnish press 163

Dzintra Paegle

Augusta Tentēļa pareizrakstības komisijas likumi un to atspulgi
skolu mācību grāmatās un sabiedrībā

*Spelling rules developed by the Spelling Commission of Augusts Tentelis
and their reflection in books and the society* 182

Laura Rituma, Baiba Saulīte, Gunta Nešpore-Bērzkalne

Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis

The grammar model of Latvian Treebank 200

Mihals Škrabals (Michal Škrabal), Aiga Veckalne

Bērtin bērnu valodiņu: par kādu latviešu valodas verbālu konstrukciju
korpuslingvistikas skatījumā

Bērtin bērnu valodiņu ‘My language flows like a river’:

On one Latvian verbal construction from the perspective

of corpus linguistics 217

VALODA: NOZĪME UN FORMA. Izdošanas principi 232

LANGUAGE: MEANING AND FORM. Publishing principles 235

Priekšvārdi

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā” ir Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras un Baltu valodniecības katedras rīkotās 54. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām” (15.03.–16.03.2018.) materiālu un vairāku atsevišķi tapušu pētījumu apkopojums 16 rakstu veidolā.

2018. gada prof. Artura Ozola konference bija veltīta Latvijas Republikas 100 gadu jubilejai. Pēdējo simt gadu kontekstā (1918–2018) tika iecerēts runāt par gramatikas apraksta tradīcijām un gramatikas jautājumu interpretāciju latviešu un citu valodu vispārīgos, tipoloģiskos, kognitīvos, funkcionālos, sastatāmos u. c. pētījumos. 2018. gadā 120 gadu apritēja arī pirmajam plašākajam konceptuālajam latviešu sintakses aprakstam – Kārļa Mīlenbaha (1853–1916) grāmatai „Teikums” (1898). Konferencē bija pieteikti 28 referāti, krājumā „Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā” ar 12 rakstiem, kas tapuši uz konferences referāta pamata, piedalās Daiki Horiguchi (*Daiki Horiguchi*, „Verbu desemantizēšanās un konstrukcijas „*ņemt/sēdēt* un V” aspektuālās pazīmes”, Ivates Universitāte), Regīna Kvašīte (*Regina Kvašytė*, „Latviešu un lietuviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi: terminoloģiskais aspekts”, Šauļu Universitāte), Dens Dimiņš („Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā”, Islandes Universitāte), Agne Līsauskaitē (*Agnė Lisauskaitė*, “Lithuanian academic vocabulary: a corpus-based study”, Viļņas Universitāte), Linda Lauze („Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojums mutvārdu tekstā”, Liepājas Universitāte), Laura Rītuma, Baiba Saulīte, Gunta Nešpore-Bērzkalne („Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis”, visas – LU Matemātikas un informātikas institūts), Gita Bērziņa, Brigita Cīrule („Klasisko valodu gramatika Rīgas izglītības vēsturē”), Dzintra Paegle („Augusta Tenteļa pareizrakstības komisijas likumi un to atspulgi skolu mācību grāmatās un sabiedrībā”), Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Ilze Rūmniece („Nenoteiksmes predikāts latviešu valodā, tā latīņu un sengrieķu analogi un Kārļa Mīlenbaha „abzolutais infinitīvs”), Daiga Deksnē („Priedēkļa *aiz-* nozīmju klasifikācija: no Jāņa Endzelīna atziņām līdz mūsdienām”), Emīlija Mežale („Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē”, visas – LU Humanitāro zinātņu fakultāte). 54. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām” ievadvārdus „Gramatikas pētījumi Latvijas simtgadei” raksta formā sagatavojusi Ina Druvieta (LU prorektore humanitāro un izglītības zinātņu jomā, LU Humanitāro zinātņu fakultāte un LU Latviešu valodas institūts).

Krājumā iekļauta arī četri īpaši tapuši pētījumi, kas saistīti ar dažādiem gramatikas un tās izpētes metodoloģijas, gramatiskās domas un valodas lietojuma jautājumiem, to autori – Giorgijs Gogolašvili (*Giorgi Gogolashvili*, Tbilisi Valsts universitātes Arnolda Čikobavas Valodniecības institūts) un Tamari Lomtadze (*Tamari Lomtadze*, Akakija Cereteli Valsts universitāte (Kutaisi)) ar kopīgu rakstu

“From the history of the Georgian grammatical thought”, Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*, Kārļa Universitātes Čehu Nacionālā korpusa institūts (Prāga)) un Aiga Veckalne (Ventspils Augstskola) ar rakstu „Bērtin bēru valodiņu: par kādu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā”, Sanita Lazdiņa (Rēzeknes Tehnoloģiju augstskola, ““We don’t really have a preferred language”: a case study of language practices in the Latvian-Estonian border area (Valka and Valga twin-towns)”) un Kristīne Levāne-Petrova (LU Matemātikas un informātikas institūts, „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos”).

Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma 10. Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā” būs noderīgs ne tikai kā mūsdienīgas valodniecības teorijas izmantojuma avots, bet arī kā mācību līdzeklis dažādos latviešu, vispārīgās valodniecības u. c. studijuursos.

Krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu rakstu sagatavošanā, redkolēģijas un pieaicinātiem recenzentiem un konsultantiem par ieteikumiem publikāciju pilnīgošanā. Rakstu krājuma izdošana tikusi finansēta no Latvijas Universitātes pētniecības projekta „Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” Humanitāro zinātņu fakultātes apakšprojekta „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” līdzekļiem (projekta vadītāja – Ilze Rūmniece, apakšprojekta vadītāja – Andra Kalnača). Īpaša pateicība pienākas Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātei un Latvistikas un baltistikas nodaļai un tās vadītājai Ievai Kalniņai, nodaļas iepriekšējam vadītājam Ojāram Lāmam, kā arī LU Akadēmiskajam apgādam.

Patiess prieks, ka rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” sasniedzis savu pirmo jubileju – 10. numuru! Pirmais krājums “Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņas līdzekļu valoda” iznāca 2009. gadā, tā sastādītāja un redaktore bija Ilze Lokmane. Pirms tam tai pašā gadā LU Humanitāro zinātņu Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras sēdē tika nolemts sākt šāda krājuma izdošanu, kur tiktu publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u. c., kā arī par mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Kopš pirmā numura rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Tāpēc blakus nemainīgajam krājuma galvenajam nosaukumam (tā autore ir mūsu kādreizējā Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras kolēģe Sarma Kļaviņa) ik numuram ir arī savs tematisks nosaukums. Visus desmit numurus ir bijis spēkā arī princips piesaistīt ar publikācijām dažādu augstskolu un zinātnisko iestāžu pētniekus, kā arī topošos valodniekus – maģistrantūras un doktorantūras studentus. Rakstu krājumu tematisko ievirzi un dažādu paaudžu un uzskatu valodnieku sadarbību vēlamies saglabāt arī turpmāk. Jubilejas numurā sakām paldies visiem mūsu autoriem, redakcijas kolēģijai, recenzentiem, konsultantiem un atbalstītājiem nodaļā, fakultātē, Latvijas Universitātē!

Andra Kalnača, Ilze Lokmane,
krājuma „Valoda: nozīme un forma 10.
Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā”
sastādītājas un redaktors

Gramatikas pētījumi Latvijas simtgadei ***Research on grammar for Latvia's centenary***

Ina Druviete

Latvijas Universitāte
Raiņa bulvāris 19, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ina.druviete@lu.lv*

Latvijas Republikas simtās jubilejas gads Latvijas Universitātē tika cildināts daudzās zinātniskās konferencēs, aplūkojot zinātnes nozaru un pētījumu jomu attīstību no pagātnes līdz mūsdienām. Gramatikas pētījumiem Latvijā ir senas tradīcijas. Jau pirms 120 gadiem tika publicēts Kārļa Mīlenbaha darbs „Teikums” – plašs latviešu sintakses apraksts, kas uzskatāms par nozīmīgu sava laika zinātnes sasniegumu arī starptautiskā mērogā un ietekmējis turpmāko latviešu valodniecības attīstību. Šis darbs iekļauts K. Mīlenbaha „Darbu izlases” 1. sējumā (2009), un par tā rūpīgu sagatavošanu publicēšanai varam būt pateicīgi valodniecei Sarmītei Lagzdīnai. 54. profesora Artura Ozola dienas starptautisko zinātnisko konferenci 2018. gada 15. un 16. martā un uz tās pamata veidotos rakstus tādēļ varam uzskatīt par nozīmīgu veltījumu ne tikai Latvijas jubilejai, bet arī K. Mīlenbaha un S. Lagzdīnas piemiņai.

Atslēgvārdi: valodniecība; gramatika; sintakse; teikums; valodniecības vēsture.

Jau sesto gadu desmitu latviešu valodnieka Artura Ozola piemiņai veltītajās zinātniskajās konferencēs atskatāmies uz aizvadīto gadu veikumu un nākotnes uzdevumiem. Laika gaitā šī diena no piemiņas pasākuma ir pāraugusi plašā starptautiskā konferencē, kas pulcē gan Latvijas, gan ārvalstu pētniekus.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra un Baltu valodniecības katedra 2018. gada 15. un 16. martā rīkotajai 54. profesora Artura Ozola dienas starptautiskajai zinātniskajai konferencēi izvēlējusies zīmīgu tematu „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām”. 2018. gads ir Latvijas valsts simtgades gads. Tikai tad, kad bija nodibināta Latvijas valsts un – vēl pēc gada – Latvijas Universitāte, radās iespēja veikt sistēmiskus latviešu valodas pētījumus un izglītēt speciālistus tieši latviešu filoloģijā. Šie simts gadi latviešu valodniecībā nav bijuši viegli. Tomēr redzam, ka ir izdevies likt stabili pamatu turpmākajai zinātnes attīstībai – nu jau plašākā pasaules valodniecības kontekstā.

2018. gada konference veltīta gramatikas apraksta tradīcijām un gramatikas jautājumu interpretācijai latviešu un citu valodu vispārīgos, tipoloģiskos, kognitīvos, funkcionālos, sastatāmos u.c. pētījumos pēdējos simt gados. Tomēr pētījumu saknes ir daudz dziļākas. 2018. gadā paiet 120 gadu kopš Kārļa Mīlenbaha (1853–1916) grāmatas „Teikums” (1898) iznākšanas. „Teikums” ir pirmais plašākais latviešu sintakses apraksts, darbs, kas nenoliedzami atbilst augstākajiem

tālaika zinātnes vērtējuma kritērijiem un vēl joprojām ietekmē sintakses pētījumus ne tikai Latvijā vien.

Šo konferenci izjūtam arī kā piemiņas pasākumu latviešu valodniecei *Dr. philol.* Sarmītei Lagzdiņai (1944–2018), kuru zemes klēpī guldījām 2018. gada 18. janvārī – Kārļa Mīlenbaha 165. dzimšanas dienā. Sarmītes Lagzdiņas dzīve vairāk nekā desmit gadus ritēja Kārļa Mīlenbaha zīmē. Viņa bija zinātniskā redaktore trim sējumiem, kuros apkopoti nozīmīgākie K. Mīlenbaha raksti, kā arī apceres par viņa dzīvi un darbiem. Šī nozīmīgā latviešu valodniecības mantojuma daļa apkopota vairākos izdevumos: „Kārlis Mīlenbahs. Darbu izlase divos sējumos” (1. sēj. 2009, 2. sēj. 2011), „Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets” (2014).

Šo darbu Sarmīte veica ne tikai ar lielu ieinteresētību un misijas apziņu, bet arī ar unikālu zinātnisko precizitāti. Dažkārt mēs ar apbrīnu mēdzām pajokot, ka tik rūpīgi un pārdomāti nav sagatavoti pat sengrieķu eposu vai Nāves jūras tīstokļu izdevumi. Kā zināms, vairums K. Mīlenbaha darbu bija domāti plašam lasītāju lokam, tādēļ ne visur tika dotas precīzas atsauces, daudzu minēto autoru vārdi bija grūti atpazīstami, turklāt valodnieka darbība sakrita ar laikposmu, kad latviešu rakstos valdīja vislielākais raibums ortogrāfijā. Kā norādījusi pati S. Lagzdiņa (2009), izlases sagatavošanas darbs tādēļ bijis jāveic divos galvenajos virzienos: „pirmkārt, K. Mīlenbaha teksta atveide mūsdienu lasītājam pieejamā formā, maksimāli saglabājot autora valodas īpatnības, t. i., izdarot tikai visnepieciešamākos pārveidojumus, otrkārt, darbu tehniskā noformējuma un zinātniskā aparāta būtiska koriģēšana un papildināšana atbilstoši zinātniskā izdevuma prasībām”. Zinātniskā redaktore tik tiešām veica vai detektīva darbu – pēc miglainām norādēm tika atrasts īstais citētā daiļdarba vai minētā zinātniskā raksta autors, identificēti avoti, vienādota rakstība un atsauču sistēma. Turklāt S. Lagzdiņa arī izveidojusi sistēmu, kas arī turpmāk noderēs latviešu zinātnes klasiķu darbu atkārtotu izdevumu sagatavošanai. Izlases 1. sējumu ievada apjomīgs un detalizēts pārskats, kurā aprakstīti rediģēšanas principi, nevairoties arī no problemātisku gadījumu iztirzāšanas. Sarmītes Lagzdiņas redaktora pieredze aprakstīta arī teorētiski – ievērojams ir darbu izlases ievads „K. Mīlenbaha darbu mūsdienu izdevuma sagatavošanas principi” (2009). Par šajā darbā gūtajām atziņām S. Lagzdiņa dalījies domās arī rakstā „Kārlis Mīlenbahs ortogrāfijas krustcelēs” (2012).

Sarmītei Lagzdiņai vairāki K. Mīlenbaha darbības virzieni bija labi pazīstami – viņa taču bija darbojusies gan literārās valodas vēstures, gan valodas kultūras, gan terminoloģijas, gan morfoloģijas jomā. 1993. gadā Sarmīte Lagzdiņa aizstāvēja promocijas darbu „Funkcionālie verbi veclatviešu rakstu valodā”. Tomēr īpaši tuva viņai bija sintakse. Tieši tai diplomētā pārtikas tehnoloģe pievērsās laikā, kad nolēma krasi mainīt dzīves gaitu un iegūt otru augstāko izglītību – filoloģijā. Atceros, ar kādu cieņu toreizējais Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes sintakses docētājs Jūlijs Kārklīņš mums, piektā kursa studentiem, stāstīja par savu diplomandi Sarmīti Lagzdiņu, kam bijis pa spēkam risināt sarežģītus sintakses problēmjautājumus. Par viņas diplomdarbu „Parcelācija un redukcija latviešu valodā” tik tiešām valodnieku aprindās ilgu laiku klīda leģendas.

Tāpēc starp vairāk nekā simts K. Mīlenbaha izlasei apstrādāto darbu „Teikums” Sarmītes Lagzdiņas dzīvē ieņēma īpašu vietu. Bet „Teikums” ir īpašs arī daudz plašākā mērogā. Tā publicēšanas laikā – 1898. gadā – K. Mīlenbahs jau kļuvis

par atzītu filologu. Publicēts „Odisejas” tulkojums, populārzinātnisks apcerējums „Par valodas dabu un sākumu” (1891), kā arī vairāki raksti par gramatikas jautājumiem, īpaši par dažādajām ģenitīva funkcijām, vārdu secību, prepozīciju lietojumu. Ir grūti šo darbu ievietot vai nu zinātnisku, vai populārzinātnisku darbu plauktiņā. Pats autors norāda, ka „mūsu laikos nav vairs neparasta lieta zinātnes ieskatus par dažādiem priekšmetiem pasniegt viegli saprotamā valodā plašākām ļaužu aprindām” (1898, 3). Jēkabs Velme (1898) uzskata, ka šis darbs drīzāk ir daļa no teorētiskās gramatikas, ko viņš savulaik ieteicis K. Mīlenbaham sarakstīt. Tas nenoliedzami ir domāts visai izglītotam un domājošam lasītājam, kas ir gatavs iedziļināties gan valodniecības zinātnē, gan latviešu valodas niansēs. Grāmatā ir atsauces uz vairāk nekā trīsdesmit zinātniekiem no dažādām valstīm, daudzie piemēri ņemti gan no latviešu folkloras, gan literatūras. Bet, kad nu grāmata izlasīta, lasītājs var iesaukties līdz ar Teodoru Zeifertu (1899): „Tas ir tikpat kā kad saule iespīdētu tekošā strautā: viņu locīšana un ritēšana apgaismojas!”

Kopš Kārļa Mīlenbaha laikiem šai strautā daudz ūdeņu aiztecējis. Mūsu dienās sintaksi pētām ar citām metodēm; dažkārt mainījusies gramatiskā norma, daudzi secinājumi tiek pārskatīti. Tomēr latviešu valodniecības tēvu darbi mums joprojām ir iedvesmas un faktu materiāla avots. To apliecina arī profesora Artura Ozola dienas 54. starptautiskā zinātniskā konference. Šajā krājumā ievietotajos rakstos redzam, cik mūsdienīgi traktējamas aizvadīto gadu pētnieku atziņas, cik vērtīgus atklājumus veic gan pieredzējuši, gan jauni pētnieki. Lai krājumam daudz lasītāju un simtgadu darba turpinātāju!

Literatūra

1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (atb. red.). 2014. *Kārlis Mīlenbahs un viņa laikmets*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
2. Lagzdiņa, Sarmīte. 2009. K. Mīlenbaha darbu mūsdienu izdevuma sagatavošanas principi. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24–38.
3. Lagzdiņa, Sarmīte. 2012. Kārlis Mīlenbahs ortogrāfijas krustcelēs. *Linguistica Lettica*. 20, 194–207.
4. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
5. Mīlenbahs, Kārlis. 2011. *Darbu izlase*. 2. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
6. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Par valodas dabu un sākumu. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 52–82. [Pirmizdevums: Jelgava: Ā. Reinbergs, 1891.]
7. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdevums: Rīga: Pūcišu Ģederta apgādībā, 1898.]
8. Velme, Jēkabs. 1898. [Rec. par:] Teikums, K. Mīlenbaha apcerēts. *Austrums*. 3, 239–240.
9. Zeiferts, Teodors. 1899. [Rec. par:] Teikums, K. Mīlenbaha apcerēts. *Jauna Raža*. 2, 175.

Summary

The year of Latvia's 100th anniversary has been celebrated in many scientific conferences at the University of Latvia thus analysing and evaluating the developments in scholarly domains and research subjects from the past to the present. Studies on grammar have long traditions in Latvia. 120 years ago the study by famous Latvian linguist Kārlis Mīlenbahs (1853–1916) "The Sentence" was published. This research has been based on thorough studies of European linguistic thought and factological material from Latvian literature, vernaculars and folklore. "The Sentence" has been considered an important achievement of linguistics at turn of 19th-20th centuries. It has a considerable impact on the future research of grammar in Latvia. This contribution has been included in the "Collected Works" by Kārlis Mīlenbahs (Volume 1 – in 2009, Volume 2 – in 2011) under highly professional scientific editing by Latvian linguist Sarmīte Lagzdiņa (1944–2018). The present conference therefore could be considered an important tribute not only to Latvia's centenary but also to the commemoration of Kārlis Mīlenbahs and Sarmīte Lagzdiņa.

Keywords: linguistics; grammar; syntax; sentence; history of linguistics.

Klasisko valodu gramatika Rīgas izglītības vēsturē

Grammar of classical languages in educational history of Riga

Gīta Bērziņa, Brigita Cīrule

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte

Klasiskās filoloģijas nodaļa

Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: gita.berzina.hzf@lu.lv, brigita.cirule@lu.lv

Eiropas kultūras un izglītības vēsturē liela nozīme ir antīkās pasaules mantojumam un to medijam – klasiskajām valodām: latīņu un sengrieķu. Rīgas izglītības iestādēs, sekojot Eiropas tendencēm un paraugam, jau 16. gadsimtā tiek ieviestas *studia humanitatis* un stabila vieta rīdzinieku izglītībā tiek atvēlēta latīņu un sengrieķu valodai. Abas senās valodas līdz ar antīkajiem tekstiem kalpo augstākajam *humanitas* mērķim, vispusīgi izglītotu sabiedrības locekļu audzināšanai un ir būtiska klasiskās izglītības daļa Rīgā līdz pat 20. gs. pirmajai pusei.

Latīņu un sengrieķu valodas nozīme pamatā tiek uzlūkota vienoti, resp., abas tiek uztvertas kā noderīgas vieniem un tiem pašiem mērķiem, un, abu izteikti fleksīvo valodu struktūrā saskatot dominējošās līdzības, tās, sākot jau ar 16. gs. beigām, Rīgas skolās tiek mācītas līdzīgi, lielākoties kā akadēmiskas disciplīnas. Līdzību pamats ir gramatiskā struktūra, un kā vienas, tā otras valodas iepazīšana un apguve balstās vispirms uz detalizētu, secīgu gramatikas izzināšanu. Abu valodu gramatikas izklāsts un interpretācija Rīgas izglītības iestādēs ir stabila, bez kardinālām izmaiņām daudzu gadsimtu garumā līdz 20. gs. un savā ziņā pat 21. gs. sākumam. Domājams, tas skaidrojams ar šīs pieejas piemērotību to klasisko valodu studējošo izglītošanā, kuru dzimtā valoda arī pieder pie fleksīvo valodu grupas, turklāt aizvien paturot prātā arī latīņu un sengrieķu valodas apguves mērķus, kādi katrā konkrētā laikposmā Rīgas izglītības iestādēs izvirzīti.

Primāri stabili izzināta klasisko valodu gramatiskā bāze ļauj izprast šo valodu struktūru un sistēmiski – caur salīdzinājumu – uztvert citas, līdzīgās, modernās ide valodas. Tas ļauj dziļāk un detalizētāk saskatīt universālās, tipoloģiskās līdzības dažādās valodās un skaidrāk apzināties atšķirīgās iezīmes. Šāda pieeja latīņu un sengrieķu valodai nozīmīgi paplašina lingvistisko kompetenci, attīsta loģisko un kritisko domāšanu un sekmē vispārējo intelektuālo attīstību.

Atslēgvārdi: gramatika; latīņu valoda; sengrieķu valoda; klasiskā izglītība; Rīgas izglītības vēsture; gramatiskā struktūra.

Levads

Eiropas kultūras un izglītības, kā arī vispār dažādu zinātņu jomu attīstības vēsturē liela nozīme ir antīkās pasaules mantojumam un to medijam – klasiskajām valodām: latīņu un sengrieķu. Arī Baltijas reģions ar Rīgu kā vienu no tā metropolēm uzskatāms par Eiropas kultūras un izglītības daļu un divu gadu tūkstošos attīstīto vērtību un ideju mantinieku.

Šī raksta mērķis ir iezīmēt, kā klasiskās valodas, it īpaši to gramatika rod vietu rīdzinieku izglītībā, kāds ir latīņu un sengrieķu valodas gramatiku raksturs un kādam nolūkam tās kalpo.

Gramatikas izpratne laika gaitā mainījusies – no sākotnēji šaura valodas skaņu sastāva, izrunas un atveides apraksta līdz plašākam tekstu valodas aplūkojumam un identificējumam ar filoloģiju, tad atkal sašaurinoties līdz definējumam par valodas gramatisko uzbūvi (Blese 1931, 10439–10440; Grabis 1967, 581; Law 2003, 54–55). Jēdziena izpratnes nianse atklāj arī šis raksts, kurā gramatika saprasta gan kā valodas gramatisko parādību kopums, gan arī kā gramatisko parādību sistēmisks apraksts (Skujiņa 2007, 132).

1. Klasisko valodu aizsākumi humānisma laika Rīgā un to nozīme

Sekojo Eiropas tendencēm un paraugam, jau 16. gadsimtā Rīgas izglītībā – vispirms Domskolā, uz kuras bāzes vēlāk tiek veidota Rīgas akadēmiskā ģimnāzija, un tad arī 17. gs. beigās dibinātajā Rīgas jeb Kārļa licejā, vēlāk arī citās skolās – tiek ieviestas *studia humanitatis*.¹ Būtisks to stūrakmens ir klasisko valodu gramatika, kas līdzās rētorikai, dialektikai, aritmētikai, ģeometrijai, astronomijai un mūzikai jau kopš antīkās pasaules tiek uzskatīta par vienu no septiņu brīvo mākslu (*artes liberales*) disciplīnām (Wagner 1983; Lausberg 1998, 9–11). *Studia humanitatis* ietvaros stabila vieta rīdzinieku izglītībā tiek atvēlēta latīņu un sengrieķu valodai, kā arī klasisko romiešu un sengrieķu autoru tekstu studijām.

Kā 1594. gadā reorganizētās Domskolas atklāšanas runā norāda tās galvenais reorganizētājs Johans Rīvijs (*Johannes Rivius*, bijušais Halles ģimnāzijas rektors, kurš savulaik strādājis arī Leipcigas Universitātē), sevišķas skolnieku izaugsmes attīstīšanai labi iekārtotās skolās ir ieviesta abu seno valodu [t. i., latīņu un sengrieķu] autoru tekstu tulkošana/izskaidrošana, un arī Domskola vēlas rūpīgi izglītot jauniešus, nodrošinot tiem padziļinātas literatūras studijas un izglītotus seno rakstnieku darbu iztirzājumus (*Orationes tres* 1597²). Abas klasiskās valodas līdz ar antīkajiem tekstiem kalpo augstākajam *humanitas* mērķim, tikumiski krietnu un vispusīgi izglītotu sabiedrības locekļu audzināšanai un ir būtiska klasiskās izglītības daļa Rīgā līdz pat 20. gs. pirmajai pusei.

Kā tas iezīmējas jau J. Rīvija vārdos un detalizēti vērojams reorganizētās Domskolas mācību plānos, kas līdz ar skolas atklāšanas runām iekļauti krājumā *Orationes tres* (1597), latīņu un sengrieķu valodas nozīme pamatā tiek uzlūkota vienoti.

Abas tiek uztvertas kā noderīgas vieniem un tiem pašiem mērķiem, proti, gan vispār valodas kompetenču attīstīšanai, gan spēcīgas, iedarbīgas un izsmalcinātas izteiksmes apguvei, gan oratorprasmju izkopšanai, gan ētisko ideālu un vērtību apguvei³.

¹ Plašāk par to sk. Bērziņa, Cīrule 2015, 21–34, 2018, 14–30.

² Šajā izdevumā lappuses nav ierastajā veidā numurētas.

³ Detalizēts minēto aspektu aplūkojums nav šī raksta mērķis. Tomēr jāatzīmē, ka humānismā tiek pārņemti un turpināti antīkās pasaules izglītības principi, kas jēdzienus „pareizs”

Abu izteikti fleksīvo valodu struktūrā tiek saskatītas dominējošas līdzības, un, lai gan atšķiras tām atvēlētais stundu apjoms izglītības procesā, abas, sākot jau ar 16. gs. beigām, Rīgas skolās tiek mācītas līdzīgi, lielākoties kā akadēmiskas disciplīnas.

Latīņu valoda, t. i., tās gramatika, Domskolā tiek sākota jau kvintā (5., t. i., sākuma klasē, *classis quinta*), bet grieķu valodas pamati, kā redzams no mācību plāniem (*Orationes tres* 1597), ar četrām stundām nedēļā tiek sniegti sekundā (2. klasē, *classis secunda*, vēlāk licejā jau 3. klasē (*Pensa lectionum Lycei Imperatorii*⁴)). Nākamajos gados valodu zināšanas tiek padziļinātas ar sarežģītāku gramatikas jautājumu, kā arī sintakses apguvi un autoru lasījumiem.

Abu seno valodu līdzību pamats ir gramatiskā sistēma, un kā vienas, tā otras iepazīšana un apguve balstās uz detalizētu gramatikas izzināšanu. Tiek sākts ar burtu un to izrunas īpatnību iepazīšanu, prosodiju un pareizrakstību, kas sengrieķu valodā gan prasa ievērojami ilgāku laiku un lielāku uzmanību nekā latīņu, turklāt grieķu burtu un skaņu apgūvē tiek izzināta atbilsme latīņu valodas burtiem un skaņām.

Tad tiek secīgi apgūtas dažādas vārdšķiras (sadaļas nosaukums *Etymologia: partes Orationis*) – vispirms nometu deklinācijas, to locījumu sistēma (t. sk. dzimtes un locījumu neregularitātes), tad verbu konjugēšanas sistēma, kā arī citas morfoloģiskās paradigmas. Pēc tam seko sintakses likumību izklāsts, kas tuvina tulkošanas pamatiemaņu izveidei. Burtus, lasīšanu, runāšanu un rakstīšanu skolēni mācās, lasot un pārrakstot evaņģēliju tekstus; vārdšķiru deklinēšanu un konjugēšanu apgūst no gramatikas grāmatām un, lai gūtu izpratni par praktisko valodas lietojumu (*in necessario linguae usu demonstrando*), to papildina ar piemēriem no evaņģēļiem un seno autoru tekstiem.

Gramatikas apguve nav atraujama no literāro tekstu studijām, no izcilu autoru tekstu iepazīšanas un interpretācijas, t. i., vārdu īsto nozīmju izpētes, runas figūru, analogiju un alūziju analīzes. Šo jau antīkās pasaules gramatiķu aizsākto principu (sk., piem., par Dionīsija Trāķieša (*Dionysius Thrax*, ap 170. – ap 90. g. p. m. ē.), arī Kvintiliāna (*Marcus Fabius Quintilianus*, ap 35. – ap 100. g.) darbiem (Law 2003, 54–64) saglabā un atspoguļo arī humānisma periodā Rīgas skolās īstenotā klasisko valodu gramatikas apmācība un izmantotie mācību materiāli.

Tā gramatiku, proti, burtu un skaņu, vārdšķiru, vārdu formu maiņu un saistījuma pamatprincipu apguvi, papildina arvien plašāki seno grieķu un romiešu autoru tekstu lasījumi. Pakāpeniskas pareizas/labas valodas pieredzes iegūšanai tiek sākts ar īsām frāzēm un izteicieniem (piem., grieķu valodā – ar septiņu gudro izteicieniem, bet latīņu valodā ar Katona (*Marcus Porcius Cato*, 234.–149. g. p. m. ē.) distihiem), tad pārejot pie izvērstākiem saistītiem tekstiem (piem., latīņu valodā pie Cicerona (*Marcus Tullius Cicero*, 106.–43. g. p. m. ē.) vēstulēm (*classis tertia*), Vergilija (*Publius Vergilius Maro*, 70.–19. g. p. m. ē.)

un „nepareizs/kļūdainis”, t. sk. runājot par pareizu vai nepareizu/kļūdainu valodu, saista plašāk ar tikumu (*virtutes*) apguvi vispār, un līdz ar to gramatika kā pareizas valodas/runas zināšana/prasme (*recte loquendi scientia* Quint. Inst. 1. 4. 2) neizbēgami cieši saistīta ar ētiku (sk. Lausberg 1998, 11).

⁴ Šajā izdevumā lappuses nav ierastajā veidā numurētas.

„Bukolikām” (*classis secunda*) un „Eneidas” (*classis prima*) u. c.; grieķu valodā pie Isokrata (*Isokrates*, 436.–338. g. p. m. ē.), Pitagora (*Pythagoras*, ap 570. – ap 495. g. p. m. ē.) izteikumiem, Fokilida (*Phocilides*, dz. ap 560. g. p. m. ē.) dzejas rindām un Ēzopa/Aisopa (*Aisopos*, ap 620.–564. g. p. m. ē.) īsām fabulām, bet tālāk dažkārt arī Homēra (*Homēros*, ap 8. gs. p. m. ē.), Ksenofonta (*Xenophon*, ap 431.–354. g. p. m. ē.) un citu izcilu autoru tekstiem.

Humānisma periodā svarīgi ir iemācīt ne tikai seno valodu elementārzināšanas, bet dziļāku valodas izpratni. Grieķu un latīņu valodas apguves mērķis ir ne vien pareizs, bet arī elegants un skaists šo valodu lietojums runā un rakstos (*facultas dicendi et scribendi*), spējas un prasmes ne tikai izlasīt svētos rakstus vai citus senos tekstus, bet arī diskutēt (*disputare in Graecis et Latinis*) un sacerēt pašiem savus tekstus kā latīņu, tā grieķu valodā, tālab būtiska uzmanība veltīta arī runas/izteiksmes kvalitāšu (t. s. tikumu *virtutes*) un kļūdu (*vitia*) izzināšanai, kas jau antīkās pasaules gramatiķu skatījumā bija viena no būtiskākajām pareizas valodas apguves daļām (sk., piem., Lausberg 1998, 216–470).

Valodu apmācībā tiek akcentēts secīgums un pakāpeniskums (resp., mācīšanas process no detaļas uz plašo, no vieglā uz grūto). Priekšplānā tiek izvirzīts skolēniem derīgais (*discentium utilitas*) un respektēts gan viņu vecums, gan apguves spējas, gan valodu savdabība (*proprietas*).

Būtiski, kā to iecerēts sasniegt arī ar noteikta gramatiskā materiāla izklāstu.

2. 16.–18. gs. izmantotās gramatikas

Kā latīņu, tā sengrieķu valodu apgūvē Rīgas klasiskās izglītības skolās 16.–18. gs. tiek izmantoti atzīti Rietumeiropas autoritāšu darbi.

Latīņu valodā pamatā tiek lietoti m. ē. 4. gadsimtā dzīvojušā romiešu gramatiķa Ailija Donāta (*Aelius Donatus*, ap 4. gs. vidū) gramatikai veltītie un ilgus gadu simtus ļoti populārie darbi – *Ars maior* („Lielā gramatika”) un *Ars minor* („Mazā gramatika”).

Sengrieķu valodas apmācībā tiek lietotas vairākkārt dažādos (t. sk. *rudimenta*) variantos izdotās Leipcigas grieķu valodas profesora Johana Meclera (*Johann Metzler / Iohannes Mecelerus*) grieķu valodas gramatika (*Grammatica Graeca*) un Nikolasa Klenarda (*Nicholas Clenard / Nicolas Cleynaerts / Nicolaus Clenardus*) gramatika (*Grammatica Graeca*, 1530), kā arī Rostokas Universitātes rektora un grieķu valodas profesora Johana Posela (*Johann Possell / Johannes Posselius*, 1528–1591) Rietumeiropas skolās plaši izmantotā *Syntaxis Graeca* (1565) (Bērziņa, Cīrule 2018, 18–19).

Latvijā šīs senākās klasisko valodu izglītībā lietotās grāmatas nav saglabājušās, tālab precīzu ziņu par šeit izmantoto materiālu nav, bet spriest par šo gramatiku raksturu iespējams pēc Eiropas bibliotēkās saglabātiem izdevumiem (piem., Mecelerus 1569; Clenardus 1632; Posselius 1580; Posselius 1594; par Donāta gramatikām sk. Holtz 1981).

Visās gramatikas grāmatās, lai gan atšķiras aplūkotā valoda (latīņu vai grieķu) un izklāstītā materiāla apjoms, pamatā valodas gramatiskā sistēma atklāta līdzīgi.

Piem., Ailija Donāta *Ars maior*, kas spilgti atklāj romiešu *ars grammatica* tradīciju un kalpo par pamatu gramatikas mācīšanai un gramatiku rakstīšanai

Eiropā vairāk nekā 1000 gadus (Hovdhaugen 1995; Law 2003, 65), paredzēta latīņu valodas pienācīgai apguvei un iedalīta trijās daļās: pirmajā daļā aplūkota skaņa (*vox*), burti (*litterae*), arī zilbes, pantmēri, akcents un interpunkcija; otrajā daļā aplūkotas dažādas vārdu šķiras, bet trešā daļa veltīta stila jautājumiem, izteiksmes kvalitātēm un kļūdām (*barbarismus, soloecismus, metaplasmus*), tropiem un figūrām.

Gramatikas pamatdaļa veltīta latīņu valodas morfoloģijas aprakstam, un galvenā uzmanība koncentrēta uz secīgu 8 vārdšķiru – nomena (*Nomen*), pronomena (*Pronomen*), verba (*Verbum*), adverba (*Adverbium*), particīpa (*Participium*), konjunktīvas (*Coniunctio*), prepozīcijas (*Praepositio*) un interjekcijas (*Interiectio*) – aplūkojumu, tomēr zīmīgi, ka par būtiskiem uzskatīti un Donāta grāmatā ietverti arī fonoloģijas, metrikas un stilistikas jautājumi.

Visam darbam raksturīga stingri hierarhiska struktūra, no vismazākās vienības – skaņas un burta – pakāpeniski virzoties pie lielākām un plašākām vienībām – zilbēm, tad vārda un, visbeidzot, teikuma. Sistemātisks izklāstāmā materiāla strukturējums vērojams arī nodaļu ietvaros; turklāt priekšplānā izvirzītas semantiskās kategorijas, kā mazāk svarīgus (ja vispār) minot formas aspektus un kategorijas. Tas zināmā mērā saistīts ar faktu, ka Donāta gramatikas – kā *Ars maior*, tā *Ars minor* – (tāpat kā citas romiešu sarakstītās) veidotas latīņu kā dzimtās valodas runātājiem un aplūkotais valodas materiāls atbilstīgi izvēlēts un organizēts, izvairoties no ikvienam valodas lietotājam vispārzināmas informācijas.

Donāta *Ars maior* piedāvātais materiāla izkārtojums kalpo par paraugu neskaitāmiem citiem darbiem Eiropas gramatiskajā domā un plaši tiek izmantots latīņu valodas apguvē līdz pat jauno laiku sākumam, kad latīņu valodu jau ilgus gadsimtus apgūst kā svešvalodu (plašāk sk. Holtz 1981).

Savukārt *Ars minor* paredzēta iesācējiem, un tajā īsi aplūkotas tikai jau minētās 8 vārdu šķiras. Gramatiskā materiāla izkārtojums šajā darbā acīmredzami pielāgots tā pedagogiskajam mērķim – atdarinot sarunu starp skolotāju un skolnieku, būtiskākā pamatinformācija par katru vārdšķiru sniegta īsu jautājumu un atbilžu, ne vienlaidus secīga izklāsta formā, piem.:

(1) <i>partes</i>	<i>orationis</i>	<i>quot</i>	<i>sunt?</i>
daļa.NOM.PL	runa.GEN.SG	cik	būt.PRS.3PL
<i>octo.</i>			
astoņi.NUM			
<i>quae?</i>			
kāds.PRON.NOM.PL.F			
<i>nomen</i>	<i>pronomen</i>	<i>uerbum</i>	<i>aduerbium</i>
nomens.NOM.SG	pronomens.NOM.SG	verbs.NOM.SG	adverbs.NOM.SG
<i>participium</i>	<i>coniunctio</i>	<i>praepositio</i>	
particips.NOM.SG	konjunktīva.NOM.SG	prepozīcija.NOM.SG	
<i>interiectio.</i>			
interjekcija.NOM.SG			

<i>nomen</i>	<i>quid</i>	<i>est?</i>	
nomens.NOM.SG	kas.PRON.NOM.SG.N	būt.PRS.3SG	
<i>pars</i>	<i>orationis</i>	<i>cum</i>	<i>casu</i>
daļa.NOM.SG	runa.GEN.SG	ar.PREP	locījums.ABL.SG
<i>corpus</i>			
ķermenis.ACC.SG			
<i>aut rem</i>	<i>proprie</i>	<i>communiter-ue</i>	
vai lieta.ACC.SG	atsevišķi.ADV	vispārīgi.ADV-vai.PRT	
<i>significans.</i>			
apzīmēt.PTCP.PRS.NOM.SG			

‘Cik ir runas daļas (=vārdu šķiras)?

Astoņas.

Kādas?

Nomens, pronomens, verbs, adverbs, particips, konjunkcija, prepozīcija, interjekcija.

Kas ir nomens?

Runas daļa (=vārdšķira) ar locījumu, kas apzīmē ķermeni vai lietu atsevišķi vai vispārīgi.’

Gramatiskais materiāls nav specifiski strukturēts pēc kvalitātes un nozīmes. Secīgi un koncentrēti, skaidrākai izpratnei iekļaujot nelielus piemērus, sniegta galvenā informācija par katru vārdšķiru – nomenu (gan substantīvu, gan adjektīvu) gramatiskajām kategorijām resp. dzimti, skaitli, locījumiem, pronomenu veidiem un kategorijām (noteiktību, personām, skaitļiem, locījumiem), verbu konjugācijām un kategorijām (laikiem, skaitļiem, personām, kārtām), kā arī attiecīgo formu veidošanu utt.

Grieķu valodas gramatikās materiāla izklāsts ir līdzīgs.

Gan J. Meclera, gan N. Klenarda vairākkārt izdotajās grieķu gramatikās pēc 24 alfabēta burtu, to fonētisko vērtību, skaņu iedalījuma, dvesmu un akcentu lietošanas aplūkojuma secīgi sniegta informācija par 8 vārdšķirām: 1) artikulu (*Articulus*), 2) nomeniem (substantīviem, adjektīviem, arī numerāļiem) (*Nomen*), 3) pronomeniem (*Pronomen*), to kategorijām un deklinēšanu, 4) vārdiem (*Verbum*), to iedalījumu, kategorijām, laikiem un izteiksmēm, tad atsevišķi par 5) participiem (*Participium*), 6) adverbjiem (*Adverbium*), 7) prievārdiem (*Praepositio*) un 8) saikļiem (*Coniunctio*) (Mecelerus 1569; Clenardus 1632).

Ikkatrā sadaļā secīgi izklāstīta gramatisko formu veidošana un locīšana, doti nepieciešamie piemēri un paradigmas, norādīti izņēmumi, kā arī nereti sniegta informācija par gramatisko formu funkcijām un lietošanu (piem., aplūkojot artikulu, prievārdu u.c.), t. sk. būtiskām lietojuma īpatnībām atsevišķu autoru tekstos vai konkrētos sengrieķu valodas dialektos. Dažkārt iekļauta arī etimoloģiska un vārddarināšanas informācija.

Grieķu valodas materiāla izklāstā, it sevišķi atšķirību gadījumā, regulāras ir atsauces un salīdzinājums ar latīņu valodas gramatisko sistēmu.

Lai gan, no mūsdienu skatu punkta vērtējot, atšķiras kādu gramatisko formu interpretācija un analīze (piem., latīņu verbu iedalījums trīs, ne mūsdienu pieņemtajās četrās konjugācijās; sengrieķu nomenu detalizētāka klasifikācija piecās deklinācijās atšķirībā no mūsdienu lingvistiskajā domā vispārpieņemtajām trim deklinācijām u. tml.) vai sniegtās informācijas apjoms, pamatā kā latīņu, tā sengrieķu valodas grāmatās iezīmējas vienota materiāla struktūra un sistemātisks izklāsts. Grāmatas paredzētas valodu pamatu apguvei skolās, bet materiāla izklāsts nav pielāgots vienlaicīgai dažādu valodas parādību izziņai un sniegts gandrīz vai akadēmiski – secīgi un sistemātiski iekļaujot visu būtiskāko informāciju pa vārdšķirām.

Lai gan precīzu ziņu šobrīd nav un nepieciešama jautājuma tālāka izpēte, domājams, ka Rīgas Domskolas mācību plānos minētās latīņu un grieķu valodas gramatikas grāmatas kalpoja arī turpmākos gadsimtus (17.–19. gs.) rīdzinieku izglītošanā, kamēr klasiskās valodas bija nozīmīga izglītības daļa.

3. Klasisko valodu gramatika 20. gadsimtā

Pastiprināta uzmanība Latvijā klasisko valodu, un jo īpaši latīņu, gramatikai, sevišķi gramatiskām kategorijām un gramatikas izkārtojuma mācību grāmatās, no jauna tiek veltīta 20. gadsimtā. Padziļināti un detalizēti klasisko valodu gramatika tiek pētīta un tās izklāsti veidoti sevišķi 20. gs. pirmajā pusē, kad latīņu un sengrieķu valoda ietverta un tiek plaši apgūta labāko Rīgas klasisko ģimnāziju mācību programmās un Latvijas Universitātē tiek ieviestas un nozīmīgi attīstās klasiskās studijas.

Savukārt gadsimta vidū vēsturiskās un sociālās pārmaiņas Latvijā būtiski ietekmē izglītības jomu, t. sk. klasisko valodu apmācību. Vērojama vispār izglītības un arī klasisko valodu apguves mērķu maiņa un līdz ar to arī latīņu un sengrieķu valodas apguves līmeņu un apjoma maiņa. Pakāpeniski padomju izglītības sistēmā unificējot mācību programmas un atsakoties no klasiskajām ģimnāzijām, klasiskās valodas (un arī tad bieži vien tikai latīņu valoda!) tiek saglabātas vairs tikai augstskolu līmenī atsevišķās studiju programmās. Būtiski samazinās šīm valodām atvēlētais stundu skaits, reducējot klasisko valodu apjomu līdz īsa elementārkursu līmenim (Paparinska, Bērziņa 2009; Bērziņa, Kalniņa 2017). Tas neizbēgami atspoguļojas arī mācāmajā valodu materiālā, kā arī lietotajos un izstrādātajos teorētiskajos un mācību materiālos, jo īpaši gramatikas grāmatās.

20. gs. Latvijā top virkne latīņu un arī sengrieķu gramatikas grāmatu, kuras lielākoties veidotas kā praktiskās gramatikas, paredzētas galvenokārt skolu un augstskolu vajadzībām.

Dažos gadījumos gan to struktūrā un materiāla izklāstā vērojami arī akadēmiskajām/zinātniskajām gramatikām raksturīgi elementi. Tas sakāms, piem., par Konstantīna Zuša „Latīņu gramatiku” (Zutis 1937, 1938) vai Pētera Ķiķaukas „Grieķu gramatiku” (Ķiķauka 1934a, 1934b), kuras abas izstrādātas divās daļās, pirmajā aplūkojot fonētikas un morfoloģijas, bet otrajā daļā – sintakses jautājumus.

K. Zutis savu „Latīņu gramatiku”, piem., iecerējis kā plašāku darbu, „kas atrastos jaunlaiku valodniecisko prasību augstumos, bet reizē apmierinātu arī pedagoģiskās prasības, un tā atļautu kā latviešu skolēniem, tā arī studentiem iegūt

pilnīgāku un dziļāku latīņu valodas izpratni” (Zutis 1937, 3). Atbilstoši izvirzītajam mērķim plaši un dziļi izklāstot literārās latīņu valodas gramatikas parādības, vispirms detalizēti aplūkota patskaņu un līdzskaņu fonētika, atklājot daudzveidīgās skaņu pārmaiņas (Zutis 1937, 14–50). Tad seko morfoloģijas daļa, kurā secīgi un sīki aplūktas deviņas vārdšķiras – *substantīva* (53–69), *adiectiva* (70–79), *pronomina* (80–88), *numeralia* (89–95), *verba* (95–167), *adverbia* (168–171), *praepositiones* (171–172), *coniunctiones* (173–174), *interiectiones* (174) – un tām raksturīgās kategorijas, atšķirībā no iepriekšējo gadsimtu tradīcijas jau skaidri nošķirot substantīvus un adjektīvus, kā arī neuzskatot par atsevišķu vārdu šķiru participus. Tiek piedāvāts arī dažādu izņēmumu skaidrojums.

Latīņu sintakseī veltītājā daļā autors savukārt detalizēti pievēršas dažādo vārdšķiru un lokāmo formu nozīmei un funkcijām teikumā (Zutis 1938, 110–318), izskaidrojot arī locījumu mācību (27–109), bet beigu daļā aplūko dažādus teikumu veidus (337–409). Būtiski atzīmēt, ka šajā gramatikas izklāstā skarti arī vēsturiskās gramatikas jautājumi, parādīts, kā sintakse robežojas ar morfoloģiju, norādīts uz „sintaktisko likumu dažādību dažādos laikmetos, dažādu literāro veidu darbos, dažādos valodas slāņos”.

Un līdzīgi savā ziņā akadēmisks gramatiskā materiāla izvērsums un izklāsts vērojams P. Ķiķaukas „Grieķu gramatikā”. Lai gan autors pirmās daļas priekšvārdā norāda, ka tā paredzēta studentiem, tajā apskatīts tikai atiskais dialekts un viņš gramatisko materiālu centies sniegt pēc iespējas īsā un viegli pārskatāmā veidā, tomēr secīgi izklāstītie valodas fakti visā darbā gan fonētikas (t. s. *skaņu mācības*, Ķiķauka 1934a, 7–24), gan morfoloģijas (t. s. *formu mācības*, Ķiķauka 1934a, 25–138), gan sintakses līmenī ir apjomīgi un detalizēti. It bieži sniegtas arī „ziņas no vēsturiskās gramatikas”, daudz detalizētu paskaidrojumu par noteiktu formu attīstību, izņēmumiem un īpatnībām, plašas paradigmas, turklāt lingvistiskā terminoloģija sniegta gan latviešu valodā, gan līdzās latīņu un bieži grieķu valodā. Iekļauts arī materiāls par vārdu darināšanu (139.–143. lpp.) un pielikumā grieķu dialektu formas un būtiskākās iezīmes (143.–163. lpp.). Otrajā daļā izklāstīta grieķu teikuma mācība – teikuma locekļu saskaņošana (Ķiķauka 1934b, 5–8), locījumu sintakse (13.–30. lpp.), dažādu vārdšķiru formu lietojums (31.–69. lpp.), kā arī teikumu veidi (70.–85. lpp.), salīdzinot grieķu un latviešu valodas parādības, un pievienota informācija par grieķu metriku (100.–112. lpp.).

Tādējādi gan K. Zuša veidotā latīņu valodas gramatika, gan P. Ķiķaukas sarakstītā grieķu valodas gramatika visai pilnīgi atklāj katras valodas struktūru un ir noderīgas padziļinātai klasisko valodu apguvei visos valodas līmeņos.

Pārējie Latvijā 20. gadsimtā tapušie un klasisko valodu apguvē plaši izmantotie darbi, kuros izklāstīti latīņu un vienā gadījumā arī sengrieķu valodas gramatiskās sistēmas pamatprincipi, vērtējami kā izteikti praktiska rakstura (t. s. *skolu gramatikas* (Skujiņa 2007, 132), sal. vācu *Schulgrammatik* (Law 2003, 65), angl. *pedagogical grammar* (Crystal 1998, 88)), resp., te runājam par mācību grāmatām. Šo darbu nosaukumos lielākoties netiek lietots gramatikas vārds. Neraugoties uz vienoto pedagoģisko mērķi, tie ir visai dažādi pēc mērķauditorijas, materiāla apjoma un izklāsta dziļuma:

1. Grāmatas skolām un grāmatas augstskolām. Piem., Eduarda Gulbja „Latīņu gramatika” paredzēta humanitārajām un klasiskajām ģimnāzijām (1937).

- Kā mācību grāmata vidusskolām izstrādāta skolotāja un ilggadēja LU docētāja Jāņa Lezdiņa *Vox Latina* (1949), vēlāk arī *Elementa Latina* (1953) un *Elementa Latina II* (1956). Turpretim augstskolās studējošiem veidotas, piem., J. Lezdiņa *Studia Latina* (1962), LU docētāju Lijas Čerfasas, Tamāras Fominas un Pāvila Zicāna „Latīņu valoda” (1974), Annas Rātas „Latīņu valodas kurss” (1967) un vienīgā padomju laikā Latvijā tapusi sengrieķu valodas mācību grāmata – A. Rātas “Īss sengrieķu valodas kurss” (1983), kas domāta tieši tālaika Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes studentiem, u. c.
2. Grāmatas, kas paredzētas precīzākam noteiktas jomas adresātu lokam, piem., iepriekš minētā L. Čerfasas, T. Fominas un P. Zicāna „Latīņu valoda” domāta galvenokārt filoloģijas, svešvalodu un vēstures fakultātes studentiem, bet medicīnas institūtu un medicīnas skolu vajadzībām veidota Elzas Robas un Jevgenijas Altementes *Lingua Latina pro medicis* (1965), turpretim topošajiem juristiem izstrādāta Annas Rātas “Latīņu valoda juristiem” (1991).
 3. Atkarībā no iecerētā izklāstāmā valodas materiāla plašuma un dziļuma atšķiras darbu apjoms. Lielākā daļa 20. gadsimtā tapušo darbu paredzēti salīdzinoši īsam valodas apmācības kursam, t. i., tikai elementārās gramatikas apguvei, un sagatavoti vienā daļā, bet atsevišķos gadījumos, ja autors iecerējis izvērstāku un detalizētāku valodas faktu izklāstu, izstrādāti divās daļās kā, piem., J. Lezdiņa *Elementa Latina* (1953, 1956, sal. Ķīķauka 1934a, 1934b, Zutis 1937, 1938).
 4. Darbi (mācību grāmatas), kuros gramatika, lai gan to būtiski papildina uzdevumu un tekstu daļa, kā arī nereti šajās grāmatās iekļauta neliela vārdnīca, nošķirta atsevišķi un dota sistemātiskā veidā kā vienots veselums. Tāda izteikti ir E. Gulbja „Latīņu gramatika” (1937), kuru paredzēts lietot kopā ar uzdevumu un tekstu krājumu *Prima luce. Chrestomathia Latina picta cum vocabulario et lexicis in usum tironum scripta* (1934), kā arī, piem., A. Rātas „Latīņu valodas kurss” (1967), L. Čerfasas, T. Fominas un P. Zicāna “Latīņu valoda” (1974), A. Rātas “Īss sengrieķu valodas kurss” (1983) u. c. Ir savukārt arī darbi, jau izteikti orientēti kā pakāpeniski lietojamas mācību grāmatas, kur gramatiskais materiāls cieši apvienots ar šaurāku vai plašāku tekstu un uzdevumu daļu un izkārtots secīgās nodarbībās, piem., J. Lezdiņa *Elementa Latina* (1953, 1956), E. Robas un J. Altementes *Lingua Latina pro medicis* (1965) u. c. Kā savdabīgs izņēmums minama J. Lezdiņa mācību grāmata *Studia Latina* (1962), kura „domāta ne tikai universitātes mācību plānos paredzētā latīņu valodas elementārā kursa nokārtošanai, bet eventuāli arī kā rokasgrāmata šīs valodas pilnīgākām studijām” (Lezdiņš 1962, 3). Šīs grāmatas pirmajā daļā dots latīņu valodas elementārkurss 25 nodaļās (katrā iekļauta attiecīgā gramatikas tēma, izklāstīta latīņu valodā, teksti un viela atkārtošanai) (8.–117. lpp.), otrajā daļā teksti un gramatikas materiāls iepriekš apgūtās vielas nostiprināšanai (118.–168. lpp.), savukārt trešajā daļā atrodama latīņu valodas sistemātiskā gramatika (169.–360. lpp.), ne tikai aptverot visu pamatkursā apgūstamo materiālu, bet to vēl padziļinot vēsturiskā aspektā un papildinot ar informāciju, kas nepieciešama dažādu autoru tekstu lasīšanai.

Ikvienā gadījumā iecerētajai mācību grāmatas mērķauditorijai gan apjoma, gan aplūkoto faktu, gan izklāsta strukturējuma ziņā pielāgots valodas materiāls, kas iekļauts konkrētajā darbā, – gramatiskās sistēmas plašums un dziļums, gramatiskajās paradigmās lietotie piemēri, izmantotā un apgūstamā leksika, nepieciešamā lingvistiskā, juridiskā, anatomiskā, bioloģijas, farmācijas u.c. terminoloģija, valodas, jo īpaši tās gramatikas apguvei veicamie uzdevumi un lasāmie teksti.

Lai gan praktiskās gramatikas atšķiras ar plānoto mērķauditoriju un valodas faktu izvērsumu un gramatikas materiāls 20. gs. otrajā pusē izdotajās grāmatās lielākoties zaudē izklāsta plašumu un dziļumu, nereti iekļaujot tikai gramatikas pamatus, tomēr gramatiskā materiāla izkārtojuma secība tajās pamatā neatšķiras. Gramatikas daļa arvien strukturēta: fonētika, morfoloģija un sintakse. Valodas apguve paredzēta ar secīgu substantīvu, adjektīvu, verbu, pronomenu, adverbu un numerāļu⁵ gramatisko kategoriju un paradigmu mācīšanos, un šīs gramatikas grāmatas minēto materiālu galvenokārt pakāpeniski pa vārdšķirām arī sniedz. Tas izteikti vērojams darbos ar sistemātisku gramatikas izklāstu, taču visumā šī struktūra ievērota arī mācību grāmatās, kur materiāls izkārtots secīgās nodarbībās. Piem., E. Robas un J. Altementes *Lingua Latina pro medicis* (1965) pēc latīņu alfabēta, izrunas un akcentēšanas likumību aplūkojuma (Roba, Altemente 1965, 7–13) un desmit vārdšķiru pieteikuma (13. lpp.) vispirms uzmanība pievērsta substantīvam, aplūkotas tā gramatiskās kategorijas (dzimtes, skaitļi, locījumi) un sniegta vispārēja informācija par substantīvu deklinēšanu (14.–15. lpp.), tālāk pakāpeniski izklāstot būtisko gramatisko materiālu pa atsevišķām deklinācijām, turklāt arvien sākumā sniegta attiecīgā morfoloģiskā paradigma ar tradicionālu locījumu izkārtojumu (NOM, GEN, DAT, ACC, ABL), tad piezīmes par īpatnībām un izņēmumiem un locīšanas paraugi, noslēdzot ar uzdevumiem un atbilstīgiem teikumiem/tekstiem lasīšanai (sk., piem., 15.–18. lpp.; 29.–32. lpp.). Pēc pamatziņām par substantīvu un 1. deklinācijas aplūkojuma sniegta pamatinformācija par verbu, tā gramatiskām kategorijām un konjugācijām, kā arī 1. un 2. konjugācijas verbu prēzenta formu veidošana (21.–24. lpp.), vien tālāko informāciju mijot pakāpeniski ar ziņām par substantīvu. Tāpat ar būtisko gramatisko pamatinformāciju sākumā pieteiktas arī pārējās vārdšķiras, vien detalizētāko izvērsumu tālāk pakāpeniski mijot ar informāciju par iepriekš minētajām vārdu šķirām. Vārddarināšanas, kā arī sintakses jautājumu aplūkojums savukārt seko pēc attiecīgā morfoloģijas materiāla apguves. Līdzīgi materiāls izkārtots arī citos darbos.

⁵ Var savstarpēji mainīties secība pronomenu, adverbu un numerāļu apgūvē, taču substantīvs un verbs arvien tiek apgūti kā primārās patstāvīgās vārdšķiras un adjektīvs lielākoties tiek apgūts vienlaikus vai tūlīt pēc attiecīgo deklināciju substantīva. Savukārt kā pēdējās vārdšķiras arvien atstātas prievārds, saiklis, izsaukmes vārds un partikula. Klasisko valodu gramatikās plaši tiek lietota latīniskā terminoloģija, tomēr nostabilizējas arī latviskie termini – *lietvārds*, *īpašības vārds*, *darbības vārds* u.c. Latviskas cilmes termini 20. gs. gramatikās tiek izmantoti, īpaši apzīmējot skaitļa vārdus, saikļus un izsaukmes vārdus.

Secinājumi

Tādējādi abu klasisko valodu gramatikas izklāsts un interpretācija Rīgas izglītības iestādēs visumā ir stabila, bez kardinālām izmaiņām daudzu gadsimtu garumā līdz 20. gs. un pat 21. gs. sākumam (sal. Strads 2014). Tas, iespējams, skaidrojams ar šīs pieejas piemērotību to klasisko valodu studējošo izglītošanā, kuru dzimtā valoda arī pieder pie fleksīvo valodu grupas.

Primāri stabili izzināta klasisko valodu gramatiskā bāze ļauj izprast šo valodu struktūru un sistēmiski – ar salīdzinājumu palīdzību – uztvert citas līdzīgās, modernās indoeiropiešu valodas.

Tas liek dziļāk un detalizētāk saskatīt universālās, tipoloģiskās līdzības dažādās valodās un skaidrāk apzināties atšķirīgās iezīmes. Šāda pieeja latīņu un sengrieķu valodai nozīmīgi paplašina lingvistisko kompetenci, attīsta loģisko un kritisko domāšanu un sekmē vispārējo intelektuālo attīstību.

Detalizēta latīņu un sengrieķu valodas gramatikas apguve, kaut elementārā līmenī, gan nav viegls ceļš. To apliecina, balstoties uz salīdzinājumu ar moderno valodu mācīšanu, laika gaitā arvien pieaugošā un 20. gs. beigās – 21. gs. sākumā jau dominējošā gramatikas apguves pieejas kritika. Tiek meklēti jauni ceļi, kas paredz izteiktāku balstīšanos uz tekstu lasīšanu, izpratni un analīzi, vairāk akcentējot arī Eiropas vēstures un kultūras izziņu.

Tomēr pieeju seno valodas gramatikas jautājumu interpretācijā vajadzētu izvēlēties atbilstoši šo valodu apguvei izvirzītajiem mērķiem, kā arī ņemot vērā to studējošo auditorijas specifiku un, protams, laika apjomu, kas atvēlēts seno valodu apguvei.

Saīsinājumi

3	3. persona
ACC	akuzatīvs
ADJ	īpašības vārds
ADV	apstākļa vārds
DAT	datīvs
F	sieviešu dzimte
GEN	ģenitīvs
INF	nenoteiksme (infinitīvs)
M	vīriešu dzimte
N	nekatrā dzimte
NOM	nominatīvs
NUM	skaitļa vārds
PL	daudzskaitlis
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
PRS	tagadne (prēzents)
PRT	partikula
PTCP	divdabis (participis)
SG	vienskaitlis

Literatūra

1. Bērziņa, Gīta, Cīrule, Brigīta. 2015. The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. *Letonica*. 30. *The Riga Humanists and Beyond*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 21–34.
2. Bērziņa, Gīta, Cīrule, Brigīta. 2018. ... redit et virtus, redeunt nunc aurea rursus secula: reformācijas gadsimts kā antīkās kultūras ideālu iesakņošanās laiks Latvijā. *Reformācija un valoda. Valsts valodas komisijas raksti*, 9. Veisbergs, Andrejs, Tēraudkalns, Valdis (red.). Rīga: Zinātne, 14–30.
3. Bērziņa, Gīta, Kalniņa, Ieva. 2017. Die klassische Philologie an der Universität Lettlands in der Zeit der nationalsozialistischen und sowjetischen Okkupation. *The Classical Tradition in the Baltic Region. Perceptions and Adaptations of Greece and Rome*. Spudasmata 171. Vogt-Spira, Gregor, Jönsson, Arne. Olms & Weidmann (eds.). Hildesheim, Zurich and New York: Georg Olms Verlag, 519–544.
4. Blese, Ernests. 1931. Gramatika. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. VI. Rīga: A. Gulbja apgādībā. 10439–10445.
5. Clenardus, Nicolaus. 1632. *Nicolai Clenardi Grammatica Graeca. A Stephano Moquoto è Societate Iesu recognita, ad usum Collegiorum eiusdem Societatis*. Parisii: Ioann. Libert. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=fBdWvvnPskgC&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
6. Crystal, David. 1998. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Čerfasa, Lija, Fomina, Tamāra, Zicāns, Pāvils. 1974. *Latīņu valoda*. Rīga: Zvaigzne.
8. Donatus, Aelius. Ars maior. 1981. Holtz, Louis. *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical: étude et édition critique*. Paris: CNRS, 585–674.
9. Grabis, Rūdolfs. 1967. Gramatika. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. I. Rīga: Zinātne, 581–582.
10. Gulbis, Eduards. 1934. *Prima luce. Chrestomathia Latina picta cum vocabulario et lexicis in usum tironum scripta*. Trešais, pārlabotais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds.
11. Gulbis, Eduards. 1937. *Latīņu gramatika. Fonētika, morfolģija un sintakse*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības apgāds.
12. Holtz, Louis. 1981. *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical: étude et édition critique*. Paris: CNRS.
13. Hovdhaugen, Even. 1995. Roman *Ars Grammatica*, including Priscian. *Concise History of the Language Sciences: From the Sumerians to the Cognitivists*. Koerner, Ernst Frideryk Konrad, Asher, Ronald Eaton (eds.). Cambridge: Elsevier Science, 115–118.
14. Ūīķauka, Pēteris. 1934a. *Grieķu gramatika*. I. *Skaņu un formu mācība, ar īsu pielikumu par grieķu dialektiem*. 2. izd. Rīga: Latvijas Vidusskolu skolotāju kooperatīva izdevums.
15. Ūīķauka, Pēteris. 1934b. *Grieķu gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: Latvijas Vidusskolu skolotāju kooperatīvs.
16. Lausberg, Heinrich. 1998. *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

17. Law, Vivien. 2003. *The History of Linguistics in Europe: from Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Lezdiņš, Jānis. 1949. *Vox Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
19. Lezdiņš, Jānis. 1953. *Elementa Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
20. Lezdiņš, Jānis. 1956. *Elementa Latina II*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
21. Lezdiņš, Jānis. 1962. *Studia Latina*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
22. Mecelerus, Iohannes. 1569. *Primae Grammatices Graecae partis rudimenta, olim quidem per Iohannem Mecelerum edita. Iam vero per Antonium Nigrum medicum locupletata*. Lipsiae: Per Haeredes Valentini Papae. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=MDdnAAAACAAJ&pg=PP7&lpg=PP7&dq=Meceleri+rudimenta+graecae&source=bl&ots=d7seXxCcD7&sig=ACfU3U1F2Fboh_fecHI-gu4hx2hHkeOCeIA&hl=lv&sa=X&ved=2ahUKEwilhbOoxfXiAhXB26QKHergCY4Q6AEwAXoECAGQAQ#v=onepage&q=Meceleri%20rudimenta%20graecae&f=false.
23. *Orationes tres: e quibus duae honoratissima dignitate, tum sapientia et virtute ornatisimorum D. D. Scholarcharum Nicolai Ekii, Proconsulis et Davidis Hilchen, Syndici, tertia Joannis Rivii, cum solenni et publico ritu produceretur ad demandatam sibi ab Amplissimo Senatu inspectionem scholasticam subeundam. Habitae in restitutione seu instauratione Scholae Rigensis*. 1597. Rigae Livonum: Officina Typographica Nicolai Mollini.
24. Paparinska, Vita, Bērziņa, Gita. 2009. Klasiskās filoloģijas vieta un loma Latvijas Universitātē. *Filoloģijas un mākslas zinātnes Latvijas Universitātē 1919–2009. Procesi un personības*. Cimdīņa, Ausma (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 31–38.
25. *Pensa lectionum Lycei Imperatorii a tempore Consecrationis die XI Julii Anno MDCCXXXIII Solemni ritu peractae, et deinceps, trimestribus Spatiis pertractata*. F.25. Ms.251. R2780.
26. Posselius, Johannes. 1580. *Syntaxis Graeca. Postremo recognita*. Witerbergae: Excudebant haeredes Johannis Cratonis. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=kS08AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
27. Posselius, Johannes. 1594. *Syntaxis Graeca, utilissimis exemplis illustrata, nunc vero recens aucta et emendatius edita*. Pieejams: https://books.google.lv/books?id=thE8AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
28. Rāta, Anna. 1967. *Latīņu valodas kurss*. Rīga: Zvaigzne.
29. Rāta, Anna. 1983. *Īss sengrieķu valodas kurss*. Rīga: Zvaigzne.
30. Rāta, Anna. 1991. *Latīņu valoda juristiem*. Rīga: Zvaigzne.
31. Roba, Elza, Altemente, Jevgenija. 1965. *Lingua Latina pro medicis*. Rīga: Liesma.
32. Skujīņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
33. Strads, Māris. 2014. *Lingua Latina*. Rīga: Jumava.
34. Wagner, David L. 1983. *The Seven Liberal Arts in the Middle Ages*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
35. Zutis, Konstantīns. 1937. *Latīņu gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Zemnieka domas.
36. Zutis, Konstantīns. 1938. *Latīņu gramatika. II. Sintakse*. Rīga: Zemnieka domas.

Summary

In European culture in general and educational history particularly, the role played by ancient culture heritage and its medium – classical languages cannot be overestimated. The Baltic region with Riga as one of its metropolises is to be regarded as a part of European culture and education and as an heir of its values and ideas cultivated through more than two thousand years.

In the 16th century, Riga educational establishments following the tendencies and models of Europe also introduce *studia humanitatis* in their curricula allotting a stable place for Latin and Greek. Both classical languages together with ancient Greek and Latin texts serve the highest goal of *humanitas* – to provide the members of the society with all-round substantial education. Thus, the acquisition of Latin and Greek becomes an essential part of classical education in Riga up to the first half of the 20th century.

The importance of each of these explicitly inflexional languages exerting dominant similarities in their grammatical structure is equally valuable and both serve the same goal, and beginning with the 16th century they are taught similarly – as academic disciplines.

The basis of this similarity lies in the grammatical structure of Latin and Greek, and the acquisition of each language is based upon detailed and consequent cognition of grammar. In Riga educational establishments, grammar expounding, and interpretation of both classical languages is stable without fundamental changes through many centuries up to even the 21st century. Probably, it can be explained by the fact that such an approach is appropriate to teaching classical languages to those whose native language also belongs to the group of inflexional languages. In addition, the goals for the acquisition of Latin and Greek set forward in each respective period in the educational history of Riga should always be kept in mind.

Initially profound acquisition of the grammatical basis of classical languages permits to comprehend their structure and to conceive through comparison also other similar modern Indo-European languages, which allows to discern deeper and more in detail universal typological similarities in different languages, as well as to perceive differences more clearly. Such an approach to Latin and Greek widens significantly linguistic competence, develops logical and critical thinking and fosters general intellectual development.

Keywords: grammar; Latin; Ancient Greek; classical education; educational history of Riga; grammatical structure.

Priedēkļa *aiz-* nozīmju klasifikācija: no Jāņa Endzelīna atziņām līdz mūsdienām *Classification of prefix aiz- ‘away’ meanings: from Jānis Endzelīns approach to nowadays*

Daiga Deksne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: daigade@inbox.lv

Latviešu valodniecībā nav vienotas priedēkļu nozīmju klasifikācijas sistēmas. Priedēkļu polisēmiskā daba rada grūtības šādas sistēmas izveidē. Dažādos laika posmos vairāki autori ir snieguši atšķirīgu nozīmju uzskaitījumu. Šajā pētījumā tiek salīdzināts Jāņa Endzelīna (1971), Emīlijas Soidas (2009) un Annas Vulānes (2015) priedēkļa *aiz-* nozīmju iedalījums. Tiek aplūkotas arī latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās un latviešu valodas korpusā sastopamās priedēkļa *aiz-* nozīmes. Salīdzinot ar citiem priedēkļiem, priedēklis *aiz-* nav ļoti produktīvs, taču tas ir viens no polisēmiski bagātākajiem priedēkļiem.

Priedēkļi tiek klasificēti pēc telpiskām, laika, kvantitatīvām, kvalitatīvām un dažām citām iezīmēm. J. Endzelīns un A. Vulāne pievērš lielāku uzmanību telpiskajām nozīmēm, savukārt E. Soida īpašu uzmanību pievērš nozīmēm, kas saistītas ar darbības laika un daudzuma diferencēšanu. Skaidrojošajās vārdnīcās minētās nozīmes ir ļoti līdzīgas tām, ko piedāvā iepriekšminētie valodnieki. J. Endzelīns ir pirmais valodnieks, kurš padziļināti analizējis priedēkļu nozīmes latviešu valodā. Turpmākie valodnieku pētījumi un piemēri korpusā rāda, ka J. Endzelīna definētās nozīmes priedēkļverbiem ir sastopamas joprojām.

Atslēgvārdi: verbs; vārddarināšana; priedēklis; prefiksācija, priedēkļu polisēmija.

Levads

Priedēkļu polisēmiskā daba rada grūtības to klasifikācijā. Izmantojot kognitīvās semantikas teorijas atziņas, Zeki Hamavands (*Zeki Hamawand* 2013) izvirza tēzi, ka priedēklis veido kategoriju, apvienojot visas savas nozīmes ap centrālo nozīmi, kurai piemīt visvairāk kategorijas īpašību. Uz līdzīgu nozīmju pamata autors priedēkļus grupē jomās jeb domēnos. Telpas domēns raksturo lietu pozīciju uz horizontālās vai vertikālās ass. Horizontālajai asij ir trīs šķautnes – ‘priekšā’, ‘pa vidu’, ‘aizmugurē’. Verbu priedēkļi ir radušies, gramatizējoties prievārdiem. Prievārdiem piemītošu telpiskumu kā prototipisku nozīmi ir saglabājuši arī priedēkļi. Telpas domēnā priedēkļa *aiz-* prototipiskais novietojums uz horizontālās ass ir ‘aizmugurē’. Kognitīvā lingvistika ir salīdzinoši jauna zinātnes nozare, kas aizsākusies septiņdesmitajos gados (Croft et al. 2004, 1), taču tās atziņas sakrīt arī ar senākā laika posmā konstatētām parādībām, – priedēkļa *aiz-* nozīme ‘virzība aizmugurē, aiz kaut kā’ ir viena no galvenajām šī priedēkļa nozīmēm dažādu autoru darbos.

Jautājumi, kas saistīti ar priedēkļu semantiku un to lomā verba veida izteikšanā, ir aplūkoti jau kopš latviešu valodniecības zinātnes aizsākuma. Iztirzājot

jautājumu par verba veida teorijas attīstību baltu valodniecībā, Velta Staltmane (1958a, 1958b) min autorus, kuri pirmie pievērsušies šī temata izpētei 19. gs. beigās. Uz verbu priedēkļu perfektivējošo nozīmi norāda Augusts Bīlenšteins (*August Bielenstein*) gramatikā „Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt” (2 daļas 1863–1864). Grigorijs Uljanovs (*Grigorij Uljanov* 1895) norāda uz divām priedēkļverbu grupām – ir verbi, kuriem priedēklis maina verba veidu, nemainot verba nozīmi, un ir tādi verbi, kuriem priedēklis maina nozīmi, nemainot verba veidu. Dziļāk verba veida teoriju attīsta Jānis Endzelīns (1971; pirmizdevums 1905–1906), iebilstot pret dažiem G. Uljanova koncepcijas aspektiem otrās verbu grupas sakarā. Minēto autoru darbos netiek šķirta gramatiskā veida nozīme jeb aspekts un leksiskā veida nozīme jeb akcionsarts (Staltmane 1958a, 15–16). Teoriju par verba veidisko nozīmju šķirumu tālāk attīsta V. Strautmane (1958a, 1958b).

Šī raksta mērķis ir aplūkot priedēkļa *aiz-* semantiku, neiedziļinoties jautājumā par verba veidu. Valodnieki atšķirīgos laika posmos ir snieguši dažādu priedēkļa *aiz-* nozīmju uzskaitījumu. Šajā rakstā salīdzināts Jāņa Endzelīna darbā „Latyshskie predlogi” (1971)¹ atrodamais priedēkļa *aiz-* nozīmju apraksts, Emīlijas Soidas (2009)² 1970. gadā izveidotais priedēkļu nozīmju iedalījums, kā arī „Latviešu valodas gramatikā” iekļautais Annas Vulānes (2015, 279–280) priedēkļa *aiz-* nozīmju uzskaitījums. Tiek aplūkota arī šī priedēkļa nozīmju interpretācija leksikogrāfijas zinātnes skatījumā, dažādās vārdnīcās iekļautais priedēkļa *aiz-* nozīmju iedalījums. Lai pārliecinātos, kuras nozīmes tiek lietotas mūsdienu valodā, tiek aplūkoti piemēri no Eiropas Komisijas juridisko tekstu korpusa DGT-Acquis un no Saeimas sēžu stenogrammu korpusa, kā arī tiek aplūkoti „Jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā” (Veisbergs 2016) iekļautie priedēkļverbi ar priedēkli *aiz-*. DGT-Acquis korpusā ietverti „Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī” publicētie dokumenti. Šis korpusss pieejams 23 Eiropas Savienības dalībvalstu valodās. Latviešu valodā tulkotajos dokumentos ir vairāk nekā 67 miljoni vārdlietojumu. Darbā izmantots senāks, darba autores personīgajā arhīvā esošs Saeimas sēžu stenogrammu tekstu apkopojums, kurā ir vairāk nekā 12 miljoni vārdlietojumu. Tā ir daļa no tīmeklī pieejamā „Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusa”³, kurā ir vairāk nekā 20 miljoni vārdlietojumu. Saeimas sēžu stenogrammu teksti ir atšķirīgi no DGT-Acquis korpusa juridiskajiem tekstiem – tie raksturo runā lietoto valodu. Šie abi korpusi raksturo mūsdienu latviešu valodu. Korpusu dažādība ļauj aptvert plašāku nozīmju loku un gūt pilnīgāku ieskatu par priedēkļa *aiz-* nozīmju aktuālo lietojumu.

1. Priedēklis *aiz-* priedēkļu sistēmā

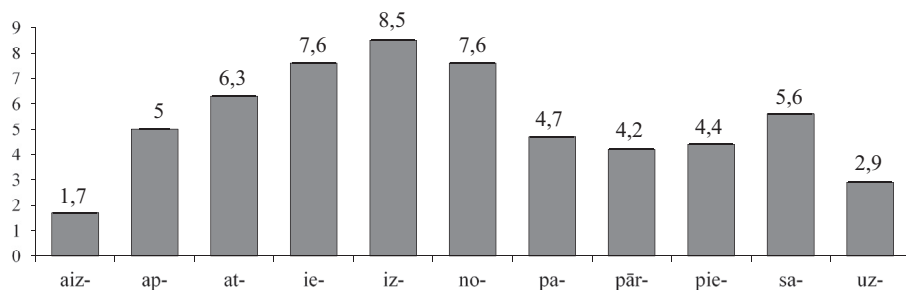
Verbu prefixēšanā visi vienpadsmit latviešu valodā lietotie priedēkļi *aiz-*, *ap-*, *at-*, *ie-*, *iz-*, *no-*, *pa-*, *pār-*, *pie-*, *sa-* un *uz-* nav vienlīdz produktīvi. Apkopojot

¹ Darbs „Latyshskie predlogi” iekļauts izdevumā Endzelīns, Jānis. 1971. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.

² E. Soidas 1970. gadā veidotā priedēkļu klasifikācijas sistēma atrodama izdevumā Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

³ Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>.

priedēkļverbu ar dažādiem priedēkļiem sastopamības biežumu DGT-Acquis korpusā (sk. attēlu), ir redzams, ka priedēkļu *ie-*, *iz-* un *no-* produktivitāte procentuāli pārsniedz priedēkli *aiz-* aptuveni piecas reizes. Protams, šīs attiecības variējas dažāda veida tekstos, taču ne būtiski. Lai gan verbi ar priedēkli *aiz-* tiek darināti visretāk, nozīmju skaits šim priedēklim ir krietni plašāks par dažiem citiem priedēkļiem, piem., par priedēkli *ie-*, kuram dažādi autori uzrāda tikai 3–6 nozīmes. Priedēklim *aiz-* piedēvētas 7–10 nozīmes. A. Vulāne konstatējusi, ka „Daudzi atvasinājumi ar priedēkli *aiz-* ir polisēmiski, tāpēc var piederēt dažādiem derivatīvajiem tipiem un to konkrētā nozīme atklājas tikai kontekstā” (Vulāne 2015, 280). Šāds apgalvojums var izskaidrot *aiz-* nozīmju daudzskaitlīgumu.



Attēls. Dažādu priedēkļverbu popularitāte (%) DGT-Acquis korpusā (41,5% verbu lietoti bez priedēkļiem)

2. Priedēkļa *aiz-* nozīmju klasificēšanas vēsture

Jānis Endzelīns darbā „Latyshskie predlogi” (1971) izsmēloši apraksta ne vien prievārdu nozīmes, bet arī verbu priedēkļus. Tiek skaidrota priedēkļu etimoloģija, uzskaitītas to nozīmes, bagātīgi ilustrējot tās ar piemēriem. Priedēkļu nozīmes tiek salīdzinātas ar lietuviešu un krievu valodas priedēkļu nozīmēm.

Priedēklim *aiz-* J. Endzelīns sniedz septiņas nozīmes (1971, 541–548; līdzīgas nozīmes arī Mühlenbachs 1923, 16–17). Pirmās trīs nozīmes saistītas ar virzību telpā. Tās piemīt virzības vārdiem, kuru vārddarināšanas ligzdās ir verbi arī ar citiem priedēkļiem. Nākamo nozīmju izteikšanā lielāka loma ir paša verba, nevis priedēkļa leksiskajai semantikai.

Pirmā telpiskā nozīme ir ‘kustība aiz kāda priekšmeta’. J. Endzelīna minētajos piemēros redzami sintaktiskie sakari, kādos iesaistās verbs ar šo priedēkli. Priekšmeta nosaukums, *aiz* kura notiek kustība, seko *aiz* prievārda – *aiziet saule aiz kokiem* – vai arī vietas apstākļa vietā – *aizlieni aizkrāsne*. Endzelīns min priedēkļa *aiz-* līdzību ar krievu *za-* un lietuviešu *ažu-*.

Otrā telpiskā nozīme ‘attālināšanās no kāda kustības sākumpunkta’ piemīt gan piemēros minētajiem vārdiem *aizpūst* un *aizmukt*, gan arī pamatvārdiem *pūst*, *mukt*. Minēta līdzība ar slāvu priedēkli *u-*. Šajos piemēros priedēklis maina verba aspekta vērtību, piešķirot vārdam pabeigtību. Endzelīns min piemērus, kuros sākumpunkts var būt gan kāda noteikta vieta *no muižas aizbraucot*, gan persona *sieva aizbēg no vīra*.

Trešā telpiskā nozīme ir ‘tiekšanās uz mērķi vai tā sasniegšana’. Minēts piemērs *aizdzen mani jūriņā*. Katrai kustībai piemīt sākumpunkts un galapunkts. Iepriekšējā nozīme īpaši uzsver kustības sākumpunktu. Ar šo nozīmi tiek akcentēts kustības galapunkts. Šī nozīme atklājas tikai kontekstā.

Ar nozīmi ‘verba nosauktā darbība rada šķērslī’ tiek akcentēts darbības rezultāts. J. Endzelīns norāda uz šīs nozīmes līdzību ar slāvu *za-* un lietuviešu *ažu-*. Ir minēts piemērs – *lielskungs tam aizstājās ceļā*.

Nozīmes ‘kādu aizstāvēt, darboties kāda labā’ ilustrēšanai J. Endzelīns min priedēkļverbus, kuri tādā pašā nozīmē tiek lietoti arī mūsdienās: *aizstāvēt, aizrunāt, aizlūgt, aizstāt*. Priedēkļa *aiz-* primārā nozīme izpaužas pastarpināti. Labuma guvējs, kura labā darbojas darbības veicējs, nostājas it kā *aiz* darbības veicēja, taču tā vairs nav fiziskā telpa. Turklāt prefiksācija var mainīt arī verba transitivitāti. Piem., verbs *stāvēt* ir intransitīvs, bet verbs *aizstāvēt (kādu)* – transitīvs.

Nozīme ‘laika vai daudzumu ierobežojoša darbība’ norāda uz priedēkļa spēju piešķirt verbam kvantitatīvu nozīmi. Tiek minēti piemēri *gailis aizdziedājies, aizlūza liepas zars*.

Pēdējā J. Endzelīna sarakstā ir nozīme ‘subjekts ar darbību pārspēj citus’. Šīs nozīmes ilustrācijai tiek citētas tautasdziesmas rindas – *ne viens mani aizrunāja, ne viens mani aizdziedāja*. Tādu verbu, kuri izsaka šādu nozīmi, nav daudz.

Emīlijas Soidas (2009) priedēkļu nozīmju klasifikācijas sistēma izstrādāta 20. gs. 70. gados. Tā iekļauta E. Soidas disertācijas „Vārddarināšanas sistēma mūsdienu latviešu literārajā valodā” manuskriptā, taču laika trūkuma dēļ disertācija netika aizstāvēta (Kļaviņa 2015, 12). E. Soidas pētījums „Vārddarināšana” Dzintras Paegles redakcijā tiek izdots tikai 2009. gadā (Soida 2009).

E. Soida (2009) konstatējusi, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *aiz-* tiek lietots ļoti produktīvi. Tas norāda uz pabeigtu darbību, kas vērsta virzienā prom no runātāja (*aizbēgt*). Šī nozīme raksturīga virzības vārdiem, taču tiek lietota arī onomatopoētiskiem vārdiem, lai nosauktu ar virzību saistītu procesu: *aizdārdēt*. Intransitīviem vārdiem darbības pabeigtība tiek izteikta, verbu lietojot ar prepozicionālu vārdu savienojumu ar prepozīcijām *aiz, gar (garām)* vai *līdz* vai arī ar adverbu *prom*. Otrā telpiskā nozīme ir virziens, ko izteic adverbs ‘priekšā’. Priedēklis verbam vienlaikus piešķir gan pabeigtību, gan nozīmi ‘priekšā’ (*aizkraut*). Tuva šai nozīmei ir nozīme ‘ciet’ (*aizpogāt*). Kontekstā verbus ar šo nozīmi mēdz lietot ar substantīvu instrumentālī, kas norāda uz instrumentu, ar kura palīdzību tiek veikta darbība: *aiztaisīt ar vāku*. No substantīviem darinātiem vārdiem instrumenta nosaukums jau ietverts pašā vārda celmā: *aizvākot*.

Citas E. Soidas uzrādītās *aiz-* nozīmes saistītas ar darbības realizācijas pakāpi. Tiek norādīts gan uz dažu nozīmju zemo produktivitāti, gan uz arhaiskumu. Zema produktivitāte tiek piedēvēta nozīmei ‘darbības rezultatīvs sākums’, kas izpaužas gan attieksmē pret objektu, piem., *aizdegt sveci*, gan attieksmē pret subjektu, piem., *mikla aizrūgst*. Par arhaisku tiek uzskatīta ‘īslaicīgas darbības nozīme’, ko vairumā lieto ar refleksiīviem vārdiem vai skaņas vārdiem, piem., *aizdūkties*. Šī nozīme piemīt arī dažiem kustības, iekšējo pārdzīvojumu un vizuālajiem vārdiem – *aiztrīcēties, aizsāpēties, aizmirdzēties*. E. Soida par produktīvu neuzskata arī ar priedēkli *aiz-* izteiktu partitīvu nozīmi: *aizlūzt, aizlauzt*. Priedēklis *aiz-* produktīvi tiek lietots

pilnā mērā veiktas darbības nosaukšanai: *aizmigt*. Neliels skaits verbu izsaka lielā mērā vai pār mēru veiktu darbību: *aizsapņoties*.

Ar telpisko nozīmju un darbības realizācijas pakāpes grupu nesaistīta ir kaut kā pārspēšanas nozīme: *aizrunāt*, kā arī nozīme, kas izsaka darbošanos kāda labā (Soida 2009, 237–258).

A. Vulāne (2015, 279–280) priedēklim *aiz-* min deviņas nozīmes. Līdzīgi citiem autoriem, arī A. Vulāne sāk ar telpisko nozīmju uzskaitījumu. Viņa min darbības attālināšanās nozīmi, piem., *aiztraukties*, darbības virzību aiz kaut kā vai kaut kam priekšā, piem., *aizlīst*, darbības virzību līdz mērķim, piem., *aizpeldēt līdz bācai*. Nākamās nozīmes vairāk saistītas ar pamatverba celma semantiku. Tiek minēta papildīšanas nozīme, piem., *aizrasoja logs*, šķēršļa radīšanas nozīme, piem., *aizsegt acis*. Šī nozīme var kombinēties ar papildīšanas nozīmi, piem., *aizsalst upe*. Kopīgu nozīmi A. Vulāne piešķir darbības ierobežojumam virzības, temporālā vai kvantitātes aspektā, piem., *aizlauzt zaru*. Ļoti specifiska ir nozīme, kas apzīmē procesu, kurā ar motivētārvārda nosaukto darbību liek kaut kam notikt, piem., *namatēvs ātri vien aizvadīja nelūgtos viesus*. Pārspēšanas nozīme A. Vulānes uzskaitījumā tiek uzskatīta par neproduktīvu, piem., *jaunā ziņa pārsteidza un aizēnoja iepriekšējos notikumus*. Pēdējā A. Vulānes sarakstā ir darbības pabeigtības nozīme, kura kombinējas ar nozīmi ‘ciet’, piem., *aizslēgt vārtus*.

3. Kopīgais un atšķirīgais nozīmju sarakstos

Autori nozīmju sarakstus veidojuši pēc atšķirīgiem principiem. J. Endzelīns un A. Vulāne sīkāk iedala ar virzību telpā saistītās nozīmes, savukārt E. Soida īpašu uzmanību pievēršusi darbības realizācijas laika un daudzuma diferencēšanai, piedāvājot septiņas apakšgrupas nozīmēm ar dažādu laika un realizācijas pakāpes daudzumu. Piecās no šīm apakšgrupām ir iedalāmi arī verbi ar priedēkli *aiz-*. J. Endzelīns un A. Vulāne ierobežota laika vai daudzumu darbību min kopējā nozīmē.

Visiem autoriem kopīgas tikai trīs nozīmes:

- 1) virziens prom no runātāja jeb attālināšanās no kustības sākumpunkta;
- 2) darbība rada šķērslī jeb virziens priekšā kaut kam;
- 3) pārspēšanas nozīme.

Ir arī tādas nozīmes, ko minējuši tikai divi autori. J. Endzelīns un A. Vulāne min virzību aiz kaut kā un tiekšanos uz mērķi. E. Soida (2009, 237) tieši šādas nozīmes nenosauc, tikai norāda, ka priedēkļa izteiktās darbības pabeigtībai nepieciešams obligāts ierobežojums, ko var izteikt ar prepozicionālām frāzēm ar prievārdiem *aiz*, *gar* vai *līdz*. J. Endzelīns un E. Soida min nozīmi ‘darboties kāda labā’, A. Vulānei šādas nozīmes nav. E. Soida un A. Vulāne min nozīmi ‘ciet’. Pārsteidzoši, ka šī bieži sastopamā nozīme atsevišķi nav izcelta J. Endzelīna sarakstā. Piemērus ar verbiem *aiznaglot*, *aizaugt*, kuriem citi autori piedēvē nozīmi ‘ciet’, Endzelīns min pie šķēršļa radīšanas nozīmes.

Nozīmju diferenciacijā svarīgs ir konteksts, kādā priedēkļverbs tiek lietots. Vienu un to pašu priedēkļverbu var interpretēt dažādi. Piemēru „jaunā ziņa pārsteidza un aizēnoja notikumus” A. Vulāne (2015, 279) traktē kā pārspēšanas nozīmi, bet piemēru „ceriņi aizēno logu” – kā šķēršļa radīšanas nozīmi.

Vairākas nozīmes atšķiras pēc tā, kur tiek likts uzsvars, – uz darbības norisi, uz darbības rezultātu vai uz darbības sekām. Piem., izteikumam „naktī ceļu aizputināja” var piešķirt nozīmi ‘ciet’, jo ceļš ir aizsprostots ar sniegu, vai nozīmi ‘priekšā’, jo no vērotāja skatu punkta sniegs ir priekšā ceļam, ar šādām nozīmēm tiek uzsvērts darbības rezultāts. Izteikumam piemīt arī pārklāšanas nozīme, jo ceļu klāj sniegs, – tiek norādīts, kā ir noritējusi darbība. Izteikumā saskatāma arī šķēršļa radīšanas nozīme, jo ceļš nav izbraucams, – tiek uzsvērtas darbības sekas. Iespējams, vairākas *aiz-* nozīmes var apvienot vienā – ‘aizpildot telpu, radīt šķērslī’.

4. Priedēkļa *aiz-* nozīmju iedalījums vārdnīcās

Vārdnīcās priedēkļus mēdz aplūkot atsevišķos šķirkļos, uzskaitot to nozīmes. Priedēkļa *aiz-* nozīmju uzskaitījums vārdnīcās ir atšķirīgs. Imants Šmidebergs (1997, 247) norāda, ka atšķirības priedēkļu nozīmju diferenciācijā skaidrojošajās vārdnīcās saistītas ar vārdnīcas apjomu, kā arī ar vārdnīcas lietotāju mērķauditoriju.

Priedēkļa *aiz-* nozīmju iedalījums trijos aplūkoto valodnieku darbos un trijās latviešu valodas skaidrojošajās vārdnīcās sniegts 1. tabulā. Nozīmes ar vienādu numuru avotos uzrādītas kā viena nozīme. Nozīmju numerācija atbilst nozīmju secībai katra autora uzrādītajā nozīmju sarakstā.

	Endzelīns	Soida	Vulāne	LLVV	LVV	MLVV
Attālināšanās no sākumpunkta	2	1	1	1	1	1
Virzība uz mērķi	3	1	3	1	1	1
Virzība aiz kā	1	1	2	1	2	1
Pārklāšanas, papildīšanas nozīme		2	4			2
Kaut kā aizvērsana, aizpildīšana	4	2	9		3	2
Šķēršļa radīšana	4	2	5	2	4	2
Darbības vai procesa sākums	6	3	6	3	5	3
Īslaicīga darbība	6	4	6	3	5	3
Nepilnīgi, daļēji veikta darbība	6	5	6	3	6	3
Pārspēšana	7	8	7	4	7	5
Ar darbību liek kaut kam notikt			8			
Darbība kādam par labu	5	9			8	6
Rezervēšanas, kaut kā nodrošināšanas darbība					9	6
Pār mēru veikta darbība		7			10	4
Pabeigta darbība (pilnā mērā)		6	9	5	11	7

1. tabula. Priedēkļa *aiz-* nozīmes J. Endzelīna, E. Soidas, A. Vulānes un skaidrojošo vārdnīcu iedalījumā

„Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (Bendiks et al. 1972)⁴ uzrādītas piecas nozīmes. Pirmā nozīme ietver gan attālināšanos, gan virzību uz mērķi, tostarp arī virzību aiz kaut kā. Otrā nozīme norāda uz šķēršļa radīšanu. Trešā nozīme attiecināta uz laikā vai kvantitatīvē ierobežotu darbību. Ceturtā ir pārspēšanas nozīme. Pēdējā nozīme saistīta ar darbības pabeigšanu. Netiek šķirts, vai darbības rezultātā kaut kas sasniegts, pie tās pašas nozīmes minēti piemēri intransitīvam verbam *aizmigt* un transitīvam verbam *aizsniegt*. Uzrādītās priedēkļa nozīmes šajā vārdnīcā tiek lietotas arī atbilstošu priedēkļverbu šķirkļos, skaidrojot to nozīmi (Šmidebergs 1997, 250).

Elektroniski pieejamajā „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (Zuicena et al. 2018) sniegtais nozīmju uzskaitījums ir plašāks. Jau minētajām piecām nozīmēm ir vairākas apakšnozīmes. Ir arī vēl divas jaunas nozīmes – ‘pāri mēru veikta darbība’ un ‘kaut kā rezervēšanas nozīme’, piem., *aizrunāt (telpas)*. Pie šīs nozīmes arī ‘darbošanās kāda labā’, piem., *aizlūgt (par kādu)*. Piemēros minētie verbi ir atšķirīgi. Iekļauti tikai tādi verbi, kas sastopami aptuveni 30–50 gadu laikposma tekstos (Šmidebergs 2008, 72). Viensējuma „Latviešu valodas vārdnīcā” (Guļevska 1987) priedēklim *aiz-* uzrādīto nozīmju sistēma ir ļoti sadrumstalota, ir uzrādītas 11 nozīmes, kuras šim priedēklim piemīt savienojumā ar verbu. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” (Zuicena et al. 2018) norādītās nozīmju nianšes „Latviešu valodas vārdnīcā” (Guļevska 1987) minētas kā patstāvīgas nozīmes, tāpēc arī tik liels nozīmju skaits. I. Šmidebergs (1997, 251) par vēlamāku uzskata iespēju nozīmes aprakstīt hierarhiski, izmantojot nozīmju nianšes.

5. Priedēkļa *aiz-* nozīmes vārdnīcā un korpusa piemēros

Lai noskaidrotu, cik populāras ir dažādu autoru minētās priedēkļa *aiz-* nozīmes, verbi ar šo priedēkli tiek aplūkoti „Jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā” (Veisbergs 2016) un divos korpusos – SAEIMA un DGT-Acquis. No DGT-Acquis ekscerpēti 43 verbi un no korpusa SAEIMA – 67 verbi. Kopumā analizēti 110 verbi, no kuriem 33 verbi ir abos korpusos.

„Jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā” (Veisbergs 2016) ir iekļauti 277 priedēkļverbi ar priedēkli *aiz-*. Grupējot tos pēc nozīmes (sk. 2. tabulu), redzams, ka pārējos verbos krietni apsteidz verbi, kas izsaka attālināšanos no sākumpunkta, un verbi, kas nosauc darbību, ar kuru kaut kas tiek aizvērts ciet. Attālināšanās nozīme (sk. (1)) gan nav īpaši populāra korpusos. Pārējās grupās iedalīto verbu skaits ir diezgan līdzīgs. No vārdnīcas ekscerpētie verbi grupēti ārpus konteksta. Katrs verbs iedalīts vienā grupā, lai gan daudzi verbi ir polisēmiski un noteiktā kontekstā būtu iedalāmi vēl kādā grupā. Piem., nevienam verbam nav piešķirta nozīme ‘virzība uz mērķi’, jo šīs nozīmes izteikšanai nepieciešams norādīt kustības galapunktu. Toties verbi ar šādu nozīmi ir sastopami korpusā (sk. (2)).

- (1) *Tiesīgie patērētāji, kuri aizgāja no regulētā tirgus, vairs nevarēja tajā atgriezties.* (DGT)
- (2) *Koncepcija kārtējo reizi aizlidoja atpakaļ uz Sidneju.* (SAEIMA)

⁴ Darbā izmantota elektroniskā versija, pieejama: <http://tezaurs.lv/llvv/>.

Senākā no nozīmēm ‘virzība aiz kaut kā’, kura norāda uz priedēkļa un prievārda *aiz* saistību, telpisko nozīmju grupā sastopama visretāk. Šī nozīme piemīt gan primārajam verbam, gan no tā veidotajam priedēkļverbam, piem., *slēpties* un *aizslēpties*. Tā nav ar citu virzības verbu telpiskajām nozīmēm. Piem., primārā verba *virzīties* semantika nesniedz norādes uz kustības virzienu. Priedēkļverbs *aizvirzīties* atkarībā no konteksta var apzīmēt gan virzību prom no sākumpunkta, gan virzību uz kādu galapunktu, gan virzību aiz kāda objekta (sk. (3)).

(3) *Tādējādi banku prasījumi jau aizvirzās aiz budžeta prasījumiem.* (SAEIMA)

Nozīme	Verbu skaits JLAV	Piemēri	Verbu skaits korpusos
Attālināšanās no sākumpunkta	98	<i>aizbiedēt, aizbēgt, aizlidot</i>	6
Kaut kā aizvēšana/aizpildīšana	83	<i>aizbērt, aizaugt, aizlipt</i>	17
Darbība kādam par labu	17	<i>aizsargāt, aizbilst, aizdot</i>	10
Procesa vai darbības sākums	16	<i>aizkurt, aizsākt, aizsvilties</i>	6
Šķēršļa radīšana	15	<i>aizsprotot, aizklāt, aizsegt</i>	9
Virzība aiz kaut kā	13	<i>aizkrist, aizslēpties, aizlīst</i>	2
Nepilnīgi, daļēji veikta darbība	11	<i>aizkost, aizlauzt, aizkavēt</i>	
Pār mēru veikta darbība	11	<i>aizmirsties, aizsapņoties, aizsēdēties</i>	5
Pabeigta darbība (pilnā mērā)	8	<i>aizsniegt, aizmidzināt, aizrakstīt</i>	13
Virzība uz mērķi		<i>aizskriet, aizbraukt, aizceļot</i>	8

2. tabula. Dažādu nozīmju verbu skaits JLAV un korpusa (DGT-Acquis un SAEIMA) piemēros

Gan „Jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā” (Veisbergs 2016), gan korpusos ciet aizvēšanas nozīme ir viena no populārākajām. Šī nozīme piemīt fiziskas darbības vārdiem. Tā cieši saistīta ar primārā verba semantiku. Daudziem šīs grupas vārdiem iespējams atvasinājums arī ar pretējas darbības priedēkli *at-* ar nozīmi ‘vaļā’ (sk. (4) un (5)), citiem vārdiem *aiz-* ir vienīgais iespējamais priedēklis (sk. (6)). Šī nozīme grūti nodalāma no šķēršļa radīšanas nozīmes piemērā (7), ko var interpretēt kā ‘aizvērt ciet piekļuvi’.

- (4) *Jo vienkārši bērnodārzus aizslēdz ciet, tādēļ, ka nespēj apmaksāt darbu bērnodārzu audzinātājiem.* (SAEIMA)
- (5) *Atslēdziet viņam labāk kaut ko.* (SAEIMA)
- (6) *Saini aizzīmogo ar iecirkņa komisijas zīmogu.* (DGT-Acquis)
- (7) *.. aizšķērsot piekļuvi avārijas iekārtām.* (DGT)

Prievārda *aiz* prototipiskā semantika netieši parādās arī temporālajās un darbības kvantitātes nozīmēs. Temporālā nozīme, kas apzīmē pār mēru veiktu darbību, lielākoties piemīt atgriezeniskajiem vārdiem (sk. (8)). Tā apzīmē darbību, kas veikta pārāk ilgi vai pārāk daudz, t. i., aiz kaut kādas noteiktas laika vai

daudzuma robežas. Darbībai laika skalā var būt arī apakšējā robeža, aiz tās darbība sākas. Šādā nozīmē prototipiskā *aiz* nozīme izpaužas darbības vai procesa sākuma grupas vārdiem (sk. (9)). Daļēji veikta darbība piemīt fiziskas darbības transitīviem vārdiem. Lai veiktu darbību, subjektam ir jāsatver objekts aiz kaut kā, piem., *aizlauzt zaru, aizkost ābolu*.

(8) *Aizrunājās līdz tam, ka jāprasa tikpat daudz kā par kvadrātmētru Tokijas centrā.* (SAEIMA)

(9) *Lisabonas programma aizsāka leļupēju procesu.* (DGT)

Prototipiskā *aiz* nozīme netieši vērojama, ja darbība norit kādam par labu. Labuma guvējs it kā atrodas aiz labuma devēja, tā aizsardzībā (sk. (10)).

(10) *1991. gada janvārī Viļņā civilie iedzīvotāji aizsargāja stratēģiskos objektus un aizsargāja savu valsti.* (SAEIMA)

Korpusos sastopami piemēri gandrīz visām J. Endzelīna minētajām nozīmēm – ‘kustība aiz kā’ (3), ‘attālināšanās’ (1), ‘tiekšanās uz mērķi’ (2), ‘šķēršļa radīšana’ (7), ‘darbošanās kāda labā’ (10), ‘laika vai daudzuma ierobežojoša darbība’ (8).

Piemēri nozīmei ‘pārspēt kādu’ aplūkotajos korpusos nav atrasti. Šī nozīme tiek uzskatīta par mazaktīvu un neproduktīvu (Vulāne 2015, 279).

Secinājumi

Dažādu autoru piedāvātie priekšējā *aiz*- nozīmju saraksti ir līdzīgi. Galvenās atšķirības ir tajā, kuras nozīmes tiek grupētas kopā. Ir dažas nozīmes, kurām piekārtoti tikai pāris priekšējā vārdus, kurus, iespējams, var iedalīt citās grupās, tādējādi mazinot nozīmju skaitu.

Primāri priekšējā nozīmes tiek diferencētas pēc telpiskās orientācijas, temporālajām īpašībām un darbības realizācijas pakāpes. Taču ne visa veida vārdiem šīs īpašības piemīt. Piem., telpiskās orientācijas īpašības piemīt virzības vārdiem, bet nepiemīt mentālas darbības vārdiem. Pārāk ilgi veiktas darbības nozīme vairāk raksturīga atgriezeniskiem mentālas darbības vai runas vārdiem. Autori īpaši nenorāda uz paša vārda vai konteksta semantiku. Valodas apgūvējiem noderētu klasifikācija, kurā primāri vārdi tiek klasificēti pēc pamatvārda semantikas, bet sekundāri – pēc telpiskām, temporālām vai realizācijas pakāpes īpašībām, ko vārdam piešķir priekšējā.

Avotu saīsinājumi

1. DGT-Acquis [tiešsaiste] – *Eiropas Savienības juridisko tekstu korpusi*. Pieejams: <https://ec.europa.eu/jrc/en/language-technologies/dgt-acquis>, skatīts 08.10.2018.
2. JLAV – Veisbergs, Andrejs. 2016. *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
3. LLVV [tiešsaiste] – Bendiks, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca: 8 sējumos*. Rīga: Zinātne. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv, skatīts 08.10.2018.
4. LVV – Guļevska, Dainuvīte (red.). 1987. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.

5. MLVV [tiešsaiste] – Zuicena, Ieva, Roze, Anitra (red.). 2018. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <http://tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 08.10.2018.
6. SAEIMA – *Saeimas sēžu stenogrammu korpus*. Atrodams Daigas Deksnas personīgajā arhīvā.

Literatūra

1. Bielenstein, August. 1863–1864. *Die Lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. I–II. Berlin: Ferdinand Dümmler.
2. Croft, William, Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
3. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655. [Pirmizdevums: Jur'ev, 1905–1906.]
4. Hamawand, Zeki. 2013. Prefixes of Spatiality in English: A Study in Cognitive Linguistics. *Theory and Practice in Language Studies*. 3 (5), 736–747.
5. Kļaviņa, Sarma. 2015. Emīlijas Soidas akadēmiskā darbība un zinātniskais mantojums. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums*. Kalnača, Andra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 9–16.
6. Mühlenbachs, Kārlis. 1923. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I. Rīga: Kultūras fonda izdevums.
7. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
8. Staltmane, Velta. 1958a. Priedēkļa verbu veidiskās nozīmes mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Vēstis*. VII. Rīga: Zinātne, 13–22.
9. Staltmane, Velta. 1958b. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII. Rīga: Zinātne, 5–47.
10. Šmidebergs, Imants. 1997. Par latviešu valodas priedēkļu nozīmju aprakstu. *Linguistica Lettica*. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 246–255.
11. Šmidebergs, Imants. 2008. Verbi ar priedēkli *aiz-* literārās valodas skaidrojošajās vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 18. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 69–74.
12. Uljanov, Grigorij. 1895. *Znachenija glagol'nyh osnov v litovsko-slavjanskom jazyke*. II. Varshava: [b. i.], 153–176.
13. Veisbergs, Andrejs. 2016. *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
14. Vulāne, Anna. 2015. Darbības vārdu derivatīvais raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 278–293.

Summary

The polysemic nature of prefixes in Latvian causes problems in prefix classification. Several authors in different time periods have proposed diverse prefix classification systems. In this research, three different classification systems of prefix *aiz-* ‘away’ are compared – the classification system created by Endzelīns (1971) in 1907, the classification system created by Soida in 1970 (printed in 2009), and the classification system proposed by Vulāne (2015). To ascertain which meanings are used nowadays the examples are drawn from the corpus.

There are 11 prefixes in the Latvian language used in word-formation. In this research, prefix *aiz-* is chosen as it has a rich meaning system although is not used very frequently. Different authors propose from 7 to 10 meanings for this prefix. Prefixes are classified by spatial, temporal, quantitative, qualitative and some other features.

Vulāne (2015, 280) has found that “many derivatives with a prefix *aiz-* are polysemic, so they may belong to the different derivative types; and their particular meaning reveals itself only in a context”. Such a statement may explain the multiplicity of meanings.

There are different principles employed in classification of prefixal meanings. Endzelīns (1971) and Vulāne (2015) pay more attention to the spatial meanings of the activity verbs, while Soida (2009) focuses on differentiating time and quantity of an activity, offering seven sub-groups with varying degrees of time and quantity. Five of these sub-groups are also applicable to the verbs with the prefix *aiz-*. Lists of meanings for prefix *aiz-* found in Latvian explanatory dictionaries are very similar to those proposed by above mentioned linguists.

The meaning of the verb can be interpreted according to where the emphasis is placed – on the conduct of activity, on the outcome of the action or on the effects of the action. The same example can be treated as having several meanings.

Primary prefixes are differentiated according to the spatial, temporal, quantitative properties, although not all kinds of verbs have these qualities. For example, the features of spatial orientation have the motion verbs but do not have the verbs of mental action. The classification system would be more lucid if a prefixal verb is classified according to the semantics of the basic verb at first, and only after by the spatial qualities, temporal qualities or degree of completion.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.

Aspektualitāte un kustības izteikšana latviešu valodā

Aspectuality and motion expressions in Latvian

Dens Dimiņš

Islandes Universitāte, Islandiešu un kultūras studiju nodaļa
Sæmundargötu 2, 101 Reykjavík, Ísland
E-pasts: *ddeens@gmail.com*

Kustības notikumus visbiežāk izsaka kustības verbi, kas parasti ir intransitīvi (neakuzatīvi un neergatīvi) un raksturo dažādus situāciju tipus, kurās 1) notiek virzīta kustība, proti, stāvokļa maiņa telpā un laikā, 2) notiek nevirzīta, cikliska kustība. Kustības notikumus latviešu valodā izsaka arī infinitīvs, lietvārdi un divdabji.

Verba gramatiskā aspekta (jeb veida) lasījumu, ko tradicionāli izsaka kā pabeigtu vai nepabeigtu (jeb ± perfektvu), formāli nosaka pēc verba formas (± prefiksts), bet izteikumā nosauktās darbības interpretāciju (konceptualizāciju) ietekmē arī akcijasarts*¹, t. i., paša verba semantika ar trim binārām semantiskām iezīmēm (Croft 2012, 33): 1) stāvoklis/darbība, 2) ilgstamība vai neilgstamība laikā, 3) rezultativitāte vai nerezultativitāte, kur savu lomu spēlē priedēkļa semantika, ja runa ir par priedēkļverbu*; verba laiks un kārtā, kā arī verba apkaime un runātāja intence, proti, pragmatiski un kontekstuāli faktori.

Kustības verbus parasti iedala (Zubizarreta, Oh 2007; Croft 2012) kustības veida (*streipuļot, dejot, skriet, steberēt*) un kustības virziena verbos (*iet, nākt, braukt, doties*). Pastāv arī cita veida klasifikācija. Kustības veida verbi var izteikt arī kustības virzienu (*iestreipuļot bārā, aizskriet līdz stacijai*), nereti nošķirums starp kustības veida un kustības virziena verbiem latviešu valodā ir izplūdis.

Atslēgvārdi: gramatiskais aspekts; akcijasarts; kustības notikumi; kustības veids; kustības virziens.

Levads

Rakstā īsi aplūkoti kustības notikumi latviešu valodā un to aspektuālais lasījums. Piemēru avots ir galvenokārt rakstu valoda, lielākoties internetā vai „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (LVK2018) atrasti piemēri, ko papildina daži dzirdēti piemēri. Ieskiecēti ar aspektualitāti un kustību saistīti pamatjautājumi.

Saskaņā ar radikālās konstrukciju gramatikas pārstāvi Viljamu Kroftu (*William Croft* 2012, 400) *notikums* ir „kategorija, kas ietver visus aspekta tipus, ieskaitot stāvokļus un procesus. Citās tradīcijās šim jēdzienam ir sinonīmi jēdzieni *situācija* un *iespējāmība*”. Var būt dažādi notikumi: mentāli notikumi, t. sk. *stāvokļi* (notikums nemainās) un *procesi* (notikums mainās laika gaitā), virzienkustības* un nevirzienkustības notikumi*, sasniegumi*, panākumi* utt. Notikums ir kompleksa strukturēta vienība, kam ir aspektuāla, kvalitatīva un kauzāla struktūra (Croft 2012, 4).

¹ Ar zvaigznīti apzīmētajiem terminiem sniegta terminu atbilstmes angļu, franču, vācu un krievu valodā raksta beigās.

Virzienkustības notikums izsaka virzītu stāvokļa maiņu telpā un laikā. Kustību vairākumā gadījumā apzīmē kustības verbi, kas parasti ir intransitīvi (nepārejoši), piem., *braukt*. Pastāv arī citi kustības izteicēji latviešu valodā, piem., infinitīvs, lietvārdi un divdabji:

- (1) *Jānis brauc uz laukiem.* (finīts verbs)
- (2) *Jāņa braukšana/brauciens uz laukiem prasīja divas stundas.* (lietvārds)
- (3) *Atbraucis uz laukiem, Jānis ...* (divdabis)
- (4) *Braucot uz laukiem, Jānis ...* (divdabis)
- (5) *Braukdams uz laukiem, Jānis ...* (divdabis)
- (6) *Atbraukušam uz laukiem, Jānim nācās ...* (divdabis)
- (7) *Jānim vēl bija braucams tas gaisa gabals uz laukiem.* (divdabis)
- (8) *[At]braukt uz laukiem ir forši!* (infinitīvs)

Nevirzienkustības notikums, arī *cikliska darbība** izsaka nevirzītu stāvokļa maiņu telpā un laikā, piem., *drebēt, dejot, streipuļot, blandīties, klanīties, šūpoties, svārstīties* utt. To izsaka kustības veida verbi vai citi kustības izteikumi*, piem., infinitīvs, lietvārds, divdabis (*grīļoties, grīļošanās, grīļodamies, grīļojoties* utt.).

*Mentāls notikums** ir uztveres, izziņas, emociju notikums, arī iekšējo sajūtu norise, piem., to izsaka verbi *zināt, saprast, patikt, just* un attiecīgie infinitīvi, lietvārdi un divdabji.

	Pārmaiņas laikā	Pārmaiņas fiziskā telpā	Pārmaiņas kvalitātē / iekšējas pārmaiņas	Kauzalitāte
mentāls notikums	±	–	±	–
→ stāvoklis (9) <i>Es zinu atbildi.</i> (10) <i>Jānis ir līdzīgs brālim.</i>	–	–	–	–
→ process (11) <i>Es domāju par atbildi.</i>	+	–	+	–
stāvoklis (12) <i>Lapas sedz ietvi.</i>	–	–	–	–
process (13) <i>Lapas pūst.</i>	+	–	+	±
virzienkustības notikums (14) <i>Tu ej uz teātri.</i>	+	+	–	±
refleksīvs kustības notikums (15) <i>Viņš virzās uz izeju.</i>	+	+	±	±
nevirzienkustības notikums (16) <i>Viņš dejo virtuvē.</i>	+	–	±	±
refleksīvs kustības notikums (17) <i>Viņš grīļojas.</i>	+	–	±	±

1. tabula. Mentālā notikuma, stāvokļa, procesa un kustības notikuma struktūras salīdzinājums

V. Krofts (2012, 398) iztēlojas notikumu kā trīsdimensionālu veidojumu, kurā aspektuālajai struktūrai atbilst laika dimensija, kvalitatīvajai struktūrai atbilst kvalitatīvi stāvokļi, kam notikums iet cauri laika gaitā, bet kauzālajai struktūrai atbilst dalībnieku attiecību spēka dinamika, ko parasti izprot (konceptualizē) kā asimetrisku un tādu, kas nesavienojas un nesadalās*. Arī verbu konstrukcijas ar piedēkļa dubultojumu ar prievārdu vai apstākļa vārdu latviešu valodā iespējams vizualizēt trīsdimensionāli (Dimiņš 2017, 68).

Aspekts ir saistīts ar notikuma (šai gadījumā – kustības notikuma) norisi laikā (ilgumu, atkārtojamību, rezultativitāti utt.). Visplašāk pazīstama ir pabeigtā*/nepabeigtā* (perfektīvā/imperfektīvā) *gramatiskā aspekta* (veida) opozīcija (*iet – aiziet*) (Kalnača 2013, 531). Taču notikums var norisēt arī fāzēs (pastāv t. s. aspekta kontūra, piem., verbi *skriet, ieskrieties, izskriet, paskriet, aizskriet līdz... noskriet, pieskriet, atskriet*). Notikumiem ir raksturīgs arī īpašs akcijasarta tipu potenciāls, kas atkarīgs no verba un, ja ir, piedēkļa (prefiksa) semantikas.

Kauzalitāte jeb cēlonība ir saistīta ar dalībnieku (personas, lietas, īpašības vai procesa, kam ir semantiska loma notikumā) attiecību spēka dinamiku, kas, kā iepriekš tika norādīts, ir viens no notikuma aspektuālās struktūras elementiem. No dalībnieku *semantiskās lomas* ir atkarīgs ločījuma marķējums argumentu struktūras konstrukcijā, ko veido teikuma priekšmets, izteicējs, obligātais papildinātājs. *Teikuma priekšmets* (subjekts) ir verbālā profila, kauzalitātes ķēdes segmenta, ko apzīmē verbs, iniciators. *Obligātais papildinātājs* ir verbālā profila beigu punkts, proti, spēka nodošanas vieta kauzalitātes ķēdē (Croft 2012, 400). *Profils* ir tas pats, kas koncepts, kurš atrodas semantiskajā ietvarā (Croft 2012, 403). *Izteicējs* (predikāts) ir teikuma daļa, kas kaut ko pasaka par teikuma priekšmetu, to neietverot. Teikuma priekšmets un obligātais papildinātājs ir izteicēja *argumenti*. Neobligātie papildinātāji un apstākļi ir *adjunkti*. Lisjēna Tenjēra (*Lucien Tesnière* 1959, 105–129) atkarību gramatikā argumentus sauc par *aktantiem**, bet adjunktus par *sirkonstantiem** (sk. arī Müller 2018, 358).

Intransitīvos verbus (jeb darbības vārdus) sīkāk iedala *neergatīvajos* un *neakuzatīvajos* verbos. Neergatīvie verbi ir tādi, kuru subjekts rīkojas aktīvi, pats grib vai var darīt, piem., *gulēt, skriet, smieties, klepot, kasīties, strādāt* (absolutīvā nozīmē); šos verbus var pārveidot ciešamajā kārtā (pasivēt); pagātnes divdabi parasti nevar lietot kā īpašības vārdu (**skrējis cilvēks*); savukārt neakuzatīvie verbi ir tādi, kuru subjektam kaut kas notiek, kaut kas viņu piemeklē, darbība nav pakļauta gribai (volitīva), piem., *paklupt, [no]mirt, nogāzties, ripot, noslīkt, nosmakt, novīst, aizmigt*; šos verbus nevar pārveidot ciešamajā kārtā (pasivēt); pagātnes divdabi parasti var lietot kā īpašības vārdu (*novītis zieds*). Īpatnēja verbu kategorija, ko šeit vērts minēt vien apraksta pilnīguma labad, ir *ergatīvie* verbi, kas atkarībā no lietojuma vienlaikus var būt gan transitīvi, gan intransitīvi, piem., franču *casser*, vācu *brechen*, angļu *break* ‘lauzt/lūst’, franču *rotir* ‘cept/cepties’, angļu *roll* ‘ripināt/ripot’. Latviešu valodā tādu ir ļoti maz, piem., *cirst* ‘pipari cērt mēlē / strādnieks cērt koku’, *aiztraukt* ‘mašīna milzu ātrumā aiztrauc pa gludo asfalta ceļu / vējš aiztrauca lapas’, *viļņot* ‘ezeriņš skaisti viļņo / vējš viļņoja kviešu lauku zaļo jūru’, *sist* ‘sist suni / sist sunim’, kur pēdējā gadījumā

darbība ir mazāk intensīva, neatkārtojas (Ozola 1971, 219–221, sk. arī Kalnača 2013, 508–581). Vēl viens piemērs: *kost* ‘dūmi kož acīs / suns kož kājā’.²

1. Kustības notikumu īstenošanās latviešu valodā

1.1. Kustības veids un virziens

Kustības verbus tradicionāli iedala *kustības veida verbos** un *virzienkustības verbos**, kas tiek pretstafīti. Kustības veids apraksta tās manieri, bet virziens – tās vērstību (piem., *streipuļot un doties*). Leonards Talmijs (*Leonard Talmy* 1985, 61) ir formulējis piecus semantiskus komponentus, kas ļauj raksturot kustības veidu un/vai virzienu: 1) figūru: vienību, kas kustas vai atrodas kaut kur; 2) pamatu: vienību, kas darbojas kā telpisks atskaites punkts, pret kuru pārvietojas vai attiecībā pret kuru atrodas figūra; 3) kustību: figūras pozīcijas maiņu; 4) ceļu: figūras kustības trajektoriju un 5) veidu: kustības manieri, kādā tā pārvietojas pa ceļu. Daži piemēri:

(18) *Viņš streipuļo[ja]*. (figūra + veids)

(19) *Viņš iestreipuloja bārā*. (figūra + veids/kustība + pamats)

(20) *Viņš nostreipuloja līdz stacijai*. (figūra + veids/kustība + ceļš)

(21) *Viņš aizgāja uz skolu*. (figūra + kustība + pamats)

Kā redzams no piemēriem (19) un (20), pabeigtības*/nepabeigtības* opozīcija, ko mēs saucam par gramatisko aspektu (veidu) un ko nosaka pēc verba formas (priedēklis/verbs izsaka pabeigtu aspektu, verbs bez priedēkļa – nepabeigtu aspektu), var mijiedarboties ar akcijasartu, gramatisko laiku un konteksta semantiku (V. Krofts (2012, 398) to sauc par „aspektuālo profilu”). Verbs bez priedēkļa nepagātnē* var padarīt šos kustības notikumus vai nu negramatiskus, vai arī lokatīvi interpretējamus:

(22) *Viņš streipulo bārā*. (lokatīvs)

(23) *?Viņš streipulo līdz stacijai*.

V. Krofts (2012, 371) līdztekus jau minētajām nodala arī *pavadītu kustību**, ko izsaka verbi *push* ‘grūst’, *pull* ‘vilkt’, *draw* ‘vilkt’, *yank* ‘raut’, *shove* ‘grūst’, *tug* ‘vilkt’, *ballistisku kustību**, minot verbus *throw* ‘grūst’, *toss* ‘uzmest (viegli)’, *slap* ‘ieplaukāt’, *kick* ‘spert’, *poke* ‘bakstīt’, *fling* ‘aizmest, aizlidināt’, *shoot* ‘šaut’ (ibid., 375), *ķermeņa kustību**, piem., *wave goodbye* ‘pamāt uz atvadām’ (ibid., 157), *izraisītu kustību (caused motion)* (ibid., 363), piem., *wipe* ‘noslaucīt, notraust’, *korelētu (saskaņotu) kustību** (ibid., 306), piem., *x followed y from A to B* ‘x sekoja y no A līdz B’, *kustību bez pārvietošanās**, piem., *turn around* ‘apgriezties riņķī’, *shake the head* ‘papurināt/pakrafīt galvu’ (ibid., 239), kā arī *nenoteiktu kustību**, piem., *swim* ‘peldēt’, *walk* ‘staigāt’, *fly* ‘lidot’ (ibid., 299–301).

² Ikdienišķākā reģistrā latviešu valodā, šķiet, intransitīvo variantu vietā drīzāk tiktu lietoti atgrīzeniskie verbi, piem., *cirsties* ‘asā smaka cērtas nāsīs’ (LLVV 2, 201), *traukties* ‘pa asfaltu [...] traucās automašīnas’ (LLVV 7., 604). Turklāt transitīvie verbi, kam ir arī intransitīvs lietojums, piem., *cirst* ‘drēbnieks [...] cirta tajā (audekla baķī) ar savām asajām šķērēm’, iespējams, konceptualizējami kā transitīvi verbi ar izlaistu papildinātāju (*cirta ko?, resp., robus, caurumus u. tml.*).

Pavadītās vai izraisītās kustības gadījumā kustības verbi ir transitīvi, kas tendenciāli ietekmē teliskumu* (rezultatīvātā), jo rezultatīvās konstrukcijas biežāk ir sastopamas ar pārejošiem verbiem (*aizstumt ratus prom*), taču tos pašus verbu latviešu valodā var lietot nerezultatīvā, iteratīvā vai cikliskā nozīmē (*stumt (stumdīt) ratus visu dienu*).

Terenss Veids (*Terence Wade* 2011, 345–355) krievu valodā nodala *vienvirziena kustības verbus**, piem., *idti* ‘iet’, *ehat* ‘braukt’, *vozit* ‘vezt’, *daudzvirzienu kustības verbus**, tādi ir *begat* ‘skraidīt’, *hodit* ‘staigāt’, *letat* ‘lidot’. Šī klasifikācija šķiet patvaļīga un šeit sniegta tikai uzskatāmības labad.

No verba ar produktīviem vārddarināšanas līdzekļiem atvasinātie lietvārdi saglabā atsevišķas verbiem raksturīgās īpašības (Spevak 2014, 49), turklāt tie ir aspektsensitīvi*:

- (24) *Daudzkārt dzirdēts, ka skriešana pa asfaltu ir traumatiska.* (www.skaties.lv)
 (25) *Visvaldis Lācis: Noslēpums maratona noskriešanai 93 gados – vajag tik kustēties!* (www.lsm.lv)

Tas pats attiecas arī uz infinitīviem, kas būtībā ir seni, sastinguši nomeni (Endzelīns 1951, 918–919).

- (26) *Kā radās doma braukt strādāt uz Īriju?* (www.tvnet.lv)
 (27) *Uz turieni vajag aizbraukt!* (www.celakaja.lv)

Šajos piemēros aspekts ir nolasāms tikai un vienīgi no konteksta. (27) teikumam seko:

- (28) *Paviesojos jau 4 reizi un diez vai tā būs pēdējā. Nav no dārgā gala.* (Saglabāta oriģināla pareizrakstība.)

Te infinitīvs, šķiet, apzīmē iteratīvu kustības notikumu, kurpretim (26) pēc citētā teikuma seko:

- (29) *Uz Īriju devos pirms trīs gadiem. Uzskatu, ka dzīvē visu vajag pamēģināt.*

(26) piemērā infinitīvs, jādomā, apzīmē pabeigtu, rezultatīvu (+ telisku*) sasniegumu (sk. sīkāk 2. tabulu 1.2. nodaļā par kustības notikuma struktūru).

Ir sastopami arī dažādi kustības verbi bez kustības nozīmes (Wade 2011, 357–358), piem., frazeoloģismos vai stabilās vārdkopās (*iziet no modes, aiziet pārāk (par) tālu, pāriet uz citu tematu, ienākt galvā, saiet ragos, saiet sviestā, izvest no pacietības, pavest meiteni, pavadīt laiku, novest līdz pašnāvībai, iznest spriedumu, vazāt aiz deguna, braukt augumā, laiks skrien*), kā arī interjekcijās (*aiziet!*). Tie pastāv fiksētā formā kā konstrukcijas un šajā rakstā netiks sīkāk aplūkoti.

1.2. Kustības notikuma struktūra

Ikvienu notikuma īpašības var aplūkot bezgalīgi daudz, mainīgi nozīmīgos veidos, bet valodiskajā reprezentācijā un notikuma strukturēšanā īpaši nozīmīga ir tikai neliela daļa, proti, trejāda dihotomija (Croft 2012, 33): tas, vai notikums izsaka stāvokli vai darbību (*stative vs. eventive*); tas, vai stāvoklim vai darbībai piemīt ilgstamība laikā (\pm *durable/T[ime]-bounded*), un tas, vai notikumam ir

raksturīgs teliskums jeb rezultativitāte (\pm *telic/Q[quality]-bounded*). Starp šiem elementiem pastāv mijiedarbe, kas ļauj nošķirt šādus notikumu paveidus: stāvokli, procesu vai aktivitāti, sasniegumu un panākumu.

	– teliskums	+ teliskums
– ilgstamība	stāvoklis (30) <i>Jānis peld veikli.</i>	sasniegums (31) <i>Jānis ieskrēja (ietriecās) stabā.</i>
+ ilgstamība	process vai aktivitāte (32) <i>Jānis stundu pastaigājās.</i>	panākums (33) <i>Jānis noskrēja (pieveica) piecus kilometrus.</i>

2. tabula. Notikuma statistiskuma/procesualitātes, teliskuma un ilgstamības mijiedarbe

Verbu sistēmā pastāv mijiedarbe starp gramatisko aspektu un akcijasartu. Īpaši izteikti to var redzēt krievu valodā, kur pastāv morfoloģiskie verbu pāri, ko tradicionālās gramatikās sauc par *pabeigtā un nepabeigtā veida verbiem**, piem., *bezhat'-begat'* 'skriet', *vezti-vozit'* 'vest', *ehat'-ezdit'* 'braukt', *letet'-letat'* 'lidot', *idti-hodit'* 'iet', *nesti-nosit'* 'nest' u. tml. Tomēr ir arī biaspektuāli (aspektneitrāli?) verbi, kur perfektīvais un imperfektīvais aspekts tiek izteikts ar vienu un to pašu formu, piem., *velet'* 'pavēlēt, likt', *vozdejstvovat'* 'ietekmēt', *zhenit'sja* 'apprecēties', *ranit'* 'ievainot', *minovat'* 'pabraukt garām, beigties' u. tml. (Wade 1992, 260–261) Tie lielākoties ir biaspektuāli arī latviešu valodā un rāda to, ka aspektualitāte ne vienmēr izriet no verba semantikas. Arī verbiem, kas savu sufiksu iteratīvās semantikas dēļ pārsvarā tiek lietoti imperfektīvi (piem., iteratīvi verbi *lēkāt, vadāt, virināt* utt.), ir iespējams perfektīvs lietojums (Kalnača 2013, 540–541), t. sk. prefiksa un atgriezeniskās galotnes kombinācijā, resp., cirumfiksētā lietojumā (Kalnača 2013, 514; Kalnača, Lokmane 2012, 2016):

(34) *Virināja, virināja kājas un aizvirinājās līdz Maskavai!* (www.fotoblog.lv)

Lai arī iterativitāte nozīmē atkārtotu darbību, piem., *mirkšķināt acis*, kas formāli ir neteliska (nerezultatīva) darbība, nevar nemanīt, ka atkārtojumi sastāv no daudzkārtējiem laikā neilgstošiem (mirkļīgiem, teliskiem, rezultatīviem) notikumiem, *acu pamirkšķināšanas*. *Piekļauvējot* daudzas reizes, mēs nonākam pie *kļauvēt* ilgstošas* darbības (+ ilgstošs) nozīmē, proti, *kļaudzināšanas*. Tas pats attiecas uz kustības notikumiem, sal. *ieskriet sienā* vs. *skriet sienā katru dienu*. Tādēļ izteikuma aspektualitāte vienmēr jāvērtē kontekstā, un tā ir atkarīga no izteikuma autora intences.

Notikuma struktūras iekšējais temporālais un teliskais saturs bieži tiek apzīmēts ar jēdzienu „akcijasarts” (tradicionāli saukts par leksisko aspektu). Notikuma struktūras argumentu organizāciju savukārt izsaka sintaktiskais „kods” – verba kārta (aktīvs, pasīvs, medijs), ar ko mijiedarbojas dažādas verbformas, kas atrodas kauzativās attiecībās. Vēl mēdz minēt skatpunkta aspektu, proti, to, vai notikums tiek uzlūkots no iekšpuses (nepabeigts) vai no ārpusē (pabeigts), kas ir nodalāms no akcijasarta, jo tas attiecas uz eventivitāti (savveida dinamiskumu, ko pretstata statistikumam), ilgstamību un teliskumu (rezultatīvātī), kurpretim skatpunktu nosaka pēc laika intervāliem, kuros notikums noris, kā arī pēc perspektīvas, no kuras uz to raugās (Rappaport Hovav, Doron, Sichel 2009, 3–4).

Izsakot kustības notikumu, latviešu valodā leksiski-gramatiski (ar prefiksu) tiek marķēts skatpunkts (darbība tiek rādīta kā *pabeigta* vai *nepabeigta, procesuāla*). Ja prefiksētā forma ir gramatizējusies, tad priedēklis ir semantiski neitrāls, t. i., nemaina verba nozīmi, piem.:

- (35) *Es skrienu/skrēju krosu* (nepabeigtība* vai nenoteiktība*).
- (36) *Es noskrienu/noskrēju krosu* (pabeigtība*).

Itin viegli var iedomāties arī citus piemērus ārpus kustības verbu arsenāla, kur pabeigtības vai nepabeigtības aspekts nav specificēts (konkretizēts). Tā tas ir latviešu tautasdziesmās, kur prefiksēts verbs neiederētos pantmērā, piem.:

- (37) *Mārtiņam gaili kāvu Deviņiem cekuliem* (...). (LD 30 216)

Kaušana ir nevis ilgstoša darbība (*activity*), bet gan sasniegums, ja to uzlūko kā mirklīgu norisi (kāvu = nokāvu), vai panākums, ja šis process ir noritējis ilgstoši un atkārtoti, sniedzot kvantificējamu rezultātu. To var pārbaudīt ar Marijas Luisas Subisaretas un Eunjeonga Oha piedāvāto (*Maria Luisa Zubizarreta, Eunjeong Oh 2007, 128–131*) *for an hour/in an hour* ('stundu/stundā vai stundas laikā') testu.³ Šis tests, pievienojot izteikumam specifiskāciju laikā, ļauj nodalīt procesus un aktivitātes (*for an hour*) no sasniegumiem un panākumiem (*in an hour*):

- (38) **Mārtiņam gaili kāvu divas stundas* (process).
- (39) *Mārtiņam gaili kāvu (= nokāvu) pulksten divos* (sasniegums).
- (40) *Mārtiņam desmit gaiļus kāvu (= nokāvu) divās stundās* (panākums).

Tāpat gadījumos, kad prefiksētā forma ir leksikalizējusies, priedēklis neietekmē aspektuālo nozīmes lasījumu:

- (41) *Tu nedrīksti atslābināties* (...) (LVK2018)
- (42) *Tev nevajag aizmirst* (...) (LVK2018)

Šāds pieklājīgas imperatīva ekvivalents nolieguma formā parasti saistās ar imperfektīvu aspektu (sal. to pašu krievu valodā, kur šāda saistāmība ir pat obligāta, sk. Wade 2011, 311).

Līdzīgus testus piedāvā citi autori, piem., Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi 2016, 36*) rakstā par priedēkļa un adverbs atbilsmi konstrukcijā *bezpriedēkļa verbs + adverbs* latviešu valodā atzīmē, ka izteikuma paralēls lietojums ar vārdiem *nemitīgi, visu laiku* u. tml. norāda uz procesa vai pastāvīgas darbības apstākļiem, bet savienojums ar fāzes verbu *sākt* ir imperfektīvā verba saistāmības pazīme:

- (43) *Mārtiņam nemitīgi (visu laiku) gaili kāvu* (process, pastāvīga darbība).
- (44) *Mārtiņam sāku kaut gaili* (imperfektīvs verbs).
- (45) *Tev nevajag nemitīgi (visu laiku) aizmirst* (process, pastāvīga darbība).
- (46) *Tu nedrīksti sākt atslābināties* (imperfektīvs verbs).

³ Romāņu valodās ir citi testi, piem., itāļu valodas palīgdarbības vārda izvēle saliktajos laikos (*essere/avere*), ar ko nosaka, vai verbs ir rezultatīvs vai nerezultatīvs, t. i., vai ir runa par eventīvu vai statistisku notikumu (sk. sīkāk: Zubizarreta, Oh 2007, 168).

Tomēr bieži vien priedēkļi nodrošina kustības verba perfektivāciju un līdz ar aspektu ienes telpisku un/vai temporālu modifikāciju, vienlaikus arī semantisku diferenciaciju (lielākā mērā nekā atgriezeniskie verbi), tāpēc var runāt par akcijasarta marķējumu, piem.:

- (47) a. *Es paskrēju.*
 b. *Es ieskrējos un pārlēcu pāri sētai.*
 c. *Es pieskrēju klāt.*
 d. *Es izskrēju no mājas.*
 e. *Es uznācu uz skatuves.*
 f. *Es iznācu no skolas.*
 g. *Es atnācu (sar. danācu) līdz tirgum.*
 h. *Es aizskrēju aiz koka.*
 i. *Es panācu pretim kādu laiku / kādu gabalu, bet tad devos atpakaļ.*
 j. *Es pārnācu pāri tiltam.*
 k. *Es ienācu istabā.*
 l. *Es pārnācu mājās.*
 m. *Es pienācu tuvāk.*
 n. *Te sanāca milzums ļaužu.*

Daži pētnieki (piem., Plungjan 2012, 10) norāda, ka akcijasarta saukšana par leksisku aspektu nav veiksmīga, jo gramatiskas pazīmes (kas ir universālās gramatikas elementi) tiek sajauktas ar predikāta leksiskajām pazīmēm, kam nepāšaubāmi ir dažādas saiknes ar aspektu, bet kas tomēr ir cita rakstura parādība. Vladimirs Plungjans norāda, ka tāda pati terminoloģiska problēma rastos, ja dažādas substantīvu semantiskās pazīmes, piem., skaitāmību vai abstraktumu, mēs sauktu par „leksisko skaitli”. Turklāt binārs aspektuāls rakurss* ir gramatiskajam veidam, kas tradicionāli aplūkots kā pabeigts vai nepabeigts (jeb ± perfektīvs). Šāda opozīcija universāli tipoloģiskā griezumā ir nepilnīga, jo aspektuālā semantiskā zona ir heterogēna un aspekta pamatgramēmas ir daudzīgas* kā universāli, tā konkrētas valodas plāksnē (piem., Plungjan 2012, 11 un tur citētie darbi).

Skriet, lēkt, nākt prefiksu atvasinājumā biedrojas ar attiecīgiem argumentiem (sinharmoniskām vai korelatīvām prepozicionālām frāzēm vai adverbjiem) (sk. sīkāk Dimiņš 2017), un attiecīgā kustības notikuma nozīme ir leksiski kodēta un nekompozicionāla, ko reizēm rāda attiecīgo priedēkļverbu skaidrojumi vārdnīcās, piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” vai „Jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā” (Veisbergs 2016) – vietas taupīšanas nolūkā sniegti citāti (tulkojumi) tikai no pēdējās, norādot lappusi:

	skriet	lēkt	nākt
Ø	<i>run, rush, scud along, jog</i> 822	<i>jump, leap, hop, spring, skip, bound, bounce</i> 447	<i>come</i> 512
<i>pa-</i>	<i>run</i> 643		<i>come, (uz priekšu) come forward, advance</i> 616
<i>ie-</i>	<i>-ies (refl.) accelerate, take a run for</i> 297		
<i>pār-</i>		<i>jump over/across, leap over/across</i> 630	– (nav šādas nozīmes); <i>come back, return</i> 632
<i>iz-</i>	<i>to run out, to dart out</i> 343		<i>to come out, to emerge, to appear (uz skatuves)</i> 333
<i>uz-</i>			<i>come up, to ascend, enter (uz skatuves)</i> 924
<i>at- (da-)</i>			<i>come, arrive</i> 82
<i>aiz-</i>	– (nav šādas nozīmes); <i>run away, run past, get ahead, run to fetch, drop in</i> 24		
<i>pie-</i>	<i>to run up (to)</i> 879		(tuvāk klāt) <i>come up to, approach</i> 673
<i>sa-</i>			<i>come (kopā) come together, assemble</i> 782

3. tabula. Priedēkļverbu semantiskā diferenciacija

Latviešu verbs parāda verba izteiktā kustības notikuma veidu un ceļu, kā arī palaikam norāda ceļu vēl arī atsevišķi, tādējādi latviešu valodā šai ziņā kombinējas verbietverošas* un satelīttietverošas* valodas pazīmes (par tām sīkāk sk. Croft 2012, 292–296); retos gadījumos mums ir atrodamas arī sērijveida konstrukcijas, kur kustības notikumu un ceļu apzīmē divi pilnnozīmes verbi; šādas valodas sauc par ekvipolenti*⁴ ietverošām, tāda, piem., ir taizemiešu valoda (piemērs no Beavers, Levin, Wei Tham 2010, 333):

- (48) *oli omōhe la o vbi oa*
 tas cilvēks skrēja iekļuva iekš māja
 ‘Cilvēks ieskrēja mājā.’

Salīdzinājumam divi piemēri latviešu valodā:

- (49) (..) **atbrauca** cilvēki ar automātiem, **iebruka** slikti apsargātā civilā objektā (..) (www.diena.lv)
 (50) **Aizej** tur, nezin kur, **atnes** to, nezin ko. (Latviešu tautas pasakas nosaukums)

Autora skatījumā *atbrauca*, *iebruka* objektā un *aizej*, *atnes* ir derīgi serializācijas* un ekvipolenti ietverošas konstrukcijas paraugi latviešu valodā.

2. Akcijasarta paveidi un to klasifikācija

Semantiski var parādīt akcijasartu jeb darbības veidu vai situācijas tipu, proti, kā darbība noris laikā. V. Krofts, pievēršoties aspekta konceptualizācijas mehānismiem, min virzīta sasnieguma konceptualizāciju (kas atbilst virzienkustības notikumiem), cikliskus (un cikliski iteratīvus) sasniegumus, pārejošus un rezultatīvus stāvokļus, kā arī nevirzītas aktivitātes un procesus. Akcijasarts tiek veidots, piem., skalāri vai granulāri, izvēršot vai sašaurinot attiecīgās kvantitatīvās vai kvalitatīvās konceptuālās dimensijas (Croft 2012, 92–94). Darbība var tikt tipoloģiski izteikta kā fāze (temporāla vai kvalitatīva) vai arī daudzums (kvantitāte) (Kunert 1984, 46–48):

A. Fāze

ingresīva jeb inhoatīva, SĀKT („mesties/sākt skriet”, leksiska perifrāze);
 kauzātīva, LIKT NOTIKT („skraidināt, staidzināt, lidināt, vizināt”);
 evolutīva, TURPINĀTIES/ILGT („skriet, izskraidīties”);
 delimitatīva, TURPINĀTIES NEILGI („paskriet”);
 rezultatīvi perduratīva vai kompletīva, TURPINĀTIES LĪDZ MĒRĶIM („noskriet”, nelit. „daskriet”);
 rezultatīvi finitīva, TURPINĀTIES, LĪDZ VAIRS NEGRIBAS („atskrieties līdz apnikumam”);
 rezultatīvi ekshaustīva vai saturatīva, TURPINĀTIES, LĪDZ VAIRS NESPĒJ („noskraidīties līdz bezspēkam”);

B. Daudzums

atenuatīva, TURPINĀTIES LĪDZ DAUDZUMAM X („noskriet puskilometru”);
 semelfaktīva, NOTIKT VIENREIZ („paklupt”);
 distributīva, NOTIKT VAIRĀKOS VIRZIENOS („pajukt uz visām pusēm”);
 iteratīva, NOTIKT DAUDZREIZ („skraidelēt”);

Iteratīvos akcijasarta paveidus iespējams klasificēt sīkāk. Piem., Wolfgang Dresslers (*Wolfgang Dressler* 1968, 26–27) izšķir 14 apakštipus, ko Viktors Hrakovskis (*Viktor Hrakovskij* 1989, 9) sauc par verbālā daudzīguma* maksimālo modeli:

	Darbības veids	Piemēri
1	cikliski iteratīvs	(51) <i>Viņš šaustīja zirgus ar pātagu.</i> (52) <i>Kariete lēkāja pa grambām.</i> (53) <i>Zēns katru gadu brauca pie vecmāmiņas.</i>
2	cikliski diskontinuatīvs (pārtraukts)	(54) <i>Reizēm es eju uz kino.</i>
3	ilgstoši diskontinuatīvs	(55) <i>Pamirdzēt.</i> (56) <i>Apstaigāt ražotni.</i> (57) <i>Piepalēkdamies, viņš ...</i>
4	paradums (mēģt/pasākt + infinitīvs)	(58) <i>Es mēdzu skriet krosu.</i> (59) <i>Viņš ir pasācis iedzert.</i> (60) <i>Viņš te piestaigā (piebraukā).</i>
5	[kvazi]distributīvs	(61) <i>Viņi pajuka kur kurais.</i> (62) <i>Viņi skrēja uz visām pusēm.</i> (63) <i>Viņi izmeklējās pa visu pilsētu.</i> (64) <i>Centrālo un vecpilsētas daļu var apstaigāt krustu šķērsu vien dažu stundu laikā.</i> (65) <i>Pa visiem krēšļiem izlikta veļa, izmētātas grāmatas, zeme nokaisīta lapām. Izrakstītas kamanas.</i>
5a	diversatīvs (distributīva apakštīps – kustība no viena punkta)	(66) <i>Putni aizspurdza kur kurais (uz dažādām pusēm).</i>
5b	ciklotatīvs (distributīva apakštīps – kustība uz vienu punktu)	(67) <i>Kokā (no dažādām pusēm) salaidās vārnas.</i>
6	uzitatīvs	(68) <i>Parasti, vienmēr, reizēm, laiku pa laikam, šad tad...</i>
7	frekventatīvs/habituāls	(69) <i>Viņš bieži (regulāri, nereti) slimo.</i>
8	multiplikatīvs (daudzkārt)	(70) <i>Tiklīdz (ik reizi, katru reizi) kā ienesa patvāri istabā, tajā vienmēr sākās jautrība.</i>
8a	duplikatīvs (multiplikatīva paveids ar antonīmiem)	(71) <i>Zvaigznes te iemirdzas, te apdziest.</i>
8b	alternatīvs (duplikatīva paveids ar dažādvērstas kustības vārdiem)	(72) <i>Viņš staigāja šurpu turpu.</i>
9	numeratīvs (uzskaitījums)	(73) <i>Divreiz, trīsreiz, četrreiz...</i>
10	semelfaktīvs (vienreiz)	(74) <i>Viņš pamirkšķināja, noklepojās, piekļauvēja.</i>
11	raritīvs (retumis)	(75) <i>Slimnieks paretam ieklepojās.</i>
12	duratīvs	(76) <i>Slimnieks ilgi / vienā laidā klepoja.</i>
13	delimitatīvs (īsi iteratīva darbība)	(77) <i>Priekšsēdis paklaudzināja pa galdu.</i>
14	ambulatīvs (kustība caur dažādiem punktiem)	(78) <i>Viņa apstaigāja daudzus veikalus.</i>

4. tabula. Iteratīvā darbības veida apakštīpi (pēc Dressler 1968, 26–27)

Kā redzams, akcionsarts ne vienmēr ir noformēts morfoloģiski, bet var būt atkarīgs arī no konteksta. Piemēros uzskatāmi redzams, kā dažādos veidos realizējas un mijiedarbojas kustības notikuma kompleksā aspektuālā, kvalitatīvā un kauzālā struktūra. Agrāk veiktās klasifikācijas (Dressler 1968; Kunert 1984) šķiet ne vienmēr ir nošķiramas pēc drošiem kritērijiem, daļa no tiem pārklājas, piem., fāzes akcionsarta evolutīvais paveids nav skaidri nošķirams no delimitatīvā, distributīvais paveids pārklājas ar iteratīvās darbības [kvazi]distributīvo un diversatīvo apakštipu, arī starp cikliski diskontinuatīviem, uzitatīviem, frekventatīviem un paradumā sakņotiem notikumiem ir grūti vilkt stingru robežu, tāpat kā ikdienas valodā ir grūti norobežot nozīmes starp *reizēm*, *šad tad*, *parasti* un *bieži*. Mūsdienās šīs parādības pēta kā aspektuālo nozīmju klasterizācijas* modeļus (Plungjan 2012, 13).

3. Problēmgadījumi

Īsumā var teikt, ka kustības notikumu aspektualitātes nolasīšana atsevišķos gadījumos ir problemātiska, tomēr tā diez vai var traucēt saziņai, kā apliecina (26) un (27) piemērs vai arī (38) līdz (40) piemēros aprakstītais gadījums. Priedēkļverbu nenoteiktā vai neitralizētā aspektualitāte (deaspektualizācija) var būt nenozīmīga vai kontekstnosacīta, piem.:

(79) *Mēs stundu **noklūdām** pa mežu.*

(80) *Mēs stundu **klūdām** pa mežu.*

Šeit gan bezprefiksa verbs var korelēt ar delimitatīvu verbu ar prefiksu *pa-* atkarībā no ilguma uztveres – ne tikai kustības izteikumos, bet arī citos verbos, piem., *dzīvot*, *strādāt* utt.:

(81) *Vakar manā cepurē **bira** ne viens vien lats, bet šodien...*

(82) *Vakar manā cepurē **iebira** ne viens vien lats, bet šodien...*

Kā jau tika minēts saistībā ar verba gramatiskā aspekta un akcionsarta mijiedarbi (sk. (34) piemēru un tam sekojošo rindkopu), atsevišķos gadījumos ir problemātiski vērtēt akcionsartu pabeigtības un rezultativitātes kategorijās.

Tāpat problemātiski ir diferencēt aspektualitāti saliktajās laikformās, lai arī ir tapis teikts, ka „darbības vārds bez priedēkļa vairāk orientē uz daļēji veiktu pabeigtu darbību” (Kalnača 2013, 543):

(83) *Es šo grāmatu **esmu lasījusi**.*

(84) *Es šo grāmatu **esmu izlasījusi**.*

Tāpat:

(85) *Mēs esam **centušies** rast risinājumu, bet tā arī neatradām.*

(86) *Mēs **[pa]centāmies** rast risinājumu, bet tā arī neatradām.*

Šajos piemēros aspektualitāte (gan ilgstamības, gan rezultativitātes ziņā), manuprāt, ir visumā neitralizēta. Sal. nākamo piemēru ar cirkumfiksētu formu (prefikss *iz-* un atgriezeniskā verba galotne *-s* ar nozīmi ‘mēģināt ilgāku laiku’):

(87) *Esam **izmēģinājušies** ļoti daudz ko, bet pagaidām rezultāta nav nekāda.*
(LVK2018)

Šai piemērā, šķiet, runa ir par rezultatīvu notikumu, ko izsaka refleksīvs verbs. Sarežģīts un maz pētīts ir jautājums, cik sistemātiskas ir refleksīvās formas konkrētu aspektuālu nozīmju izteikšanai (plašāk sk., piem., Kalnača, Lokmane 2012, 2016; Kalnača 2013, 512–515; 2014, 168–175). Cik zināms (piem., Endzelīns 1951, 902), „baltu darbības vārdu sistemā (..) ir zudusi opozīcija aktīvs/medijs (izraisot arī medija galotņu zudumu), un to aizstājusi opozīcija starp darāmo kārtu un atgriezeniskajām formām, kurām raksturīga partikula *-si* (kas veic medija-pasīva funkcijas, piem., lietuviešu *jiš peršasi visūr* ‘viņš visur jauca’)” (Dini 2000, 114). Latviešu valodā šīs pasīva funkcijas ir vērojamas t. s. neliterārajās (no valodas kultūras viedokļa skaužamajās) formās, ko mēdz uzlūkot kā krievu valodas ietekmi (*veikals atveras, ēka ceļas, kā labi braucas ar jauno mašīnu?*). Šo refleksīvo verbu ilgstošais epifenomenālais dzīvīgums rāda, ka tiem ir sava vieta valodas sistēmā (sk., piem., Kalnača 2013, 514–515; 2014, 173–175; Kalnača, Lokmane 2012, 249–250). Martins Haspelmaths (*Martin Haspelmath* 1990, 38) norāda, ka pasīva rašanās cēlonis visbiežāk ir „neaktivējoša”* perifrastiska (aprakstoša*) konstrukcija, kur palīgdarbības vārds kopā ar divdabi parasti lietots rezultatīvā nozīmē (*logs tika izsists*), kā arī t. s. antikauzātīvs*, kad agenss (darītājs) nav zināms vai pat implicējams. Šis antikauzātīvs nereti veidojas no atgriezeniskām formām, kuras ir tālāk attīstījušās un kļuvušas par mediālformām (Haspelmath 1987; Kemmer 1993; baltu valodu sakarā sk. arī Holvoet, Grzybowska, Rembiałkowska 2015). Var runāt par pasīvu kā verba profila maiņu saistībā ar argumentu fokusa maiņu un darītāja atmešanu. Mūsdienu latviešu valodā turklāt vērojama neatgriezenisko un atgriezenisko verbu semantiska tuvināšanās, piem., *cerēt/sacerēties, mēģināt/izmēģināties*, tomēr šajos pāros atgriezeniskais verbs diezgan nepārprotami korelē ar pabeigtību, t. i., izsaka perfektīvu darbību (plašāk sk. Kalnača, Lokmane 2012). Jautājums par verba atgriezeniskuma ietekmi uz aspektualitāti ir pelnījis atsevišķu pētījumu un šai rakstā tuvāk netiek aplūkots.

Tāpat atsevišķi pētāmi aspekta gramatizēšanās rezultātā radušies aspektuālie kopožumi, t. i., aspektu polisēmija imperfektīvā* (kas apvieno duratīvu, progresīvu un frekventatīvu/habituāli), perfektīvā* (kurš izpauž delimitatīvu, ingresīvu, kompletīvu), kā arī citas kombinācijas, piem., jau pieminētā refleksivitātes klasterizācija ar aspektualitāti, arī aspekta un kārtas „semantisko zonu” pārklāšanās, kas nav pietiekami izpētīta.

Secinājumi

Verba laiks un kārtā var mijiedarboties ar aspektu, bet tam aspektualitātes lasījumā parasti nav izšķirošas nozīmes. Galvenā nozīme ir kontekstam un pragmatikai, kas galu galā arī nosaka aspektualitātes lasījumu, proti, aspektualitāte nav nekas verbam iekšēji piemītošs, bet veidojas konkrētā subjekta un pasaules mijiedarbes situācijā, ņemot vērā dalībnieka(-u) attiecīgo stāvokli, modalitāti, darbības vai dispozīciju. Kustības notikumu aspektualitāte baltu un slāvu valodās ir kontekstuāla; dzīvai valodai iekšēji piemītošā neprecizitāte un izteikumu aptuvenība, kā arī kustības darbību daudzveidīgums un dažāda norises ilgums izslēdz iespēju vilkt stingras robežas starp perfektīvām un imperfektīvām kustības realizācijām.

Kustības veida verbi latviešu valodā arī var izteikt kustības virzienu. Latviešu valodā nošķirums starp transitīviem un intransitīviem vārdiem, kā arī starp neergatīvajiem un neakuzatīvajiem vārdiem daudzos gadījumos nav viennozīmīgs, īpaši attiecībā uz piedēkļa vai atgriezeniskiem vārdiem.

Terminu atbilstes⁵

akcijasarts, leksiskais aspekts	Aktionsart (DE)
aktants	actant (FR)
antikauzātvā	anti-causative
apprakstošs	periphrastic
aspektsensitīvs	sensitive to aspect
aspektuāls rakurs	viewpoint aspect, aspektual'nyj rakurs (RU)
ballistiska kustība	ballistic motion
cikliska darbība	cyclic activity
daudzīgs	mnozhestvennyj
daudzvirzienu kustības verbs	multidirectional verb
ekvipolenti ietveroša valoda	equipollently-framing language
ilgstošs (laikā)	durable, T[ime]-bounded
imperfektīvs	nesorvershennyj vid (RU)
klasterizācija	clustering, klasterizacija (RU)
korelēta (saskaņota) kustība	correlated motion
kustība bez pārvietošanās	nontranslational motion
kustības izteikums	motion expression
kustības veida verbs	manner of motion verb
ķermeņa kustība	bodily motion
mentāls notikums	mental event
neaktivējošs	inactivizing
nenoteikta kustība	indeterminate motion
nenoteiktība	underspecification
nepabeigtā veida verbs	glagoly nesovershennogo vida (RU)
nepabeigtība	imperfectiveness
nepabeigts, procesuāls, imperfektīvs	imperfective
nepagātne	non-past
nesadalās	non-branching
nevirzienkustības notikums	undirected motion event
notikums	event
pabeigtā veida verbs	glagol sovershennogo vida (RU)
pabeigtība	perfectiveness
pabeigts	perfective
panākums	accomplishment
pavadīta kustība	accompanied motion
perfektīvs	sovershennyj vid (RU)

⁵ Ja nav norādīts citādi, sniegtas atbilstes angļu valodā.

priedēklis	prefixed verb
sasniegums	achievement
satelītietveroša valoda	satellite-framing language
serializācija	serialization
sirkonstants	circonstant (FR)
telisks jeb rezultatīvs	telic, Q[uality]-bounded
teliskums	telicity
verbāls daudzīgums	glagol'naja mnozhestvennost' (RU)
verbietveroša valoda	verb-framing language
vienvirziena kustības verbs	unidirectional verb
virzienkustības notikums	directed motion event
virzienkustības verbs	path verb, also directed motion verb

Sāisinājumi

DE	vācu valoda
FR	franču valoda
LD	<i>Latvju dainas</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss</i>
refl.	refleksīvs, atgriezenisks
RU	krievu valoda

Avoti

1. Barons, Krišjānis, Wissendorffs, Henrijs. 1894–1915. *Latvju Dainas*. 1.–6. Jelgava: H. J. Drawin-Drawneeka general-komisijā (1. sēj.), Pēterburga: Keisariskās sinību akadēmijas speestawā (2.–6. sēj.).
2. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss*. 2018. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>.
3. www.celakaja.lv
4. www.delfi.lv
5. www.diena.lv
6. www.fotoblog.lv
7. www.lsm.lv
8. www.satori.lv
9. www.skaties.lv
10. www.tvnet.lv

Literatūra

1. Beavers, John, Levin, Beth, Wei Tham, Shiao. 2010. The typology of motion expressions revisited. *Journal of Linguistics*. 46 (2), 331–377. Pieejams: <http://web.stanford.edu/~bclevin/jofl10mot.pdf>.
2. Croft, William. 2012. *Verbs. Aspect and Causal Structure*. Oxford: Oxford University Press.

3. Dimiņš, Dens. 2017. Dažas latviešu valodas verbu konstrukcijas ar priedēkļa dubultoju ar prievārdu vai apstākļa vārdu. *Semantika, sintakse, valodas kultūra. INTA FREIMANE. SCRIPTUM FESTIVUM*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 63–73.
4. Dini, Pietro Umberto. 2000. *Baltu valodas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
5. Dressler, Wolfgang Ulrich. 1968. *Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen*. Wien: Böhlau.
6. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
7. Haspelmath, Martin. 1987. *Transitivity Alternations of the Anticausative Type*. Köln: Institut für Sprachwissenschaft, Universität zu Köln.
8. Haspelmath, Martin. 1990. The grammaticization of passive morphology. *Studies in Language*. 14, 25–72.
9. Holvoet, Axel, Grzybowska, Marta, Rembiałkowska, Agnieszka. 2015. Middle voice reflexives and argument structure in Baltic. *Voice and Argument Structure in Baltic*. Holvoet, Axel, Nau, Nicole (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 181–210.
10. Horiguchi, Daiki. 2016. Priedēkļa un adverbā atbilstīgo konstrukcijā „bezpriedēkļa verbs + adverbs” latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. 7. Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguči, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 31–40.
11. Hrakovskij, Viktor S. 1989. Semantiskie tipy mnozhestva situacij i ih estestvennaja klasifikacija. *Tipologija iterativnyh konstrukcij*. Hrakovskij, Viktor S. (red.). Leningrad: Nauka, 5–53.
12. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–564.
13. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter, doi.org/10.2478/9783110411317
14. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2012. Semantics and distribution of Latvian reflexive verbs. *Multiple Perspective in Linguistic Research on Baltic Languages*. Usonienē, Aurelija, Nau, Nicole, Dabašinskienē, Ineta (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012, 231–259.
15. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Polyfunctionality and distribution of reflexive verbs in Latvian. *Baltistica*. LI (1), 97–116, doi: 10.15388.
16. Kemmer, Suzanne. 1993. *The Middle Voice*. Amsterdam: John Benjamins.
17. Kunert, Hans Peter. 1984. *Aspekt, Aktionsart, Tempus*. Tübingen: Günter Narr Verlag.
18. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1972–1996. 1.–8. Rīga: Zinātne.
19. Müller, Stefan. 2018. *Grammatical Theory: from Transformational Grammar to Constraint-Based Approaches*. 2nd edition. Berlin: Language Science Press.
20. Ozola, Ārija. 1971. Verba transitivitātes un intransivitātes kategorijas leksiski gramatiskais raksturs. *Vārda semantika*. Ceplītis, Laimdota (atb. red.). Rīga: Zinātne, 216–228.
21. Plungjan, Vladimir A. 2012. Predislovie. *ACTALINGUISTICA PETROPOLITANA. Trudy Instituta lingvisticheskikh issledovanij RAN. Issledovanija po teorii*

- grammatiki*. VIII₂, 6. *Tipologija aspektual'nyh sistem i kategorij*. Plungjan, Vladimir A. (red.). Sanktpeterburg: Nauka, 7–42.
22. Plungjan, Vladimir A. 2016. *Obshchaja morfologija. Vvedenie v problematiku*. Moskva: LENAND.
 23. Rappaport Hovav, Malka, Doron, Edit, Sichel, Ivy. 2010. Introduction. *Lexical Semantics, Syntax, and Event Structure*. Rappaport Hovav, Malka, Doron, Edit, Sichel, Ivy (eds.). Oxford: Oxford University Press, 1–18.
 24. Spevak, Olga. 2014. *Noun Valency*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
 25. Talmy, Leonard. 1985. Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. *Language Typology and Syntactic Description*. 3. *Grammatical Categories and the Lexicon*. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 57–149.
 26. Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
 27. Veisbergs, Andrejs (red.). 2016. *Jaunā latviešu-angļu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
 28. Wade, Terrence. 2011. *A Comprehensive Russian Grammar*. 3rd edition. Oxford: Blackwell.
 29. Zubizarreta, Maria Luisa, Oh, Eunjeong. 2007. *On the syntactic composition of manner and motion*. Cambridge, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press.

Summary

Motion events in Latvian are mostly expressed by motion verbs that are mainly intransitive (unaccusative and unergative) and cover various situations involving directed motion (change in position and in time) or undirected, cyclic motion. In Latvian, motion events are also expressed by the infinitive, nouns and participles.

The grammatical aspect of the verb, traditionally expressed as accomplished or non-accomplished (\pm perfective) is formally determined on the basis of the verb form alone (\pm prefixed) but the interpretation or conceptualization of the content expressed by the verb also depends on the lexical aspect i.e. the semantics of the verb, defined by three binary semantic features (Croft 2012, 33) stative vs. dynamic (process), durative vs. punctual, and bounded vs. unbounded (or telic vs. atelic). Some role is also played by the semantics of the prefix (if applicable), the tense and voice of the verb, as well as the context and the speaker's intent (pragmatic and contextual factors).

Motion verbs are usually classified (Zubizarreta, Oh 2007; Croft 2012) as manner of motion verbs (*dance, wobble, run, swim*) and path or directed motion verbs (*go, drive, come*). There are other types of classification available. In Latvian, manner of motion verbs can also express directed motion (*iestreipuļot bārā* 'wobble into a bar', *aizskriet līdz stacijai* 'to run up to/as far as the station'), often the distinction between the manner of motion verbs and the directed motion verbs in Latvian is vague, and the same can be said about the aspectuality in the case of prefixed and/or reflexive verbs.

Keywords: grammatical aspect; aktionsart; motion events; manner of motion; directed motion.

From the history of the Georgian grammatical thought¹

Ieskats gruzīnu gramatiskās domas vēsturē

Giorgi Gogolashvili

Arnold Chikobava Institute of Linguistics at Tbilisi State University
8 Pavle Ingorokva st., Tbilisi, Georgia
E-mail: giorgigogolashvili@rambler.ru

Tamari Lomtadze

Akaki Tsereteli State University
59 Tamar Mepe st., Kutaisi, Georgia
E-mail: tamrikolomtadze@yahoo.com

This article outlines some debates and issues in the field of Georgian linguistics and offers a research agenda for Georgian Grammar from the 5th century up to present day. It builds on previous research on the Georgian grammars. However, it is the first attempt to identify relevant periods and phases in the history of Georgian grammatical thought. Georgian grammar treatises, guidebooks and their history have been explored by several scholars but interrelations between standard Georgian and Georgian grammars have not been fully studied yet. The existence of standard Georgian doesn't always coincide with the existence of normative grammars and vice versa. The study of the history of Georgian grammatical thought shows that in some periods normative grammars are dominant, while in others practical grammars are prevalent.

The purpose of the present article is to demonstrate that at different stages of its development Georgian grammatical thought produced different types of grammars. Even though Georgian written texts dating back to the 5th–11th centuries were written according to the unified linguistic standard, implying the existence of normative grammar, we don't have any evidence of the existence of such grammars except for supplementary text commentaries. From the 11th to the 19th centuries various types of grammar have been written but the existence of standard Georgian cannot be documented. In the 20th century standard Georgian goes hand in hand with normative grammars. The present paper aims to explore the ways in which different types of grammar have dominated throughout the history of Georgian grammatical thought and the lines alongside which it has developed from its origins up to present day.

The authors employ methods of descriptive and diachronic analysis.

Keywords: normative grammar; practical grammar; normalization; grammatical idea; Georgian grammars.

¹ The work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNSF), Grant number: FR_17-158, "Georgian Grammar between Norm and Variations".

Introduction

The Georgian language belongs to the Kartvelian language group of the Caucasian language family. According to Georgian historical sources, the first Georgian state was formed at the end of the 4th century BCE – it was the Kingdom of Kartli. Parnavaz was the first king to declare Georgian as a state language in the 3rd century BCE (Pataridze 1980). However, the reliability and validity of this information cannot be substantiated since there is no empirical evidence confirming the existence of the script nor normative grammar belonging to this period. The first Georgian written monuments date back to the 5th century.

The existence of standard Georgian is confirmed by the manuscripts dating back to the 5th–11th centuries. However, we do not have any normative grammar treatises written during this period, except for a somewhat fragmentary and unsystematic 11th century comparative study of Greek and Georgian case systems attributed to Arsen Ikaltoeli. From the 12th century till the beginning of the 20th century there was no commonly accepted linguistic standard for the Georgian language, whereas first normative grammars of the Georgian language appeared in mid 1700s.

The 20th century brought about standardization of the Georgian language. Since then numerous normative grammar textbooks and/or guidebooks as well as scholarly works have been written by Georgian grammarians. Currently, Georgian is a state/official language protected by Constitution. However, the use of the standard language faces several difficulties in various regions and areas of life.

1. Origins

First attempts to study the grammatical structure of the Georgian language date as far back as the 11th century when original literary texts were written as well as translations were done from Greek and Persian at Georgian Monasteries in Georgia and abroad (Jvari Monastery and Holy Lavra of Saint Sabbas in Palestine; the Black Mountain Monastery and Mount Sinai Monastery in Syria and Arabian peninsula, respectively; Monastery of Iviron on Mount Athos in Byzantine Empire; Petritsoni Monastery in Macedonia) (Peikrishvili, 2015). Under such circumstances it was vital to normalize language and introduce new terminology, thus contributing to the development of Georgian grammatical thought (Peikrishvili, 2015, 139). The first original Georgian work is “Sitkvai Artrontatvis” (‘lit. trans. ‘the word on the letters’) that was published by Mzekala Shanidze (Shanidze 1990). According to Shanidze (1990, 3) “the work is an excellent linguistic story: it is a proof that old scribes were familiar with the linguistic issues, knew Greek grammar and tried to study the nature and grammar rules of the Georgian language”. Shanidze argues that the treatise should have been written by Arsen Ikaltoeli (Shanidze 1990, 2). The latter discusses the function of article and case systems in Greek and Georgian languages. Grammatical terminology he uses and the way they are derived arises special interest (Uturgaidze, 1999, 11).

Apparently, linguistic terminology and derivation norms had been well developed by the time the work was written. The terminology used in the treatise can be found in the 18th century grammars; some of them (for instance, as სხელო

‘name’, ნათესავი ‘relative’, სქესი ‘gender’, მიცემითი ‘dative’, წოდებითი ‘vocative’, to mention just a few) are still in use; these terms are derived by adding suffix ‘ით’ to the root word – მიცემა მიცემ-ით-ი, წოდება წოდებ-ით-ი etc. This derivation pattern can be found even earlier in some cases of Georgian derived names” (Uturgaidze, 1999, 11–12).

In some cases Greek terms are transliterated, in others their Georgian equivalents are coined. These issues have been thoroughly studied by Georgian scholars (see, e.g., Sarjveladze 1984; Ghambashidze 1986; Potskhishvili 1995; Karosanidze, Kurtsilava, 2018).

Intensive translation activities taking place in the 11th–12th centuries necessitated the production of this type of grammatical treatise. On the one hand, it was necessary to study the language of the original texts to be translated on a scientific level and to gain deep insight into the grammatical structures of the Georgian language, on the other. In addition to Arsen Ikaltoeli, Ekvtime and Giorgi Mtatsmindeli, Eprem Mtsire, Ioane Petritsi also produced high-level translations, implying a combination of creative and scholarly endeavors (Gogolashvili 2013). Their translations are supplemented by invaluable linguistic commentary, explaining grammatical and lexicographic nuances of the original source and target languages. Ekvtime Mtatsmindeli practiced the free approach to translation – reproducing the general meaning of the original text, he refused to follow closely the form or organization of the original, modifying the passages of the source texts and widely using new grammatical forms and lexical units. Giorgi Mtatsmindeli, on the contrary, was a proponent of literal translation – it was his imperative to follow the original text closely. Ephrem Mtsire, analyzing linguistic issues related to the process of translation, elaborated his own theory of translation. He introduced his own punctuation system that was widely used in Georgian letters. Ioane Petritsi gave rise to a new literary school and implemented new philosophical terminology (Gogolashvili, 2013, 135).

Grammar was included in the study program/curriculum of the world famous Gelati Academy, founded in 1106 by the King David IV Aghmashenebeli. The curriculum included seven disciplines, divided into trivium and quadrivium cycles (Gogolashvili, 2013):

Trivium included the following disciplines:

1. Geometry;
2. Arithmetics;
3. Music.

Quadrivium consisted of the following disciplines:

1. Philosophy (which was further divided into practical, visual and theoretical subcategories);
2. Rhetorics;
3. Grammar;
4. Astronomy

In another medieval educational center of Ikalto (gold)smithery, ceramic art, winemaking etc. were also mastered (Gogolashvili 2013, 135).

As Ghambashidze (1986, 90) points out, these academies were powerful centers for education, research, and culture. It was in these medieval centers that long-standing traditions of word formation originated.

Study programs/curricula of these academies are not well documented and we can judge them only based on the scholarly works written in these centers. Original as well as translated texts contain invaluable materials for the study of the history of Georgian terminology (Melikishvili 1975 etc.).

Some of the terms coined in these academies, especially in the areas of philosophy and historical science, are still in use; many linguistic terms as well take their origin in the works of the Georgian scholars affiliated with these centers (არსებითი ‘noun’, მეტყველება ‘speech’, სიბრძნის-მეტყველება ‘rhetorics’, გონიერი ‘intelligent’, ნივთი ‘thing’, ნივთიერი ‘material/substantial’, სულიერი ‘spiritual’, წარმოება ‘derivation/word formation’, მსგავსებითი ‘comparative’, მოძღვრება ‘teaching/doctrine’, მეცნიერება ‘science/scholarship’, სიტყვიერება ‘arts and letters’, იგივეობა ‘identity’, ცვალებადი ‘changeable’, მოქმედებითი ‘instrumental case/active voice’, რომელობა ‘whatness’, რაოდენობა ‘quantity’ etc. (Ghambashidze 1986, 91)).

When Shanidze (1990, 7) puts it, “Sitkvai Artrontatvis” provides an undeniable evidence of the existence of Georgian grammatical literature in the 11th and 12th centuries. Consequently, 16th–17th century scholars and scribes inherited long-standing traditions of linguistic studies, drawing their grammatical ideas and concepts from these invaluable sources. These traditions emerged and evolved under the influence of Greek cultural environment.

2. Late medieval / early modern developments

In the 16th–17th centuries Italian Catholic missionaries got interested in the Georgian language. In 1629 “Georgian-Italian Dictionary” was printed in Rome (compiled by Stephano Paolini who was assisted by a Georgian scholar Nikiphore Irbach) (Paolini 1629). This dictionary was followed by “Georgian (Iberian) Grammar” by Francesca Mario Majo that was printed in Rome in 1670 (Majo, 1670). It does not seem to be of any scholarly value but its historical significance as the first grammar book of the Georgian language can hardly be overestimated. The grammatical system described in the book is based on Latin grammars. Majo’s grammar contains some valuable observations. For instance, it points out that Georgian grammar does not have the category of gender; it also notes that Georgian language uses letters ვ, მ, გ to distinguish between different grammatical persons; it also discusses some suffixes and syntagmatic relations between nouns on the one hand and nouns and verbs on the other.

Sulkhan-Saba Orbeliani’s “sitkvis kona” (a glossary/explanatory dictionary of the Georgian language) was compiled between the late 17th and the early 18th centuries. Besides its pure lexicographic value, it is also significant in terms of accumulation and utilization of the previous knowledge and research experience in this area of expertise. This work is also notable for coining Georgian equivalents to Latin and Greek grammatical terminology. Some of them are still used today.

In 1737, Zurab Shanshovani wrote a grammar textbook in Moscow; it was printed in St. Petersburg by Alexander Tsagareli much later (1881). In 1992 it was edited and published by Babunashvili and Uturgaidze. This is the first textbook of Georgian grammar written in Georgian. However, as scholars point out, Shanshovani's grammar is not an original scholarly work but a translation of Armenian grammar by Simeon Jughaets which, in its turn, is based on the Armenian translation of the grammar by Dionysus of Thrace (Chikobava 1965).

The above-mentioned grammars can be assessed as an early stage in the development of the Georgian grammatical thought. It was a preparatory phase for Anton I's "Georgian Grammar" (Anton I, 1885).

3. 18th–19th centuries: Anton's period

In 1753 the first edition of Anton Bagrationi's "Georgian Grammar" was published. Its 2nd extended edition appeared in 1767. Anton was familiar with the traditions of Georgian grammatical thought. As a matter of fact, Anton I's grammar is based on previous research. Anton Bagrationi, summing up the knowledge and experience of the preceding grammarians, created the fundamental grammatical work of that time. Obviously, it is hard to say what is taken from the predecessors and what is his own product but it is an undeniable fact that Anton Bagrationi summed up and concluded the early development of Georgian grammatical thought and laid a solid foundation for subsequent research (Babunashvili 1970).

The significance of Bagrationi's "Georgian Grammar" has been thoroughly discussed by Georgian linguists. We would add that Anton's observations and conclusions still retain their scholarly value. It can be defined as a normative grammar: Anton managed to identify grammatical variations and demonstrate normative paradigms in a relevant way. In this sense, the importance of this grammar cannot be overestimated.

The 18th–19th centuries can be described as Anton's period (the second phase of the development of the Georgian grammatical thought). The historians of linguistics have defined it a "pre-scientific" period in the history of the Georgian linguistics, simultaneously describing it as the "period of practical grammars" since grammar textbooks were written for practical usage in the 18th–19th centuries.

During this period, from the 2nd half of the 18th century to the end of the 19th century, 15 grammar books were either handwritten or printed. This period is thoroughly studied by Georgian linguists (Chikobava 1928, 1968; Abesadze 1960; Babunashvili 1970; Potskhishvili 1995; Uturgaidze 1999). In the first place, we should mention here grammars by Gaioz Rektori (1789), Davit Bagrationi (1790), Ioane Qartvelishvili (1809), Varlam Eristavi (1825), Solomon Dodashvili (1830), Dimitri Kipiani (1882), Platon Ioseliani (1883), Davit Chubinashvili (1887), Tedo Zhordania (1889), Mose Janashvili (1906), Silovan Khundadze (1917). The authors of two more grammars are unknown. Most of them are either based on or influenced by Anton's grammar, modifying and complementing it.

Some of them are simple compilations of preceding grammars, while other can be described as original scholarly works (e.g. the works by Platon Ioseliani, Tedo Zhordania and especially Davit Kipiani).

There was much controversy regarding such linguistic issues as the use of dialectal forms and archaisms, reform of Georgian alphabet and linguistic standard, appropriation of written and spoken language varieties etc. between older and younger generations of Georgian men of letters, involving such prominent writers as Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Vazha-Pshavela, Iakob Gogebashvili, Giorgi Tsereteli. Such vital issues as grammatical norm and variation were also debated. An influential poet Akaki Tsereteli initiated debates regarding grammatical forms, orthography and stylistics.

The 18th–19th century grammars laid a solid foundation for the linguistic research of Georgian grammar in the 20th century.

4. 20th century developments

20th century marks the 3rd period in the development of the Georgian grammatical thought. At the beginning of the century Nicholas Marr laid a solid foundation for the study of Georgian grammar. His contribution to the study of the grammatical system of the Georgian verb is huge (Marr 1907, 1925). In 1925 Niko Marr's "Grammar of Old Georgian Literary Language" was published. It is the first fundamental scholarly work concerning old Georgian language (Peikrishvili, 2015, 174). In 1927–1928 Marr was invited to the Institute of Linguistics in Paris to read a theoretical course of the old Georgian language. In 1931, based on this course of lectures and co-authored with Maurice Brier, an 800-page book "Georgian Language" was published in French. He and his disciples (Ivane Javakhishvili, Ioseb Kipshidze, Akaki Shanidze) established the Georgian linguistic school at the University of St. Petersburg that was later enlarged and strengthened by the establishment of the first Georgian university – Tbilisi University in 1918.

Tbilisi State University and later the research institutions of the Academy of Sciences (founded in 1941) greatly contributed to the development of the Georgian grammatical thought.

Ioseb Kipshidze, Giorgi Akhvlediani, Akaki Shanidze, Arnold Chikobava and Varlam Topuria brought the world prestige to Georgian linguistics.

In 1911 Kipshidze published a descriptive textbook "Georgian Grammar". In 1914 his monograph titled "Grammar of Megrelian (Iverian) Language" appeared in Russian. It consists of four parts: phonetics, morphology, word formation, syntax. It is a must-read for Georgian grammarians (Danelia 1985, 4).

In 1918–1919 Giorgi Akhvlediani authored "Introduction to Linguistics" in three volumes. It was the first university textbook published in Georgian. In 1938 he published "Principles of General and Georgian Phonetics" and in 1949 "Principles of General Phonetics", followed by "Introduction to General Phonetics" in 1956. Giorgi Akhvlediani was the key figure in this area of expertise in Georgia.

In 1929 a prominent Georgian linguist, Arnold Chikobava founder of Iberian-Caucasian linguistics, published "The Problem of the Simple Sentence in the Georgian Language". He explored the structures of separate languages as well as theoretical problems of general linguistics. In 1936–1979 he published the following comprehensive works: "Grammatical Analysis of Tchanuri Language with Texts" (1936); "Comparative Dictionary of Tchanuri, Megrelian and Georgian

Languages” (1938); “Ancient Structure of Noun Roots in Kartvelian Languages” (1942); “The Problem of Ergative Construction in Iberian-Caucasian Languages” (1948); “Introduction to Iberian-Caucasian Languages” (1979). He employed historical-comparative methodology his studies of Kartvelian and other Caucasian languages. In his works he demonstrated that Megrelian and Tchanuri are dialects of Zanuri. He is also an author of “General Linguistics” published in two volumes in 1935 and 1945, and “Introduction to Linguistics” (1952).

Varlam Topuria’s explored grammatical order, lexicology and epigraphs of Kartvelian and Iberian-Caucasian languages and dialects. Based on his doctoral dissertation (1938) he published “Svanian Language I: Verb”, “Georgian Language and Some Issues of Orthography” and edited the 1st volume of “Georgian Dialectology”.

The 1st half of the 20th century was very productive in terms of studying the Georgian grammatical system and its history. Dozens of influential monographs and hundreds of scholarly papers were written during the period. In 1953 Shanidze’s monograph “The Fundamentals of Georgian Grammar” was published. On the one hand, this fundamental monograph summed up half a century of studying the grammatical system of the Georgian language and it specified and defined grammatical categories and concepts, identified the main tendencies in the development of the grammatical system on the other. In 1976 Shanidze published “Grammar of the Old Georgian Language”. Shanidze also laid foundation for the study of Georgian dialects. In this respect, his work “Georgian Mountainous Dialects” (1915) is particularly important.

One more scholar, who stands out as a researcher of Georgian verb and dialects, was Besarion Jorbenadze. He also studied theoretical issues of general linguistics. In 1975 he published “Formation and Function of the Category of Voice”, in 1985 “Basics of Georgian Grammar” and in 1989 “Georgian Dialectology” etc.

As we have seen, Georgian linguistics has been focused on three main research areas: old Georgian language, modern Georgian, and Georgian dialectology.

There has been much controversy regarding some linguistic issues. For instance, the number of verb tenses was debated by Georgian scholars. Shanidze (1953) argued that there were eleven tenses in modern Georgian. Gogolashvili (2010) and Oniani (1978) think that there are only eight tenses, while Avtandil Arabuli (2016) maintains that there are sixteen. All these viewpoints are well-argued, and the controversy is still unresolved. Terminological diversity is also apparent. Selection and establishment of terms is not just a technical process because it is related to understanding concepts.-

During the 2nd half of the past century several theoretical questions (Shanidze 1953; Oniani 1978) emerged that complicated the further development of grammatical research to some extent. This situation necessitated publication of the summarizing academic course of Georgian grammar.

The full academic course of Georgian grammar aimed to summarize the ideas of several generations of scholars. The purpose of this project was to select among the multiple contradictory and often mutually exclusive ideas and viewpoints and resolve long debated issues. The project was initiated and supervised by Giorgi Gogolashvili at Arnold Chikobava Institute of Linguistics ten years ago. About

20 linguists were involved in the project implementation. In 2009–2011 Shota Rustaveli National Science Foundation funded the project titled “Morphology of the Georgian Literary Language”, and in 2013–2016 “Morphology of Georgian Dialects”. The leading organization was Institute of Linguistics at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. The Principal investigator was Gogolashvili, and the key personnel included Avtandil Arabuli, Nino Sharashenidze, Mariam Manjgaladze, Murman Sukhishvili, Giorgi Tsotsanidze, Nino Tchumburidze, Nino Jorbenadze, Rusudan Landia.

Descriptive and diachronic approaches were used to accomplish the task. As a result of project implementation, in 2016–2017 a four-volume anthology was published edited by Gogolashvili and Arabuli:

- 1) “The Modern Georgian Language: Nominals” (2016)
- 2) “The Modern Georgian Language: The Verb” (2016)
- 3) “The Modern Georgian Language: Dialectology” (2017)
- 4) “The Modern Georgian Language: Paradigms” (2017)

This academic edition, built on previous research, not only summarized current state of affairs in the field, but laid a solid foundation to the further research of Georgian grammar.

Conclusion

Thus, the history of Georgian grammatical thought can be divided roughly into the following periods:

- 1) the 11th–18th centuries, when Georgian grammars were modelled on Latin grammars; this period was concluded and summed up by Anton Bagrationi’s grammar;
- 2) late 18th–19th centuries, the so-called post-Antonian period, also defined as “pre-scientific phase” when mostly practical grammars were written;
- 3) late 19th and the 1st half of the 20th century: this period includes a team of prominent Georgian linguists who worked at St. Petersburg University (Niko Marr, Ivane Javakhishvili, Ioseb Kifshidze, Akaki Shanidze), later relocated in Tbilisi after the foundation of Tbilisi University in 1918; This period was summed up by Akaki Shanidze’s seminal monograph “Principles of Georgian Grammar” published in 1953;
- 4) late 20th and the beginning of the 21st century: 4th and most fruitful period starts in the 2nd half of the 20th century, concluded by 4 volumes of Georgian grammar (2017) summarizing grammatical ideas and viewpoints of several generations of Georgian scholars.

References

1. abesadze, nik’o. 1960. *gramat’ik’is sak’itkhebi me-19 sauk’unis kartul p’eriodul gamotsemebshi*. Metsniereba, tbilisi. (Abesadze, Niko. 1960. *Grammar Issues in the 19th Century Georgian Periodicals*. Tbilisi: Metsniereba).

2. akhvlediani, giorgi. 1938. *zogadi da kartuli ponet'ik'is sapudzvlebi*. tsu, tbilisi. (Akhvlediani, Giorgi. 1938. *Principles of General and Georgian Phonetics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
3. akhvlediani, giorgi. 1949. *zogadi ponet'ik'is sapudzvlebi*. tsu, tbilisi. (Akhvlediani, Giorgi. 1949. *Principles of General Phonetics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
4. akhvlediani, giorgi. 1956. *zogadi ponet'ik'is shesavali*. tsu, tbilisi. (Akhvlediani, Giorgi. 1956. *Introduction to General Phonetics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
5. babunashvili, elene. 1970. *ant'on p'irveli da kartuli gramat'ik'is sak'itkhebi*. Tbilisi: tsu gamomtsemloba. (Babunashvili, Elene. 1970. *Anton I and the Issues of Georgian Grammar*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
6. babunashvili, elene, uturgaidze, tedo. 1992. zurab shanshovanis “mok'le ghramat'ik'a kartulisa enisa: ponet'ik'a da morpologia”. *iberiul-k'avk'asiuri enatmetsnierebis ts'elits'deuli*. sak. metsnierebata ak'ademia, t'. 18–19, tbilisi. (Babunashvili, Elene, Utirgaidze, Tedo. 1992. *Short Grammar of the Georgian Language: Phonetics and Morphology. Iberian-Caucasian Linguistics*. V. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press, 18–19.)
7. bagrat'ioni, ant'on. 1885. *kartuli ghramat'ik'a*. shedgenili ant'on I-is mier, gamotsemuli aleksandre ep'isk'op'osis sapisit, ts'inasit'qvaoba t. rapiel eristavisa. (Bagrationi, Anton. 1885. *Georgian Grammar*. Introduction by Rafiel Eristavi and printed by archbishop Alexandre [s. l.: s. n.]
8. bagrat'ioni, davit. 1790. *sagramat'ik'o khelovneba*. (Bagrationi, Davit. 1790. *The Art of Grammar*. [s. l.: s. n.]
9. chikobava, arnold. 1965. *iberiul-k'avk'asiur enata shests'avlis ist'oria*. ganatleba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1965. *History of Iberian-Caucasian Linguistics*. Tbilisi: Ganatleba.)
10. chikobava, arnold. 1968. *mart'ivi ts'inadadebis p'roblema kartulshi*. metsniereba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1968. *The Problem of Simple Sentence in the Georgian Language*. Tbilisi: Metsniereba.)
11. chikobava, arnold. 1936. *ch'anuris gramat'ik'uli analizi t'ekst'ebiturt*. ssrk'. metsnierebata ak'ademiis sakartvelos pilialis gamomtsemloba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1936. *Grammatical Analysis Tchanuri with Texts*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press.)
12. chikobava, arnold. 1938. *ch'anur-megruli-kartuli shedarebiti leksik'oni*. ssrk'. metsnierebata ak'ademiis sakartvelos pilialis gamomtsemloba, tbilisi. 1938 (Chikobava, Arnold. 1938. *Comparative Dictionary of Tchanuri, Megrelian and Georgian Languages*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press.)
13. chikobava, arnold. 1942. *sakhelis pudzis udzvelesi agebuleba kartvelur enebshi*. sak. metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1942. *The Structure of Noun Roots in Kartvelian Languages*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press.)
14. chikobava, arnold. 1948. *ergat'iuli k'onst'ruktsiis p'roblema iberiul-k'avk'asiur enebshi*. sak. metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1948. *The Problem of Ergative Form in Iberian-Caucasian Languages*. Tbilisi: Georgian Academy of Sciences Press.)

15. chikobava, arnold. 1979. *iberiul k'avk'asiuri enatmetsnierebis shesavali*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1979. *Introduction to Iberian-Caucasian Linguistics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
16. chikobava, arnold. 1935. *zogadi enatmetsniereba*. t'. 1, sakhelgami, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1935. *General Linguistics*. 1. Tbilisi: Sakhelgami.)
17. chikobava, arnold. 1945. *zogadi enatmetsniereba*. t'. 1, tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1945. *General Linguistics*. 1. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
18. chikobava, arnold. 1952. *enatmetsnierebis shesavali*. tsu, tbilisi. (Chikobava, Arnold. 1952. *Introduction to Linguistics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
19. chubinashvili, davit. 1887. *kartuli ghramat'ik'a akhlad shedgenili davit chubinovisagan*. gamomtsemloba "Sanktpeterburg", sant'p'et'erburgi. (Chubinashvili, Davit. 1887. *Georgian Grammar*. Chubinov, David (comp.). Petersburg: "Sanktpeterburg" Press.)
20. dodashvili, solomon. 1830. *shemok'lebuli ghramat'ik'a gimnazielta sakhelmdzghvanelo*. Tbilisi. (Dodashvili, Solomon. 1830. *Short Textbook of the Georgian Grammar*. Tbilisi: [s. n.].)
21. entsik'lop'edia *kartuli ena*. 2008. tbilisi: erovnuli mts'erloba. (*Encyclopedia of the Georgian Language*. 2008. Tbilisi: Erovnuli Mts'erloba.)
22. eristavi, varlam. 1825. *kartuli enis mok'le gramat'ik'a*. daibeč'da mosk'ovshi missave st'ambashi (rusulad). (Erstavi, Varlam. 1825. *Short Grammar of the Georgian Language*. Moscow: Varlam Eristavi Publishing House (in Russian).)
23. gaioz rekt'ori. 1970. *kartuli ghramat'ik'a*. (1789). red. elene nik'oleishvili. gamomtsemloba metsniereba, tbilisi. (Gaioz Rector. 1970. *Georgian Grammar*. (1789). Nikoleishvili, Elene (ed.). Tbilisi: Metsniereba.)
24. ghambashidze, rogeda. 1986. *kartuli sametsniero t'erminologia da misi shedgenis dziritadi p'rinstip'ebi*. tsu, tbilisi. (Ghambashidze, Rogeda. 1986. *Georgian Scientific Terminology and Key Principles of its Coinage*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
25. gogolashvili, giorgi. 2010. *kartuli zma*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi. 2010. *Georgian Verb*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
26. gogolashvili, giorgi. 2013. *kartuli salit'erat'uro ena, nark'vevebi*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi. 2013. *Georgian Literary Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
27. gogolashvili, giorgi da avtandil arabuli (red.). 2016. *tanamedrove kartuli ena: sakhelebi*. nats'ili 1, tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi, Arabuli, Avtandil (eds.). 2016. *The Modern Georgian Language: Nominals*. 1. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
28. gogolashvili, giorgi da avtandil arabuli (red.). 2016. *tanamedrove kartuli ena: zma*. nats'ili 2, tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi, Arabuli, Avtandil (eds.). *The Modern Georgian Language: The Verb*. 2. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
29. gogolashvili, giorgi da avtandil arabuli (red.). 2017. *tanamedrove kartuli ena: dialekt'ebi*. nats'ili 3, tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi, Arabuli, Avtandil (eds.). 2017. *The Modern Georgian Language: Dialectology*. 3. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)

30. gogolashvili, giorgi da avtandil arabuli (red.). 2017. *tanamedrove kartuli ena: paradigmebi*. nats'ili 4, tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Gogolashvili, Giorgi, Arabuli, Avtandil (eds.). 2017. *The Modern Georgian Language: Paradigms*. 4. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
31. ioseliani, p'lat'on. 1863. *p'irueil-dats'qebitni k'anonni kartulisa ghramat'ik'isa shedgenili egnat'es dzis ioselianisagan*. g. melkumiantsisa da a. enpianjantsis ts'ignt sabech'di st'amba, t'pilisi. (Ioseliani, Platoni. 1863. *Basics of Georgian Grammar*. Tflisi: Publishing House of G. Melkumiants and A. Enpianjants.)
32. janashvili, mose. 1906. *kartuli gramat'ik'a*. gamomtsemloba "amkhanagoba shroma", t'pilisi. (Janashvili, Mose. 1906. *Georgian Grammar*. Tflisi: Amkhanagoba Shroma.)
33. jorbenadze, besarion. 1975. *zmnis gvaris pormata ts'armoebisa da punktsiis sak'itkhebi kartulshi*. tsu, tbilisi. (Jorbenadze, Besarion. 1975. *The Formation and Function of the Category of Voice in Georgian*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
34. jorbenadze, besarion. 1985. *kartuli enis pak'ult'at'iuri gramat'ik'is sak'itkhebi*. tsu, tbilisi. (Jorbenadze, Besarioni. 1985. *Grammatical Issues of the Georgian Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
35. jorbenadze, besarion. 1989. *kartuli dialekt'ologia*. ganatleba, tbilisi. (Jorbenadze, Besarioni. 1989. *Georgian Dialectology*. Tbilisi: Ganatleba.)
36. karosanidze, lia, khurtsilava, ana. 2018. *kartulit'ermintshemokmedebisp'roblemebi, ist'oria da tanamedroveoba*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Karasnidze, Lia, Khurtsilava, Ana. 2018. *The Problems of Georgian Terminology, History and Modernity*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
37. kartvelishvili, ioane. 1809. *kartuli ghramat'ik'a*. shedgenili p'rot'op'op'i ioane kartvelovisagan, khelnats'eri 4432 (Kartvelishvili, Ioane. *Georgian Grammar*. Compiled by Ioane the Georgian. Handwritten, Manuscript 4432.)
38. kipiani, dimit'ri. 1882. *akhali kartuli gramat'ik'a: skhart'ulad dats'erili mamisagan shvilebisatvis dimit'ri qipianisa*. sametsniero ak'ademiis st'amba, sank't'p'et'erburgi. (Kifiani, Dimitri. 1882. *Modern Georgian Grammar*. St. Petersburg: Academy of Sciences Press.)
39. kipshidze, ioseb. 1911. *kartuli enis gramat'ik'a*. (rusulad). p'et'erburgi. (Kifshidze, Ioseb. 1911. *Georgian Grammar*, St. Petersburg: [s. n.] (in Russian).)
40. khundadze, silovan. 1917. *kartuli gramat'ik'a: p'irvel dats'qebiti shk'oebisatvis*. shedgenili silov. khundadzis mier. "ganatlebis amkhanagobis gamotsema", kutaisi. (Khundadze, Silovan. 1917. *Elementary Georgian Grammar*. Kutaisi: Ganatlebis Amkhanagoba Press.)
41. majo, pranchesko mario. 1643. *nashromi aghmosavlur enata shesakheb ts'igni p'irveli (kartuli gramat'ik'k'a)*. romi, sarts'munoebis gamavrtsebeli sasuliero sazogadoeba. (Majo, Francesco Mario. 1643. *Oriental Languages: Book 1 (Georgian Grammar)*. Rome: The Society for the Promotion of the Faith.)
42. Marr, Niko, Brier, Moris. 1931. *La Langue Georgienne*. Paris: Firmin-Didot et Cie.
43. mari, nik'o. 1925. *dzveli kartuli salit'erat'uro enis gramat'ik'a*. sskr' metsnierebata ak'ademiis gamomtsemloba, mosk'ovi. (Marr, Niko. 1925. *Grammar of the Old Georgian Literary Language*. Moscow: Academy of Sciences Press.)

44. mari, nik'o. 1907. *dzveli kartuli enis dziritadi sak'itkhebi*. Tbilisi. (Marr, Niko. 1907. *The Basic Issues of the Old Georgian Language*. Tbilisi: [s. n.])
45. melikishvili, damana. 1975. *ioane p'et'rits'is pilosopiur shromata ena da st'ili*. Metsniereba, tbilisi. (Melikishvili, Damana. 1975. *Language and Style of Ioane Petritsi's Philosophical Works*. Tbilisi: Metsniereba.)
46. oniani, aleksandre. 1978. *kartvelur enata ist'oriuli morpologiis sak'itkhebi*. gamomtsmloba ganatleba, tbilisi. (Oniani, Aleksandre. 1978. *Issues of Historical Morphology of Kartvelian Languages*. Tbilisi: Ganatleba.)
47. orbeliani, sulkhan saba. 1991. *leksik'oni kartuli*. t'. I, "merani", tbilisi. (Orbeliani, Sulkhan Saba. 1991. *Georgian Dictionary*. 1. Tbilisi: Merani.)
48. orbeliani, sulkhan saba. 1993. *leksik'oni kartuli*. t'. II, "merani", tbilisi. (Orbeliani, Sulkhan Saba. 1993. *Georgian Dictionary*. 2. Tbilisi: Merani.)
49. p'aolini, st'epane. 1629. *leksik'oni kartuli da it'aliuri*. shedgenili st'epano p'aolinis mier, kartvel nik'ipore irbakhis, ts'm. basilis (ts'esis) beris dakhmarebit romi: sarts'munoebis gamavrtselebeli sasuliero sazogadoeba. (Paolini, Stefane. 1629. *Georgian-Italian Dictionary*. Compiled by Stefano Paolini, with the assistance of Nikifore Irbakh in Rome: The Society for the Promotion of Faith.)
50. peikrishvili, zhuzhuna. 2015. *kartvelologiis shesavali*. "universali", tbilisi. (Peikrishvili, Jhujhuna. 2015. *Introduction to Kartvelology*. Tbilisi: Universali.)
51. potskishvili, aleksandre. 1995. *kartuli enatmetsnierebis ist'oria*. Tbilisi: tsu gamomtsemloba. (Potskishvili, Aleksandre. 1995. *The History of Georgian Linguistics*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
52. sarjveladze, zurab. 1984. *kartuli salit'erat'uro enis ist'oriis shesavali*. tsu, tbilisi. (Sarjveladze, Zurab. 1984. *Introduction to the History of Georgian Literary Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
53. shanidze, ak'ak'i. 1953. *kartuli gramat'ik'is sapudzvebi*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Shanidze, Akaki. 1953. *The Fundamentals of Georgian Grammar*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
54. shanidze, ak'ak'i. 1975. *dzveli kartuli enis gramat'ik'a*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Shanidze, Akaki. 1975. *Grammar of the Old Georgian Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
55. shanidze, ak'ak'i. 1984. *kartuli k'iloebi mtashi*. tsu gamomtsmloba, tbilisi. (Shanidze, Akaki. 1984. *Georgian Dialects in the Mountains*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
56. shanidze, mzekala. 1990. *"sit'quai artrontatvis": dzveli kartuli gramat'ik'uli t'rakt'at'i*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Shanidze, Mzekala. 1990. *"Sitkvai Artrontatvis": An Old Georgian Grammar Treatise*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
57. topuria, varlam. 1931. *svanuri ena I: zmna*. sakartvelos sakhelmts'ipo p'edagogiuri inst'it'ut'is gamomtsemloba, tbilisi. (Topuria, Varlam. *Svani Language I: Verb*. Tbilisi: State Pedagogical Institute Press, 1931.)
58. topuria, varlam. 1965. *kartuli ena da martls'eris zogierti sak'itkhi*. nak'aduli, tbilisi. (Topuria, Varlam. 1965. *Georgian Language and Some Issues of Orthography*. Tbilisi: Nakaduli.)
59. topuria, varlam. 1961. *kartuli dialekt'ologia*. t'1. tbilisis universit'et'is gamomtsemloba, tbilisi. (Topuria, Varlam. 1961. *Georgian Dialectology*. 1. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)

60. uturgaidze, tedo. 1999. *kartuli enis shests'avlis ist'oria*. tsu gamomtsemloba, tbilisi. (Uturgaidze, Tedo. 1999. *The History of Studying the Georgian Language*. Tbilisi: Tbilisi State University Press.)
61. zhordania, tedo. 1889. *kartuli grammat'ik'a: et'imologia da sint'aksi*. tkhzuli da gamotsemuli t. zhordaniasgan, e. kheladzis st'amba, t'pilisi. (Jhordania, Tedo. 1889. *Georgian Grammar: Etymology and Syntax*. Tfilisi: E. Kheladze Publishing House.)

Kopsavilkums

Raksts veltīts gruzīnu gramatikas vēstures apskatam kopš m. ē. 5. gs., kā arī vairāku gruzīnu valodniecībā diskutējamu jautājumu aplūkojumam. Raksta pamatā ir iepriekšēji gruzīnu gramatiskās domas vēstures pētījumi. Vienlaikus raksts ir pirmais mēģinājums periodizēt gruzīnu gramatikas domas vēsturi. Virkne pētnieku ir iztirzājuši gruzīnu gramatikas traktātus u.c. vēsturiskos avotus, taču plašāk nav analizētas gruzīnu literārās valodas un gramatikas attieksmes. Ne vienmēr gruzīnu literārā valoda sakrīt ar gramatiku materiālu, un otrādi, to applicina arī gruzīnu gramatiskās domas attīstības gaita – pārmaiņus dominē gan normatīvā, gan praktiskā gramatika.

Raksta mērķis ir pierādīt faktu, ka dažādas gruzīnu gramatiskās domas attīstības pakāpes noteikušas arī atšķirīgus gramatikas tipus. Lai gan m. ē. 5.–11. gs. gruzīnu valodā rakstīti teksti applicina vienotu standartizētu veidolu, ko, iespējams, noteikusi kāda normatīva gramatika, taču joprojām nav nekādu liecību par šāda avota esamību. Savukārt 11.–19. gs. ir sarakstītas dažādas gramatikas, tomēr nav dokumentēta gruzīnu literārā valoda. Tikai kopš 20. gs. gruzīnu literārā valoda un normatīvās gramatikas attīstās mijiedarbē. Pētījumā analizēti šādu atšķirību cēloņi, kā arī gruzīnu gramatiskās domas attīstība līdz mūsu dienām. Pētījumā izmantota deskriptīvas un diahroniskas analīzes metodoloģija.

Atslēgvārdi: normatīvā gramatika; praktiskā gramatika; normēšana; gramatikas ideja; gruzīnu valodas gramatika.

Verbu desemantizēšanās un konstrukcijas „*ņemt/sēdēt* un V” aspektuālās pazīmes¹ *Desemantization of verbs and aspectual features of the construction “take/sit and V”*

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi*)

Iwate University, Faculty of Humanities and Social Sciences

3-18-34, Ueda, Morioka, Iwate, 020-8550 Japan

E-pasts: sirdspuksti@gmail.com

Raksta mērķis ir apskatīt divus verbus *ņemt* un *sēdēt*, kas desemantizējoties veido konstrukciju savienojumā ar saikli *un* un citu verbu un izpauž dažādas aspektuālas pazīmes. Katrai konstrukcijai piemīt pirmā verba, proti, *ņemt* un *sēdēt*, nosacītā perfektīva un imperfektīva semantika, piesaistot attiecīgā aspekta verbu. *Ņemt*-konstrukcija implicē negaidītu jaunas situācijas rašanos un modificē otrā verba apzīmēto situāciju ar to, ka tā notiek pēc subjekta patvaļas, par spīti apstākļiem un runātāja gaidām un bez pienācīga iemesla. *Sēdēt*-konstrukcija pastiprina darbības ilgāku laika posmu, norādot pašsāpītam subjektam pozīciju un uzskatāmāk reprezentējot otrā verba apzīmēto situāciju.

Verba desemantizēšanās pakāpe augstāka ir verbam *ņemt* nekā verbam *sēdēt*. Verbam *ņemt* aspektuāli korelatīvs ir priedēkļverbs *paņemt*, bet tas ievērojami retāk tiek lietots konstrukcijā, saglabājot sākotnējo leksisko nozīmi. Konstrukciju, it īpaši *ņemt*-konstrukcijas, izpaužamā subjektīvā vērtējuma dēļ tās diez vai kļūtu stilistiski neitrālas un pilnīgi gramatizējušās. Tomēr abas konstrukcijas reprezentē netiešu un nejašu aspekta sintaktisko izpaušmi, verbiem *ņemt* un *sēdēt* semantiski mijiedarbojoties ar citiem verbiem.

Atslēgvārdi: aspekts; desemantizēšanās; konstrukcija; verbs *ņemt*; verbs *sēdēt*.

1. Ievads

Veida jeb aspekta visabstraktākā izpaušme ir opozīcija *pabeigtais veids/nepabeigtais veids* jeb *perfektīvs/imperfektīvs*, uz kura tradicionāli balstās arī latviešu valodas aspekta apraksts (Staltmane 1958; Kalnača 2013; Horiguchi 2014 u. c.). Latviešu valodas aspekta opozīcija aptver tikai daļu verbu (*pirkt/nopirkt, rakstīt/uzrakstīt, veidot/izveidot*), bet prefiksa esamība, kas ir formāla šķērējipazīme iepriekš minētajiem verbiem, nav priekšnosacījums visiem verbiem. Ārpus aspekta opozīcijas atrodas noteikts skaits verbu, kuru aspekts nosakāms konkrētā kontekstā neatkarīgi no prefiksa esamības. Piem., bezpriedēkļa verbā *tapt* ietilpst abu aspektu nozīmes ‘veidoties’ un ‘izveidoties’, bet priedēkļverbs *atcerēties* apzīmē gan stāvokli ‘saglabāt atmiņā’, gan jaunas situācijas rašanos – ‘izsaukt atmiņā’. Jaunas situācijas rašanās, ko implicē perfektīvs, ir pāreja no situācijas A uz situāciju B, piem., cilvēks ko aizmirsis (situācija A) > cilvēks atkal ko zina (situācija B). Imperfektīvs neparedz jaunas situācijas rašanos, bet tikai apzīmē homogēnu situācijas norisi: cilvēks ko tur atmiņā vienmērīgi un noteiktu laiku.

¹ Raksts izstrādāts ar MEXT/JSPS KAKENHI atbalstu (Grants 16K16815).

Bez šī divlocekļu aspekta izpratnes, pateicoties augstai vārddarināšanas produktivitātei, latviešu valodas aspektu ir ērti raksturot, izmantojot arī tā saucamo akcijasartu sistēmu. Tā izpaužas ar prefiksu un sufiksu vai arī vienlaikus abu afiksu palīdzību pēc vairākām pazīmēm: darbības ilgums (*pasēdēt, nosēdēt*), intensitāte (*pamācīties, izmācīties*), subjekta/objekta daudzums (*sapirkt, apmirt, palasīt*), fāzes (*iedegties, izdegties*), iteratīvs (*braukāt, braukalēt*), iteratīva ilgums (*nobraukāt, pabraukalēt*).

Dažādu aspektuālo pazīmju izpauzme neierobežojas vienīgi ar verba formālo struktūru. Bez verba formālajām pazīmēm aspekts izpaužas paša verba leksiskajā nozīmē. Te minama Zeno Vendlera (*Zeno Vendler* 1967, 98–113) verbu četru pazīmju klasifikācija: stāvoklis (*state*), nodarbošanās (*activity*), izpildījums (*accomplishment*) un sasniegums (*achievement*). Latviešu valodā uz katru pazīmi attiecināmi, piem., *stāvēt, skriet, lasīt/izlasīt šo grāmatu, pamanīt*. Vēl svarīgs jēdziens aspekta sakarā ir teliskums un opozīcija *telisks/atelisks*. Teliskums paredz situācijas galapunktu, pēc kura sasniegšanas situācija vairs neturpinās. Teikumā *Man patīk lasīt* verbs ir atelisks, jo te runa ir par lasīšanu kā nodarbošanos, bet teikumos *Es lasu šīs grāmatas* un *Es izlasīju šīs grāmatas* abi verbi ir teliski, ko nosaka objekta noteiktība (sīkāk sk. Horiguchi 2017, 71).

Aspektuālas pazīmes izpaužas arī ārpus verba savienojumā ar adverbjiem un adverbjiāliem (*mazliet, pakāpeniski, pilnīgi, ilgu laiku*) un fāzes vārdiem (*sākt, turpināt, beigt, pārtraukt* un citiem). Tās izpaužas arī citas gramatiskās kategorijas mijā, proti, ar salikto laiku perfekta nozīmē (*esmu saņēmis*), kā arī ar temporālās kvantifikācijas locījumiem (*divus gadus, divos gados*). Aspekts izpaužas arī ar sintaktiskiem līdzekļiem, piem., ar verba atkārtojumu, norādot uz subjekta vai objekta daudzumu vai pastiprinot duratīvu nozīmi (*Cilvēki nāk un nāk; Es lasīju, lasīju, lasīju*).

Kā tiks rādīts tālāk, rakstā apskatāmās konstrukcijas „*ņemt/sēdēt* un V” reprezentē īpašu aspekta sintaktisko izpaušmi. Konstrukcijas ar abiem vārdiem sastopamas tipoloģiski. Dažādās valodās tiek novērots, ka pirmais verbs desemantizējies un divi verbi konstrukcijā attēlo vienu izteicēju, ko faktiski apzīmē otrais verbs (Aikhenvald 2007, 1). Otrais verbs tiek dēvēts par galveno verbu (*main verb*) (Kuteva 2011) vai nozīmīgo verbu (*smyslovoj glagol*) (Majsak 2015), tādā veidā pirmajam vārdam tiek piešķirts semantisks otršķirīgums attiecībā uz sekojošu verbu. Pamatojoties uz Berndu Heines (*Bernd Heine* 1993) un Aleksandras Aikhenvaldes (*Alexandra Aikhenvald* 2007) pētījumiem, latviešu valodas palīgnozīmē lietotu verbu analīzē Baiba Ivulāne klasificē tādus verbus kā *iet, nākt, sēdēt, ņemt* par sērijverbiem, bet attiecīgās konstrukcijas ar šiem vārdiem – par sērijverbu konstrukcijām (Ivulāne 2015, 44–51, 135–151).

Konstrukcijā diviem vārdiem ir identiska gramatiskā forma izteiksmes, personas un laika ziņā. Otrais verbs var būt noliegts (*ņēma un neatnāca, sēž un nestrādā*), bet pirmais verbs nepieļauj negāciju (**neņēma un neatnāca, *nesēž un nestrādā*). Konstrukcija nepakļaujas inversijai, proti, to nav iespējams apvērst (*ņēma un saslima > *saslima un ņēma, sēžu un domāju > *domāju un sēžu*).

Visi minētie pētīnīki, apskatot konstrukcijas ar šiem vārdiem, saista pirmā verba desemantizēšanos ar konstrukcijas gramatizēšanos. Literatūrā bieži vien teikts, ka tādi verbi ir desemantizēšanās un gramatizēšanās avots (Wierzbicka

1996, 9–13; Lokmane 2012, 13), jo tie attiecas uz semantiski vienkāršiem vārdiem, kas apzīmē fiziskas darbības, ko cilvēks veic ikdienā.

Konstrukcijā divus verbus var atdalīt tikai komats bez saikļa *un*, vai tā var būt bez komata un saikļa, bet tomēr visbiežāk konstrukcija satur saikli *un* (Ivulāne 2015, 139–140). Tāpēc rakstā tiks apskatītas tikai konstrukcijas, kas sastāv no diviem vārdiem ar saikli *un*.

Rakstā katrai konstrukcijai tiks sniegtas tipoloģiskas atziņas un apskatīts latviešu valodas materiāls. Tā analīze ir balstīta uz Baibas Ivulānes (2015) pētījumu, ko raksta autors papildina no konstrukcijas aspekta un otrā verba semantikas viedokļa, kā arī paplašina ar ilustratīviem valodas faktiem. Tie ir ņemti no plašsaziņas līdzekļu tekstu datubāzes *Lursoft laikrakstu bibliotēka* (www.news.lv).

2. Konstrukcija „*ņemt un V*”

2.1. Tipoloģisks ieskats

Tipoloģiski vārdam ar nozīmi ‘ņemt’ ir vairāki gramatizēšanās modeļi, tai skaitā pabeigtības izteikšana (Heine, Kuteva 2002, 287–288). Konstrukcija ar vārdu ‘ņemt’ ir sastopama vairākās valodās, bet katrā valodā tai piemīt dažādas aspektuālas nozīmes. Pirmais šai konstrukcijai Eiropas valodu materiālā pievērsis uzmanību Eudžens Košerijs (*Eugen Coşeriu* 1966, 42), kas tajā saskata perfektīvu nozīmi ar pēckšuma un negaidītības un ātras darbības izpildīšanas nozīmi. Zviedru valodā konstrukcijai ar vārdu *ta* ‘ņemt’ piemīt ingresīva jeb momentāna darbības sākuma nozīme un lielāka subjekta apņemšanās attiecībā uz darbību (Ekberg 1993, 22). Konstrukcija tiek plaši aprakstīta arī krievu valodā, kur verbs *vzjat* ‘ņemt’ modificē otro vārdu, piešķirot pēckšuma semantiku (Weiss 2007; Kor Chahine 2007). Daudzās valodās atzīmēts, ka konstrukcijai raksturīga sarunvalodas nozīme.

2.2. Latviešu valodas materiāls

Latviešu valodniecībā *ņemt*-konstrukcijai pirmā un visplašāk pievērsusies Baiba Ivulāne (2015, 144–145). Viņa uzsver, ka „*ņemt* nav tiktāl gramatizējies un nevar apgalvot, ka tas latviešu valodā būtu kļuvis par pabeigtā veida marķētāju”, un secina, ka „*ņemt* latviešu valodā šajā virzienā negramatizēsies, jo tas nav latviešu valodas sistēmai kopumā raksturīgs palīgdarbības vārdu rašanās modelis”, vienlaikus uzskatot, ka aspekta nozīmi galvenokārt izsaka otrā verba priedēklis.

Pēc leksikogrāfiskā apraksta verbs *ņemt* savienojumā ar vārdu izsaka „darbības intensitātes pastiprinājumu” ar piezīmi, ka šajā lietojumā *ņemt* ir intransitīvs (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*, tālāk LLVV).

Verbs *ņemt* modificē otrā vārda apzīmēto situāciju ar to, ka tā notiek pēc subjekta patvaļas, neraugoties uz apstākļiem un paša runātāja gaidām, un bez pienācīga iemesla. Otrais verbs var būt gan transitīvs, gan netransitīvs, un tas apzīmē gan kontrolējamu, gan nekontrolējamu situāciju ar visdažādākajām leksiskajām nozīmēm. Subjekts pārsvarā ir dzīva būtne, bet konstatēts arī nedzīvas būtnes subjekts.

Kaut gan verbs *ņemt* var funkcionēt kā imperfektīvs attiecībā uz priedēkļvārdu *paņemt*, paša vārda semantika ‘dabūt’, ‘iegūt’, ‘vert’ ir grūti iztēlojama par ilgstošu

darbību un vairāk saistīta ar perfektīvu semantiku. Tā kā konstrukcijas semantika paredz negaidītu jaunas situācijas rašanos, tā biežāk saista verbu, kas ir attiecināms uz perfektīvu. Tātad ir iespējams *ņēma un saslima* (*saslimt* – ‘nonākt slimības stāvoklī’) vai *ņēma un uzdziedāja* (*uzdziedāt* – ‘īsu laiku nodziedāt’), bet tikai atsevišķos kontekstos lietojams *ņēma un slimoja* (*slimot* – ‘būt slimības stāvoklī’) vai *ņēma un dziedāja* (*dziedāt* – ‘ar balsi veidot melodiju’).

Piemēros (1) un (2) tiek izpausts negatīvs vērtējums par subjektu – politiķiem. Abos piemēros redzams, ka subjekts neattaisno runātāja gaidas, darbību veicot pavirši vai patvaļīgi. Piemēri (3)–(5) norāda uz subjekta neierašanos attiecīgajā laikā un vietā. Parasti diviem vārdiem konstrukcijā ir vienāda polaritāte (Ivulāne 2015, 45), bet konstatēti arī piemēri (4)–(5), kur otrais verbs ir noliegts.

- (1) [...] *funkcionāri ņem un izlemj pēc sava prāta, neiedziļinoties problēmā.* (Sporta Avīze)
- (2) *It kā nemanot, it kā pa jokam sanāca slavenā Valdošā Koalīcija un izlēma, kā pildīt 2014. gada budžetu. Viss notika kā parasti: Koalīcija ņēma un nolēma, un nevienam nekas nav jāskaidro.* (Pietiek.com)
- (3) *Kaut vai fakts, ka Alēns Delons pēdējā brīdī „ņēma un saslima”, loģiski satrauca organizatorus, kuri jau sākumā visai skeptiski izteicās, ka ar tām zvaigznēm jau nekad neko nevar zināt.* (Jaunā Avīze)
- (4) *Lai arī svinību rīkotājus smagi pievīluši muzikanti, kas vienkārši ņēma un neatbrauca, balle bijusi līdz sešiem rītā [...].* (Latgales Laiks)
- (5) *Ja nu pēkšņi kāds ņem un neierodas, tādā gadījumā budžets netiktu pieņemts un, kas zina, kā tur viss vēl beigtos.* (Vakara Ziņas)

Blakus konstrukcijai konstatēts biežs partikulas *vienkārši* lietojums, kas pastiprina uzdrošināšanās niansi (Ivulāne 2015, 142). Piemērā (6) konstrukcija kopā ar partikulu *vienkārši* tiek ievietota iekavās, kas lieku reizi apliecina biežu partikulas lietojumu pirms konstrukcijas, kā arī ciešu semantisko saikni. Citus lietojumus ar partikulu sk. piemēros (7)–(9).

- (6) *Izrādās, ka atjaunošanas darbu gaitā Rīgas pilī „vienkārši ņēma un parādījās” negaidītas vēsturiskas detaļas.* (Latvijas Avīze)
- (7) [...] *kad bērniem sāk pietrūkt mammas, viņi vienkārši ņem un saslimst.* (Kurzemes Vārds)
- (8) *Ja treknajos gados daudz ko vienkārši ņēma un nopirka, tad tagad nākas palauzīt galvu.* (Kurzemnieks)
- (9) *Kad man ir garš laiks, es vienkārši ņemu un uzdziedu.* (NRA)

Kaut gan konstrukcijai jau piemīt pēkšņuma un negaidītības nianse, blakus tai konstatēts adverbu *pēkšņi* lietojums. Turklāt tas var ieņemt vietu gan pirms verba *ņemt*, gan pirms otrā verba, sk. piemērus (10)–(11).

- (10) [...] *bankas kompjutersistēma pēkšņi ņēma un dubultoja visu klientu kontos esošās naudas summas.* (NRA)
- (11) *Pērn Krimas krievi ņēma un pēkšņi sarīkoja tādus protestus pret NATO un amerikāņu karakuģiem [...].* (NRA)

Konstrukcijā starp diviem verbiem var iestarpināt dažādus valodas līdzekļus – daudzpunkte piemērā (12) un izsauksmes vārds un apstākļi piemērā (13).

- (12) *Kā nu bijis, kā ne, bet tās pašas dienas vakarā Juris pēkšņi **ņēma un... iesplāva** Kasparam sejā.* (Rīgas Balss)
- (13) *Es tā vienkārši **ņēmu un** – blaukš! – ceļojumu divatā **ieplauktoju** antiutopijā.* (NRA)

Konstrukcijas subjektīvo vērtējumu uzskatāmāk var konstatēt, salīdzinot tuvā kontekstā konstrukciju un patstāvīgo verbu. Piemērā (14) divas reizes parādās vārdforma *iemīlas* – pirmo reizi patstāvīgi un otro reizi konstrukcijā, kas raksturo situāciju, kas ir pretrunā ar normālu situācijas gaitu. Piemērā (15) personas citātā tiek izmantota noliegtā patstāvīgā verba forma *nestrādā*, bet žurnālists, šauboties par citāta saturu, lieto konstrukciju *ņem un nestrādā*.

- (14) *Viņa sastop ideālo vīrieti, **iemīlas**, aizbrauc viņam līdz uz laukiem, [...] bet tur **ņem un iemīlas** citā.* (Latvijas Avīze)
- (15) *Dombrovskis melš: „Mēs esam izpētījuši, ka tiesiskās paļāvības princips klasiskajā izpratnē krīzes apstākļos **nestrādā**.” Vai patiesi – šis pats no sevis tā vienkārši **ņem un nestrādā**? (NRA)*

Konstrukcijas subjektīvā vērtējuma nozīmi var labāk konstatēt, to salīdzinot ar vienkāršu verbu, kas objektīvi attiecas uz vienu un to pašu notikumu. Saeimas atlaišana pēc prezidenta iniciatīvas ir objektīvs fakts, kas piemērā (16) norādīts ar verbu *atlaida*, bet piemērā (17) runātājs ar konstrukcijas palīdzību to pašu notikumu apraksta subjektīvi. Tas pats sakāms par augstskolas likvidēšanu piemēros (18) un (19).

- (16) *Un tad pienāca sestdienas vakars un Prezidenta paziņojums tautai. Prezidents **atlaida** Saeimu.* (Kursas Laiks)
- (17) *Bet tajā laikā trāpījās tāds valsts prezidents, kurš uz Saeimu bija ļoti apvainots [...]. Tad viņš **ņēma un atlaida** šo Saeimu.* (NRA)
- (18) *[..] **likvidēja** Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmiju* (RPIVA). (Latvijas Avīze)
- (19) – *Šajā gadījumā, jūs, manuprāt, optimizācijas piemērā minat varas stubuma piemēru.*
– *Jā – **ņēma un likvidēja**.* (NRA)

Konstrukcijā nav izslēgts arī imperfektīva verba lietojums, ko B. Ivulāne (2015, 142) skaidro ar to, ka šajā gadījumā „darbība tiek veikta ar lielu apņēmību, kādam (vai kaut kam) par spīti”. Mūsu korpusā meklējot verbu *ņemt* savienojumā ar verbiem *darīt/izdarīt*, kas tipiski tiek lietoti subjekta apņēmības izteikšanai, konstatēts, ka lietojumu skaita ziņā atšķirība nešķiet nozīmīga: *ņem un izdara* (19 lietojumi) un *ņem un dara* (15 lietojumi). Semantiska atšķirība ir tikai otrā verba aspektā, perfektīvs *izdara* attēlo situāciju konkrēti un atsevišķi, kamēr ar imperfektīvu *dara* uzmanība tiek pievērsta situācijas vispārīgumam, sal. piemērus (20)–(21).

- (20) *Tā jau tas notiek, kamēr viens filozofē, otrs **ņem un izdara**.* (Tēvzemīte)

- (21) *Bet tā nav tikai Latvijas slimība, tā ir tāda eiropiska slimība. Amerikā vienkārši **ņem un dara**.* (Diena)

2.3. Verbs *paņemt*

Aplūkotajam verbam *ņemt* aspektuāli korelatīvs ir priedēkļverbs *paņemt*. Ieskatoties priedēkļverba *paņemt* šķirklī, var konstatēt, ka, līdzīgi kā verbam *ņemt*, tam arī tiek sniegts apraksts, ka savienojumā ar verbu tas izsaka darbības intensitātes pastiprinājumu (LLVV). Tomēr priedēkļverba *paņemt* lietojumu analīze rāda, ka tas pārsvarā tiek lietots pamatnozīmē un tā lietojums konstrukcijā novērojams daudz mazāk. Piemērs (22) ir viens no retajiem mūsu korpusā, kur verbs *paņemt* netiek lietots savā pamatnozīmē. Pārējie gadījumi ir skaidrojami ar papildinātāja elipsi un nav atzīstami par konstrukciju.

- (22) *Ļoti savādi izskatījās Eiropas Komisijas prezidenta Žana Kloda Junkera uzvedība: zinot to, ka Lielbritānija ir piektā pasaules ekonomika, zinot, ka tās izstāšanās no ES padarīs šo savienību vājāku, viņš vienkārši **paņēma** un ar kāju **aizcirta** durvis, sak, ja jau aizejat, tad aizejiet tūlīt, nav ko jums te vēl uzkavēties!* (NRA)

Verbu *ņemt* un *paņemt* atšķirību savienojumā ar citu verbu spilgti rāda metalingvistiskie komentāri ap tā saucamo Jūrmalgeitu, kas publiski atklājusies, kad politiķis I. Ančāns par piedāvāto kukuļdošanu paziņoja KNAB. Piemērā (23) viena no lietā iesaistītajām personām G. Milušs noraida izmeklēšanas interpretāciju un noliedz kukuļdošanas faktu, balstoties uz *ņemt*-konstrukciju. Piemērā (24) A. Šķēle norāda uz divu atsevišķu teikumu neveiklību, bet attiecībā uz *ņemt*-konstrukciju kā piemēru sniedz analogisku konstrukciju ar citu verbu. Savukārt piemērā (25) uz žurnālista jautājumu A. Šlesers atbild, ka vienīgi iespējama ir interpretācija par labu konstrukcijai, savā veidā pārfrāzējot konstrukciju ar citu otro verbu, tādējādi viņš arī noliedz I. Ančāna kukuļņemšanu.

- (23) *Tur ir tāda svarīga frāze: „**Paņēma un uzmeta**.” Protams, ka izmeklēšana to interpretē kā – *paņēma* [kukuli], punkts, un *uzmeta*. Es neteicu: „**Paņēma. Un uzmeta**.” es teicu: „**Ņēma un uzmeta**.” Tur ir tādas sarunvalodas nianšes. (NRA)*
- (24) *A. Šķēlem likās arī būtiski noprociēt G. Miluša teikto: „Ančāns **paņēma. Un uzmeta**.” A. Šķēle norādīja, ka punkts teikuma vidū ir gramatiski nepareizi un maina tā jēgu. Savukārt „Ančāns **ņēma un uzmeta**” nozīmē, ka viņš vienkārši neturēja savu vārdu. „Tas ir tāds pats vienkāršs izteikums kā **ņemt un aizbraukt**,” skaidroja A. Šķēle. (Diena)*
- (25) *Krievu frāzi *vzjal i kinul, kuru Milušs jums pa telefonu teica, var tulkot divējādi: vienkārši **ņēma un uzmeta** vai **paņēma naudu un uzmeta**... – To var tulkot tikai vienā veidā – **ņēma un piekrāpa**.* (Diena)*

Visi piemēri liecina, ka konstrukcijas veidošanai nostiprinājies verba *ņemt* lietojums, bet aspektuāli korelatīvs priedēkļverbs *paņemt* šajā sakarā neveido konstrukciju, saglabājot tā pamata leksisko nozīmi ‘satvert’, ‘dabūt’.

3. Konstrukcija „sēdēt un V”

3.1. Tipoloģisks ieskats

Verbs ar nozīmi ‘sēdēt’ kopā ar citiem verbiem *stāvēt* un *gulēt* attiecas uz pozīcijas verbiem, kas apraksta subjekta statīvu situāciju un norāda uz to, kādā veidā subjekts ieņem savu pozīciju. Fizisko pazīmju un sociālkulturālo asociāciju ziņā trīs pozīcijas verbi atšķiras: stāvēšana vislielākā mērā iztērē fizisko enerģiju un vienlaikus ir izejas punkts staigāšanai vai skriešanai, kamēr gulēšana asociējas pirmām kārtām ar atpūtu, miegu, slimību vai nāvi (Newman 2002, 1–3).

Tipoloģiski pozīcijas verbi nereti tiek lietoti kā eksistenciāli verbi, šis process tiek uzskatīts par ceļu no verba semantikas paplašināšanās uz gramatizēšanos. Dažās valodās gramatizēšanās rezultātā tie pārvēršas par palīgverbiem vai pat morfēmām, kas izsaka dažādas gramatiskas nozīmes, tai skaitā aspektuālas nozīmes (perfektīvs, imperfektīvs, duratīvs, habituāls), perfekta nozīmi, imperatīva nozīmi. Visbiežāk pasaules valodās pozīcijas verbi konstrukcijā ar citu verbu apzīmē situāciju tās attīstības procesā, kā arī situācijas ilgumu un atkārtojumu (Heine, Kuteva 2002, 276–277; Majsak 2015, 262–273). Ziemeļģermāņu valodu un bulgāru valodas materiālā Taņa Kuteva (*Tania Kuteva*) atzīmē, ka šajās valodās pozīcijas verbi funkcionē kā progresīvās nozīmes marķētāji, un gramatizēšanās teorijas pamatā šo parādību raksturo ar verba auksiliācijas (*auxiliation*) procesu (Kuteva 2011).

Imperfektīvas konstrukcijas sastāvā vienlīdz aktīvi sastopami verbi ar nozīmi ‘stāvēt’ un ‘sēdēt’, bet visretāk tiek izmantots verbs ar nozīmi ‘gulēt’ (Majsak 2015, 289).

3.2. Latviešu valodas materiāls

Verba *sēdēt* desemantizēšanos analizē Baiba Ivulāne (2015, 136–138) un secina, ka no pozīcijas verbiem lietojums palīgnozīmē konstatēts tikai šim verbam, kas papildina aprakstu un pastiprina intensitāti.

Leksikogrāfijā gan nav aprakstīts šī verba lietojums savienojumā ar citu verbu, bet tikai minēts verba pastāvīgs lietojums – „ilgāku laiku darīt (ko), nodarboties (ar ko), atrodies šādā stāvoklī” ar piemēru *sēdēt pie grāmatām* ‘mācīties, cītīgi lasīt’ (LLVV). Tomēr jāpievērš uzmanība, ka leksikogrāfijā fiksēta verbam piemītoša aspektuāla pazīme ‘ilgāku laiku’.

Salīdzinot ar iepriekš aplūkoto verbu *ņemt*, verbam *sēdēt* desemantizēšanās pakāpe ir zema. Verbs saglabā savu leksisko nozīmi, kad teikumā ir skaidra norāde uz sēdēšanas apstākļiem (kurā vietā, kādā veidā, ar ko kopā, cik ilgi). Piemēros (26) un (27) ir norāde uz sēdēšanas vietu, bet piemērā (28) verbam ir norāde uz laikaposmu, kura laikā subjekts atrodas sēdus un domā.

- (26) *Skolās tagad ir dīvāni un pufi. Nosēdējuši 45 minūtes klasē, bērni atkal sēž un spaida telefonus.* (Kurzemes Vārds)
- (27) *Neko nedaru. Sēžu pie krāsns un graužu saulespuķu sēkļiņas.* (Lauku Avīze)
- (28) *Ja kāds desmit stundas sēž un domā, nevis vienkārši ņem un izdara, tad tikai tāpēc, ka viņš negrib.* (Rīgas Balss)

Norāde uz subjekta pozīciju kļūst semantiski otršķirīga un pozīcijas verba desemantizēšanās pakāpe kļūst augsta, kad otrā verba apzīmētā situācija visdabiskāk notiek, subjektam atrodoties pozīcijas verba izteiktajā stāvoklī. Tāpēc ar verbu *sēdēt* visbiežāk savienojas verbi, kas apzīmē darbību, ko darītājs veic sēdus. Zināmā mērā desemantizējot pozīcijas nozīmi, verbs pastiprina ilgāku laikaposmu. Salīdzinājumā ar vienkāršu verbu *sēdēt*-konstrukcija norāda pašsaprotamu subjekta pozīciju un uzskatāmāk reprezentē otrā verba apzīmēto situāciju. Tādēļ verba *sēdēt* esamība jeb *sēdēt*-konstrukcija būtiski nemaina teikuma saturu. Atšķirībā no *ņemt*-konstrukcijas, *sēdēt*-konstrukcijai nav konstatēts nedzīvas būtnes subjekts.

Piemērs (29) ir interesants ar to, ka pirmais *sēž* tiek lietots savā leksiskajā nozīmē, bet pēc dažiem vārdiem parādās otrais *sēž* konstrukcijā, kas atcerēšanās procesu attēlo izstieptāk.

- (29) *Uz soliņa sēž divi atvaļināti virsnieki ap gadiem 70–80, sēž un atceras kara gadus.* (Rīgas Balss)
- (30) *Reiz trijos naktī gāju gar kostīmu darbnīcu, bet šuvējas sēž un strādā!* (Rīgas Balss)
- (31) *[..] es tiešām aprīnoju, kā viņi vakaros sēdēja un gatavoja materiālus.* (Rīgas Balss)
- (32) *Pēdējā laikā es sēžu un domāju – šovakar gribas iedzert.* (Druva)
- (33) *Vēl esmu kritiska pret sevi, pēc katra pasākuma sēžu un analizēju, kas bija pareizs vai nepareizs.* (Zemgales Ziņas)

Paša verba *sēdēt* semantika ir viennozīmīgi imperfektīva. *Sēdēt*-konstrukcijas semantika paredz ilgstošu darbību (*lasīt, strādāt*) vai stāvokli (*klusēt*), un tā arī saista imperfektīvu verbu. Bieži verbs konstrukcijai piesaista mentālos verbus, pirmām kārtām *domāt*. Analizējot verba *domāt* saistāmību ar visiem trim pozīcijas vārdiem, nav izslēgta saistāmība ar vārdiem *stāvēt* un *gulēt*. Mūsu korpusā, meklējot konstrukciju ar vienskaitļa 1. personas īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes formu, visvairāk konstatēts tomēr verba *sēdēt* lietojums: *sēžu un domāju* (140 lietojumi), *stāvu un domāju* (15 lietojumi), *guļu un domāju* (1 lietojums). Minami citi mentālie verbi: *spriest, prātot, analizēt, lemt*.

Verbs *sēdēt* savienojumā ar vārdiem *slinkot, klusēt, plānot, fantazēt, sapņot, (ne)darīt (neko), sūdzēties, kritizēt, ņirgāties* aktualizē subjekta pasivitāti, rīcībspējas trūkumu. Par to liecina biežs partikulārs *tikai* lietojums pie verba *sēdēt* gan konstrukcijā piemēros (38)–(41), gan pastāvīgā nozīmē piemērā (42).

- (34) *Esmu novērojis, ka jaunieši labprātāk sēž un klusē, nevis paši kaut ko dara.* (Latvijas Avīze)
- (35) *Viņi vienkārši sēž un barojas uz budžeta un nodokļu maksātāju rēķina.* (NRA)
- (36) *Teātris nav tikai „sēdi un skaties” māksla, tā ir arī līdzdarbošanās.* (BNS)
- (37) *Ja sēž un neko nedara, dārzs ļoti ātri aizaug.* (Ogres Ziņas)
- (38) *Arī liepājniece [..] ir pārliecināta, ka eiroparlamentārieši Briselē tikai sēž un saņem lielu naudu.* (Kurzemes Vārds)
- (39) *Nē, ir beidzies darba līguma termiņš pēc Darba likuma 44. panta, ja uzskata, ka deputāts strādā. Varbūt ir cits uzskats, ka deputāts tikai sēž un nestrādā.* (Staburags)

- (40) *Viņa taču neko sliktu nedara – tikai sēž un lasa grāmatu. Jā, visu dienu.* (Diena)
- (41) *Tad Arvīds pirmo reizi mūžā nedēļu negāja uz darbu, tikai sēdēja un dzēra.* (Staburags)
- (42) *Es agrāk domāju, ka viņi te neko nedara, tikai sēž. Bet izrādās, ka visu pat grūti pagūt izdarīt.* (Rīgas Apriņķa Avīze)

Kaut gan leksikogrāfijā verbam nav atvēlēts atsevišķs šķirklis, patstāvīga verba lietojums šādā nozīmē ir skaidrojams ar metaforu. Salīdzinot ar diviem citiem pozīcijas verbiem, ja stāvēšana tomēr lielākā mērā paredz tālāku cilvēka rīcību, bet gulēšana ir saistīta ar slimošanu un pilnīgu bezkustības stāvokli, tad sēdēšana visneitrālāk reprezentē cilvēka statisku stāvokli. To liecina arī virkne frazeoloģismu ar verbu *sēdēt*, kas izsaka subjekta pasivitāti (*sēdēt aizkrāsnē, sēdēt uz pakajas, sēdēt uz kakla, sēdēt uz lauriem*).

4. Secinājumi

Rakstā apskatītas konstrukcijas ar verbiem *ņemt* un *sēdēt* un iezīmētas to aspektuālās pazīmes, kā arī raksturota konstrukcijā izmantotā otrā verba semantika. Katrai konstrukcijai piemīt pirmā verba, proti, *ņemt* un *sēdēt*, nosacītā perfektiņa un imperfektiņa semantika, piesaistot attiecīgā aspekta verbu.

Verba desamentizēšanās pakāpe ir augstāka verbam *ņemt*, bet verbs *sēdēt* vairāk saglabā savu leksisko nozīmi. Verbs *ņemt*-konstrukcijā ir arī vairāk gramatizējies, jo tas mainījis savu gramatisku pazīmi, zaudējot pamatnozīmei piemītošo transitivitāti. Savukārt verbu *sēdēt*-konstrukcijā var raksturot ar semantisku liekumu, jo pati norāde uz subjekta pozīciju nav tik nepieciešama.

Konstrukciju izpaužamā subjektīvā vērtējuma dēļ tās diez vai kļūtu stilistiski neitrālas un pilnīgi gramatizējušās. Tomēr abas konstrukcijas reprezentē netiešu un nejašu aspekta sintaktisko izpausmi, verbiem *ņemt* un *sēdēt* semantiski mijiedarbojoties ar citiem verbiem.

Literatūra

1. Aikhenvald, Alexandra. 2007. Serial verb constructions in typological perspective. *Serial Verb Constructions: A Cross-Linguistic Typology*. Aikhenvald, Alexandra Y., Dixon, Robert M. W. (eds.). Oxford, New York: Oxford University Press, 1–68.
2. Coşeriu, Eugenio. 1966. “Tomo y me voy”. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax. *Vox Romanica*. 25, 13–55.
3. Ekberg, Lena. 1993. The cognitive basis of the meaning and function of cross-linguistic *take* and *V*. *Belgian Journal of Linguistics*. 8, 21–42.
4. Heine, Bernd. 1993. *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York/Oxford: Oxford University Press.
5. Horiguchi, Daiki. 2014. Some remarks on Latvian aspect. *Valoda: nozīme un forma*. 4. *Kategoriju robežas gramatikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 22–32.
6. Horiguchi, Daiki. 2017. Laika akuzatīva un lokatīva opozīcija un aspekts latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 8. *Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 70–78.

7. Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
8. Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–563.
9. Kor Chahine, Irina. 2007. O vozmožnom puti grammatikalizacii russkogo vzjat'. *Russian Linguistics*. 31, 231–248.
10. Kuteva, Tania. 2011. On 'sit'/'stand'/'lie' auxiliations. *Linguistics*. 37, 191–213.
11. Lokmane, Ilze. 2012. Gramatizēšanās un desemantizēšanās attieksmes. *Valoda: nozīme un forma. 2. Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 10–16.
12. Majsak, Timur. 2015. *Tipologija grammatikalizacii konstrukcij s glagolami dviženija i glagolami pozicij*. Moskva: Jazyki slavjanskikh kul'tur.
13. Newman, John. 2002. A cross-linguistic overview of the posture verbs 'sit', 'stand', and 'lie'. *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying*. Newman, John (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–24.
14. Staltmane, Velta. 1958. *Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
15. Vendler, Zeno. 1967. *Linguistics and Philosophy*. Ithaca & London: Cornell University Press.
16. Weiss, Daniel. 2007. The grammar of surprise: the Russian construction of the type *Koška vzjala da umerla* 'Suddenly, the cat died'. *Proceedings of the 3rd International Conference on Meaning – Text – Theory, Klagenfurt, May 21–24, 2007. Wiener Slavistischer Almanach*. 69. Gerdes, Kim, Reuther, Tilmann, Wanner, Leo (eds.). München–Wien: Verlag Otto Sagner, 427–436.
17. Wierzbicka, Anna. 1996. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

Vārdnīca

Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejama: www.tezaurs.lv/llvv.

Summary

The article aims to examine two Latvian verbs *ņemt* 'take' un *sēdēt* 'sit' which, being desemanticized, form a construction with the conjunction *un* 'and' and the other verb to express various aspectual features. Each construction has respectively perfective and imperfective semantics designated by *ņemt* and *sēdēt* and are used together with a verb of the respective aspect. While the *ņemt*-construction implies an unexpected introduction of a new situation, the *sēdēt*-construction emphasizes a longer term of the action, indicating the subject's obvious posture and representing the situation denoted by the second verb in a more evident way. Desemantization degree is higher for the verb *ņemt* than the verb *sēdēt*. Its aspectual counterpart is the prefixed verb *paņemt*, which is significantly less attested in the construction, since it keeps its lexical meaning.

Due to a subjective meaning, especially for the *ņemt*-construction, the constructions would not become stylistically neutral and fully grammaticalize. However, both constructions represent an undirect and non-random aspectual expression thanks to the verbs' semantic interaction with the other verbs.

Keywords: aspect; desemantization; construction; verb *ņemt* 'take'; verb *sēdēt* 'sit'.

Nenoteiksmes predikāts latviešu valodā, tā latīņu un sengrieķu analogi un Kārļa Mīlenbaha „absolūtais infinitīvs”

Infinitive predicate in Latvian, Latin and Classical Greek and Kārlis Mūlenbachs’ “infinitivus absolutus”

Andra Kalnača, Ilze Lokmane, Ilze Rūmniece

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050

E-pasts: andra.kalnaca@lu.lv, ilze.lokmane@lu.lv, ilze.rumniece@lu.lv

Kārlis Mīlenbahs, jau 19. gs. beigās grāmatā „Teikums” (pirmizdevums 1898) sniedzams pirmo konceptuālo latviešu sintakses aprakstu, lietpratīgi analizējis tolaik un joprojām arī mūsdienu valodniecībā dažādus atšķirīgi interpretējamus gramatikas jautājumus. To vidū arī nenoteiksmes predikāta izpratne, tipi un lietojuma apraksts. Uzmanību piesaista arī termins *absolūtais infinitīvs*, kas sinhroniskos gramatikas aprakstos netiek izmantots.

Raksts tapis kā vairāku pētniecisko ideju apvienojums. Pirmkārt, rakstā aplūkotas nenoteiksmes predikāta konstrukcijas, to tipi un semantika latviešu, latīņu un sengrieķu valodā. Otrkārt, pētījums ir mēģinājums sastatīt latviešu valodas faktus ar analogām nenoteiksmes predikāta konstrukcijām un to semantiku latīņu un sengrieķu valodā. Treškārt, rakstā mēģināts izprast mūsdienu valodniecībā reti sastopama termina *absolūtais infinitīvs* lietojuma ideju nenoteiksmes predikāta un tā funkciju raksturojumā.

Raksta 1. daļa resp. ievads veltīts pētījuma kontekstam un mērķim, nenoteiksmes predikāta skaidrojumam un rakstā aplūkoto problēmu izvirzījumam. Raksta 2. un 3. nodaļā sniegts plašāks latviešu valodas nenoteiksmes predikāta konstrukciju un to semantikas apskats, savukārt 4. nodaļā aplūkoti latīņu un sengrieķu valodas analogi, 5. nodaļā tuvāk apskatīts absolūtais infinitīva jēdziens un tā izpratne valodniecībā.

Atslēgvārdi: nenoteiksme; predikāts; modalitāte; saitiņa; polaritāte; absolūtais infinitīvs.

1. Ievads

Pārskatot pirmo konceptuālo sintakses pētījumu latviešu valodā – 1898. gadā izdoto Kārļa Mīlenbaha grāmatu „Teikums” (atkārtots izdevums – 2009. g.) –, uzmanību piesaista fakts, ka daudzi autora risinātie un jau 19. gs. beigās atšķirīgi interpretētie gramatikas, resp., sintakses, jautājumi aktualitāti nav zaudējuši arī mūsdienu valodniecībā. To vidū ir arī nenoteiksmes predikāts un tā variācijas gan saitiņas piemītības, gan teikuma vienkomenta vai divkomentu struktūras shēmas izpratnē (sk., piem., Valdmanis 1989, 71–72; Beitiņa 2009, 95–96; Lokmane 2013b, 732). Nenoteiksmes sintaktisko un semantisko funkciju aprakstā intereses vērts ir arī K. Mīlenbaha lietotais termins *absolūtais* resp. *absolūtais infinitīvs*, kurš mūsdienu valodniecībā sastopams galvenokārt diahroniskos, bet ne sinhroniskos valodas aprakstos (piem., Ruppel 2018). Šis termins un tā latviskais

atveidojums dažādās variācijās lietots arī latīņu un sengrieķu gramatikās, piem., *absolūtais infinitīvs* Konstantīna Zuša „Latīņu gramatikā” (1938, 229) un Pētera Ūiķaukas “Grieķu gramatikā” (1934, 56), *patstāvīgais infinitīvs* Annas Rātas „Īsajā sengrieķu valodas kursā” (1983, 250), *absolūtais* jeb *limitatīvais infinitīvs* Eduarda Bornemaņa „Griechische Grammatik” (*Eduard Bornemann* 2009, 243), kā arī *absolūti lietots infinitīvs (infinitive used absolutely)* jaunākajā Everta van Emde Boasa, Alberta Reiksbarona, Lūka Hētinka, Matjē de Bakera veidotajā klasiskās grieķu valodas gramatikā (*Evert van Emde Boas, Albert Rijksbaron, Luuk Huitink, Mathieu de Bakker* 2019, 605).

Lai gan par nenoteiksmes predikāta izpratni, konstrukcijas tipiem un saikni ar modalitāti Andras Kalnačas un Ilzes Lokmanes pētījumi publicēti jau iepriekš (piem., Lokmane 2013a, 2013b, 2016; Kalnača 2013, 2016; Kalnača, Lokmane 2017, 2018), temats ir pietiekami sarežģīts un arī interesants, lai to aplūkotu atkārtoti, cenšoties atrast pēc iespējas veiksmīgāku apraksta veidolu. Pētījums ir arī mēģinājums sastatīt latviešu valodas faktus ar analogām nenoteiksmes predikāta konstrukcijām latīņu un sengrieķu valodā, kā arī izprast jēdziena *absolūtais infinitīvs* lietojuma ideju šādu konstrukciju raksturojumā.

Nenoteiksmes predikāts ir margināls izteicēja tips divkomponentu struktūras shēmas¹ teikumā latviešu (piem., Freimane 1985, 44; Ozols 1993, 90–98; Lokmane 2013b, 714, 718), lietuviešu (piem., Ambrazas 1996, 465), krievu (piem., Beloshapkova 1999, 711–712) un citās valodās, t. sk. latīņu un sengrieķu valodā (piem., Zutis 1938, 229–230; Bornemann 2009, 243; sk. arī Rāta 1983, 250).

- (1) a. latviešu valodā
Ko man darīt? (Ir)
- b. lietuviešu valodā
Visiems tylėti!
viss.DAT.PL klusēt.INF
‘Visiem **klusēt!**’ (www.iziniuos.lt)
- c. krievu valodā
Vam ne vidat’ takih srazhenij.
jūs.DAT NEG redzēt.INF tāds.GEN.PL cīņa.GEN.PL
‘Tādas cīņas jūs neredzēsīt / Tādu cīņu jums neredzēt.’ (piemērs no Beloshapkova op. cit.)
- d. latīņu valodā
Tene haec posse ferre?
tu.ACC tas.ACC.PL **varēt**.INF **nest**.INF
‘Vai gan tu vari to panest? / Vai gan tev spēt to panest?’ (Cic. Att. IX, 13)
- e. sengrieķu valodā
γλώττης κρατεῖν
mēle.GEN **valdīt**.INF
‘Valdīt mēli’. (Diog. Laert. I, 3, 69)

Kā redzams (1) piemēru grupā, nenoteiksmes predikātam ir vismaz divas pazīmes, kas to atšķir no t. s. parastā izteicēja:

- 1) nenoteiksme izteicēja funkcijā;
- 2) teikums vienmēr izsaka kādu modālu nozīmi – vajadzību, iespējamību vai neiespējamību, obligāti īstenojamu vai neīstenojamu darbību u. tml. (plašāk sk. raksta 3. un 4. nodaļu).

Daļā valodu (piem., latviešu, lietuviešu, krievu, sengrieķu) iespējams arī neobligāts teikuma priekšmets datīvā (sk. (1a-c) un (1e) piemēru), savukārt latīņu valodā šādās modālās konstrukcijās tas ir akuzatīvā ((1d) piemērs) (t. s. *accusativus exclamationis*, sk. Zutis 1938, 12–13).

Nenoteiksmes predikāta konstrukcijās parasti teikuma priekšmets un predikāts saistīts bez saitiņas (sk. (1) piemērus), taču iespējams arī saitiņas saistījums, piem., latviešu valodā *bija* vai *būs* (plašāk sk. raksta 2. nodaļu).

Nenoteiksmes predikāta sakarā vienmēr bijušas arī teorētiskas diskusijas:

- 1) vai nenoteiksme un teikuma priekšmets var būt saistīti bez saitiņas / finīta verba; kurš predikāta tips vecāks – bez saitiņas vai ar (izlaistu) saitiņu (sk., piem., Mīlenbahs 2009, 236–240; Ivulāne 2016, 114);
- 2) ja uzskata, ka ir bijis un izlaists kāds finīts elements, tad kādu predikāta tipu tas pārstāv – verba *būt* nullformu (Freimane 1985, 27; Ozols 1993, 90–98; Ambrazas 2006, 333; par sintaktisko nullformu plašāk sk. Mel'chuk 1995) vai elipsi (par elipsi plašāk, piem., Aelbrecht 2015);
- 3) vai iespējama arī modāla verba nullforma (piem., Paulauskienė 1994, 283; Kalnača 2016).

Rakstā šīs diskusijas, lai gan saistītas ar aplūkojamo tematu, ierobežotā apjoma dēļ tuvāk netiks izvērstas. Pētījumā, balstoties uz latviešu, latīņu un sengrieķu valodas materiāla sastatījumu, iecerēts noskaidrot šādus jautājumus:

- 1) vai latīņu, sengrieķu un latviešu valodas nenoteiksmes predikāti pārstāv vienas un tās pašas konstrukcijas;
- 2) vai latīņu, sengrieķu un latviešu valodas nenoteiksmes predikāti ir saistāmi arī lietojuma un funkciju ziņā;
- 3) vai termins *absolūtais infinitīvs* ir vienādi attiecināms kā uz latviešu, tā latīņu un sengrieķu nenoteiksmes predikātu aprakstu.

Raksta 2. un 3. nodaļā sniegts plašāks latviešu valodas nenoteiksmes predikāta konstrukciju un to semantikas apskats, savukārt 4. nodaļā aplūkoti latīņu un sengrieķu valodas analogi, 5. nodaļā tuvāk apskatīts absolūtais infinitīvs un tā izpratne valodniecībā.

Rakstā izmantotie latviešu valodas piemēri atlasīti dažādos avotos – daiļliteratūrā, plašsaziņas līdzekļu un lietišķos tekstos, kā arī „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā 2018” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>). Latīņu un sengrieķu valodas piemēri ņemti no vietnēm „Perseus Digital Library” (pieejams: <http://www.perseus.tufts.edu>) un „Thesaurus Linguae Graecae – A Digital Library of Greek Literature” (TLG, pieejams: <http://stephanus.tlg.uci.edu/>).

2. Nenoteiksmes predikāts un tā konstrukcijas latviešu valodā

Kā jau minēts ievadā, latviešu valodā nenoteiksmes predikāts ir īpašs divkomponentu struktūras shēmas verbāla teikuma tips ar neobligātu teikuma priekšmetu datīvā (sk., piem., Ozols op. cit.; Lokmane 2013b, 714, 718):

- (2) (DAT) + *nenoteiksme*
- Kā **man** izskaidrot jūsu laipnību?* (I. Ābele)
 - Ko vingrojot **iesākt** ar domām?* (Ieva)

Šāds nenoteiksmes predikāts latviešu valodā sastopams gan apgalvojumā (sk. (1a), (2) piemēru), gan noliegumā (3):

- (3) a. *Cilvēki, **jums** mani vairs ne ar ko **nepārsteigt**.* (www.twitter.com)
 b. *Ar bērniem [mājās] pie klusuma **netikt**.* (Kas Jauns)

Blakus nenoteiksmes predikātam bez saitiņas sastopams arī tips, ko veido konstrukcija ar saitiņu *bija/būs* + *nenoteiksme* (piem., Ozols op. cit.; Mathiassen 1997, 145, 205; Lokmane 2013b, 718):

- (4) (DAT) + *bija* + *nenoteiksme*
- Ko **bija darīt** ar televīzijas abonementmaksu?* (Ir)
 - Un kā **mums** to **bija zināt**?* (LVK18)
- (5) (DAT) + *būs* + *nenoteiksme*
- No tā **jums** **būs zināt**, ka viņš sev dzīvei pamatus jau ir ielicis ..* (LVK2018)
 - Tev** **būs nākt** vēl un vēl.* (LVK2018)

Noliegumā iespējams tikai predikāts ar saitiņu *būs* resp. *nebūs*, bet ne ar *bija* resp. *nebija*:

- (6) a. *Ikviens lai beidzot atpopt: tev **nebūs saprast**, ko tu spēlē, tev **būs spēlēt**.* (LVK2018)
 b. *Nevienam **nebūs zināt** šo triju [gājēju] ceļu.* (LVK2018)

Jānis Endzelīns (1951, 994) piemin arī nenoteiksmes predikātu ar saitiņu *ir*, t. i., konstrukciju *ir* + *nenoteiksme*: „Tagadne *ir* (resp. *nav*) blakus infinitīvam nav parasti lietājama; tikai tādos izteicienos kā *ka tik mums ir ēst*, kā vietā tagad palaikam *saka: man bija kuo ēst*.” Taču J. Endzelīna minētais piemērs nozīmes ziņā atšķiras no nenoteiksmes predikāta bez saitiņas, jo izsaka piederību (tipiskajā latviešu valodas piederības konstrukcijā ar īpašnieku resp. posesoru datīvā), turklāt bez jebkādas modalitātes. Tā kā citi konstrukcijas *ir* (vai *nav*) + *nenoteiksme* piemēri mūsdienā latviešu valodā nav atrodamā, tad nav arī iespējams pilnībā izprast šāda predikāta lietojumu un semantiku, kā arī attiecības ar nenoteiksmes predikātu bez saitiņas un pārējām nenoteiksmes predikāta konstrukcijām. Lietuviešu valodas izlokšņu un senāku tekstu fakti tomēr liecina, ka tagadnes konstrukcija COP_{PRS} + *nenoteiksme*, izsakot dažādas modālas nozīmes, ir vai ir bijusi lietojama un ka tās analogs ir saitiņas nullformas konstrukcija tagadnē \emptyset + *nenoteiksme*

(Ambrazas 2006, 333–340; par formāli līdzīgām, bet citas semantikas konstrukcijām angļu un vācu valodā sk. arī Auwera, Goldberg 2012; Leiss 2015). Lai gan nenoteiksmes predikāta konstrukciju salīdzinājums dažādās indoeiropiešu valodās būtu ļoti interesants sastatījums, tas ir cita pētījuma objekts, turklāt raksta ierobežotā apjoma dēļ vēsturiskās sintakses jautājumiem nav iespējams pievērsties. Tāpēc turpmākajā pētījuma gaitā konstrukcija *ir + nenoteiksme* netiek aplūkota.

Nosacīti var uzskatīt, ka nenoteiksmes predikāts bez saitiņas būtu saistāms ar tagadnes nozīmi, saitiņa *bija* attiecināma uz pagātņi, savukārt *būs* – uz nākotni. Taču modālo nozīmju dominances dēļ par laika nozīmēm šādos izteicējos īsti runāt nevar. Turklāt viens un tas pats verbs konstrukcijā ar pagātnes, nākotnes vai tagadnes nozīmi (ar nenoteiksmi bez saitiņas) atrodams tikai dažos gadījumos, piem., darbības vārdiem *darīt* (7) un *teikt* (8) apgalvojumā:

(7) *darīt*

- a. *Skolotāj, ko man darīt tālāk?* (LVK2018)
- b. *Ko man bija darīt? Kliegt? Raudāt?* (LVK2018)
- c. *Jums būs darīt tā un nekā citādi!* (LVK2018)

(8) *teikt*

- a. *Un ko man teikt, ja tu nekā neatceries?* (LVK2018)
- b. *Bet ko man bija teikt, ja pasmieties vien gribējās...* (G. Priede)
- c. *Ko man tagad būs teikt?* (G. Priede)

Apkopojot tabulā šos gadījumus, redzams, ka darbības vārdiem gan apgalvojumā, gan noliegumā visbiežāk iespējama tikai viena vai, retāk, divas ar laika formām saistāmas konstrukcijas.

		Piemērs	Laika forma
(9)	a.	<i>*Tev no tā mācīties.</i>	PRS
	b.	<i>?Tev bija no tā mācīties.</i>	PST
	c.	<i>Tev būs no tā mācīties.</i>	FUT
(10)	a.	<i>Kur nu tev to saprast!</i>	PRS
	b.	<i>*Kur nu tev to bija saprast!</i>	PST
	c.	<i>*Kur nu tev to būs saprast!</i>	FUT
(11)	a.	<i>*Tev nesalt!</i>	PRS
	b.	<i>*Tev nebija salt!</i>	PST
	c.	<i>Tev nebūs salt!</i>	FUT

1. tabula. Nenoteiksmes predikāta konstrukcijas latviešu valodā, ar zvaigznīti (*) apzīmēti nelietojami gadījumi, ar jautājuma zīmi (?) maz ticams gadījums (sk. Kalnača, Lokmane 2017)

Tabulas dati liek izvīzīt jautājumu – cik nenoteiksmes predikāta konstrukciju resp. tipu ir latviešu valodā (plašāk sk. Lokmane 2013a, 2016; Kalnača 2016):

- 1) **viens tips**, kurā nenoteiksmes predikātam iespējamas trīs laika formas – tagadne ar saitiņas nullformu, pagātne un nākotne ar saitiņu attiecīgajā formā (attiecībā uz līdzīgām lietuviešu valodas konstrukcijām šādu

viedokli sk. Ambrazas 2006, 333); paradigmātisku ideju piedāvājis arī Arturs Ozols (1993, 90–98), klasificēdams konstrukciju par *analītisko debitīvu*, kas nozīmes un funkciju ziņā līdzinās *sintētiskajam debitīvam*, resp., vajadzības izteiksmei ar tās laika formu paradigmu (sk. arī Lokmane 2013a, Kalnača 2013):

(DAT) + *ø/bija/būs* + *nenoteiksme*

2) **divi tipi**, kurā iespējams nošķirt divas konstrukcijas – nenoteiksmi predikāta funkcijā un nenoteiksmi kopā ar saitiņu pagātnē vai nākotnē:

a. (DAT) + *nenoteiksme*

b. (DAT) + *bija/būs* + *nenoteiksme*

3) **trīs tipi**, kur katra konstrukcija uzskatāma par īpašu predikāta tipu, bet ne vienas paradigmas elementiem:

a. (DAT) + *nenoteiksme*

b. (DAT) + *bija* + *nenoteiksme*

c. (DAT) + *būs* + *nenoteiksme*

Latviešu valodas fakti, precīzāk, piemēru asimetriskums (sk. arī 1. tabulu), norāda uz trešo iespēju – katrs nenoteiksmes predikāts funkcionē kā atsevišķa paradigmātiski nesaistīta vienība (Lokmane 2016; Kalnača 2016; Kalnača, Lokmane 2017, 2018), jo katrā tipā atšķiras modālās nozīmes, turklāt tām ir arī cieša saikne ar polaritāti (apgalvojuma un nolieguma pretstatu) un teikuma komunikatīvo tipu – par to tiks plašāk runāts raksta nākamajā nodaļā.

3. Nenoteiksmes predikāta semantika latviešu valodā

Neviens no nenoteiksmes predikāta tipiem latviešu valodā nav saistāms ar nozīmes ziņā neitrālu stāstījuma teikumu. Visi ir vai nu jautājuma, vai arī izsaukuma teikumi, jo vai nu izsaka dažādas modālas nozīmes, vai arī saistīti ar specifisku (modāla) lietojuma sfēru (aizliegumu, dažādu norādījumu izteikšanu u. tml.). Nenoteiksmes predikāta konstrukcijas teikumiem parasti ir dzīvs darītājs, izņemot pavēles teikumus nākotnē, kam iespējams gan dzīvs, gan nedzīvs subjekts. Dzīvs darītājs var būt arī vispārināts un teikumā formāli neparādīties, lai gan saturiski tas ir noprotams un izsecināms.

Aplūkojot katru nenoteiksmes predikāta tipu kā apgalvojumā, tā noliegumā tagadnē, pagātnē un nākotnē saistībā ar teikuma komunikatīvo tipu, iezīmējas komplicēta nozīmju sistēma:

1) tagadne – nenoteiksmes predikāts bez saitiņas

Šādi teikumi parasti ir jautājuma vai pavēles² teikumi apgalvojumā vai noliegumā, iespējami arī stāstījuma teikumi noliegumā un izsaukuma teikumi apgalvojumā. Taču latviešu valodā nav sastopami stāstījuma teikumi apgalvojumā.

² Latviešu valodā parasti tiek runāts par trim teikuma komunikatīvajiem tipiem – apgalvojuma, jautājuma un izsaukuma teikumiem (Valkovska, Lokmane 2013, 776–778). Taču no modalitātes viedokļa izsaukuma teikumi nav vienveidīgi, jo tiem iespējamas

a) jautājuma teikumi apgalvojumā

Šādu teikumu saturs ir saistīts vai nu ar vajadzību (12a–b), vai iespējamību (12c); uz modālo nozīmju niansi norāda arī atšķirīgs jautājamais vārds.

- (12) a. *Ko jautā un ko man **atbildēt** darba intervijā?* (www.apollo.lv)
 b. *Kā vislabāk **uzglabāt** ķiplokus?* (www.delfi.lv)
 c. *Šai istabā es laikam neko neuzrakstīšu. Kur no tās **aizbēgt**?* (G. Priede)

Sastopami arī retoriski jautājumi, kas izsaka vajadzības trūkumu un kurus ievada vai nu jautājamais vārds *kam*, vai arī leksikalizētas konstrukcijas *kas tur ko*, *kas te* u. tml. (par leksikalizēšanās tendencēm nenoteiksmes teikumus sk. Holvoet 2000).

- (13) a. *Kam **mocīties** ar minimālo algu, ja ir pabalsti?* (Kas Jauns)
 b. *Kas tur ko **laipot**?* (LVK2018)
 c. *Kas viņam te ko **meklēt**?* (G. Priede)

b) jautājuma teikumi noliegumā

Parasti šādi teikumi sākas ar jautājamo vārdu *kāpēc* vai *kam*. Lai gan izteicējs ir noliegts, saturiski teikumi vairāk orientēti uz vajadzības izteikšanu, ne aizliegumu, turklāt jautājums ir retorisks un kalpo vajadzības akcentēšanai.

- (14) a. *Kāpēc **neiepriecināt** vēl kādu cilvēku?* (LVK2018)
 b. *Kam **nestrādāt**, ja var strādāt?* (Kas Jauns)

Retoriski jautājumi noliegumā, izsakot iespējamību, var sākties arī ar leksikalizētu konstrukciju *kas tur ko*:

- (15) *Kas tur ko vienu nakti **neizturēt**, guļot guļammaisā kuģa kāpņu telpā?* (LVK2018)

c) pavēles teikumi apgalvojumā parasti izsaka kategorisku prasību (16a–b) vai mazāk kategorisku norādījumu adresātam kaut ko darīt (16c)

- (16) a. *Mierā! **Pacelt** karogu!* (I. Ābele)
 b. *Visiem **piecelties**, esmu ieradies!* (Kas Jauns)
 c. *Augu saslimšanas un kaitēkļu invāzijas gadījumos **zvanīt** Valsts augu aizsardzības dienestam.* (www.ozolnieki.lv)

d) pavēles teikumi noliegumā vienmēr izsaka kategorisku aizliegumu kaut ko darīt

- (17) a. ***Nestaigāt** pa sliedēm, **neklausīties** austiņās mūziku, nekad **nešķērsot** dzelzceļu pie sarkanā signāla!* (www.png.edu.lv)
 b. ***Virsdrēbēs neienākt!*** (www.gymnast.lv)

dažādas modālas nozīmes – aicinājums, pamudinājums, pavēle, aizliegums, vēlēšanās, šaubu izteikšana u.c. Proti, daļa nozīmju ir saistīta ar teksta adresāta ietekmēšanu, daļa ir teksta autora paustais situācijas vai teksta satura vērtējums. Lai būtu iespējams labāk aprakstīt nenoteiksmes predikāta semantiku latviešu valodā, šai pētījumā pirmā nozīmju grupa apzīmēta par *pavēles teikumiem*, otra – par *izsaukuma teikumiem* (sk. arī, piem., Yule 2000, 53–54).

- c. *Ar [autobusa] vadītāju [brauciena laikā] nesarunāties!* (www.staburags.lv)
- e) apgalvojuma teikumi noliegumā izsaka neiespējamību
- (18) a. *Ar baseinu pie mājas vien vairs nepārsteigt.* (www.delfi.lv)
 b. *Bagātība, ko naudā neizmērīt: ciemos pie četrpaužu ģimenes.* (Latvijas Avīze)
 c. *„Nē!” es teicu, „tam nenotikt.”* (A. Eglītis)
- f) izsaukuma teikumi apgalvojumā bieži sākas ar leksikalizētu konstrukciju *kur nu* un izsaka neiespējamību
- (19) a. *Kur nu tev to saprast!* (LVK2018)
 b. *Kur nu domāt par uguni, tev nav nekā, ko būtu iespējams izmantot par pirmo darbarīku.* (LVK2018)

Izsaukuma teikumi var sākties arī ar konstrukcijām *kas tur ko* un *ko tur* – parasti izsakot vajadzības trūkumu.

- (20) a. *Kas tur ko patikt!* [par ravēšanu] (LVK2018)
 b. *Ko tur daudz stāstīt!* [par savu dzīvi] (LVK2018)
- 2) nākotne – nenoteiksmes predikāts ar saitiņu *būs*, resp., *nebūs*
- a) jautājuma teikumi apgalvojumā izsaka vajadzību (21a–b), kas var kombinēties ar šaubu, neskaidrības vai iespējamības (21c) nozīmi
- (21) a. *Kā tev būs darīt?* (www.maminuklubs.lv)
 b. *Pēc kāzām mums ar Elki bija nopietna saruna .. par to, kā būs būt.* (LVK2018)
 c. *Ko mums no tā visa būs mācīties?* (www.aluksniesiem.lv)
- b) pavēles teikumi apgalvojumā var ietvert striktu norādi, ieteikumu vai iedrošinājumu, kas var attiekties ne tikai uz teksta adresātu (22a), bet arī uz teksta autoru (22b) vai pat uz kādu personu vai faktu ārpus dialoga (22c); subjekts šādos teikumos parasti ir dzīvs, bet iespējams arī nedzīvs (23)
- (22) a. *Tīri mēs nevaram būt. Jo esam radīti duāli. Gan Dievs pienāca un teica – labu tev būs darīt, labu tev būs redzēt un labu tev būs dzirdēt. Gan Vēlns otrā ausī čukstēja – sliktu tev būs redzēt, sliktu tev būs dzirdēt, sliktu tev būs darīt.* (Kas Jauns)
 b. *Te tad nu arī mums būs palikt.* (P. Bankovskis)
 c. *Bet neviens nevar pavēlēt rakstniekiem, ko viņiem būs darīt.* (LVK2018)

Teikumi ar nedzīvu subjektu parasti izsaka īpaši uzsvērtu vajadzību.

- (23) a. *Gāzes tirgum Latvijā būs būt!* (Neatkarīgā Rīta Avīze)
 b. *Sešas pazīmes, kas liecina, ka Eiropai būs būt!* (www.tvnet.lv)

- c) pavēles teikumi noliegumā izsaka aizliegumu ko darīt (24a–b) vai arī vajadzības trūkumu (24c); arī šais teikumos iespējams nedzīvs subjekts (25)
- (24) a. *Tev **nebūs** par mani visu **zināt!*** (www.apollo.lv)
 b. *Tev **nebūs pieļaut** loģikas **kļūdas!*** (https://yourlogicalfallacyis.com/lv)
 c. *Tiem cilvēkiem jau nu **nebūs sēdēt** valsts svinīgajos pasākumos un kur nu vēl pieņemšanās.* (Latvijas Avīze)
- (25) *Jānis paziņojis, ka tādai lietai nu gan **nebūs piepildīties.*** (Kas Jauns)
- 3) pagātne – nenoteiksmes predikāts ar saitiņu *bija* pārstāvēts tikai ar jautājuma teikumiem apgalvojumā, kuros izteikta vai nu vajadzība (26a), vai arī iespējamība (26b), vērtējot kādus iepriekšējus notikumus, rīcību u. tml.
- (26) a. *Elga, ko man **bija iesākt** [ja es nemīlēju savu sievu]?* (G. Priede)
 b. *Kā man to **bija zināt** [kuri aktieri gatavojas doties uz ārzemēm]?* (Kas Jauns)

Sastatot visas iepriekš minētās nenoteiksmes predikāta konstrukcijas, to nozīmes un lietojumu, iespējams izveidot tabulu, kurā fiksēts, ka teorētiski paredzamās pozīcijas tiek aizpildītas tikai daļēji. Visplašāk tiek lietota nenoteiksmes predikāta konstrukcija bez saitiņas, kamēr konstrukcija ar saitiņu *bija* iespējama tikai jautājuma teikumos apgalvojumā, izsakot vajadzību vai iespējamību.

	Polaritāte	PRS	PST	FUT
Stāstījuma teikumi	<i>apgalvojums</i>	–	–	–
	<i>noliegums</i>	neiespējamība	–	–
Jautājuma teikumi	<i>apgalvojums</i>	vajadzība vajadzības trūkums iespējamība	vajadzība iespējamība	vajadzība
	<i>noliegums</i>	vajadzība iespējamība	–	–
Pavēles teikumi	<i>apgalvojums</i>	pavēle (spilgti izteikta vajadzība) vajadzība	–	vajadzība
	<i>noliegums</i>	aizliegums	–	aizliegums
Izsaukuma teikumi	<i>apgalvojums</i>	neiespējamība vajadzības trūkums	–	–
	<i>noliegums</i>	–	–	–

2. tabula. Teikuma komunikatīvo tipu, polaritātes, laika formu un modālu nozīmju mijiedarbība latviešu valodas nenoteiksmes predikāta konstrukcijās (Kalnača, Lokmane 2018)

4. Nenoteiksmes predikāts latīņu un sengrieķu valodā

Latīņu (27) un sengrieķu (28) valodā sastopams nenoteiksmes predikāts bez saitiņas, kas funkciju un nozīmes ziņā līdzinās latviešu valodas nenoteiksmes predikātam. Latīņu valodas piemēros tā lietojums parasti saistīts ar izsaukšanas dusmās, neizpratnē vai pārsteigumā (Zutis 1938, 12–13):

- (27) [...] *mene non potuisse Milonis salutem tueri* [...]?
in qua causa non potuisse?
 PREP kāda.PRON.ABL lieta.ABL NEG spēt.INF.PST
 ‘[...] man nespēt uzraudzīt Milona drošību [...]?’ kādā lietā **nespēt?**’ (Cicero, Pro Milone, 37)

Sengrieķu valodā nenoteiksmes predikāts izsaka teksta autora subjektīvu vērtējumu – iespējamību, šķietamību u. tml.:

- (28) a. *Θεμιστοκλέης δὲ ταῦτα ἔγραφε,*
δοκέειν ἐμοί,
 domāt.INF es.DAT
ἐπ’ ἀμφοτέρα νοέων...
 ‘Temistokls to rakstījis, man domāt, abas lietas prātā turēdams...’ (Herod. 1, 172, 1)
- b. *ὥς δὲ συντόμως εἰπεῖν,*
 kā un/bet.CONJ īsi.ADV teikt.INF
πονηροῦ μὲν δεσπότου οἰκέτας οὐ δοκῶ χρηστοῦς καταμεμαθημένοι.
 ‘Kā īsi teikt – nedomāju, ka nekrietna saimnieka kalpi būtu par krietniem izmācīti.’ (Xenoph. Oecon. 12, 19)

A. Rāta (1983, 250) šādus sengrieķu valodas predikātus sauc par infinitīviem, kas lietoti patstāvīgā nozīmē, E. Bornemanis (2009, 243) līdzās apzīmējumam t. s. *absolūtais infinitīvs (der sog. absolute)* lieto arī terminu *infinitivus limitativus*. E. van Emdes Boasa, A. Reiksbarona, L. Hētinka, M. de Bakera gramatika (2019, 605) šos infinitīva lietošanas gadījumus saista tikai ar idiomātiskiem izteicieniem.

Latīņu valodā, izsakot pagātnes (imperfekta) darbību ‘kaut kas sākās, kaut kas pēkšņi, intensīvi notika’, tiek izmantots nenoteiksmes predikāts bez saitiņas (*infinitivus historicus/descriptivus*) (Zutis 1938, 230):

- (29) *Marius [...] maior atque clarior haberi coepit. [...] milites, modesto imperio habiti simul et locupletes,*
ad caelum ferre;
 līdz.PREP debesis.ACC nest/celt.INF
Numidae magis quam mortalem timere;
 numidietis.NOM.PL vairāk kā.PTCL mirstīgais.ACC bīties.INF
 ‘Marijs [...] tapa uztverts kā vēl dižāks un izcilāks. [...] kareivji, pieticīgā pārvaldē turēti, pēkšņi bagāti [kļuvuši], līdz debesīm [viņu] **celt**, numidieši vairāk kā no mirstīgā **bīties**.’ (Sallustii Iugurtha, 92)

Par šādiem *stāstījuma infinitīviem* latviešu valodā raksta arī Endzelīns (1951, 991) attiecībā gan uz pagājušu, gan nodomātu darbību, minēdams piemērus:

- (30) a. *uzvilkuši kažuokus ... un tad tikai skriet pa purviem, mežiem;*
 b. *skrien divas stirnas; dēji tūliņ šaut, bet stirnas lūdzas;*

Latviešu valodā šādi stāstījuma infinitīvi vairāk saistās ar folkloras valodu, dažādos mūsdienu daiļliteratūras, preses vai lietišķos tekstos nenoteiksmes predikāti minētajā funkcijā nebūs atrodami.

Sengrieķu valodā pārstāvēts arī *infinitivus imperativi*:

- (31) Ἰὼ ζεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίους
 ak.INTERJ svešinieks.VOC pavēstīt.INF lakedaimonietis.DAT.PL
 ὅτι τῆδε //
 ka.CONJ šeit.ADV
κεῖμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.
 'Ak, svešiniek, [tev] pavēstīt lakedaimoniešiem, ka te atdusamies, viņu likumiem paklausījuši.' (Kejas Simonida epitafija)

Arī latviešu valodā tiek lietoti līdzīgi infinitīvi ar imperatīva nozīmi (sk. arī Endzelīns 1951, 991, kā arī (16) piemērus iepriekš).

5. Nenoteiksmes predikāts un *absolūtais infinitīvs*

Nenoteiksmes predikāts saistāms arī ar mūsdienu valodniecībā salīdzinoši reti lietotu terminu *absolūtais infinitīvs*. Kārlis Mīlenbahs (2009, 229 un 232), kritizējot uzskatu, ka nenoteiksmes predikāts pārstāv vienkomponta struktūras shēmas teikumu, blakus citiem nenoteiksmes predikātu tipiem piemin arī „absolūto infinitīvu”:

„Pie vienkopējiem teikumiem Lūgebils³ pieskaita [...] 3) absolūto infinitīvu: *Tas – man domāt – nav pareizi*, 4) infinitīvu pavēles nozīmējumā: *Tūlin meklēt!*” un „Tāpat nevaram arī absolūtā infinitīvā (*man domāt*) vienkopējus [vienkopas – AK, IL, IR] teikumus atrast.”

Par absolūto infinitīvu kā semantisku nenoteiksmes predikāta paveidu runā arī Jānis Endzelīns (1951, 992):

„No iepriekš pārrunātās predikātīvās lietošanas laikam ir radies dažkārt sastopamais „absolūtais” infinitīvs: *tad jau, man tā duomāt, tālu nebūs jāmeklē; tam, duomāt, cita nav ar kuo nuodarbuoties ...*”

Arī latīņu un sengrieķu gramatikās *absolūtais infinitīvs* ir iztirzāts dažādi. Tas atrodams gan kā kopīgs apzīmējums visiem nenoteiksmes predikāta semantiskajiem un strukturālajiem tipiem, gan kā atsevišķu nenoteiksmes predikāta tipu sinonīms. Tā Konstantīna Zuša „Latīņu gramatikas” sintakses sējumā attiecīgas sadaļas virsraksts ir „Absolūti lietojamie infinitīvi”, tie tiek minēti divu veidu. Pirmkārt, tāds, kas parasti lietojams ar izsaukuma akuzatīvu un „izsaka runātāja satraukto gara stāvokli: izbrīnu, sašutumu, nepatiku u.c. (*infinitivus indignantis* vai

³ Lugebil, Karl. 1884. Zur Frage über zweitheilige und einheitliche Sätze. *Archiv für slavische Philologie*, 8, 36–68.

admirantis)” (Zutis 1938, 229). Otrkārt, infinitīvs imperfekta vietā (*infinitivus descriptivus/historicus*), tā „uzdevums nav dot noslēgtu notikumu atstāstījumu, bet gleznaini iztēlot notikumu norisi” (Zutis 1938, 230; sk. arī raksta (30) piemēru).

Sengrieķu valodas gramatikās absolūtais (patstāvīgais) infinitīvs uzrādīts kontekstā ar formulveida izteikumu piemēriem (*pēc manām domām, tā teikt, kas attiecas uz..., tik nedaudz trūka...*) (Rāta 1983, 250; Bornemann 2009, 243; Emde Boas, Rijksbaron, Huitink, Bakker 2019, 605). Otra tā funkcija ir izteikt pavēli (imperatīva līdzinieks), ko „lieto kategoriskas prasības izteikšanai” (Rāta 1983, 232). Šo *imperativische Infinitiv* Bornemanis arī šķir no absolūtā infinitīva un pēdējam dod vēl papildapzīmējumu *limitative Infinitiv* (Bornemann 2009, 243), tā norādot uz absolūtā infinitīva izteikumu ierobežojošo lomu. Arī citi autori pavēles un izsaukšanās jeb pārsteiguma nozīmes infinitīvus nošķir no absolūtajiem infinitīviem (piem., Emde Boas, Rijksbaron, Huitink, Bakker op. cit.).

Taču, piem., mūsdienu latviešu gramatikā un gramatikas pētījumos absolūtais infinitīvs kā īpašs jēdziens nav sastopams, lai gan nenoteiksmes predikāts aplūkots tiek (piem., Ahero et al. 1962; Freimane 1985; Ozols 1993; Lokmane 2013b).

Iepriekš minētais liek jautāt, ko tad īsti nozīmē termins *absolūtais infinitīvs* un kāpēc tas nav atrodams mūsdienu gramatikās. Iespējams, ka atslēga slēpjas vārda *absolūtais* izpratnē. Kā norāda Antonija Rupele (*Antonia Ruppel* 2018, 4–6), sākotnēji sengrieķu un latīņu gramatikas aprakstā tas lietots ļoti vispārīgi, apzīmējot kaut ko, kas nav saistīts ar citām gramatikas parādībām, vēlāk arī ‘tāds, kas gramatiski nesaistās ar pārējo frāzi resp. teikumu’. Šādai izpratnei arī atbilst K. Mīlenbaha un J. Endzelīna, arī daļa A. Rātas, K. Zuša un E. Bornemaņa sniegto *absolūtā infinitīva* piemēru, kas faktiski ir nenoteiksmes predikāta konstrukciju iespraudumi citā predikatīvā vienībā, tātad infinitīvi, kas nav gramatiski saistīti ar pārējo teikumu. Tomēr, kā akcentē A. Rupele (2018, 7), indoeiropiešu valodu absolūto konstrukciju izpratnē un klasificēšanā trūkst vienotu kritēriju, par *absolūtām* tiek sauktas sintaktiski ļoti atšķirīgas valodas vienības – kā to pierāda arī rakstā izmantotās latīņu un sengrieķu valodas gramatikas.

Iespējams, ka termina *absolūtais infinitīvs* neskaidrība arī ir iemesls tā neesamībai sinhroniskos latviešu gramatikas un gramatiskās sistēmas aprakstos kopš „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” iznākšanas 1959. (1. daļa) un 1962. gadā (2. daļa), visus nenoteiksmes predikāta tipus apvienojot vienā kopīgā pārskatā (Ahero et al. 1962, 530–533).

Secinājumi

Latviešu un sengrieķu valodas nenoteiksmes predikāts (DAT) + *nenoteiksme*, latīņu (ACC) + *nenoteiksme* pārstāv semantiski un daļēji arī formāli līdzīgu modālu konstrukciju. Par saitiņu konstrukciju (DAT) + *ir/bija/būs* + *nenoteiksme* esamību un līdzību latviešu, latīņu un sengrieķu valodā pētījumi vēl turpināmi.

Latviešu, latīņu un sengrieķu valodā, kā liecina rakstā aplūkoti piemēri, nenoteiksmes predikāts lietots līdzīgās modālās funkcijās – galvenokārt izsakot iespējamību, vajadzību, pavēli vai aizliegumu. Tomēr klasiskajās valodās nenoteiksmes predikāts sastopams daudz retāk nekā mūsdienu latviešu valodā.

Lai gan šāds izteicēja tips latviešu valodā ir margināls, tam ir svarīga loma dažādu deontiskās modalitātes nianšu izteikšanā un izteiksmes poetizēšanā gan runātā valodā, gan, piem., plašsaziņas līdzekļu tekstos, arī daiļliteratūrā un lietišķos tekstos. Turklāt blakus predikātam (DAT) + *nenoteiksme* kā dominējošam tiek izmantoti arī predikāti (DAT) + *bija* + *nenoteiksme* un (DAT) + *būs* + *nenoteiksme*, abi pēdējie gan parasti runātā valodā, arī daiļliteratūrā un dažkārt presē.

Turpmāk nenoteiksmes predikātu sakarā būtu sastatāmas arī polaritātes un teikuma komunikatīvo tipu kopīgās un atšķirīgās iezīmes, jo, kā redzams raksta 2. tabulā, latviešu valodas materiāls apliecina plašas modālo nianšu izteikšanas iespējas.

Termins *absolūtais infinitīvs* latviešu valodniecībā izmantots ļoti šauri – tikai aprakstot tādas nenoteiksmes predikāta konstrukcijas iespraudumus kā *man domāt*. Savukārt latīņu un sengrieķu gramatikās tas lietots plašāk – atkarībā no gramatikas autora principiem gan minot latviešu valodas gadījumiem līdzīgus idiomātiskus iespraudumus, gan aplūkojot dažādas nenoteiksmes predikāta modālās un lietojuma nianšes, gan aprakstot infinitīva konstrukcijas vispār. Tādējādi, kā jau minēts raksta 5. nodaļā, terminam *absolūtais infinitīvs* trūkst lietojuma konsekvences un skaidrības, latviešu valodas sakarā – arī vajadzības, jo nenoteiksmes predikāti gramatikā parasti tiek aplūkoti vienotā predikāta konstrukciju apraksta sistēmā.

Saīsinājumi

ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ADV	apstākļa vārds
CONJ	saiklis
COP	saitiņa
DAT	datīvs
FUT	nākotne
GEN	ģenitīvs
INF	nenoteiksme
INTERJ	interjection
LOC	lokatīvs
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus 2018</i>
NEG	nolieguma partikula
NOM	nominatīvs
PL	daudzskaitlis
PREP	prievārds
PRON	vietniekvārds
PRS	tagadne
PST	pagātne
PTCL	partikula
SG	vienskaitlis
TLG	<i>Thesaurus Linguae Graecae – A Digital Library of Greek Literature</i>

Avoti

1. Ābele, Inga. 2014. *Klūgu mūks*. Rīga: Dienas Grāmata.
2. Bankovskis, Pauls. 2014. *18*. Rīga: Dienas Grāmata.
3. Eglītis, Anšlavs. 2001. *Malahūta dievs*. Rīga: Zinātne.
4. *Ieva* (žurnāls)
5. *Ir* (žurnāls)
6. *Kas Jauns* (žurnāls)
7. *Latvijas Avīze* (laikraksts)
8. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>.
9. *Neatkarīgā Rīta Avīze* (laikraksts)
10. *Perseus Digital Library*. Pieejams: <http://www.perseus.tufts.edu>.
11. Priede, Gunārs. 2013. Lai arī rudens. *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1928–1958*. Ieva Struka (sast.). Rīga: Jumava, 456–501.
12. Priede, Gunārs. 2016. Saniknotā slieka. *Gunāra Priedes dzīve un darbi. 1977–1986*. Ieva Struka (sast.). Rīga: Jumava, 355–393.
13. *Thesaurus Linguae Graecae – A Digital Library of Greek Literature*. Pieejams: <http://stephanus.tlg.uci.edu/>.
14. www.aluksniesiem.lv (pašvaldības mājaslapa)
15. www.apollo.lv (ziņu portāls)
16. www.delfi.lv (ziņu portāls)
17. www.gymnast.lv (vingrošanas skolas mājaslapa)
18. www.izinius.lt (ziņu portāls)
19. www.maminuklubs.lv (interesešu grupas portāls)
20. www.ozolnieki.lv (pašvaldības mājaslapa)
21. www.png.edu.lv (Pļaviņu novada ģimnāzijas mājaslapa)
22. www.staburags.lv (pašvaldības mājaslapa)
23. www.tvnet.lv (ziņu portāls)
24. www.twitter.com
25. www.yourlogicalfallacyis.com/lv (interesešu grupas portāls)

Literatūra

1. Aelbrecht, Lobke. 2015. Ellipsis. *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook*. I. Kiss, Tibor, Alexiadou, Artemis (eds.). Berlin/Munich/Boston: De Gruyter Mouton, 562–594.
2. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
3. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
4. Ambrazas, Vytautas (ed.). 1996. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
5. Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
6. Auwera, Johan van der, Goldberg, Adele. 2012. This is to count as a construction. *Folia Linguistica*. 46, 109–132.

7. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
8. Beloshapkova, Vera A. (red.). 1999. *Sovremennyj russkij jazyk*. Moskva: Vysshaja shkola.
9. Bornemann, Eduard. 2009. *Griechische Grammatik*. Frankfurt am Main: Diesterweg.
10. Emde Boas, Evert van, Rijksbaron, Albert, Huitink, Luuk, Bakker, Mathieu de. 2019. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
12. Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.
13. Holvoet, Axel. 2000. Infinitival relative clauses in Latvian: their structure, development and tendency towards lexicalisation. *Linguistica Lettica*. 7. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 99–116.
14. Ivulāne, Baiba. 2015. *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
15. Kalnača, Andra. 2013. Artura Ozola *analītiskais debiitīvs* mūsdienu interpretācijā. *Arturs Ozols (1912–1964)*. In *Honorem*. Kalnača, Andra, Lāms, Ojārs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 35–44.
16. Kalnača Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open.
17. Kalnača, Andra. 2016. Nenoteiksme, modalitāte un verba nullformas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7. *Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguchi, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 41–49.
18. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2017. Elliptical infinitive constructions in Latvian. *50th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea. September 10–September 13, 2017, University of Zürich, Switzerland. Book of Abstracts*. Zürich: University of Zürich, 129–130.
19. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2018. Tense and modality of Latvian predicative infinitive constructions. *Time and Tense in Circum-Baltic. Baltic Languages and White Nights. 19–20 June, 2018, Vilnius, Vilnius University. Book of Abstracts*. Vilnius: Vilnius University, 10–11.
20. Ķīķauka, Pēteris. 1934. *Grieķu gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: Latvijas Vidusskolu skolotāju kooperatīvs.
21. Leiss, Elisabeth. 2015. The construction ‘sein’ (‘be’) + infinitive from Old High German to New High German. *To be or not to be? The Verbum Substantivum from Synchronic, Diachronic and Typological Perspectives*. Kotin, Michail L., Whitt, Richard J. (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 123–141.
22. Lokmane, Ilze. 2013a. Arturs Ozols un mūsdienu sintakses problēmjautājumi. *Arturs Ozols (1912–1964)*. In *Honorem*. Kalnača, Andra, Lāms, Ojārs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 100–108.
23. Lokmane, Ilze. 2013b. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.

24. Lokmane, Ilze. 2016. Darbības vārda sintaktiskās nullformas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 7. *Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze & Daiki, Horiguchi (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 116–126.
25. Lugebil, Karl. 1884. Zur Frage über zweitheilige und einheitliche Sätze. *Archiv für slavische Philologie*, 8, 36–68.
26. Mathiassen, Terje. 1997. *A Short Grammar of Latvian*. Slavica Publishers, INC.
27. Mel'chuk, Igor. 1995. Syntactic, or lexical, zero. *The Russian language in the meaning-text perspective*. Moskau–Wien: Jazyki russkoj kul'tury, 169–205.
28. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdevums: Rīga: Pūcišu Ģederta apgādībā, 1898.]
29. Ozols, Arturs. 1993. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: Zvaigzne. [Pirmizdevums: Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.]
30. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
31. Rāta, Anna. 1983. *Īss sengrieķu valodas kurss*. Rīga: Zvaigzne.
32. Ruppel, Antonia. 2018. *Absolute Constructions in Early Indo-European*. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Valdmanis, Jānis. 1989. Teikums. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 13–107.
34. Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma komunikatīva struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–800.
35. Yule, George. 2000. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
36. Zutis, Konstantīns. 1938. *Latīņu gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: Zemnieka doma.

Summary

Kārlis Mūlenbachs, who published his monograph “Teikums” (“A sentence”) at the end of the 19th century, provided the first scientific description of Latvian syntax. Paradoxically enough, several issues declared controversial in the theory of his time preserve such a status till present day. Among them there are infinitive predicative constructions, their typology and semantics. The term *infinitivus absolutus* used by Kārlis Mūlenbachs also deserves attention as it is not used in current linguistics.

Our contribution is devoted to the discussion of three major theoretical issues. The first one is linked to the definition, typology and usage of infinitive predicative constructions in Latvian, Latin and Classical Greek. The second delves into the question whether we can argue that infinitive predicative constructions represent the same type in all three languages. The third is the question why the term *infinitivus absolutus* is used mainly in the diachronic analysis of the ancient languages, but we do not encounter it in the description of modern languages.

The article is divided into five parts. First, there is an introduction that includes the definition of infinitive predicative constructions and the description of the purpose of our research. The second and third parts are devoted to the typology, semantics and pragmatics of the Latvian infinitive predicative constructions, while the fourth part discusses these constructions in Latin and Classical Greek. The fifth part deals with the interpretation of the notion and term *infinitivus absolutus*.

Keywords: infinitive; predicate; modality; copula; polarity; *infinitivus absolutus*.

Latviešu un lietuviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi: terminoloģiskais aspekts

Reflexive verbs of the Latvian and Lithuanian languages: a terminological aspect

Regīna Kvašīte

Šauļu Universitāte

P. Višinskio g. 38, Šiauliai, LT-76352, Lietuva

E-pasts: regina.kvasyte@su.lt

Termins *atgriezeniskums* jeb *refleksivitāte* (lietuviešu valodā *sangrāžīškumas* jeb *refleksyvumas*) nosauc formālo pazīmi, kas vieno leksiski gramatisko grupu – atgriezeniskos darbības vārdus. Pētījuma mērķis ir noskaidrot terminus, ko lieto dažādos latviešu un lietuviešu avotos – vārdnīcās, gramatikās, kā arī zinātniskajā un mācību literatūrā par darbības vārdiem –, lai nosauktu tādus darbības vārdus un aprakstītu to darināšanu.

Latviešu lingvistiskajā literatūrā izplatīti atšķirīgas cilmes vārdkoptermini – trīskomponentu pašcilmes termins *atgriezeniskais darbības vārds* un divkomponentu citcilmes termins *refleksīvais verbs* vai dažādas to komponentu kombinācijas (turklāt novērots, ka apzīmētājkomponenti tiek lietoti gan ar noteiktajām, gan nenoteiktajām galotnēm). Lietuviešu valodā tādus darbības vārdus parasti nosauc sinonīmiski vārdkoptermini, ko veido tas pats virstermins ar dažādas cilmes apzīmētājkomponentiem: *sangrāžinis veiksmažodis* ‘atgriezeniskais darbības vārds’ un *refleksyvinis veiksmažodis* ‘refleksīvais darbības vārds’.

Abu valodu atgriezenisko darbības vārdu aprakstos konstatēta to darināšanas līdzekļu nosaukumu daudzveidība. Latviešu valodā sastopami termini *atgriezeniskais afikss*, *atgriezeniskais formants*, *atgriezeniskā galotne* u. tml. Lietuviešu valodā lieto terminu *sangrāžos dalelytė* (burtiski tulkojot ‘atgriezes partikula’, jo terminam *dalelytė* latviešu valodas gramatikas terminoloģijā atbilst *partikula*) un *sangrāžos afiksas* (burtiski ‘atgriezes afikss’). Redzams, ka bieži vien dažādos aprakstos tiek uzsvērts formanta veids vai tā pozīcija, piem., latviešu *postpozitīvs formants*, lietuviešu *galinė morfema* ‘beigu morfēma’, *postfleksinė pozīcija* ‘postflektīvā pozīcija’.

Sastatījuma gaitā secināts, ka latviešu valodā darbības vārdus, kuriem nepiemīt atgriezeniskuma pazīme, sauc gan par *tiešajiem darbības vārdiem* (šis termins fiksēts mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā), gan par *neatgriezeniskajiem darbības vārdiem*, gan *ne-refleksīvajiem verbiem*. Savukārt lietuviešu valodā lieto tikai ar priedēkli *ne-* darinātu antonīmisku terminu *nesangrāžiniai veiksmažodžiai* ‘neatgriezeniskie darbības vārdi’.

Atslēgvārdi: atgriezeniskums; termini; atgriezeniskie darbības vārdi; tiešie darbības vārdi; atgriezeniskie formanti; latviešu valoda; lietuviešu valoda.

Levads

Jēdziens *atgriezeniskums* jeb *refleksivitāte* ir definēts latviešu valodniecības terminu vārdnīcā kā „[F]ormāla atgriezenisko darbības vārdu un atgriezenisko lietvārdu pazīme, ko nosaka atgriezeniskais formants. Atgriezeniskums formāli apvieno atgriezeniskos darbības vārdus, kam ir, piemēram, vidējās kārtas nozīme (*mazgāties*, *slaucīties*, *celties*), darāmās kārtas nozīme (*kļūdīties*, *censties*,

mosties), ciešamās kārtas nozīme (*glabāties, krāties*), savstarpējas darbības nozīme (*skrieties, cīnīties, ķildoties*), pēkšņas, negaidītas darbības nozīme (*iesmelgties, sakustēties, aizcirsties*), pāri mēram veiktas darbības nozīme (*nobristies, pārcepties, izmērcēties*). Latviešu valodniecībā atgriezeniskums uzskatīts arī par leksiski gramatisku darbības vārda kategoriju” (Skujiņa 2007, 53). Tekstu analīze liecina, ka autori izvēlas, kuram – pašcilmes vai citcilmes terminam – dot priekšroku, piem., *verbu refleksivitāte* jeb *atgriezeniskums* (Paegle 2003, 128), *refleksivitāte* (Veidemane 1972, 427 un 2002, 425). Lietuviešu valodā analizējamā jēdziens nosaukšanai arī lieto divus terminus – *sangrąžiškumas* ‘atgriezeniskums’ un *refleksyvumas* ‘refleksivitāte’. Taču tikai pašcilmes termins iekļauts valodniecības terminu vārdnīcā, kur definēts lakoniski: „Veiksmāžodžio buvimas sangrąžinio” ‘Darbības vārds, kurš ir atgriezenisks; burtiski: Darbības vārda būšana par atgriezenisku’¹ (Gaivenis, Keinys 1990, 177). Definīcija liecina, ka, atšķirībā no latviešu valodas, šī pazīme attiecināta tikai uz darbības vārdu, lai gan arī citu vārdšķiru vārdiem lietuviešu valodā tā piemīt (sk. īpašības vārda *sangrąžinis* ‘atgriezenisks’ definīciju vārdnīcā „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” (Keinys 2012, 674) u.c.). Sinonīmisko citcilmes terminu apzīmētājkomponenta pamatā ir latīņu valodas vārds *reflexivus* < *reflexio*. Abu valodu svešvārdu vārdnīcās definīciju vietā dotas pašcilmes atbilstes – attiecīgi ‘atgriezenisks’ un *sangrąžinis* (Andersone et al. 2005, 637; Kaulakienė et al. 2013, 697).

Pētījumā analizēti darbības vārdu, kuriem piemīt atgriezeniskums, apraksti² dažādos leksikogrāfijas un terminogrāfijas izdevumos, gramatikās, kā arī zinātniskajā un mācību literatūrā, bet tā mērķis – noskaidrot latviešu un lietuviešu valodas darbības vārdiem vēltās metavalodas specifiku. Par pētījuma objektu izvēlēti termini, kas nosauc atgriezeniskos darbības vārdus (arī tiem pretējas nozīmes vārdus) un to darināšanas līdzekļus. Pētījums veikts, izmantojot sastatāmo un aprakstošo metodi.

1. Atgriezenisko darbības vārdu nosaukumi

Lai nosauktu darbības vārdus, kuriem piemīt atgriezeniskuma pazīme, mūsdienu latviešu valodas valodniecības terminu vārdnīcā iekļauti trīskomponentu pašcilmes vārdkoptermīns *atgriezeniskais darbības vārds* un divkomponentu citcilmes vārdkoptermīns *refleksīvais verbs*: „Darbības vārds, kam ir atgriezeniskais formants un kam vēsturiski, iespējams, bijusi vidējās kārtas nozīme, piemēram, *mazgāties, slaucīties, celties*. Atgriezeniskajiem darbības vārdiem var būt atgriezeniskas galotnes visās gramatiskajās formās, piemēram, latviešu valodā *mazgā-ties, mazgāj-os, mazgāj-as, mazgāsim-ies, mazgājus-ies, mazgādam-ās*, tie var būt saistīti ar atgriezenisko vietniekvārdu, piemēram, angļu valodā *to wash oneself* ‘mazgāties’, *to wipe oneself* ‘slaucīties’. Atgriezeniskie darbības vārdi parasti ir nepārejoši. Mūsdienu latviešu valodā atgriezeniskajiem darbības vārdiem parasti ir darāmās kārtas nozīme un tos uzskata par atvasinājumiem no

¹ Visus citātus no lietuviešu avotiem tulkojusi raksta autore. Netiek tulkoti ilustratīvie piemēri. Citējot saglabāts teksta autentiskums, izņemot lietuviešu valodas avotos (galvenokārt vārdnīcās) lietotās uzsvazu zīmes, kas tajā ir obligātas, taču pētījuma kontekstā nav svarīgas.

² Sk. arī Kvašīte 2018.

tiešajiem darbības vārdiem, piemēram, *cel-t – cel-ties, skrie-t – skrie-ties, nes-t – nes-ties*.” (Skujiņa 2007, 51–52) Salīdzinājumam jāmin, ka pirmajā – 1963. gada – valodniecības terminu vārdnīcā bija fiksēts tas pats virstermins, resp., *darbības vārds*, mainīts tikai atkarīgais komponents – *atgriezeniskais* vai *refleksīvais* (Grabis et al. 1963, 29), lai gan kā sinonīmi konstatēti virstermini *darbības vārds* un *verbs* (Grabis et al. 1963, 37). Savukārt agrāk izdotajā terminu kopā, uz kuras pamata veidota vārdnīca, dodot priekšroku citcilmes komponentam, iekļauti citi apakštermini ar šiem īpašības vārdiem: *refleksīva forma, atgriezeniska forma un refleksīvā galotne, atgriezeniskā galotne* (Projekti 1956, 22), bet kā sinonīmi – virstermini *verbs, darbības vārds* (Projekti 1956, 31). Mūsdienās lietojamo vārdšķiras pašcilmes nosaukumu, aprakstīdams vārda *darbs* etimoloģiju, min Konstantīns Karulis: „No atv. *darbība* gramatikas termins *darbības vārds* ‘verbs’ (P. Abuls. Latviešu valodas mācība, 1902, 19), līdz tam K. Mīlenbaham „izteiksmes jeb laika vārds”, agrāk J. Neikenam „darīšanas vārdi” (Vācu valodas mācība, 1850, 13), tāpat arī A. Kronvaldam (Mazais vācietis, 1. d., 1865, 61).” (Karulis I, 1992, 200) Mūsdienās lietojamie termini *darbības vārds* un *verbs* „apliecina 19. gadsimta valodu mācībgrāmatās iedibināto tradīciju paralēli lietot gan latviskas cilmes, gan aizgūto terminu (aizgūtājam terminam *verbs* konstatēta senāka lietojuma vēsture latviešu valodniecībā nekā latviskajam vārdkopterminam *darbības vārds*)” (Butāne 2016, 11). Latviešu valodas apakšjēdziena termina *atgriezeniskais darbības vārds* vēsturē nozīmīgu ieguldījumu ir devusi 1901.–1902. gada Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija Kārļa Mīlenbaha vadībā: „1901. g. 13. septembrī tiek nolasīts un apspriests skolotāja un skolas gramatiku autora P. Abula referāts „Terminoloģija latviešu gramatikā”, kurā dots pārskats par pēdējās septiņās tā laika gramatikās lietotajiem terminiem. 1902. g. 4. janvārī notikušajā terminu unifikācijas sēdē, kurā piedalījās toreiz pazīstamie skolu gramatiku autori A. Stērste, J. Kalniņš, R. Cukurs u. c., kā arī J. Endzelīns, pieņēma vienotu lēmumu par latviešu gramatikā lietojamiem terminiem, no kuriem daudzus tieši tādus vai ar nelielām izmaiņām lieto arī mūsdienās (.. *atgriezeniskais darbības vārds* u. c.)” (Blinkena 2014, 388)

Latviešu literārās valodas vārdnīcā par apzīmētajiem izmantotie īpašības vārdi *atgriezenisks* un *refleksīvs* iekļauti bez plašākiem skaidrojumiem, bet valodniecības kontekstā bieži vien ar norādi uz konkrētām vārdšķīrām, kā arī uz to savstarpējo sasaisti: *atgriezenisks* „3. val. *Tāds, kas attiecas uz darbības subjektu; refleksīvs*. „Mazgāties”, „sukāties” ir atgriezeniski darbības vārdi. Atgriezeniskais vietniekvārds „sevis” (Ceplītis, Stengrevica, 1972, 362) un *refleksīvs* „2. val. *Tāds, kas attiecas uz darbības subjektu; atgriezenisks*. Refleksīvie verbi. Refleksīvie lietvārdi. Refleksīvais vietniekvārds. ..” (Ceplītis, Stengrevica, 1987, 581) (plašāk par atgriezenisko darbības vārdu nosaukšanai lietoto terminu vēsturi latviešu valodā sk. Soida 2009; Veidemane 1972; 2002).

Mūsdienu gramatikās, zinātniskajā un mācību literatūrā darbības vārdu aprakstos konstatēti vārdkoptermini, kuros dažādi savienoti pašcilmes un citcilmes komponenti – variē gan virsjēdzienu, gan apakšjēdzienu termini, kā arī tajos lietoto atkarīgo komponentu – īpašības vārdu – galotnes. Tradicionāli terminoloģijas teorijā pastāv uzskats, ka atkarīgajos komponentos dominē formas ar noteiktajām galotnēm: „Tā kā termins ir noteikta (definēta) jēdziena (noteiktas jēdzienu grupas) apzīmējums un noteiktā galotne „raksturo apzīmēto priekšmetu kā noteiktu, zināmu” [57, I, 434], vārdkopterminā parasti izmanto īpašības vārdu ar noteikto

galotni ..” (Skujiņa 2002, 78) Izpētītajos avotos terminu lietojumgadījumi ir ļoti atšķirīgi, turklāt ne vienmēr pat tajā pašā tekstā konsekventi lietots tas pats termins:

(1) *Atgriezeniskie darbības vārdi veidojušies, tiešajiem darbības vārdiem saaugot ar senu refleksīvu vietniekvārdu si ('sevi', 'sev') ..*³ (LLVVM 205)

(2) *Atgriezeniski darbības vārdi ir darbības vārdu leksiski gramatiska grupa, ko vieno formāla pazīme – atgriezeniskums – un kam mūsdienu latviešu valodā ir īpašs postpozitīvs formants -s (sal. sadaļas nosaukums 6.2.3.2.3. Atgriezeniski (refleksīvi) darbības vārdi, bet nodaļas – 6. Darbības vārds (verbs)) (LVG 511; 456)*

(3) *5.7. Atgriezeniski (refleksīvi) darbības vārdi. Atgriezeniskie darbības vārdi veido īpašu leksiski gramatisku darbības vārda grupu, ko vieno formāla pazīme – atgriezeniskās galotnes visās personas, laika un izteiksmju formās (sal. nodaļas nosaukums 5. Darbības vārds (verbs)). (LV 74; 90)*

(4) *Refleksīvie verbi latviešu valodā bez dažām īpašām nozīmēm izsaka tādus sakarus starp darbības subjektu, darbību un objektu, kas vai nu ietver abus jau minētos pretējos darbības virzienus – aktīvo un pasīvo (es mazgāju un es tieku mazgāts), vai nozīmē darbību subjekta sfērā .. (MLLVG 554)*

(5) *3.2.2.1. Refleksīvie verbi latviešu valodniecībā. Latviešu valodniecībā atgriezeniskais verbs piesaistījis jau pirmo gramatiku autoru uzmanību .. (V 207)*

(6) *Refleksīvajiem verbiem, kā norāda Soida rakstā “Refleksīvais verbs latviešu vārdzināšanas sistēmā” (Soida 1972), ir vairākas tipiskas pazīmes .. (sal. turpat tālāk) Trešajā atgriezenisko verbu grupā tikai daļa verbu ir tādi, kā norāda E. Soida, kas nozīmes un sintaktisko funkciju ziņā ir pilnīgi identi .. (LLVM 128)*

Lietuviešu valodā atgriezeniskos darbības vārdus nosauc sinonīmiski vārdkoptermiņi, kuru pamatkomponenti ir pašcilmes salikteni, bet atkarīgie komponenti – lietuvisks vai no latīņu cilmes svešvārda darināts īpašības vārds: *sangrāžinis veiksmāzodis* ‘atgriezeniskais darbības vārds’, *refleksyvinis veiksmāzodis* ‘refleksīvais darbības vārds’: „Veiksmāzodis, turintis sangrāžos dalelytę ir jos modifikuotą reikšmę. Sangrāžiniai veiksmāzodžiai nuo atitinkamų nesangrāžinių veiksmāzodžių paprastai skiriasi veiksmo santykiu su subjektu ir objektu, plg. *aš maudau vaiką* ir *aš maudausi, suvežk man šieną* ir *sušivežk šieną*” ‘Darbības vārds, kuram ir atgriezeniskais formants un piemīt tā modificēta nozīme. Atgriezeniskie darbības vārdi no attiecīgajiem tiešajiem parasti atšķiras pēc darbības attieksmes pret subjektu un objektu ..’ (Gaivenis, Keinys 1990, 176–177) Pašcilmes īpašības vārds *sangrāžinis* mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcā „Dabartinės lietuvių

³ Retinājumi un pasvītrojumi piemēros, lai pievērstu uzmanību aprakstos lietotajiem terminiem, pirms tie analizēti plašāk, šeit un tālāk – raksta autore. Tā kā visi piemēri rakstā ir slīprakstā, elementi, kuri citējamā tekstā rakstīti slīprakstā, netiek slīpināti. Avotus un to saīsinājumus sk. raksta beigās.

kalbos žodynas” saistīts ar attiecīgo lietvārdu *sangrąža* ‘atgrieze’⁴: „→ s a n g r ą ž a: *S. įvardis, veiksmazodis, daiktavardis*” ‘→ atgrieze: *A. vietniekvārds, darbības vārds, lietvārds*’ (sal. *sangrąža* „1. sugrįžimas, 2. apsigręžimo vieta ..” ‘1. atgriešanās, 2. apgriešanās vieta ..’ (Keinys 2012, 674) (par šo lietvārdu virstermina funkcijā sk. tālāk), bet citcilmes īpašības vārds *refleksyvinis* ir iekļauts tikai vārdnīcā „Lietuvių kalbos žodynas”: „*lingv. sangrąžinis*” ‘*lingv. atgriezenisks*’ (Ulvydas 1978, 359).

Vārdšķiras nosaukums lietuviešu valodā ir pašcilmes saliktenis *veiksmazodis* (darināts no lietvārdiem *veiksmas* ‘darbība’ un *žodis* ‘vārds’). Lai gan no latīņu *verbum* (no tā cēlies latviešu termins *verbs*) atvasinātais īpašības vārds *verbalinis* ‘verbāls’ atkarīgā komponenta funkcijā arī lietuviešu valodā ir izplatīts, tam mūsdienās ir saikne nevis ar analizējamo vārdšķiru, kā latviešu valodā, bet ar jēdzienu *vārds* (vēsturiski tie bijuši cieši saistīti). Sākotnēji viens otrs lietuviešu valodas gramatikas autors arī darbības vārdu sauca šajā no latīņu valodas tulkotajā vārdā *žodis* ‘vārds’⁵, uz ko rosināja poļu gramatikās lietotais termins *slowo*. Par mūsdienu lietuviešu valodas termina *veiksmazodis* ‘darbības vārds’ autoru tiek uzskatīts Kazimiers Jauņus (*Kazimieras Jaunius*). Pirms tam viņš lietoja Simona Daukanta (*Simonas Daukantas*) jaundarinājumu *veikrodis* (burtiski ‘darbībrādis’). Jons Jablonskis (*Jonas Jablonskis*) pirmajā, 1901. gada, gramatikā vēl lietoja terminu *veiksmīninkas* (burtiski tuvu nozīmei ‘darbinieks’, resp., ‘tas, kas darbojas’), taču vēlāk pieņēma K. Jauņus terminu. Savukārt atgriezeniskos darbības vārdus J. Jablonskis pirmajā gramatikā vēl sauca par *grįžtamieji* (burtiski ‘atpakaļejošie’) vai *saviveiksmiai* (burtiski ‘pašdarbīgie’), tikai vēlāk radīja mūsdienās lietojamo terminu *sangrąžiniai veiksmazodžiai* (Balašaitis 2010, 7–8).

Izpētītie avoti ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka termins ar citcilmes atkarīgo komponentu *refleksyviniai* ‘refleksīvie’ lietuviešu valodā reizēm sastopams publikācijās par svešvalodu darbības vārdiem vai šīs vārdšķiras diahroniskajos aprakstos, citos gadījumos parasti lieto valodniecības terminu vārdnīcā kā pirmo, resp., ieteicamāko, iekļauto pašcilmes terminu:

(7) *Lietuvių kalba pasižymi sangrąžinių veiksmazodžių gausumu ir jų reikšmių įvairumu.* (LKG 189)

(8) *Tokių darybos tipų, kurių dariniai, jeigu tik jie remiasi s a n g r ą ž i n i a i s veiksmazodžiais, visada turi sangrąžos afiksą, lietuvių kalboje yra palyginti nedaug.* (ŽDT 195)

(9) *S a n g r ą ž i n i ū veiksmazodžių funkcija – tai reikšmė, kurią veiksmazodžiui suteikia sangrąžos dalelytė.* (SVI 6)

(10) *S a n g r ą ž i n i a i veiksmazodžiai yra išvestiniai, padaryti iš nesangrąžinių su sangrąžos afiksu (ar dalelyte) si.* (LKM₁ 124)

⁴ Lai parādītu atšķirības starp īpašības vārda ar *-inis* un lietvārda ģenitīva formu lietojumu lietuviešu valodā, tulkojumā konsekventi lietotas atbilstošo vārdšķiru formas, kaut arī latviešu valodā tādas tradīcijas nav.

⁵ Par jēdziena *vārds* sistēmu, ko lietuviešu valodā veido termins *vardas* ‘priekšvārds’ un *žodis* ‘vārds’, sastatījumā ar latviešu valodas terminiem plašāk sk. Kvašīte 2017.

(11) *Vokiečių kalbos refleksyvinų veiksmažodžių reikšmės kaita.* (K 62)

(12) .. prieš rašydama apie sangrąžinius veiksmažodžius gramatikai, *Emā Geniušienė* apie *refleksīvus baltų kalbose ir jų tipologiją* buvo apgynusi *habilitacinę disertaciją* .. (SLKG 346–347)

Citcilmes īpašības vārds *refleksyvinis* lietuviešu valodniecības terminoloģijā tiek substantivēts (sk. 13. piemēru) – lietvārds *refleksyvai* ‘refleksīvi’ lietuviešu valodas enciklopēdijā iekļauts kā termina *sangrąžiniai veiksmažodžiai* sinonīms (Ambrazas 2008, 471). Attiecīgā termina saīsinājums konstatēts Audrones Kaukienes (*Audronė Kaukienė* 2002, 392) sniegtajā gramatikas terminu sarakstā: *refl. – refleksyvas, sangrąžinis (veiksmažodis)* ‘refleksīvs, atgriezeniskais (darbības vārds)’. Lai gan šajā gadījumā, tāpat kā enciklopēdijā, tiek nosaukta analizējamā vārdšķira, domājams, ka šo citcilmes terminu varētu lietot plašākā nozīmē, resp., attiecināt uz visām vārdšķirām, kam piemīt atgriezeniskums.

Pētījuma kontekstā svarīgi ir pievērst uzmanību vēl vienai lietuviešu valodas terminu sistēmas vienībai – galotnes atvasinājumam *sangrąža*, kas sastopams ne vien kā apakšjēdziena apzīmētājs (par to sk. 2. sadaļā), bet arī kā virstermins:

(13) *S a n g r q ž a yra tranzityvumo sferos kategorija – veiksmo krypties į subjektą rodymas.* (LKM₂ 289)

(14) *Labiausiai veiksmažodį kaip kalbos dalį apibrėžia kamienui būdingos kategorijos – .. s a n g r q ž a (priešpriešinis procesas: veiksmo grąža į veikėją arba jam naudinga, būdinga tik veikėjui be santykio su objektu) ..* (LKMP 129)

(15) .. *DLKG* apie sangrąžinių veiksmažodžių darybą rašoma ir *įvadinėje dalyje ryšium su tranzityvumu (DLKG, p. 287–288), dar s a n g r q ž a siejama ir su rūšimi.* (SLKG 351)

(16) *S a n g r q ž a jau minėta aprašant tranzityvumą.* (LKMP 132)

(17) *Gavę sangrąžos formantą daugelis tranzityvinių veiksmažodžių virsta intranzityviniais (išskyrus netiesioginę s a n g r q ž o s reikšmę turinčius veiksmažodžius).* (LKE 471)

(18) *Norint nustatyti sangrąžos afikso darybinį vaidmenį, būtina išnagrinėti s a n g r q ž o s sąaugas su priešdėliais ..* (SLKG 352)

Kā liecina piemēru analīze, šo terminu var uzskatīt gan par atgriezeniskuma jēdziena nosaukuma sinonīmu, gan par atgriezeniskās nozīmes vai darbības vārda pazīmes, kā arī tā afiksa nosaukuma ekvivalentu. Katrā konkrētā gadījumā termins *sangrąža* jāvērtē atkarībā no konteksta.

2. Atgriezenisko darbības vārdu darināšanas līdzekļu nosaukumi

Abu sastatāmo valodu avotos konstatēta terminu, kas nosauc atgriezenisko darbības vārdu (arī citu vārdšķīru, kam ir atgriezeniskuma nozīme) darināšanas līdzekļus, dažādība. Tas lielā mērā ir saistīts ar skatījumu uz šo līdzekļu funkcijām, pozīciju un satura piešķiršanu atvasinājumiem (par to plašāk sk. Kalnača 2004).

Latviešu valodas valodniecības terminu vārdnīcā vispārīgākā nozīmē iekļauts termins *atgriezeniskais formants*, definīcijā to precizējot, ņemot vērā valodu vai valodu grupu, par kuru ir runa: „Atgriezenisko darbības vārdu vai atgriezenisko lietvārdu darināšanā un gramatisko formu veidošanā izmantotais līdzeklis – afikss vai vietniekvārds, kas sākotnēji norādījis, ka darbība vēršas atpakaļ uz darītāju. Mūsdienu latviešu valodā atgriezeniskais formants parasti ir galotne, piemēram, *mazgā-ties*, *cel-ties*; *mazgāšan-ās*, *celšan-ās*, daļā izlokšņu – arī prefiksāls elements starp darbības vārda priedēkli un sakni, piemēram, vidus dialekta kursiskajās izlokšnēs *sa-sa-runāt* ‘sarunāties’, *ap-sa-stāt* ‘apstāties’. Ģermāņu valodās, kā arī daļā slāvu valodu atgriezeniskais formants ir vietniekvārds, piemēram, vācu valodā *sich waschen* ‘mazgāties’, *sich abtrocken* ‘slaucīties’” (Skujiņa 2007, 52) (plašāk par latviešu valodas atgriezeniskā formanta veidiem sk. Kalnača 2013, savukārt par šo darbības vārdu daudznozīmību un saistāmību saistībā ar semantiskajām un sintaktiskajām funkcijām – Kalnača, Lokmane 2016). Tā kā par formantu uzskata arī afiksu (sal. *formants* sk. *afikss*) (Skujiņa 2007, 52), par līdzvērtīgu ir pamats atzīt terminu *atgriezeniskais afikss* (sal. *afikss* „Morfēma, kas, pievienodamās saknei vai celmam, veic vārddarināšanas vai formveidošanas līdzekļa funkciju, izsakot noteiktu leksisku vai gramatisku semantiku”) (Skujiņa 2007, 18). Reizēm konstatēts terminu *morfēma* vai samērā abstraktas vārdkopas *refleksīvais* (vai *atgriezeniskais*) *elements* lietojums. Konkretizējot, resp., sašaurinot, nozīmi (hiperonīma vietā izvēloties hiponīmu), terminogrāfijas avotos iekļauts atbilstošā afiksa nosaukums ar pašcilmes vai citcilmes apzīmētājkomponentiem, līdzīgi kā šo darbības vārdu nosaukumos: *atgriezeniska galotne*, *refleksīva galotne* (Grabis et al. 1963, 29) (sal. *refleksīvā galotne*, *atgriezeniskā galotne* (Projekti 1956, 22); sk. arī 3. piemēru), u. c. nosaukumi:

(19) .. *svarīgi ir tas, ka refleksīvais formants -ies pievienojams ne vien finitajām verba formām, bet arī nenoteiksmei.* (V 217)

(20) *Refleksīvais elements -s- ir saglabājies tikai galotnēs.* (LLVVM 205–206).

(21) *Darbības vārdi izsaka darbību, kas notiek darbības veicēja (darbības subjekta) labā, un atgriezeniskajam elementam te ir datīva nozīme ..* (LLVVM 206)

(22) *Latviešu valodas teorijā morfēma -ies tiek saistīta, pirmkārt, ar refleksivitāti ..* (VAJE 427)

(23) *Refleksīvā galotne .. kļuva arī par intransitīvuma morfoloģisku pazīmi.* (MLLVG 555)

(24) *Verbu refleksivitāte formāli tiek rādīta ar verbu galotni ..* (LLVM 128)

Lai gan redzams, ka šī jēdziena nosaukšanai latviešu valodā lieto dažādus terminus, „[N]orobežojoties no diahroniskās pieejas un vērtējot minētās morfēmas [-ās lietvārdu sistēmā un -ties darbības vārdu struktūrā] tikai no mūsdienu viedokļa, gan -ās, gan vēsturiski izveidojušos formantu -ties, kurā saplūdis nenoteiksmes piedēklis, senā darbības vārda pilnā galotne *-ie un senā atgriezeniskā vietniekvārda *sa/si daļa s-, saskaņā ar latviešu valodniecībā nostiprinājušos tradīciju varam dēvēt par galotni” (Vulāne 2013, 152).

Lietuviešu valodas valodniecības terminu vārdnīcā attiecīgo darbības vārda darināšanas līdzekli nosauc termins *sangrąžos dalelytė* (burtiski ‘atgriezies partikula’, jo lietuviešu valodas valodniecības termina *dalelytė* atbilde latviešu valodā ir *partikula*; sal. krievu *vozvratnaja chastica* un angļu *reflexive particle*). Definīcija liecina, ka tā ir iekļauta morfēmu kategorijā: „Morfēma *-s(i)(-)*, kuriā turi sangrąžinių veiksmāzodžiu ir kai kuriu iš jų padarytų daiktavardžių formas. Nepriešdėliniu veiksmāzodžiu sangrąžos dalelytė yra formas galinė morfēma, o priešdėliniuose veiksmāzodžiuose jos vieta po veiksmāzodžiu darybos priešdėliu: *sakau-s(i)*, *sakė-s(i)*; *pa-si-sakyti*, *pa-si-pasakoti*. ..” ‘Morfēma *-s(i)(-)*, kura ir atgriezeniskajiem darbības vārdiem un dažām no tiem veidotām formām. Bezpriedėkļu darbības vārdu atgriezes partikula ir formas beigu morfēma, bet darbības vārdos ar priedėkļiem tās vieta aiz darbības vārdu atvasināšanas priedėkļiem ..’ (Gaivenis, Keinys 1990, 177). Vārdkopa *sangrąžos dalelytė* iekļauta lietvārda *sangrąža* šķirklī lietuviešu valodas vārdnīcā: „*lingv. dalelytė s(i)*, žyminti veiksmā, kreipiamā į patį veikėją arba jo taikomā sau pačiam ar tarpusavyje, pvz.: *juoktis*, *kalbėtis*, *keltis*, *persitvarkymas*” ‘*lingv. partikula s(i)*, kura apzīmē darbību, kas vērsta uz subjektu, vai viņa piemērojama pašam sev ..’ (Keinys 2012, 674). Iepriekš citētajos piemēros lietoti gan pašcilmes vārdkopstermins *sangrąžos dalelytė* (sk. iepriekš citēto 9. piemēru), gan termini ar atšķirīgas cilmes komponentiem *sangrąžos afiksas* ‘atgriezes afiks’ (sk. 8. un 18. piemēru), reizēm pat abi vienā tekstā (sk. 10. piemēru) un *sangrąžos formantas* ‘atgriezes formants’ (sk. 17. piemēru). Reizēm atgriezenisko darbības vārdu aprakstos tiek ne vien minēts to darināšanas līdzekļa nosaukums, bet arī uzsvērts afiksa veids atbilstoši vietai, kur tas novietots, vai vieta, resp., pozīcija (sk. arī latviešu valodā 2. piemērā *postpozitīvs formants*):

(25) *Nepriešdėliniu veiksmāzodžiu sangrąžos dalelytė yra formas galinė morfēma ..* (KTŽ 177)

(26) *Tokiu darybos tipu, kuriu dariniai, jeigu tik jie remiasi sangrąžiniais veiksmāzodžiais, visada turi sangrąžos afiksą, lietuviu kalboje yra palyginti nedaug. Tai tik veiksmāzodžio vidinės darybos tipai – tiek prefiksiniai (su sangrąžos afiksų, atkeltu iš postfleksinės pozicijos pamatiniame veiksmāzodyje į poziciją tarp darybos prefikso ir pamatinio kamieno), tiek ir sufixiniai ..* (ŽDT 195)

3. Tiešo darbības vārdu nosaukumi

Analizējot atgriezenisko darbības vārdu nosaukumus, nevar nepievērst uzmanību darbības vārdu, „kuri veido formālu pretstatu atgriezeniskajiem darbības vārdiem un parasti ir atbilstošo atgriezenisko darbības vārdu motivētārvārdi”, nosaukšanai lietotajiem terminiem. Sinonīmi *tiešie darbības vārdi*, *tiešie verbi* (Skujīņa 2007, 403) ir fiksēti mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā un lietoti tekstos (sk. 1. piemēru), taču citos avotos lieto arī ar nolieguma priedėkli darinātus terminus *neatgriezeniskais darbības vārds*, kurš kā pirmais līdzās vārdkopai *tiešie darbības vārdi* bija iekļauts pirmajā terminu vārdnīcā (Grabis et al. 1963, 75), un citcilmes vārdkopu *nerēfleksīvais verbs* (sal. arī mācību grāmatā lietuviešu valodā par latviešu valodas darbības vārdiem, kur sinonīmiski iekļauti abi apzīmētāji; sk. 32. piemēru):

(27) *Pēc formas un nozīmes darbības vārdus iedala tiešajos un atgriezeniskajos darbības vārdos.* (LLVVM 205)

(28) *Trešajā atgriezenisko verbu grupā tikai daļa verbu ir tādi, kā norāda E. Soida, kas nozīmes un sintaktisko funkciju ziņā ir pilnīgi identi (t. i., kā tiešie, tā refleksīvie verbi ir nepārejoši) ..* (LLVM 128)

(29) *Mūsdienu latviešu literārajā valodā daudz plašāka par iepriekšējām ir to refleksīvo verbu grupa, kam gan atbilst tiešie verbi ..* (V 214)

(30) *Vērtējot refleksīvā un nerefleksīvā verba nediferencētu lietojumu, svarīgs faktors ir tas, vai satura līmenī šīm formām atbilst viena vai divas vienības.* (LLVSM 429)

(31) *Paraugam visās izteiksmju un laika formās darāmajā un ciešamajā kārtā doti visu konjugāciju un grupu neatgriezeniskie darbības vārdi ..* (LVG 551)

Lietuviešu valodniecības terminoloģijā darbības vārdus, kuriem nepiemīt atgriezeniskums, nosauc pašcilmes vārdkoptermīns *nesangrāžiniai veiksmažodžiai* ‘neatgriezeniskie darbības vārdi’. Lai gan terminu vārdnīcā tas nav fiksēts, izpētītajos avotos konstatēts šādu antonīmu lietojums:

(32) *Pagal formą ir reikšmę [latvių kalbos] veiksmažodžiai skirstomi į nesangrąžinius (neatgriezeniskie jeb tiešie verbi), pvz.: celt, lūgt, mazgāt, ir sangrąžinius (atgriezeniskie jeb refleksīvie verbi), pvz.: celties, lūgties, mazgāties.* (LK 141)

(33) *Daugelis sangrąžinių veiksmažodžių priešinami nesangrąžiniams tranzityvumo pagrindu ..* (DLKG 287)

(34) *Sangrąžiniai veiksmažodžiai, turintys priešdėlius, afiksus be-, te-, neiginį ne-, yra asmenuojami ir kirčiuojami visai taip, kaip atitinkami nesangrąžiniai ..* (LKG 188)

Secinājumi

Apkopojot izpētīto avotu metavalodas dotumus, konstatēts, ka latviešu valodā, lai nosauktu darbības vārdus, kam piemīt atgriezeniskums, konkurē termini *atgriezeniskais darbības vārds* un *refleksīvais verbs*. Tā kā virsjēdzienu un apakšjēdzienu nosaukumi ir gan pašcilmes, gan citcilmes komponenti, latviešu valodā ir lielākas vārdšķiras nosaukuma veidošanas iespējas. Savukārt lietuviešu valodā dominē pašcilmes vārdkoptermīns *sangrāžinis veiksmažodis* ‘atgriezeniskais darbības vārds’. Tomēr reizēm sinonīmiski tiek lietots citcilmes substantīvs *refleksyvas* ‘refleksīvs’, kā arī galotnes atvasinājums *sangrąža* ‘atgrieze’ (lai gan tā nozīmi ne vienmēr var precīzi noteikt ārpus konteksta). Šis atvasinājums sastopams lietuviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu darināšanas līdzekļu nosaukumos *sangrąžos dalelytė* ‘atgriezes partikula’ un *sangrąžos afikšas* ‘atgriezes afikss’. Latviešu valodā šim nolūkam piemērotākais būtu termins *atgriezeniskā galotne*, taču avotos konstatēti dažādi strukturāli līdzīgi termini ar apzīmētāju *atgriezeniskais: elements* vai *formants*, arī *afikss*.

Sastatījums liecina, ka darbības vārdu, kam nepiemīt atgriezeniskums, nosaukšanai mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā iekļauti sinonīmiski termini *tiešais darbības vārds* un *tiešais verbs*, lai gan arī pēc šīs vārdnīcas parādīšanās izdotajos tekstos konstatēti termina *neatgriezeniskie darbības vārdi* lietojumgadījumi. Savukārt lietuviešu valodas terminoloģijā šim nolūkam lieto tikai antonīmisku gan pēc satura, gan pēc formas terminu *nesangrāžiniai veiksmažodžiai* ‘neatgriezeniskie darbības vārdi’.

Saīsinājumi

DLKG	Ambrasas, Vytautas (red.). <i>Dabartinės lietuvių kalbos gramatika</i>
K	Daunorienė, Justina. <i>Kalbotyra</i>
KTŽ	Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. <i>Kalbotyros terminų žodynas</i>
LK	Kabelka, Jonas. <i>Latvių kalba</i>
LKE	Ambrasas, Vytautas (red.). <i>Lietuvių kalbos enciklopedija</i>
LKG	Ulvydas, Kazys (red.). <i>Lietuvių kalbos gramatika</i>
LKM ₁	Jakaitienė, Evalda (red.). <i>Lietuvių kalbos morfologija</i>
LKM ₂	Paulauskienė, Aldona. <i>Lietuvių kalbos morfologija</i>
LKMP	Paulauskienė, Aldona. <i>Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai</i>
LLVM	Paegle, Dzintra. <i>Latviešu literārās valodas morfologija</i>
LLVMS	Veidemane, Ruta. <i>Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība</i>
LLVVM	Kalme, Vilma, Smiltiece, Gunta. <i>Latviešu literārās valodas vārdari-nāšana un morfologija</i>
LV	Kalnača, Andra. <i>Latviešu valoda</i>
LVG	Kalnača, Andra. <i>Latviešu valodas gramatika</i>
MLLVG	Ahero, Antonija et al. <i>Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika</i>
SLKG	Paulauskienė, Aldona. <i>Svarbesniosios XX amžiaus lietuvių kalbos gramatikos</i>
SVI	Kaukienė, Audronė. <i>Sangrāžinių veiksmažodžių istorija</i>
V	Soida, Emīlija. <i>Vārdarināšana</i>
VAJE	Veidemane, Ruta. <i>Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam</i>
ŽDT	Urbutis, Vincas. <i>Žodžių darybos teorija</i>

Avoti

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfologija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrasas, Vytautas (red.). 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Trečiasis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Ambrasas, Vytautas (red.). 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
4. Daunorienė, Justina. 2007. Vokiečių kalbos refleksyviųjų veiksmažodžių reikšmės kaita. *Kalbotyra*. 57, 62–70.
5. Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

6. Jakaitienė, Evalda (red.). 1976. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslas.
7. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
8. Kalme, Vilma, Smiltiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārdarināšana un morfologija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA.
9. Kalnača, Andra. 2013a. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
10. Kalnača, Andra. 2013b. Morfologija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
11. Kaukienė, Audronė. 2006. *Sangražinių veiksmažodžių istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
12. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfologija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
13. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
14. Paulauskienė, Aldona. 2006. *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
15. Paulauskienė, Aldona. 2015. *Svarbesniosios XX amžiaus lietuvių kalbos gramatikos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
16. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
17. Ulvydas, Kazys (red.). 1971. *Lietuvių kalbos gramatika*. II. *Morfologija*. Vilnius: Mintis.
18. Urbutis, Vincas. 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
19. Veidemane, Ruta. 1972. Morfēmas *-ies* vieta latviešu valodas verbu sistēmā. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. 1873–1973*. Rīga: Zinātne, 427–442.
20. Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.

Literatūra

1. Andersone, Indra et al. 2005. *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Avots.
2. Balašaitis, Antanas. 2010. Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos. *Gimtoji kalba*. 5, 3–12.
3. Blinkena, Aina. 2014. Pirmā latviešu lingvistiskās terminoloģijas vārdnīca. *Caur vārdu birzi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 387–393. (Pirmpubl. *LPSR ZA Vēstis*. 1964. 10 (207), 117–120.)
4. Butāne, Anīta. 2016. Gramatiskās sistēmas aprakstos (19.–21. gs.) lietotie jēdziena ‘verbs’ apzīmējumi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. 7. Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguči, Daikī (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–13.
5. Ceplītis, Laimdots, Stengrevica, Melita (red.). 1972. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. Rīga: Zinātne.
6. Ceplītis, Laimdots, Stengrevica, Melita (red.). 1987. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6₂. Rīga: Zinātne.

7. Grabis, Rūdolfis et al. 1963. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
8. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
9. Kalnača, Andra. 2013. Atgriezeniskuma formālie rādītāji latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 57–66.
10. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2016. Polifunctionality and distribution of reflexive verbs in Latvian. *Baltistica*. LI (1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 97–116.
11. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I. Rīga: Avots.
12. Kaukienė, Audronė. 2002. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių istorija*. II. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
13. Kaulakienė, Angelė et al. 2013. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
14. Keinys, Stasys (red.). 2012. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Septintas pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
15. Kvašīte, Regīna. 2017. Jēdziena „vārds” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference Vārds un teksts. Tēzes*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 20–22. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelins_tezes%202017_23.02.pdf.
16. Kvašīte, Regīna. 2018. Latviešu un lietuviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu gramatiskā apraksta termini. *54. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām” referātu tēzes*. 2018. gada 15. un 16. martā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 25–26.
19. Projekti. 1956. Valodniecības terminu projekti. LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 18. biļetens. *LPSR ZA Vēstis*. Pielikums. 5 (106).
20. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
21. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
23. Ulvydas, Kazys (red.). 1978. *Lietuvių kalbos žodynas*. XI. Vilnius: Mokslas.
26. Vulāne, Anna. 2013. Morfēmika. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 138–153.

Summary

The term *reflexivity* names a formal feature that unites a lexical grammatical group of reflexive verbs. The aim of the research is to find out the terms used in various Latvian and Lithuanian sources, such as dictionaries, grammar books, scientific and instructional literature, to describe such verbs and verb-building.

Two compound terms of different origin are popular in the works of Latvian linguistics: a three-word term of own language, *atgriezeniskais darbības vārds*, or a two-word term of foreign origin, *refleksīvais verbs* ‘reflexive verb’, (to note, endings of a secondary component can be both pronominal and non-pronominal in practice). In Lithuanian, such verbs are also called by synonymous compound terms encompassing a secondary component of different origin: *sangrąžinis veiksmažodis* and *refleksyvinis veiksmažodis* ‘reflexive verb’.

The descriptions of reflexive verbs demonstrate the diversity of the terms to name the means that built them. In Latvian, *atgriezeniskā galotne* 'reflexive ending', is the most frequently used term; however, the sources display other ones, too: *atgriezeniskais afikss* 'reflexive affix', *atgriezeniskais formants* 'reflexive formant, reflexive formative', *atgriezeniskā morfēma* etc. In Lithuanian, this notion is named by the terms *sangrąžos dalelytė* 'reflexive particle' (cf. *dalelytė* in Latvian grammar terminology corresponds with a term *partikula*, 'particle') and *sangrąžos afiksas* 'reflexive affix'. It was observed that the character of a formant or the position of it is emphasised in both languages, for example, in Latvian there is *postpozitīvs formants* 'postpositive formant', and in Lithuanian there is *galinė morfema* 'end morpheme', *postfleksinė pozicija* 'post-flexion position'.

The comparison revealed that the terms naming distribution of verbs into non-reflexive (in Latvian such verbs are called using a term *tiešie* 'direct verb*' (in the Dictionary of Latvian Terms it is given with an asterisk because it is a word-for-word translation, perhaps, there is no tradition in the English language)), and reflexive (in Latvian they are called *atgriezeniskie* 'reflexive') differed.

Keywords: reflexivity; terms; reflexive verbs; non-reflexive verbs; reflexive formants; Latvian language; Lithuanian language.

Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojums mutvārdu tekstā

*The use of conjunctive words *ka* 'that' and kad 'when' in the spoken text*

Linda Lauze

Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte
Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3405
E-pasts: linda.lauze@liepu.lv

Gadu desmitiem valodas praksē ir aktuāls jautājums, ka bieži netiek nošķirtas pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* funkcijas un nozīme un apstākļa vārds *kad* nepamatoti tiek lietots saikļa *ka* vietā. Pētījuma iecerē pārliecināties par konkrēto pakārtojuma vārdu lietojumu mutvārdu tekstā ir rosinājusī Kārļa Mīlenbaha monogrāfijā „Teikums” izteiktā atziņa par apstākļa vārda *kad* izlaidumu salikta teikuma sākumā, kas raksturīgs tautas valodā.

Rakstā ir apkopots skatījums uz šo pakārtojuma vārdu lietojumu no valodas kultūras viedokļa, to paplašinot ar teorētisku un praktisku analīzi salikta teikuma sintakses aspektā. Pētījuma praktiskā daļa ir veikta, balstoties uz autentisku (dabiski veidotu) mutvārdu izteikumu analīzi.

Atslēgvārdi: mutvārdu teksts; valodas kultūra; sintakse; salikts pakārtots teikums; palīgteikums; saiklis *ka*; apstākļa vārds *kad*.

Līdz šim publiskajā telpā par pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojumu mutvārdu tekstā ir dominējis skatījums no valodas kultūras viedokļa. Gan atgādinājums, ka saiklis *ka* ievada papildinātāja palīgteikumu, bet apstākļa vārds *kad* – laika apstākļa palīgteikumu, gan novērojums, ka daudzi valodas lietotāji rakstot prot izvēlēties palīgteikuma semantikai atbilstošo pakārtojuma vārdu, bet runājot diemžēl kļūdās (sal. Miķelsone 1969; Freimane 1993, 254; Blinkena 2007, 200; Adamaite 2015).

Raksta mērķis ir analizēt pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojumu mutvārdu tekstā ne tikai valodas kultūras aspektā, bet arī nozīmes un formas ziņā. Tiks pievērsta uzmanība faktam, ka šie pakārtojuma vārdi var ievadīt arī citu veidu palīgteikumus un ka apstākļa vārds *kad* var ievadīt arī papildinātāja palīgteikumu.

Mutvārdu tekstā sastopamā neprecizitāte – apstākļa vārda *kad* lietojums nevietā, proti, gadījumos, kad ir nepieciešams saiklis *ka*, – nav jaunāko laiku parādība. Uz to jau ir norādījis Jānis Endzelīns latviešu valodas propedeitikas kursā: „*Ka* vietā tautas valodā ļoti bieži, tāpat kā leišu valodā, saka *kad*, piem., „es zinu, kad viņš nav vainīgs”, bet rakstu valodā jāsaka *ka* – klasē un no katedras.” (Grīslis 2010, 74) Par abu pakārtojuma vārdu jaukšanu vairākkārt ir rakstīts izdevumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi” 20. gs. otrajā pusē. Aina Miķelsone (1969, 70) ir uzsvērusi, ka katram no šiem vārdiem ir sava atšķirīga nozīme un uzdevums. Mērija Saule-Sleina (1982), norādīdama uz vārda *kad* izmantošanu saikļa *ka* vietā kā vienu no

valodas kļūdām radiatorāidījumos, aicina vairāk ņemt vērā teikuma loģiku. Marija Šūmane (1991) šo pašu kļūdaino lietojumu ir konstatējusi televīzijā, kad ir runājuši žurnālisti un amatpersonas – cilvēki ar augstāko izglītību.

Mūsdienās turpinās tradīcija aplūkot pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojuma kļūmes populārzinātnisku rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”. Elitas Stikutes un Baibas Zeiļakas (2017) rakstā „Valodas kultūras apguve vidusskolā” piemēri *redzat, kad, liekas, kad* iekļauti citu valodas kultūras pārkāpumu vidū, raksturojot vienu no nevēlamo valodas variantu lietojuma noturības cēloņiem. Skolā latviešu valodas stundās tiek veidoti valodas kultūras pamati, bet skolēnu kā nākamās paaudzes pārstāvju komunikatīvo kompetenci spēcīgi iespaido valodas vide ārpus stundām: „Diemžēl plašsaziņas līdzekļi (laikraksti, dzeltenā prese, dažādas TV pārraides, šovi u. tml.) ne vienmēr piedāvā labus valodas paraugus. Globālajā tīmeklī, TV raidījumos, īpaši šovos, no sabiedrībā pazīstamu cilvēku mutes izskanējušie modes vārdi un parazitvārdi [...] ātri vien iesakņojas skolēnu valodā, un viņi šādu runāto valodu uztver par normu.” (Stikute, Zeiļaka 2017, 155)

Raksta praktiskais materiāls (aptuveni 500 izteikumu, kas fiksēti televīzijā, radio un dažādās runas situācijās ikdienas saziņā) liecina, ka vienā daļā gadījumu pakārtojuma vārds ir atbilstošs (1), bet otrā daļā – apstākļa vārds *kad* ir lietots saikļa *ka* vietā (2).

- (1) a. Runas situācija uz ielas. Šoferis jautā pazīstamai garāmģējai:
Neredzēji, ka es braucu? (LL 07.05.2012.)¹
- b. Runas situācija veikalā. Pircējs runā ar pazīstamu pārdevēju par dejošanu deju kolektīvā. Pārdevēja aicina sākt apmeklēt deju nodarbības. Pircējs: *Tu zini, ka man nepatīk.* (LL 07.02.2019.)
- c. Radioraidījuma vadītājs ir sagaidījis radioklausītājas zvanu no Vācijas: *Tas brīdis ir pienācis, kad ir pienācis zvans no Vācijas.* („LustīgsRadio” „Vakara programma” 04.04.2018.)
- (2) a. Radioraidījuma vadītājs vēršas pie klausītājiem: *Es ceru, kad noskaņojums jums gan saulains, gan priecīgs.* („Saldus radio” „Rīta programma” 31.08.2015.)
- b. Radioraidījuma viesis stāsta par sporta pasākumu: *Neskatoties uz to, kad sprinta disciplīna, es noskrēju arī maratonu.* („Rietumu radio” „Centra auts” 06.02.2019.)
- c. Runas situācija kafejnīcā. Kolēģe, sveikdama jubilāru, saka: *Es gatavojos šim pasākumam ar noteikumiem, kad ir jālasa dzejolis Aivara dzimšanas dienā.* (LL 24.02.2018.)

(2a) un (2b) gadījumā neatbilstošs pakārtojuma vārds izvēlēts papildinātāja palīgteikuma ievadīšanai, bet (2c) runas situācijā bija zināms tikai fakts par vienu jubilejas svinību scenārija daļu, nevis pulksteņa laiku, kad iecerētie dzejoļu

¹ Iekavās ikdienas saziņā fiksētajiem mutvārdu teksta piemēriem norādīti pētījuma autores iniciāļi, bet plašsaziņas līdzekļos – televīzijas kanāls vai radiostacija un raidījuma nosaukums, kā arī datums. Visi mutvārdu teksti ir autentiski un nav rediģēti.

priekšlasījumi tiktu īstenoti, tādējādi atbilstoši runātāju kopīgajām zināšanām un izteikuma saturam apzīmētāja palīgteikuma pakārtojumā labāk iederētos saiklis *ka*. Arī Jānis Kušķis grāmatā „Mūsu valoda” (2006, 81–82), kurā ir izteikti padomi valodas spodrināšanai, aicina nelietot nevietā vārdu *kad*.

Ne reizi vien ir radies jautājums, kāpēc apstākļa vārda *kad* lietojums saikļa *ka* vietā ir tik ļoti iesakņojies: varētu būt lietuviešu valodas ietekme, īpaši Lietuvas pierobežā, vai neapzināta runātāja vēlme ilgāk aizpildīt pauzi, kamēr viņš domā, ko teikt tālāk, pagarinot vārdu (ar līdzskani *d*), kā to dara, īsam vārdam pievienojot patskani, piem., *un(a)*, *ir(a)* (plašāk par aizpildītājām pauzēm sk. Brēde 1999). Laikraksta intervijā Andrejam Veisbergam ir lūgts atbildēt uz jautājumu, vai pie *kad* lietojuma *ka* vietā vajadzētu pierast, un kopumā viņa viedoklim var piekrist: „Ja šī novirze notiek lēnā, izsvērtā runā, man tas liekas dīvaini. Jo būtībā jau visi zina, ka jālieto „ka”. Ja „kad” iesprūk ātrā runā – un iesprūk gandrīz visiem –, es nebūtu tik kritisks. Neviens valodnieks nevar pamatoti izskaidrot, kāpēc tas notiek. Kārtējā valodas mīkla. Dzīva valoda nav reizrēķins. Rakstu valodā „kad” gan nevajadzētu pieļaut.” (Adamaite 2015)

Viens no abu vārdu jaukšanas cēloņiem, iespējams, slēpjas to formas un lietojuma attīstības vēsturē, par ko ir sniegts pārskats grāmatas „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” 2. daļā (Blinkena 2007, 196–202). Vēsturiski saiklim *ka* ir piemītusi arī laika nozīme, kas minēta kā piektā (ME II, 128–129). Senākiem apstākļa vārda *kad* lietojuma piemēriem saliktā teikumā ir norādīts variants ar saikli *ka* (Endzelīns 1951, 1039). Leksiskās nozīmes pārklāšanās, līdzīga cilme un funkcijas ir bijis pamats tam, ka „latviešu valodā dažādos tās attīstības posmos un individuālo valodas lietotāju runā nereti netiek šķirts saikļu *ka* un *kad* lietojums neitrālā saikļa nozīmē” (Blinkena 2007, 199).

Sintakses aspektā ir svarīgi uzsvērt, ka pakārtojuma vārdi *ka* un *kad* mēdz ievadīt ne tikai papildinātāja palīgteikumu un apstākļa vārds *kad* – laika apstākļa palīgteikumu, kas, kā iepriekš rakstā minēts, ir vairāk akcentēts no valodas kultūras viedokļa, bet arī citas semantikas palīgteikumu veidus (sk. tabulu).

Pārskatā par minēto pakārtojuma vārdu sintaktiskajām funkcijām ir redzams, ka tie abi var ievadīt teikuma priekšmeta (3), apzīmētāja (4) un papildinātāja palīgteikumu (5). Praktiskais materiāls apliecina, ka tas tiek īstenots arī mutvārdu tekstā.

- (3) a. Sarunājas ģimenes draugi. A stāsta, ka dēls akvaparkā bija pazaudējis aproci: *Labi, ka atrada un nevajadzēja maksāt.* (LL 25.06.2006.)
- b. Sarunājas ģimenes locekļi. Māte saka meitai: *Es zinu, ko tas nozīmē, kad ļoti nāk miegs.* (LL 27.05.2018.)
- (4) a. Runas situācija skolā. Vecāku sapulcē tiek pārrunāta pusdienošanas kārtība starpbrīžos. Direktore jautā vecākiem: *Jūsu priekšlikums ir tāds, ka mēs ieviešam kārtību, ka vienpadsmitos mazajiem ir priekšroka?* (LL 22.12.2017.)
- b. Radoraidījumā viešņa dalās pārdomās par ceļu uz panākumiem: *Ir kaut kādi divi gadi, kad ir šaubīgi, nepārliecinoši.* („Radio SWH” „Ar dziesmu par dzīvi” 19.03.2016.)

Palīgteikuma veids	MLLVG II (1962)	Latviešu valodas sintakse (1989)	Latviešu valodas praktiskā gramatika (1991)	Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse (2009)	LVG (2013)
Teikuma priekšmeta palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Izteicēja palīgteikums	<i>ka</i> (retāk citi pakārtējuma vārdi)	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka kad</i>
Apzīmētāja palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Papildinātāja palīgteikums	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>	<i>ka kad</i>
Laika apstākļa palīgteikums	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>	<i>kad</i>
Veida apstākļa palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Mēra apstākļa palīgteikums	–	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Cēloņa apstākļa palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Nolūka apstākļa palīgteikums	<i>ka</i> Novec., sar.	<i>ka</i> Novec.	<i>ka</i> Novec.	–	–
Seku palīgteikums	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>	<i>ka</i>
Nosacījuma palīgteikums	Retāk <i>ka, kad</i>	Retumis <i>ka, kad</i>	Retāk <i>ka, kad</i>	–	–

Tabula. Pakārtējuma vārdu *ka* un *kad* sintaktiskās funkcijas

(4b) piemērā palīgteikums tuvāk paskaidro lietvārdu virsteikumā, ko tradicionāli uzskata par kritēriju apzīmētāja palīgteikuma noteikšanā. „Latviešu valodas gramatikā” par šāda pakārtējuma veida gadījumiem ir teikts, ka salikta pakārtota teikuma komponents ir klasificējams gan par laika apstākļa, gan par apzīmētāja palīgteikumu, tādējādi atzīstot vienu no sintakses robežgadījumiem (Nītiņa 2013, 874).

- (5) a. Runas situācija dzīvoklī, kur apkure nav pietiekama. B jautā radniecei, kura ir atnākusi ciemos: *Nejūti, ka ir auksts?* (LL 07.01.2008.)
- b. Radoraidījuma vadītāja atceras, ka reiz jau šie mūziķi ir tikuši intervēti šajā raidījumā, tāpēc aicina vienu no viņiem: *Nu pastāsti, kad tas bija un kā jums gāja.* („Radio SWH” „Priekšnams” 25.03.2018.)

Trijos avotos no izvēlētajām gramatikām un sintakses monogrāfijām (Ahero et al. 1962, 762; Ceplītis, Rozenbergs, Valdmanis 1989, 130; Ceplīte, Ceplītis 1991, 164) ir minēts, ka saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad* reti ievada nosacījuma palīgteikumu. Fiksētajos runātās valodas piemēros diemžēl līdz šim nav izdevies konstatēt apskatāmo pakārtojuma vārdu lietojumu nosacījuma palīgteikumā.

Pievēršot īpašu uzmanību semantikai, kas ir saistīta ar pamatotu viena vai otra pakārtojuma vārda izmantojumu, parasti tiek salīdzināti līdzīgi teikumi, kas ir izdomāti un no teorijas viedokļa atbilst rakstu valodai, kā, piem., *Es zinu, ka tēvs atbrauks* un *Es zinu, kad tēvs atbrauks* (Miķelsone 1969, 70; Kalme 2001, 52). Tie uzskatāmi teorētiski ilustrē teikuma satura atšķirību starp objekta un laika nozīmi. Tas ir pirmkārt. Tomēr, pēc spontānās runas analīzes, šķiet, ka teikums ar laika nozīmi sarunvalodā būtu samākslots vai lietots ar ironiju, ja tēvs kavētos vai ja varētu domāt par īpašu gadījumu, kas rosinātu tēvu atnākt. Ja ievadītārvārds *kad* runā tiktu īpaši uzsvērts, atkarībā no konsituācijas ir iespējamas vēl citas izteikuma laika semantikas nianse. Parasti ikdienas saziņā piemin konkrētu pulksteņa laiku vai iesāk palīgteikumu ar vārdu *cikos*. Otrkārt, ir būtiski novērtēt virsteikumā izvēlēta darbības vārda rekciju, proti, vai atbilstoši savai nozīmei tas spēj piesaistīt papildinātāja palīgteikumu, kuru ievada saiklis *ka* vai kurš var sākties ar vienu no abiem aplūkojamajiem pakārtojuma vārdiem, kas palīdz veidot atšķirīgu palīgteikuma saturu. Ne velti Inta Freimane (1993, 254) ir uzsvērusi, ka „palīgteikuma ievadītārvārds var būt neprecīzs tāpēc, ka nav pareizi izvēlēts verbs un tā rekcija”. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” papildinātāja palīgteikuma raksturojumā ir skaidrots, ka ar apstākļa vārdiem ievadīti palīgteikumi „parasti ir atkarīgi no tiem pašiem verbiem virsteikumā, no kuriem atkarīgi ar saikļiem *ka* un *vai* ievadītie palīgteikumi (resp. no verbiem, kas izsaka paziņojumu, vēstījumu, sajūtas, psihiskus procesus, jautājumu, kā arī mērķtiecīgu darbību vai rīcību)” (Ahero et al. 1962, 685).

Ja papildinātāja palīgteikums ir pakārtots virsteikumā tādiem darbības vārdiem kā *cerēt*, *likties*, *šķīst*, ir pieļaujams tikai saikļa *ka* izmantojums palīgteikuma ievadītārvārda funkcijā. Daudzi citi verbi, piem., *zināt*, *domāt*, *teikt*, *pateikt*, ļauj piesaistīt papildinātāja palīgteikumu gan ar vispārīgu objekta nozīmi, gan ar tādu objekta semantiku, kurā ir izteikta laika nianse. Mutvārdu tekstā daudzos gadījumos pakārtojuma vārda lietojums ir korekts (6), bet ir sastopamas arī neprecizitātes saikļa *ka* un apstākļa vārda *kad* nošķīrumā, īpaši spontānā runā (7b).

- (6) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsts saka pacientei: *Es domāju, ka tur nekā nav.* (LL 11.10.2011.)
- b. Sarunājas kolēģes. B šaubās, kurā laikā labāk zvanīt citai kolēģei darba jautājumā: *Es domāju, kad viņai zvanīt.* (LL 12.12.2018.)
- (7) a. Runas situācija veikalā. Klients vēlas izmantot iespēju salabot preci tās garantijas laikā, bet nav pārliecināts, vai viss izdosies: *Es gaidu vēl mēnesi, un pēc 27 dienām man pateiks, ka tas nav iespējams.* (LL 02.11.2015.)
- b. Runas situācija augstskolā. Lekcijā studente brīvi stāsta par savu dzimto pusi: *Ko es tā kā gribu pateikt, kad es dzīvoju ļoti labā vietā.* (LL 18.01.2019.)

(7b) piemērā saliktā izteikuma palīgteikumā, pēc runas konteksta, ir domāts vispārīgs apgalvojums, kam būtu jāizsaka objekta nozīme, nevis laika nianse, kas raksturotu laika posmu, kad šajā vietā ir dzīvots. Tādējādi vārda *kad* izmantojums *ka* vietā ir maldinošs. Iespējams, ka valodas praksē apskatāmā valodas kultūras jautājuma risināšanā varētu palīdzēt plašāks saraksts, kurā būtu nošķirti virsteikumā lietojamie darbības vārdi palīgteikuma satura nianšu un ievadītājevārdu piesaistes ziņā.

Aina Miķelsone (1969, 71–72) rakstā „Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*” ir secinājusi, ka „latviešu valodā apstākļa vārdu *kad* nedrīkst lietot tais gadījumos, kad palīgteikums, kas jāpakārto saiklim *ka*, precizē vai paskaidro iepriekšējā teikuma daļā kādu vietniekvārda, apstākļa vārda vai apstākļa vārda un īpašības vārda formu”. Šāds nosacījums vārda *ka* izmantojumā tiek ievērots arī mutvārdu tekstā (8), bet gadās arī tā, ka runātājs ir sajaucis pakārtojuma vārdus (9). Piemēros minēto vārdšķiru vārdi virsteikumā ir izcelti.

- (8) a. Radoraidījuma vadītājs jautā mūziķim telefonintervijā: *Kā tu nonāci **pie tā, ka** arī Edgars var uzrakstīt dziesmu?* („LustīgsRadio” „Vakara programma” 12.03.2018.)
- b. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas kāpņutelpā. Kaimiņiene saka kaimiņam: *Re, kā jums **labi, ka** pastkastīte tik tuvu!* (LL 18.12.2018.)
- c. Televīzijas raidījuma vadītājs: *Joprojām esmu **lepns, ka** strādāju ar jums vienā komandā.* (LTV 1 „V.I.P.” 26.03.2018.)
- (9) a. Runas situācija augstskolā. Lekcijā studente brīvi stāsta par savu pieredzi Dziesmu un deju svētkos lietainos laika apstākļos: *Varēja rēķināties **ar to, kad** no arēnas izies slapjš ārā.* (LL 18.01.2019.)
- b. Sarunājas divi paziņas. C stāsta par savu dēlu, kurš prot angļu un vācu valodu, bet nav mācījies krievu valodu: *Viņš nezina **it neko, un šobrīd situācija ir tāda, kad** viņš faktiski darbu nevar dabūt tikai **tāpēc, kad** viņš nezina krievu valodu.* (LL 15.11.2018.)
- c. Radoraidījuma viesis savīļņojoši stāsta par sava dēla hokejista karjeru: *Es esmu ļoti **priecīgs, kad** viņš spēlē hokeju, jo, paskatieties, hokejs tāds īsts vīru, vīru, vīru tāds...* (LR1 „Piespēle” 07.04.2018.)

Ir nepieciešams piebilst arī par pateicības frāžu sintaktisko izveidi. Ja virsteikuma pamatā ir izsaukmes vārds *paldies*, tam pakārtoto palīgteikumu ievada saiklis *ka* (10). Izsaukmes vārdu gramatiskās savdabības dēļ šādas teksta vienības tiek traktētas par salikta izteikuma analogiem (plašāk sk. Lauze 2011, 226–229).

- (10) a. Radoraidījuma vadītājs saka viesņai: ***Paldies, ka** atradāt laiku atnākt un parunāt par šo izdevumu „Dainas”.* (LR1 „Kultūras rondo” 13.07.2018.)
- b. Televīzijas raidījuma vadītājs atvadās no viesiem: ***Paldies, ka** bijāt šodien studijā, un tiekamies atkal šai raidījumā pēc nedēļas „Viens pret vienu” jau pēc vēlēšanām.* (LTV 1 „1 : 1” 30.09.2014.)

Pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* lietojuma īpatnības nosaka arī salikta izteikuma uzbūves specifika mutvārdu tekstā. Ja informatīvi svarīgākais saliktā izteikuma

saturs tēmas un rēmas aspektā ir ietverts palīgteikumā, tad tas atrodas izteikuma sākumā. Šādos gadījumos ir konstatējams gan saikļa (11), gan bezsaikļa (12) saistījums starp izteikuma daļām (plašāk sk. Lauze 2013, 136).

- (11) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsts vērsas pie pacientes, kurai būs atkārtoti jālabo zobs: ***Ka** esmu pārsteigts, es neteiktu.* (LL 31.01.2019.)
- b. Runas situācija poliklīnikā. Uzgaidāmajā telpā par savu veselības stāvokli sarunājas divas pacientes. Viena no viņām saka: ***Kad** sanervozējas, tad ir cukurs augšā.* (LL 22.11.2018.)
- c. Runas situācija augstskolā. Studente stāsta kursabiedrenei, kāpēc vēl nav satikusi studiju darba vadītāju: ***Kad** viņa varēja, tad es nevarēju.* (LL 10.03.2018.)
- (12) a. Runas situācija zobārstniecības kabinetā. Zobārsti D un E, no kuriem E ir jaunāks, spriež par implanta izmēru pacientam. D: *Ar to pietiks, dzīves pieredze ir pierādījusi.* (LL 13.02.2019.)
- b. Runas situācija mājās, virtuvē. F paskaidro, kāpēc virtuve ir tik stipri izvēdināta: *Tur bija dūmi, es domāju.* (LL 16.11.2017.)
- c. Sarunājas divas studentes, G spriež par dzīvokļa saimnieci: *Četrdesmit, man liekas, viņai ir.* (LL 13.09.2018.)

(12c) gadījumā ir īpatnēja vārdu secība: salikts pakārtots izteikums sākas ar palīgteikumu, starp kura vārdiem ir virsteikums.

Īpašu interesi rada Kārļa Mīlenbaha (2009, 267–268) monogrāfijas „Teikums” paragrāfā „Satura svars” analizētie piemēri, kuros laika apstākļa palīgteikums bezsaikļa saistījumā ir nostājies virsteikuma priekšā un kuros virsteikums sākas ar apstākļa vārdu *te*. K. Mīlenbaha novērojums, ka tautas valodā nav dzirdēti tādi palīgteikumi, kas, novietoti salikta teikuma sākumā, sāktos ar apstākļa vārdu *kad*, mūsdienu mutvārdu tekstā nav apstiprinājies.

Mutvārdu tekstā ir sastopami arī tādi palīgteikumi, kuri bezsaikļa saistījumā ir novietoti aiz virsteikuma. Minētajos piemēros tie ir papildinātāja palīgteikumi, kuros ir izlaists saiklis *ka*.

- (13) a. Runas situācija autobusā. Šoferis stāsta savam paziņam, kā braucis ar lielu ātrumu, iztērējot vairāk degvielas: *Kad uz 130, es pamanīju – zupu arī ēd normāli.* (LL 03.07.2014.)
- b. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas pagalmā. Kaimiņš saka kaimiņniecei: *Es saku rudens – nāk virsū.* (LL 27.08.2012.)
- c. Runas situācija daudzdzīvokļu mājas kāpņu telpā. Sarunājas divi kaimiņi F un G. F: *Skatos, kaimiņš klibo.* (LL 15.03.2017.)

Secinājumi

Mutvārdu teksta analīze liecina, ka daudzos gadījumos runātāji ir izvēlējušies palīgteikuma semantikai atbilstošu rakstā apskatīto pakārtojuma vārdu. Tomēr joprojām ir sastopams apstākļa vārda *kad* izmantojums saikļa *ka* vietā, kas apliecina zināmu nevērību pret latviešu valodas gramatikas normām, īpaši spontānā runā.

Iespējams, ka viens no pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* jaukšanas iemesliem ir saistīts ar abu vārdu kopīgo cilmi un vēsturisko attīstību, turklāt to semantika un funkcijas tikušas nošķirtas relatīvi vēlu. Aina Blinkena (2007, 200) norāda, ka „20. gs. pirmajā pusē rakstu valodā un literārā runā *kad* un *ka* lietojums diezgan stingri nostabilizējies un *kad* lietots tikai laika attieksmes raksturošanai”. Jāņem vērā arī fakts, ka abi vārdi var ievadīt viena tipa palīgteikumu – teikuma priekšmeta, apzīmētāja un papildinātāja palīgteikumu. Papildinātāja palīgteikuma gadījumā valodas lietotājam it sevišķi var rasties grūtības nošķirt palīgteikumus ar vispārīgu objekta nozīmi, ko ievada saiklis *ka*, no palīgteikuma, kurš objekta semantikā ietver laika nozīmes niansi un kura sākumā izmanto apstākļa vārdu *kad*. Šī sintakses un valodas kultūras jautājuma kompleksā risināšanā varētu palīdzēt plašāks saraksts, kurā būtu nošķirti virsteikumā lietojamie darbības vārdi palīgteikuma satura nianšu un ievadītājevārdu piesaistes ziņā.

Gatavojot publisku runu, pirmskomunikācijas fāzē teksta autoram parasti ir iespējams iepriekš pārdomāt vārdu izvēli vai pat izveidot daļēju vai pilnīgu rakstveida uzmetumu. Tādējādi varētu noderēt rakstā apkopotās atziņas. Spontānā runā korektu pakārtojuma vārdu *ka* un *kad* izmantojumu varētu nodrošināt automātiska gramatiskā normu ievērošana, kas raksturīga izglītotam runātājam ar bagātu vārdu krājumu. Ir vērts paturēt prātā, ka nezināšanas gadījumā runāšanas brīdī ir iespējams veidot bezsaikļa palīgteikumu, lai izvairītos no potenciālās kļūmes. Interesanti, ka pētījumā nav konstatēts saikļa *ka* lietojums apstākļa vārda *kad* vietā.

Saīsinājumi

- LVG *Latviešu valodas gramatika*. 2013. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- ME II Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 2. Rīga: Izglītības ministrija.
- MLLVG II Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.

Literatūra

1. Adamaite, Undīne. 2015. Valodnieks Andrejs Veisbergs: Mums ir ļoti laba gramatika. *Diena: Kultūras Diena*. 15.02.2015. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/valodnieks-andrejs-veisbergs-mums-ir-loti-laba-gramatika-14087334>.
2. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja: LiePA.
4. Blinkena, Aina. 2007. Konjunkcija (saiklis). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. 2. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 100–309.
5. Brēde, Maija. 1999. Aizpildītās pauzes publiskās runas stilā. *Linguistica Lettica*. 5. Rīga: Latviešu valodas institūts, 154–161.
6. Ceplīte, Brigīta, Ceplītis, Laimdots. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne.

7. Cepļītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. 1989. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne.
8. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
10. Grīslis, Rasma. 2010. *Jāņa Endzelīna latviešu valodas propaedeutikas lekciju kurss*. Rīga: Ingmara Zemzaņa apgāds, Rīgas Latviešu biedrības valodas attīstības kopa.
11. Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdsķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.
12. Kušķis, Jānis. 2006. *Mūsu valoda*. Padomi valodas spodrināšanai. Rīga: Antava, Rīgas Latviešu biedrības valodas attīstības kopa.
13. Lauze, Linda. 2011. Pateicības frāzes mutvārdu saziņā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(2). Liepāja: LiePA, 223–231.
14. Lauze, Linda. 2013. Salikts teikums un tā realizācija mutvārdu tekstā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(1). Liepāja: LiePA, 134–142.
15. Miķelsons, Aina. 1969. Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad*. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 5. Rīga: Liesma, 70–72.
16. Mīlenbahs, Kārlis. 2009. Teikums. *Darbu izlase*. 1. Druviete, Ina (sast.), Lagzdiņa, Sarmīte (zin. red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–296. [Pirmizdevums: Rīga: Pūcīšu Ģederta apgādībā, 1898.]
17. Nītiņa, Daina. 2013. Salikts pakārtots teikums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 843–875.
18. Saule-Sleina, Mērija. 1982. Valodas kļūdas radio raidījumos. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 18. Rīga: Avots, 135–137.
19. Stikute, Elīta, Zeiļaka, Baiba. 2017. Valodas kultūras apguve vidusskolā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 12. Šaudiņa, Vilma (atb. red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 153–166.
20. Šūmane, Marija. 1991. Kā runājam latviski. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 26. Rīga: Avots, 202–204.

Summary

The present article deals with the use of conjunctive words *ka* ‘that’ and *kad* ‘when’ in the spoken text. Up to now there are some actual issues related to choosing the correct conjunctive word. It is a widespread mistake to use an adverb *kad* instead of conjunction *ka* when implementing the structure of the complex sentence especially in spoken text. The fixed material was recorded from television and radio broadcasts and different speech situations in everyday communication.

The research has been focused on semantics and types of subordinate clauses from the point of view of syntax of the Latvian language. It is necessary to pay more attention to those types of complex sentence to use both conjunctive words (see Table 1). Object clause belongs to above-mentioned types. It is stated that in definite cases only the use of the conjunction *ka* is highly recommended. It is connected not only with semantics of the subordinate clause but also with valency of the verb being in the center of the main clause.

Keywords: language planning; syntax; spoken text; conjunction *ka*; adverbial modifier *kad*.

**“We don’t really have a preferred language”:
a case study of language practices
in the Latvian–Estonian border area
(Valka and Valga twin-towns)**

**„Mums patiešām nav tādas prioritāras valodas”:
valodas prakse Latvijas–Igaunijas pierobežā
(dvīņu pilsētu Valkas un Valgas gadījuma izpēte)**

Sanita Lazdiņa

Rēzekne Academy of Technologies
Atbrīvošanas aleja 115, Rēzekne, LV-4600, Latvia
E-mail: sanita.lazdina@rta.lv

The article is based on research carried out in the border towns of Latvia and Estonia (Valka and Valga) in 2014–2015. The purpose of the research was to explore the use of languages in the public space (linguistic landscape) and language choice in oral communication, particularly between ethnic Estonians, Latvians and Russians, on both sides of the border, i.e. investigating which languages (Latvian, Estonian, Russian or English) are used as a lingua franca.

Based on a common history, Valka and Valga currently call themselves “twin towns” and use the slogan *1 city, 2 states* for shaping the external image of both cities. This background inspired the first question underlying the research: whether the two cities can also be called twin towns from a sociolinguistic perspective, i.e. whether there are similarities in both towns regarding the choice of languages in public space and in oral communication. The second research question was formulated with the aim to explore reasons for the presence of languages in Valka and Valga: which factors have contributed to the use of languages in specific situations, e.g. national or institutional regulations, different language management models at the local level, language beliefs.

Data were gathered through documenting and analyzing language signs in the linguistic landscape, by taking field study notes, and by conducting observations, experiments and interviews. Data analysis and interpretation was based on linguistic landscape theory and linguistic ethnography.

The article consists of four parts: an introductory part in which the theoretical and practical framework of the research is presented. The second part provides a brief insight into the history of both towns and their contemporary ethno-demographic situation. The third part is the main part of the article, analyzing the data collection process and discussing the main results of the research, while the final part presents conclusions and suggests further discussions.

Keywords: Valka and Valga; linguistic landscape; language management; lingua franca; Russian and English.

1. Introduction

This paper discusses issues of multilingualism in the Latvian–Estonian border area, in the so-called twin-towns of Valka (in Latvia) and Valga (in Estonia). Until 1920, the town was commonly known by its German name *Walk, Walken*; after independence of Latvia and Estonia in 1918, the town was split into two parts. Throughout the 20th century, border regimes between Latvia and Estonia have changed several times: whereas there was no border during Soviet times, people again needed a passport after the re-establishment of independence of the Baltic States until the inclusion of the region into the Schengen zone in 2007.

Two main questions guided research on which this paper is based. First, are Valga and Valka twin-towns also from a sociolinguistic perspective: which similarities and differences in language use exist in public space on both sides of the border? Subordinate to this first main interest are the questions whether public written signs reflect oral use of languages in public space in Valga/Valka and how individuals from both sides communicate with each other, i.e. whether a lingua franca is noticeable in public space. Second, how to explain reasons for the existing presence of languages in public space on both sides of the border, including perspectives of historical developments, of present language normalization processes, and of language ideologies.

In order to investigate multilingualism in Valka/Valga, data were collected during several periods of ethnographic field work in 2014 and 2015.¹ During research, I have used a combination of methodologies and theoretical approaches, in line with Angouri (2010, 41) who argues that a “wide range of tools for data collection can provide rich datasets and enhance our understanding of complexities in some field area”. Data gathering methods used were Linguistic Landscapes (LL, including Web LL research), field notes, observations (e.g. in a fast food restaurant where young people from the border area meet and use different languages), interviews and experiments (e.g. addressing people in Latvian or Estonian on the opposite side of the border, and waiting for languages offered for communication).

In line with its research questions and methods, my paper thereby also addresses which advantages there are when combining diverse theoretical frameworks in linguistic research. Data interpretation has been based on methods of linguistic landscapes analysis (Gorter 2006, Shohamy, Gorter 2009; Marten, Van Mensel, Gorter 2012; Tufi, Blackwood 2015; Gorter, Marten, Van Mensel 2019) as well as on perspectives of linguistic ethnography (Creese 2010; Blackledge, Creese 2010), relating also to Ethnographic Linguistic Landscape Analysis (Blommaert 2013). As Blommaert (2013, 50) points out, “by looking at public signs, we can perform *a reconstruction of the communication patterns for which such signs were manufactured*. Communication patterns are, in turn, social patterns, and an ethnographic study of situated signs can thus lead us towards insights into the social structure in which they fit. Signs lead us to practices, and practices lead us to

¹ Research in this period was supported by the Ministry of Education and Research of the Republic of Estonia and the Archimedes Foundation under an international bilateral agreement in the category “Grants for university teachers, lecturers and researchers” (2014).

people”. He also stresses that ethnography “always historicizes”, and that “we can only understand signs, in other words, by reading back into their genesis and their trajectories of becoming” (Blommaert 2013, 118). In this sense, the paper argues that versatile approaches can contribute to gaining a more holistic perspective of a linguistic situation.

In addition, it is important to stress that relatively few studies have been conducted from a comparative perspective. Among the few examples are Ruzaitė 2017 and Tufi, Blackwood 2015, but generally border areas remain under-researched. Therefore, this case study of the Estonian–Latvian border area contributes to closing this scientific gap.

2. Valga and Valga: short historical sketch and current ethno-demographic situation

Valka and Valga are two towns in the border area of Latvia and Estonia: Valka in northern Latvia, whereas Valga is a town in southern Estonia (see the map in Figure 1).

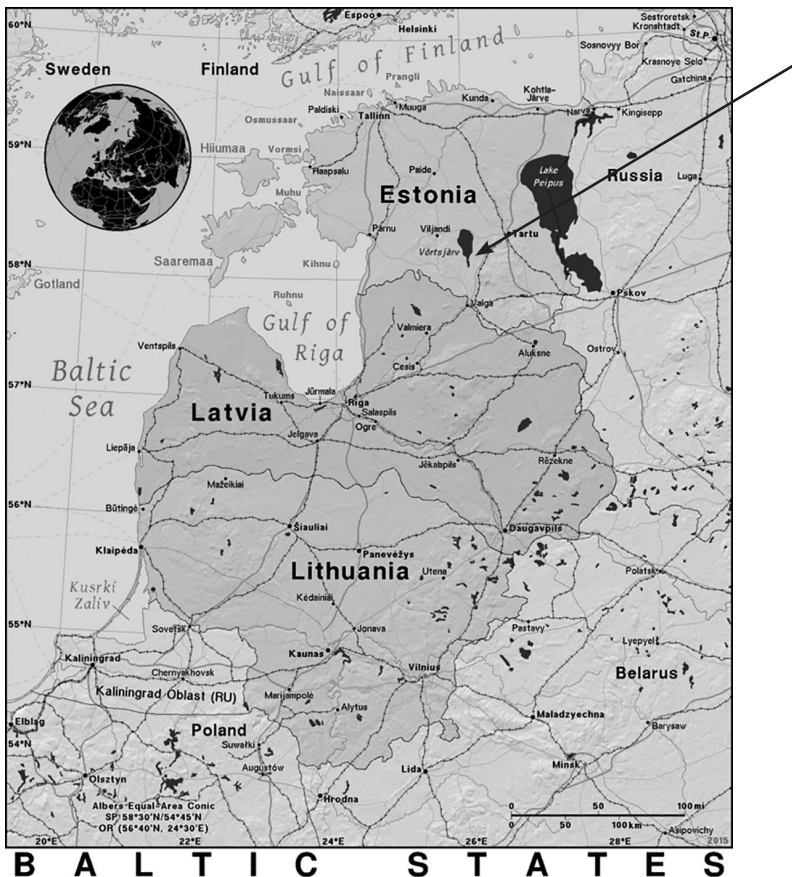


Figure 1. The Baltic States; the arrow indicates the location of the twin town Valka–Valga (Source: <http://ian.macky.net/pat/map/balt/baltblu2.gif>)

2.1. A short historical overview

Valga and Valka are twin towns, separated by the Estonian–Latvian border. They use the slogan “1 city, 2 states” (in Estonian: ‘1 linn, 2 riiki’; in Latvian: ‘1 pilsēta, 2 valstis’). The slogan reflects the history of being one town called *Walk*, *Walken* in German, which for the first time was mentioned in the 13th century. From this time until the 15th century it was the seat of the Landtag of the Livonian Confederation. City rights were granted by Polish king Stefan Batory in 1584 (Latvijas Nacionālā bibliotēka).

However, the town gained further importance in modern times only at the end of the 19th century when the Vidzeme Teachers’ Seminary operated here (1849–1890), and when it developed as an important railway junction. The main aim of the Teachers’ Seminary was to prepare teachers for parish or ministerial schools. At the end of the 19th century (1897) the ethno-demographic situation of the town was as follows: Latvians (40.7%), Estonians (32.9%), Russians (11.1%), Germans (10.4%), others (4.9%) (Data from Valka Local History Museum, recorded in October 2014).

On July 1, 1920 the town was divided between the newly established Latvian and Estonian states. It was a logical decision due to the ethno-demographic composition mentioned above. Similarly, to other European states, also Latvia and Estonia as national states started developing their national identities through a national language. In the case of the ethnically mixed town of *Walk*, instead of fighting over it, Latvians and Estonians simply decided to split it into two parts: the more Estonian-speaking part was incorporated into the state of Estonia (with the name *Valga*), the more Latvian-speaking part into the state of Latvia (*Valka*). After the incorporation of the Baltic States into the Soviet Union (1940), at the beginning of World War II, the border became irrelevant, since the political border between Latvia and Estonia ceased to exist.

The border was again restored after the re-establishment of independence of the Baltic States (1991). Border control between Valka and Valga had an impact on the lives of local people in every-day situations (see further in the text). In 2007, Estonia and Latvia, who had since 2004 both been members of the European Union, acceded to the Schengen Zone and border control was again removed. The two towns now officially cooperate and enjoy not only the attention of local and international tourists but also shared public activities, cultural and sport events, participate together in cross-border projects and have developed economic cooperation.

2.2. Current ethno-demographic situation

The area of both towns is very similar: Valga’s size is about 16.5 square kilometers, that of Valka about 14.2. The only major difference is that the old town remained on the Estonian side. Regarding their populations, they are quite different, though: There are 12,261 residents in Valga (Estonia: Valga 2011), but considerably fewer on the Latvian side (4,853; CSPD 2016).

The ethnic composition of both towns is relatively similar with a strong majority of the national ethnicity, a sizeable Russian minority, but only small

numbers of other ethnicities, including Latvians in Valga and Estonians in Valka (see Table 1).

Ethnicities	Valga (Estonia) (Census 2011)	Valka (Latvia) (CSPD 2016)
Estonians	64.3% (7886)	1.0% (49)
Latvians	2.1 (262)	76.0 (3690)
Russians	26.3 (3224)	16.3 (789)
Ukrainians	3.1 (386)	2.0 (92)
Belarusians	1.3 (156)	2.4 (115)

Table 1. Ethnic composition of Valga (Estonia) and Valka (Latvia)

The population of Valka is slightly more homogenous, though. 76% of the population identify themselves as Latvians, in turn in Valga only 64.3% consider themselves Estonians. The proportion of Russians in Valga (26.3%) is higher than in Valka (16.3%); also, there are more Latvians in Valga than Estonians in Valka (262 Latvians on the Estonian side vs. 49 Estonians on the Latvian side). Table 1 shows that Valga is ethnically more diverse than Valka, which could be one of the reasons why in the public space there are more bilingual and multilingual signs on the Estonian than on the Latvian side (see further in the chapter 3.1).

3. Data collection and main results

For answering the research question *Do public written signs reflect the oral use of languages in public space (on both sides)* I have used the following data gathering methods: Linguistic Landscapes (LL) research including Web LL analysis, and observations and field notes within the context of linguistic ethnography.

In order to understand the question *what is the language of communication between both communities* two main methods of data collection were used: interviews, which were analyzed applying tools from narrative analysis, and experiments addressing people in Latvian or Estonian on the opposite side of the border and observing the languages which were offered for communication.

3.1. Linguistic landscapes (including Web LL)

The first overview about the LL of Valka and Valga was gained by investigating city web sites and comparing the presence of languages and their hierarchies on them. Language laws in both countries require public signs of any kind to be at least in the official language, i.e. Estonian or Latvian must be present, and no other language may be more dominant. In government signage, the rules are even stricter; with only few exceptions, information provided by government institutions may only be in the state language. The web site of Valka (www.valka.lv) is offered in four languages in the order: Latvian–English–Estonian–Russian. The order of the languages may reflect their prestige but does not indicate importance for every-day communication. Russian is in both towns the second-most widely

used language among the local population but serves also as an important means of communication between the communities of Valka and Valga (see further below). The web site of Valga also has information in four languages, only their sequence is different from Valka's web site: Estonian, Russian, English, Latvian (www.valga.ee). This layout of languages portrays the sociolinguistic situation in Valga: the importance of the titular language, the use of Russian with more than one-fourth of the population identifying themselves as Russians (see table 1), and English as an important language in more formal and official domains (see chapter 3.2). The presence of the titular languages of the neighboring state on both web sites (i.e. Latvian on Valga's web site and Estonian on Valka's) may be explained by their important role for gathering information about an abundance of sport and cultural events which take place in the area or are organized as common Latvian–Estonian activities.

LL is an area of study of multilingualism in public space that is developing exceedingly fast in diverse directions, for example, in recent years also as shown by Ethnographic Linguistic Landscape Analysis (ELLA), which pays attention “to the need to understand language ethnographically, locally, historically, and in relation to mobility” (Blommaert 2013, xii). LL as it has developed in the past years is a more extensive concept than just a documentation of signs; “it contextualizes the public space within issues of identity and language policy of nations, political and social conflicts” (Shohamy and Gorter 2009, 4). LL data from Valka and Valga also reveal not just space with different languages. During the research, the space became, in Blommaert's understanding (Blommaert 2013), an important repository for investigating and trying understanding communication patterns, which, in turn, lead to social patterns, and social structure in which signs fit.

LL-data were collected in the centers of both towns. From the data collected, a corpus was extracted which consisted of various signs in the city centers of Valka and Valga. The aim was not to conduct a detailed quantitative analysis, but to identify typical patterns of different types of signs. For this purpose, a similar number of signs from both sides was chosen for deeper analysis: 31 signs from Valka and 32 from Valga. These do not show clear distinctions between the Latvian and Estonian sides of the divided town regarding the languages on the signs: generally, however, the corpus reflects that there are more monolingual signs in Valka, whereas bilingual signs are more common in Valga, and trilingual signs again in Valka (see Table 2).

Town/ Type of sign	Monolingual	Bilingual	Trilingual	More than 3 LG
Valga (EST)	8 (25%)	22 (68.8%)	1 (3.1%)	1 (3.1%)
Valka (LV)	11 (35.5%)	7 (22.5%)	11 (35.5%)	2 (6.5%)

Table 2. Number of languages on each sign in Valga and Valka chosen for further analysis

3.1.1. Distribution of languages on the signs

On the Latvian side, monolingual signs are mostly official signs which indicate the directions to a museum, a bus or railway station, a municipality office, etc. On the Estonian side, on the other hand, such official signs (e.g. also the name of the tourist information center or signs pointing to the municipality) are bilingual (see Figures 2 and 3).



Figure 2. Bilingual sign in Valga



Figure 3. Monolingual sign in Valka

In Valka, also private signs (names of hairdressing salons, shops and workshops) are mostly monolingual, whereas in Valga such signs are mainly bilingual. From 22 bilingual signs in Valga, 6 are Estonian–English (i.e. with

Estonian as the first or dominant language on display). Rather unexpected was that 6 English–Estonian (mainly non-official, see Figure 4, but also official, see Figure 5), 5 Estonian–Russian (mainly non-official) and 2 Russian–Estonian signs (a private announcement and an advertisement of a bank) were found. Only one sign was bilingual Estonian–Latvian (a private sign about services). The same number (one sign) of Latvian–Estonian bilingual signs was found also on the Latvian side; bilingual signs in Valka were mostly identified as graffiti at the bus stop (Latvian–Russian, Russian–English, and Russian–Latvian). It was also unexpected to observe that there were more trilingual signs in Valka than bilingual ones (see Table 2). Whereas bilingual signs were mainly non-official signs created by individuals, trilingual signs were signs with names of different institutions or provided information to tourists (e.g. the name of the museum, a description of a place of special importance), naming some cross-border institution or announcements. The combination Latvian–Estonian–English was observed only outside and inside the door of the Latvian–Estonian Institute (an organization aiming at enhancing cooperation between the two countries through common projects, language courses and other activities) and for naming the local museum (Valka Local History Museum). The combination Latvian–Estonian–Russian (in this or another hierarchy of those three languages, see Figure 4) could be identified in private announcements (for selling or buying something) and outside and inside the Valka Art School where Latvian pupils and teachers mix with Estonian tutors and children. The curriculum is provided in three languages (Latvian, Estonian and Russian) and languages of informal communication, as described on the town's website, are also Latvian, Estonian and Russian (Stabulniece, Valkas Mākslas skola). The presence of all three languages in public space or on school-signs mirrors the ethno-demographic composition of both towns (see above Table 1).

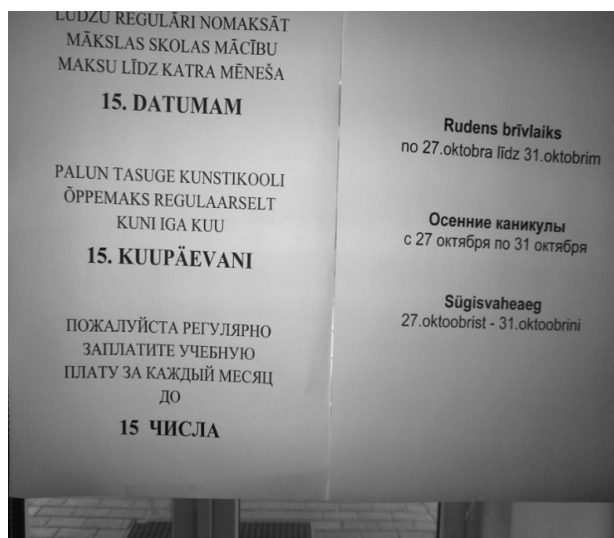


Figure 4. Latvian–Estonian–Russian and Latvian–Russian–Estonian indoor signs at Valka Art School (the left side tells students to pay the school fees by the 15th of every month; on the right side there is information about the autumn holidays)

To summarize the LL research, it is possible to conclude that linguistic diversity in the LL is higher on the Estonian than on the Latvian side. Exceptions are signs at institutions, which were officially established as cross-border organizations for the population from both towns, for example, the museum and the art school in Valka. Since Latvia and Estonia have similar language laws and regulations regarding language use in public space, which both favor the respective official language, the question, is: why does the situation differ in practice?

3.1.2. Interviews about the languages on signs

In order to understand such a difference as between the LL on the Latvian and Estonian sides, it is useful to collect additional data on the signs and the contexts in which they were created. In this, I followed the perspective of language management, according to which “public signs are the culmination of a process with several participants – the initiator or owner of the sign, the sign maker, and the reader” (Spolsky 2009, 70). In this context, Spolsky (Spolsky 2009, 70) emphasized that “there is also a significant fourth party, the implied “top” in the “top-down” model, and this is a language management authority, whether a national or local government or perhaps religious or ethnic authority, which sets a specific policy on language choice”. My aim was, therefore, to get information on persons who intervened into the Linguistic Landscape by providing rules and took decisions on what types of signs to place at which locations. To this end, I conducted interviews, including with local government authorities. I hoped to get an answer to the question of whether there are initiatives from local authorities in Valka/Valga on managing language use in the public space of the twin-town. The following (1) is an extract from the answers given by a Consultant of the Valga Town Development Department (the transcripts of the interview are provided in the languages used by the respondents, i.e. in this case English):

- (1) *Touristic signs they are in English but if they are like a name of street when we have the law that it should be in Estonian. If we are thinking about tourists, where to find or to see some kind of monuments or sightseeings, when we have of course also in English.*

My personal opinion is that ... also Latvians understanding what is in English – county government, what is museum. So, that is very hard, when ... it is not so much space to put in one (???) or in the center... writing in ... so many different languages. The same name, but who knows [...]. Who knows may be if they are starting (???) more and more the center of the town, then we are making this kind of the marketing and writing in Estonian and Latvian (..)

(Interview 065M, Valga Town Government, 17 February 2015)

This interview confirms the linguistic landscape data: On the one hand, the choice of languages in public space is heavily influenced by official state language policies (i.e. normative documents), which is particularly noticeable on official signs, but also has its effect on private signs. This applies to the Latvian side where the rules are followed strictly, i.e. official signs are in Latvian only. In Estonia (Valga), however, there is also a pragmatic approach to this question, as mentioned in the interview. Marketing is seen as a reason to use more languages in the public

space of Valga. At the same time, the data from both towns show that the cultural and historical perspective of having been a single united town in the past almost do not play any role, with the exception of the Latvian–Estonian Institute and the Valka Local History Museum, where official signs are in both (Latvian and Estonian) languages.

3.2. Linguistic ethnography

In addition to investigating the Latvian–Estonian border area through a rather traditional LL study, the design of the research added ethnographic approaches to the research. The aim of this was to understand new perspectives, which are relevant to the interaction between language use and social life when language use can be observed as a social action, particularly as a communicative action.

Traditionally, ethnography looks for “real actors in real events, using real communicative codes with real effects in real lifeworlds” (Blommaert 2001, 2). During the last decade, among other research methods, linguistic ethnography (LE) (Creese 2010) also gained ground in linguistics. LE research gathers data based on locally or context-specific background knowledge which are recorded during observations in field notes, or diaries. These data gathering methods were used also for this research; the aim is to provide a frame for the interpretation and analysis of different types of data. Participation in observations and writing field notes (e.g. in cafés), organizing experiments (e.g. in places where public signs were bilingual Estonian–Latvian, see 3.2.2) provided insight into beliefs about languages and language practices in different domains, which complemented the LL data. In this way, my research started to emphasize the language users rather than the codes or languages.

3.2.1. Observations and field notes

The research question *How do individuals from both sides communicate with each other, i.e. is a lingua franca noticeable in the public space* (see also the first chapter) led to the question: where in every-day life do people from both sides of the border meet? Is there some café or some similar place on the Estonian side which is frequented by people from Valka or vice versa? After *testing* several places on both sides, the conclusion was that people most often meet at a branch of Hesburger (a Finnish fast food restaurant chain) located on the Estonian side (i.e. in Valga) but just a few meters away from the Latvian border (depending on which way you take, only one street, a parking place or a petrol station need to be crossed). It is in particular a popular place for teenagers and other young people. During my observations in the period between October 2014 and February 2015 I took field notes in which I marked the language of communication between customers from Valka (Latvia) and the employees of the restaurant, but I also noted the reactions of speakers and metalinguistic comments.

Most of the customers were about 12–30 years old. Shop-assistants were mostly speakers of Estonian, therefore, communication between them and customers from Valga took place in Estonian. Some customers from Valga spoke Russian among themselves, but they ordered food in Estonian. More diverse patterns of behavior were noticed among customers from the Latvian side. Regardless of age, they ordered mostly in Russian. My data show that customers from Valka who did

not come alone spoke Latvian with each other but addressed the shop-assistant in Russian. The reaction of the sellers to this choice was diverse, from explicit dislike to neutral and efficient service. In a few situations, it was possible to notice a correlation between the age of the customers and the code of communication of the seller: younger customers who did not speak Estonian were served with less respect, in some situations even in an openly unfriendly way, e.g.:

- (2) Two girls, ca. 11–13 years old, speaking with each other in Latvian, order food in Russian (in very short simple sentences). Seller answers (showing dislike) in Russian. Girls ask in Russian, how much do they have to pay. The seller answers in Estonian, girls:

Skol'ko?

‘How much?’

The seller replies in an unfriendly manner, pointing to the cash register:

Smotrite, tut napisano!!

‘Look, it is written here!’

(October 21, 2014)

Communication was much more neutral when the same seller was addressed by 22–25-year-old customers, who also spoke Latvian with each other but ordered food in Russian.

Hesburger as a place in the border area was commented on by teenagers using their smartphones:

- (3) Two girls, ca. 10–12 years old, stand in the queue and communicate with each other in Russian:

Zdes' latyshskaja set'... Kak eto mozhet byt', my v Estonii! Chto-to tam pereskochilo... Nel'zja zvonit', dorogo budet.

‘Here is Latvian network... How is it possible, we are in Estonia! Something has switched over... We must not be called; it will be expensive.’

(February 17, 2015)

There are more situations which reflect the low self-confidence of younger speakers in this cross-border area. Customers from the Latvian side often do not have skills in Estonian and are not certain which language would be appropriate in this situation (see situations 4 and 5).

- (4) Four girls, ca. 10–12 years old (speaking Latvian with each other), hesitate to order in Russian. One of them says:

Ko es viņai teikšu?

‘What will I tell her?’

They help each other to translate into Russian but their expressions are very limited:

Odin kola, odin burger.

‘One cola, one burger.’

(February 18, 2015)

- (5) Four youngsters (age 12–14) come into the room, look around and laugh out loud, saying (in Latvian) and move away:

Davai igauniski pasūtīsim.

‘Let’s order in Estonian.’

(February 18, 2015)

My observations show that Russian is still a lingua franca in the domain of public services in cross-border communication among individuals. In other domains, however, there can be different patterns. An interview with a representative of the local municipality of Valga (6) revealed that both Russian and English are of equal value in cultural or business cooperation between the municipalities. The language of the interview (English) was chosen by the representative of Valga Town Government (female, about 50 years old); the transcript of the interview again contains the language used by the respondent:

- (6) *We don't have so much towards Valka preferred language because it depends of audience. If we are going to meeting where people who are more speaking in English, we are speaking in English, where that it's people who are speaking in Russian, we are speaking in Russian.*

And, if there more like the project meetings and we have many projects together, we are holding. When mainly, usually we are speaking in English, because this is language, is easier to speak in English, because so many terms in English...

And ... if we have ... joint events in Valga Valka, when, when... eeee, it's in Estonian, Latvian, Russian, English. At least we have Estonian, Latvian, English. It depends... It's sometimes when we think there are more Russian speaking, like a Valka mayor can speak in Latvian, Russian... and ... Estonian mayor Estonian, English or Estonian mayor Estonian, Russian, Latvian mayor Latvian, English.

(Interview 065M, Valga Town Government, 17 February 2015)

This interview extract first of all indicates that there are events (communicative acts) when people from both towns meet, thereby creating a single speech community as it was before the national states of Latvia and Estonia were established and the town was not yet divided into two towns (see chapter 2.1). Second, it reflects a language ideology in place, which in this local context can be considered a heteroglossic ideology. It is at the same time quite complex, reflecting the language practices of this speech community. Linguists using the terms of linguistic homogeneity and heterogeneity often refer to Russian philosopher and literary critic Mikhail Bakhtin who “argued that the notion of linguistic homogeneity is tied to the development of the European states and efforts to establish a national identity through a national language... Such a notion may not be related to how people use language. In speech communities where there is multiple contact across social class, status and sometimes national origin, local ideologies of language often reflect heteroglossia, the shifting of styles or linguistic codes that exist within and often among communities” (Morgan 2014, 14). Even if official language ideologies in Latvia and Estonia, which are in line with ideologies of a national language, mostly point to linguistic homogeneity, as reflected in the language laws and the monolingual signs in government contexts, my research shows that linguistic practices also in the border area are, in fact, far more heterogeneous.

3.2.2. Experiments

The data on languages used orally among the populations of Valka and Valga, gathered during the interviews with people from various domains frequently revealed creative stories, legends, anecdotic situations, or other statements. These sometimes-reflected idealistic views on learning languages or so-called *native codes*, which people in the border area have from birth (i.e. people know both Latvian and Estonian because they have grown up in the border area). These stories were narratives which needed to be confirmed by other data taken from authentic situations of language use. For further data collection, an experiment was chosen with the following aims:

- 1) to check Estonian language skills among people living on the Latvian side and Latvian language skills of people from the Estonian side;
- 2) to observe which language of communication will be offered in cases where someone does not know a language.

The first step of the experiment was to select places from different domains for conducting research. First, places were chosen (services, shops or cafés) which used Latvian in their signs (when in Valga) and Estonian (when in Valka). There are just a few such places (see the chapter 3.1), mostly located in Valga where services were advertised also in Latvian (see the Figure 5 and 6).



Figure 5. Bilingual sign in Valga (with Estonian in large letters and Latvian translations in smaller letters). Offered services: shoe repair, key production, battery replacement



Figure 6. Trilingual sign in Valga (the name of the shop is the compound “Kummibox” with the first part in Estonian (Kummi) and the second part in English (box). Below is the name in Latvian („Riepu montāža” ‘Fitting of tires’) and in Russian (“Shinomontazh” ‘Fitting of tires’)

In the places in Valga where I started the dialogue in Latvian, I noticed considerable surprise in the eyes of owners – they could not understand Latvian. For communication I offered Russian and English, in all four cases Russian was the preferred language. The same situation occurred in the café “Riia” (‘Riga’ in Estonian) in Valga, close to the Latvian border. Here it was possible to hear Latvian radio, but the menu was only available in Estonian and the shop-assistant did not speak Latvian.

Similar experiments were conducted in other places in Valga and Valka, addressing service providers on the Latvian side in Estonian and on the Estonian side in Latvian. Only in one place in Estonia (Valga Tourism Information Centre) was it possible to speak Latvian (one of two employees was originally from Latvia). In other situations, and places mentioned earlier, but also at the bus and railway stations, the Information Centre of the Valga County Government, in the Valga–Tartu train (in Estonia), it was not possible to use Latvian. In the same way, it was not possible to use Estonian at the post office, in cafés or shops in Valka. Overall, this part of my research showed that it is only very infrequently possible to use the titular language of the neighboring state for communication.

The second part of my experiments, i.e. waiting (observing) which language will be offered as a means for communication, revealed the following patterns: Russian was used much more often as a lingua franca than English. At the same time, proficiency in Russian was quite varied and correlated with age. Service providers (women) who were ca. 40–55 years old had enough skills to communicate fluently. Younger individuals (ca. 20–30 years old) who chose Russian could understand Russian but had difficulties in producing answers. For instance, when buying a train ticket at the bus and railway station in Valga, I first tried to use Latvian, then English, but both did not work. My request was understood in Russian, but the answer included switching between Estonian and Russian:

(7) Me:

Poezd, kotoryj idet s Valgi na Tartu, budet tot-zhe samyj dal'she v Tallin?
‘Is the train which goes from Valga to Tartu the same which goes further to Tallinn?’

Saleswoman (ca. 30 years old):

Jah.

‘Yes (in Estonian,) *the same* (in Russian).’

February 22, 2015

A similar situation occurred in the Valga–Tartu–Tallinn train where I wished to buy a ticket for continuing my journey to Tallinn. After my request in Latvian, the saleswoman smiled. Then I asked in English, and she looked at another passenger and wanted to ask for help. Finally, when I repeated my request in Russian, she understood me but had difficulties in keeping the conversation going.

English as a preferred language of communication was offered by younger service providers (25–30 years old women) at the Valga Museum and the Valga Town Government. All cases indicate that there are several factors which influence the choice between English and Russian as a lingua franca – with age and occupation being the most observable ones.

Conclusions and further discussion

Regarding the research questions formulated in the introduction, I can conclude that Valga and Valka are not twin towns from a sociolinguistic perspective. The signs chosen for further analysis in my corpus indicate that there are by far more bilingual or multilingual signs in the public space on the Estonian side than across the border in Latvia. In Estonia, there are private signs in Estonian, English, Russian and Latvian which have mostly informative functions. In general, the linguistic landscape of both towns indicates that the role of the titular language of the respective neighboring country is low. Similar conclusions can be drawn also from other research, e.g. regarding the absence of Latvian in Lithuanian resorts or a lack of Russian and Lithuanian in Polish resorts (Ruzaitė 2017).

In cross-border communication, Russian continues to play a mediating role between Estonians and Latvians in informal communication, regardless of age. However, age is an important factor when looking at competence in Russian: younger speakers, as expected, have much lower skills than speakers over 40. English is used in oral communication in more formal situations (between the municipalities, at museums, tourism information centers, etc.). The choice between English or Russian is often also socially determined, less by age – individuals who have functions which have more responsibility, such as employees of the local municipality, are more likely to know English than persons in simpler jobs, even if the latter are related to serving customers such as at the train station or in cafés. In addition, the choice of language in the Linguistic Landscape on the Latvian side (Valka) is also determined by normative state language policies, whereas in Estonia (Valga), despite similar official rules, pragmatic and economic reasons dominate. Cultural and historical perspectives, on the other hand, do not play almost any role at all.

Methodologically, my research shows in which way a multimodal data collection, including a complexity perspective, can provide a deeper understanding of the social realities of language use, even though it is by far more time-consuming. Quantitative LL data reflect language use on the social level, but not necessarily language skills and use on individual levels. Ethnographic research (observations, field notes, experiments) is helpful for understanding, for example, the correlation among language use, age and social stratification. In Valga–Valka, this applies, for instance, to Russian and English as the languages mostly used in cross-border communication. As mentioned above, ethnographic research also embraces the historical dimension: “We can only understand the present in terms of its arrow of time – its past and its future” (Blommaert 2013, 118). To summarize, research into the current linguistic landscape of a place allows one to gain insight into speech communities and their history, while, on the other hand, the linguistic landscape itself becomes a historical document through its “layered-simultaneous outcomes of different histories of people, communities and activities” (Blommaert 2013, 120).

Sources

1. Census. 2011. Available: http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=PC0429&ti=POPULATION+BY+ETHNIC+NATIONALITY%2C+SEX%2C+AGE+GROUP+AND+PLACE+OF+RESIDENCE%2C+31+DECEMBER+2011&path=../I_Databas/Population_census/PHC2011/01Demographic_and_ethno_cultural_characteristics/04Ethnic_nationality_Languages_Dialects/&lang=1
2. CSPD. Centrālās statistikas pārvaldes datubāzes. 2016. Available: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_iedzskaits/IS0201.px/table/tableViewLayout2/?rxid=cd
3. Estonia: Valga. 2011. Available: <http://www.citypopulation.de/php/estonia-valga.php>
4. Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB). Zudusī Latvija. <https://www.zudusilatvija.lv/objects/object/694/>
5. Stabulniece, Maruta. Valkas Mākslas skola. Available: <http://www.valka.lv/lv/valkas-novads-1/izglitiba-2/profesionalas-ievirzes-izglitiba/valkas-makslas-skola>

References

1. Angouri, Jo. 2010. Quantitative, qualitative or both? Combining methods in linguistic research. *Research Methods in Linguistics*. Litosseliti, Lia (ed.). London, New York: Continuum International Publishing Group, 29–47.
2. Blackledge, Adrian, Creese, Angela. 2010. *Multilingualism. A Critical Perspective*. New York: Continuum.
3. Blommaert, Jan. 2001. Reflections from overseas guests. Leicester 2001 overseas reflections. *B.A.A.L. / C.U.P. SEMINAR 2001. Linguistic ethnography in the UK. University of Leicester 28–29 March 2001*. Available: <https://www.lancaster.ac.uk/fss/organisations/lingethn/papers.htm>. 1–3.
4. Blommaert, Jan. 2013. *Ethnography, Superdiversity and Linguistic Landscapes. Chronicles of Complexity*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
5. Creese, Angela. 2010. Linguistic ethnography. *Research Methods in Linguistics*. Litosseliti, Lia (ed.). London, New York: Continuum International Publishing Group, 138–154.
6. Gorter, Durk. 2006. *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
7. Gorter, Durk, Marten, Heiko F., Van Mensel, Luk. 2019. Linguistic landscapes and minority languages. *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*. Hogan-Brun, Gabrielle, O'Rourke, Bernadette (eds.). London: Palgrave Macmillan, 481–506.
8. Marten, Heiko F., Van Mensel, Luk, Gorter, Durk. 2012. Studying minority languages in the linguistic landscape. *Minority languages in the Linguistic Landscape*. Gorter, Durk, Marten, Heiko F., Van Mensel, Luk (eds.). London: Palgrave Macmillan, 1–15.
9. Morgan, Marcyliena H. 2014. *Speech Communities. Key Topics in Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

10. Ruzaitė, Jūratė. 2017. The linguistic landscape of tourism: Multilingual signs in Lithuanian and Polish resorts. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 8 (1), 197–220.
11. Shohamy, Elana, Gorter, Durk. 2009. Introduction. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. Shohamy, Elana, Gorter, Durk (eds.). New York & London: Routledge, 1–10.
12. Tufi, Stefania, Blackwood Robert J. 2015. *The Linguistic Landscape of the Mediterranean: French and Italian Coastal Cities*. London: Palgrave Macmillan.

Kopsavilkums

Raksta pamatā ir pētījums, kurš Latvijas un Igaunijas pierobežas pilsētās Valkā un Valgā tika veikts 2014.–2015. gadā, lai izzinātu valodu lietojumu gan publiskajā telpā (lingvistiskā ainava), gan iedzīvotāju mutvārdu saziņā, īpaši – starp Valgas un Valkas pusē dzīvojošajiem igauņiem, latviešiem un krieviem, proti, pētot, kura no valodām (abu titulnāciju valodas, krievu vai angļu) kalpo kā *lingua franca*.

Balstoties uz vēsturisko pieredzi, Valka un Valga tiek dēvētas par dvīņu pilsētām un abu pilsētu ārējā tēla veidošanā tiek izmantots sauklis: viena pilsēta, divas valstis. Tas rosināja kā vienu no pētījuma jautājumiem izvirzīt jautājumu: vai, iegūstot lingvistiskos datus, abas pilsētas var dēvēt par dvīņu pilsētām arī no sociolingvistiskās perspektīvas, proti, vai publiskajā telpā un mutvārdu saziņā lietoto valodu izvēlē ir vērojamas kādas līdzības. Savukārt otrs pētījuma jautājums tika formulēts, lai izzinātu iemeslus, kas noteikuši esošo valodu klātbūtni Valkā un Valgā: kuri faktori ir veicinājuši noteiktu valodu lietojumu kā lingvistiskajā ainavā, tā mutvārdu saziņā (piem., normatīvie dokumenti, atšķirīgi valodas pārvaldības modeļi lokālajā vidē, lingvistiskā pārliecība u. tml.).

Datu ieguvē tika izmantotas tādas metodes kā lingvistiskā ainava (valodas zīmes publiskajā telpā), lauka pētījuma piezīmes, vērojumi, eksperimenti un intervijas. Dati analizēti un interpretēti, pamatā balstoties uz šādu sociolingvistisko teoriju atziņām: lingvistiskās ainavas analīze, lingvistiskā etnogrāfija, etnogrāfiskā lingvistiskās ainavas analīze.

Raksta pamatā ir četras daļas: ievaddaļa, kurā ir formulēts pētījuma teorētiskais un praktiskais ietvars; otrā daļa – īss ieskats abu pilsētu vēsturē un mūsdienu etnodemogrāfiskajā situācijā; trešā daļa – galvenā raksta daļa, kurā analizēti iegūtie dati un pētījuma rezultāti, un noslēdzošā daļa – kopsavilkums un būtiskākie secinājumi.

Atslēgvārdi: Valka–Valga; lingvistiskā ainava; valodas pārvaldība; *lingua franca*; krievu un angļu valoda.

Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss, tā nozīme gramatikas pētījumos

The Balanced Corpus of Modern Latvian, its role in grammar studies

Kristīne Levāne-Petrova

Latvijas Universitātes
Matemātikas un informātikas institūts
Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050
E-pasts: kristine.levane-petrova@lumii.lv

Mūsdienās gramatiskie pētījumi vairs nav iedomājami bez tekstu korpusiem, jo īpaši vispārīgā valodas korpusa, kas noteiktās proporcijās atspoguļo valodu visā tās kopumā. Tādējādi vispārīgais valodas korpuss mūsdienās ir uzskatāms par gramatiskās domas pamatu, jo tajā tiek veikti pētījumi visos valodas līmeņos. Tāpat arī korpusa izveide ir cieši saistīta ar gramatiskajiem pētījumiem, piem., morfoloģiskā marķējuma izstrāde korpusam.

Šajā rakstā aplūkota „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” 2018. gada versija, tā uzbūve, tekstu atlases kritēriji un citi ar korpusa uzbūvi saistīti jautājumi. Pats valodas korpuss ir datorizētai analīzei pieejams apjomīgs tekstu kopums, kas izveidots atbilstoši noteiktiem kritērijiem.

Raksta ievadā ir izklāstīta „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” attīstības vēsture, tā vispārīgs raksturojums. Tālāk rakstā ir aplūkota korpusa uzbūve, tekstu atlases kritēriji, kā arī apskatītas korpusa konkrētas sadaļas un ar to izveidi saistītie jautājumi un risinājumi. Tāpat rakstā ir īsi raksturoti korpusa metadati, morfoloģiskais marķējums un meklēšanas iespējas korpusā.

Atslēgvārdi: valodas korpuss; tekstu korpuss; vispārīgais korpuss; tekstu atlases kritēriji; līdzsvarotība; metadati.

Ievads

Mūsu dienās gramatiskie pētījumi ir grūti iedomājami bez dažādiem tekstu korpusiem, jo īpaši – vispārīgā korpusa,¹ kas noteiktās proporcijās atspoguļo valodu visā tās kopumā (Aston, Burnard 1998, 5). Savukārt pats vispārīgais korpuss nav iedomājams bez morfoloģiskā marķējuma (Paikens 2007, 2016; Paikens, Rituma, Pretkalniņa 2013), proti, katram vārdlietojumam ir automātiski pievienotas tam atbilstošas morfoloģiskās pazīmes un pamatforma (lemma). Šāds marķējums ļauj ievērojami ātrāk un vieglāk tekstu korpusā atrast nepieciešamos datus, piem., visus 6. deklinācijas lietvārdus latviešu valodā. Tādējādi mūsdienās vispārīgais korpuss ir pamats valodas izpētei visos tās līmeņos. Arī pati korpusa izveide ir cieši saistīta ar gramatiskajiem pētījumiem, jo korpusa morfoloģiskais marķējums atspoguļo formalizētu skatījumu uz valodu, kas nedaudz atšķiras no

¹ Angļu valodā iepriekš izmantotais termins *general corpus* (vispārīgais korpuss) laika gaitā ir aizstāts ar terminiem *reference corpus*, arī līdzsvarotais korpuss (*balanced corpus*).

tradicionālajiem gramatikas aprakstiem. Piem., korpusa morfoloģiskais marķējums neiekļauj noliegtos vietniekvārdus kā atsevišķu vietniekvārdu grupu un instrumentāli kā atsevišķu locījumu.

Jau vairāk nekā desmit gadus latviešu valodas izpēte dažādos līmeņos ir cieši saistīta ar „Līdzsvaroto mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusu” (LVK), kas tiek izmantots kā empīrisks pamats visdažādākajos latviešu valodas pētījumos un darbos – sākot no studentu zinātniski pētnieciskajiem darbiem, beidzot ar jaunākās „Latviešu valodas gramatikas” (Nītiņa, Grigorjevs 2013) izstrādi. Tāpat ir arī publicēti raksti par LVK izmantošanas iespējām pētniecībā (piem., Andronova, Andronovs 2011; Levāne-Petrova 2011). Šis raksts ir veltīts „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa”² 2018. gada versijas izstrādei, korpusa tekstu atlases kritērijiem, metadatiem, morfoloģiskajam marķējumam, kā arī citiem ar korpusa uzbūvi saistītiem jautājumiem. Tāpat rakstā ir īsi aplūkotas meklēšanas iespējas korpusā.

Šajā rakstā ar tekstu korpusu tiek saprasts strukturēts tekstu un/vai transkribētas runas krājums, kas paredzēts lingvistiskai analīzei un valodas tehnoloģiju izstrādei (sk., piem., Bussman 2006, 226; Skujiņa 2007, 196; Collins English Dictionary 2018).

1. „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” izveides vēsture un tā vispārīgs raksturojums

Darbs pie LVK tika sākts 2005. gadā, kad pēc „Valsts valodas aģentūras” (VVA) pasūtījuma Latvijas Universitātes Matemātikas un informācijas institūtā (LU MII) tika izstrādāta „Latviešu valodas korpusa koncepcija” (Levāne-Petrova 2012). Kopš 2007. gada ar „Latviešu valodas aģentūras” (LVA) atbalstu tika izveidotas vairākas LVK versijas, līdz 2013. gadā „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” sasniedza apmēram 4,5 miljonus vārdlietojumu (LVK2013).

Jaunā „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” versija (LVK2018) tika veidota, paplašinot „Līdzsvaroto mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusu” (LVK2013).³ Tādējādi jaunās korpusa versijas izveidē ir ievēroti gandrīz visi LVK2013 uzbūves principi (Levāne-Petrova 2012) un LVK2018 ir iekļauti pilnīgi visi LVK2013 datu avoti. LVK2018 ir:

- 1) **vispārīgs** – tā avoti netiek ierobežoti atbilstoši konkrētai tēmai, noteiktam valodas funkcionālajam stilam;
- 2) **līdzsvarots** – valodas avoti korpusā ir ievietoti noteiktās proporcijās;
- 3) **mūsdienīgs** – korpusā ir iekļauti tikai mūsdienu rakstu valodas avoti, izņemot Saeimas stenogrammas, kas ir runātas valodas pieraksts (bet ne transkripcija); ar mūsdienu latviešu valodas tekstiem tiek saprasti teksti, kas tapuši pēc 1990. gada;

² „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” (LVK2018 (bēta)) ir izstrādāts praktiskas ievirzes pētījumu projekta „Daudzslāņu valodas resursu kopa teksta semantiskai analīzei un sintēzei latviešu valodā” (Nr.1.1.1.1/16/A/219) īstenošanas laikā.

³ Picejams: <http://www.korpus.lv/>.

- 4) **papildināms** – korpuss laika gaitā var tikt papildināts ar jauniem valodas avotiem;
- 5) **reprezentatīvs** – korpuss ir iekļauti gan pilni teksti, gan arī tekstu fragmenti, dažādojot autorus un darbus;
- 6) **anotēts** – korpuss ir automātiski morfoloģiski marķēts (Paikens 2007, 2016; Paikens, Rituma, Pretkalniņa 2013), tam ir pievienoti metadati.

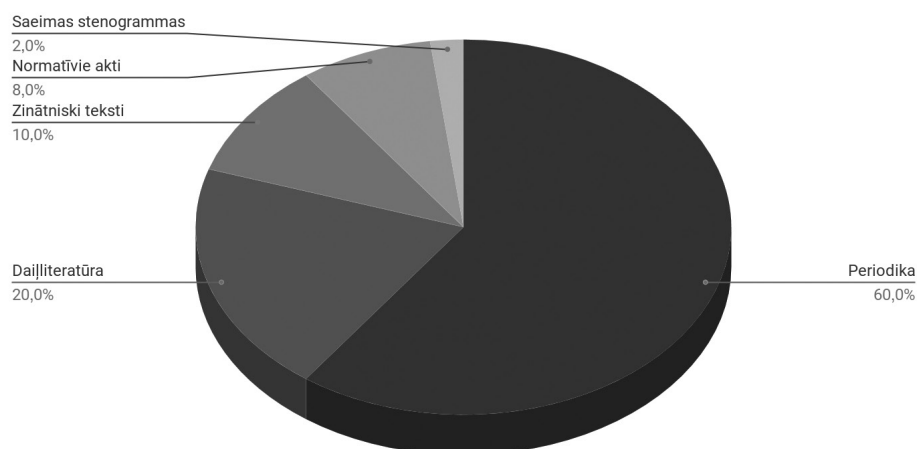
Visi LVK2018 iekļautie datu avoti, kas ir pievienoti šajā korpusa izveides posmā, ir atlasīti automātiski, balstoties uz jaunizstrādāto korpusa datu atlasē metodoloģiju. Tāpat korpusa metadati ir pārskatīti un papildināti.

2. LVK2018 uzbūve

Projektējot valodas korpusu, ir jārisina dažādi ar tā uzbūvi saistīti jautājumi – korpusa apjoms, iekļaujamo valodas avotu proporcijas, to tematiskais daudzveidīgums, tekstu atlasē kritēriji u.c. –, tāpēc ir ļoti nozīmīgi, lai šāds korpuss tiktu veidots pēc skaidriem uzbūves principiem.

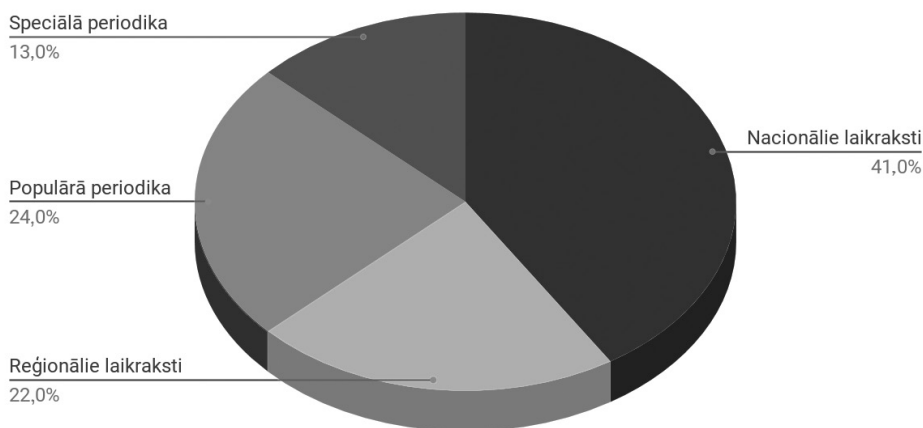
LVK ir veidots, balstoties uz citu valodu vispārīgo korpusu izveides principiem un pieredzi, pielāgojot to latviešu valodas vajadzībām. Tika izmantoti, piem., „Britu Nacionālā korpusa” (*British National Corpus*) (Aston, Burnard 1998; Burnard 2007), „Čehu Nacionālā korpusa” (*Český národní korpus / The Czech National Corpus*) (Čermák 2002; Hnátková, Křen, Procházka, Skoumalová 2014; Křen et al. 2016), „Mūsdienu lietuviešu valodas korpusa” (Kovalevskaitē 2006; Rimkutė et al. 2010) izveides principi.

LVK2018 proporcijas ir noteiktas atbilstoši „Latviešu valodas korpusa koncepcijai” (Levāne-Petrova 2012), laika gaitā tās nedaudz mainot, piem., sadaļas „Populārzinātniski teksti” un „Citi teksti” ir iekļautas „Periodikas” sadaļā, kas ietver šos tekstus. LVK2018 versijā ir piecas sadaļas – daiļliteratūra, periodika, zinātniski teksti, normatīvie akti un Saeimas stenogrammas (sk. 1. attēlu), katru no tām sadalot sīkāk.



1. attēls. LVK2018 proporcijas

Piem., „Periodikas” sadaļā proporcionāli ir iekļauta nacionālo laikrakstu, reģionālo laikrakstu, speciālās periodikas un populārās periodikas daļa (sk. 2. attēlu). LVK2013 versijā populārās periodikas daļa tika dalīta vēl sīkāk, šķirot internetā publicētos izklaides materiālus un drukātos izklaides izdevumus, tomēr šajā korpusa versijas izstrādes posmā datu avoti pēc publicēšanas veida netika dalīti.



2. attēls. LVK2018 periodikas proporcijas

Šobrīd korpusam ir piecas sadaļas, tomēr, papildinot korpusu nākotnē vai veidojot jaunu vispārīgo korpusu, sadaļu skaits varētu būt vēl mazāks, atstājot tikai daiļliteratūras, periodikas un t. s. *nedaiļliteratūras (non-fiction)* sadaļu^{4, 5}. Attiecīgi t. s. *nedaiļliteratūras* sadaļā tiktu iekļauti visdažādākie teksti, kas neiekļauj daiļliteratūru un periodiku. Korpusa sadaļu skaits ir arī atkarīgs no principiem, pēc kādiem korpusā iekļaujамie datu avoti tiek kategorizēti – publicēšanas veida vai funkcionālā stila. Ja pēc publicēšanas veida, tad, piem., ēdienu receptes, kas ir publicētas dažādos formātos (žurnāls, grāmata, tiešsaistes izdevums), būtu iekļaujamas dažādās korpusa sadaļās.

3. Korpusa tekstu atlasē kritēriji

Lai korpus būtu līdzsvarots un tajā pēc iespējas daudzveidīgāk būtu atspoguļota mūsdienu latviešu rakstu valoda, ietverot gan visus valodas funkcionālos stilus, gan arī visplašāko tematiku, ir nepieciešami **korpusa tekstu atlasē kritēriji**.

LVK izvēlētos tekstu atlasē kritērijus var iedalīt divās grupās:

- 1) tekstu atlasē kritēji, kas attiecas uz visu korpusu kopumā;
- 2) kritēriji, kas attiecas uz konkrētu korpusa sadaļu.

⁴ Pieejams: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/menu?page=statistics>.

⁵ Pieejams: <http://wiki.korpus.cz/doku.php/en:cnk:syn2000>.

Piem., tekstu atlases kritēriji „Laiks” un „Oriģinālteksti” attiecas uz visu korpusu kopumā, jo korpusā tiek iekļauti tikai tie teksti, kas publicēti kopš 1991. gada un ir oriģinālteksti, nevis tulkojumi. Korpusa veidotāji apzinās, ka periodikas datu avotos varētu būt tulkojumi no citām valodām, piem., ārvalstu ziņas, tomēr šādi teksti netiek īpaši pārskatīti, nosakot to atbilstību iekļaušanai korpusā. Korpusā netiek iekļaut tādi avoti, kas ir neapšaubāmi tulkojumi, piem., daiļdarbu tulkojumi no svešvalodām. Papildinot korpusu, svarīgi arī atlasīt tekstus no kāda konkrēta laikposma, piem., „Periodikas” sadaļa tika papildināta ar 2014.–2016. gadā izdotajiem periodiskajiem izdevumiem. Tādējādi nākamajos korpusa izveides posmos korpusā iekļautie avoti nepārklāsies, jo tiks ņemti no cita laikposma.

Tā kā korpus nav paredzēts tekstu lasīšanai un lietotājam ir redzama tikai viena konkordances rindiņa, svarīgs ir „Formālas atbilstības kritērijs” – tiek atlasīti teksti, kuros nav, piem., tabulu, matemātisko simbolu u. tml. Ja tomēr attiecīgais tekstu avots ir nozīmīgs, tie fragmenti, kas nav teksts, tiek dzēsti. Visi korpusā iekļautie teksti ir „Autentiski”. Tajos, lai varētu atspoguļot valodu tādu, kāda tā ir, netiek veikti nekādi labojumi. Ja nepieciešamais tekstu avots ir digitalizēts un drukātajā formātā ir bijušas kādas kļūdas, tās tiek atstātas.

Nozīmīgs tekstu atlases kritērijs ir „Pieejamība” – lai korpusu varētu uzkrāt ātrāk un teksti nebūtu jādigitalizē, kas ir laikietilpīgs un dārgs process, tiek atlasīti tie teksti, kas atrodami elektroniskā formātā. Pieejamības kritērijs ir nozīmīgs arī korpusa projektēšanas procesā, jo ne tikai tekstu atlases kritēriji, bet arī pašu valodas avotu pieejamība nosaka to, kādi valodas avoti tiks iekļauti korpusā. Piem., daiļliteratūras sadaļā korpusā tiek iekļauts tas autora daiļdarbs, kas korpusa veidotājiem ir pieejams elektroniskā formātā.

Kritērijs „Tematiskais daudzveidīgums” galvenokārt ir attiecināms uz periodiku un zinātniskajiem tekstiem, tomēr ir pietiekami nozīmīgs arī normatīvo aktu un Saeimas stenogrammu sadaļai. Šis kritērijs nozīmē, ka korpusā jāiekļauj teksti par visdažādākajām tēmām, piem., „Periodikas” sadaļā jāiekļauj raksti par sportu, politiku, ekonomiku u. tml. Tāpat arī jāizvēlas teksti no visdažādākajām zinātņu nozarēm, piem., bioloģijas, valodniecības utt. Saeimas stenogrammas un normatīvie akti ir jāizvēlas pēc iespējas daudzveidīgāki, pārklājot gan dažādas tēmas, gan runātājus. Savukārt tekstu atlases kritērijs „Ģeogrāfija” ir svarīgs reģionālajiem laikrakstiem, kas tiek atlasīti no visiem Latvijas novadiem.

Korpusa izveides iepriekšējos posmos periodikas sadaļā bija svarīgi neiekļaut ziņu par vienu un to pašu notikumu no atšķirīgiem avotiem, piem., dažādos izdevumos dažādu žurnālistu raksti par jaunievēlēto Latvijas prezidentu. Arī šajā korpusa izveides posmā tas ir nozīmīgi, tomēr vēl svarīgāk bija neiekļaut nevienu ziņu vai ziņas daļu, kas varētu dublēties, jo vairums portālu pārpublicē vienas un tās pašas ziņas, turklāt arī dažādos laikposmos. Lai izvairītos no valodas avotu pārklāšanās, visi dokumenti savā starpā tika salīdzināti, rēķinot Breja–Kērtisa (*John Roger Bray, John Thomas Curtis 1957*) nevienlīdzības koeficientu starp divu dokumentu vektoru reprezentācijām (*bag-of-words*). Dažādām korpusa sadaļām tika piemērots atšķirīgs koeficients (sk. tālāk rakstā).

Viens no kopīgajiem kritērijiem, kas izvirzīts, lai nodrošinātu tekstu daudzveidīgumu, – viens teksta vienums nedrīkst pārsniegt 5% no korpusa sadaļas

apjoma. Tādējādi romāni vai promocijas darbi, kas pārsniedz šo apjomu, korpusā pilnā apmērā iekļauti netika, bet tika iekļauti tikai to fragmenti. Minimālais valodas avota apjoms „Periodikas” un „Saeimas stenogrammu” sadaļā ir 30 vārdlietojumi. Piem., BNC (Burnard 2007) ierobežojums viena autora tekstu avotiem ir 120 000 vārdlietojumu, tomēr jāņem vērā, ka BNC apjoms ir 100 miljoni vārdlietojumu, kas ievērojami pārsniedz „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” apjomu.

Arī tekstu atlasē kritēriji laika gaitā var tikt pārskatīti un mainīti, piem., savulaik korpusā tika iekļauti tikai drukāti avoti, toties tagad, kad vairums ziņu u. c. valodas avotu ir tikai elektroniskā formātā, šis kritērijs vairs nav svarīgs.

Tālākajās apakšsadaļās ir aplūkoti sīkāki principi, pēc kādiem katra konkrētā korpusa sadaļa tika aizpildīta ar tekstiem.

3.1. Periodika

Sadaļa „Periodika” tiek iedalīta vairākās daļās: nacionālā, reģionālā, populārā un speciālā periodika (sk. 2. attēlu). Iepriekšējos korpusa izveides posmos bija svarīgi šķirt nacionālos laikrakstus un interneta ziņas (ziņas drukātā un elektroniskā formātā, attiecīgi pēc publicēšanas veida), bet šajā korpusa izveides posmā šīs apakšsadaļas tika apvienotas, jo gan drukātie plašsaziņas līdzekļi, gan arī daudzi nacionālie elektroniskie plašsaziņas līdzekļi parasti nacionālās ziņas pārpublicē no nacionālās informācijas aģentūras LETA, reizēm tikai nedaudz pamainot saturu. Tādējādi, lai ziņas nepārklātos, teksti ņemti tikai no aģentūras LETA arhīva.

Arī reģionālā, populārā un speciālā periodika tiek atlasīta no aģentūras LETA monitoringa resursiem, kas ietilpst konkrētajās kategorijās. Reģionālās periodikas apakšsadaļā ir iekļauti raksti no *rekurzeme.lv*, *ezerzeme.lv*, *edruva.lv* u. c. reģionālajiem ziņu izdevumiem, populārās periodikas apakšsadaļā ir iekļauti raksti no *cosmo.lv*, *slavenibas.lv* u. tml., savukārt speciālās periodikas apakšsadaļā ir iekļauti dažādi raksti no *kroders.lv*, *cetrassezonas.lv*, *garaza.lv* u. c.

Lai nodrošinātu atlasīto datu tematisko daudzveidību, piem., par politiku, sportu, izklaidi, tika atlasītas visas ziņas no viena avota, kas ir publicētas vienā datumā, tādējādi nodrošinot, ka datus tiek saglabāta atbilstīgā proporcija. Tāpat tematiskās daudzveidības nodrošināšanai dati tiek atlasīti vienmērīgi no visa pieejamā laikposma, piem., no 2014. gada līdz 2016. gadam. Lai izvairītos gan no nejaušas tematu pārklāšanās, gan arī no teksta pārklāšanās kopumā, visi dokumenti savā starpā tiek salīdzināti, rēķinot Breja–Kērtisa nevienlīdzības koeficientu starp divu dokumentu vektoru reprezentācijām. Ja nevienlīdzības koeficients ir mazāks par 0,6, tad no šiem dokumentiem tiek paturēts tikai viens. Analizējot atlasītos datus, secināts, ka vairākos dokumentos ir sastopamas dažādas kvalitātes problēmas, piem., pazudušas atstarpes, pieturzīmes un izkropļoti simboli. Lai atlasītu tikai kvalitatīvus tekstus, resp., korpusam un pētniecībai atbilstošus tekstus, no periodikas datiem tika izgūts saraksts ar tādiem vārdiem, kas nav iekļauti latviešu valodas vārdnīcās, nav vispārzināmi un lietojami vārdi, piem., vārdi svešvalodās u. tml. Ja dokumentā bija vārdi, kas ir sarakstā, tad dokuments netika iekļauts korpusā. Tāpat kvalitātes nodrošināšanai tika noteikta augstākā un zemākā procentuālā robeža vārdu skaitam pret visiem vienumiem dokumentā, par vienumiem uzskatot vārdus, skaitļus, pieturzīmes un citus simbolus. Procentuālās

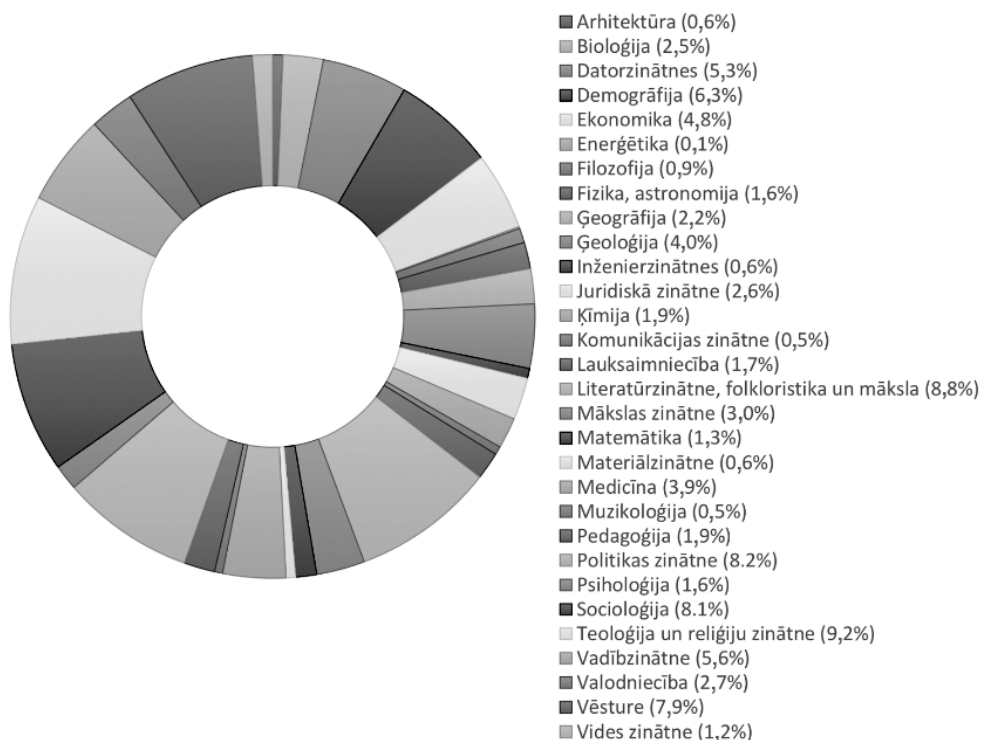
robežas tika noteiktas, balstoties uz iepriekšējā korpusa LVK2013 versijas manuāli pārbaudītajiem periodikas datiem, proti, no 64% līdz 88%. Augšējā robeža tika noteikta, lai izvairītos no dokumentiem, kuros kaut kādu iemeslu dēļ bija pārāk maz interpunkcijas zīmju vai to nebija vispār. Dokumenti tika atlasīti, ievērojot arī vārdu skaita limitu. Periodikas sadaļā dokumentā ir jābūt vismaz 30 vārdiem, bet ne vairāk kā 2500 vārdiem.

3.2. Daiļliteratūra

LU MII datubāzē ir pieejami dažādi daiļliteratūras avoti, kas atbilstošās proporcijās ir iekļauti LVK2018. Ja daiļdarbs pārsniedz noteikto datu avota apjomu („Daiļliteratūras” sadaļā 55 000 vārdlietojumu), tad, lai konkrētais autora darbs nedominētu korpusā, tika iekļauts tikai tā fragments. Veidojot daiļliteratūras sadaļu, nozīmīgs ir pieejamības kritērijs – resp., tiek iekļauti tie daiļliteratūras avoti noteiktās proporcijās, kas ir pieejami LU MII datubāzē elektroniskā formātā.

3.3. Zinātne

Zinātniskie teksti tika atlasīti no internetā pieejamajiem promocijas darbiem vai to kopsavilkumiem. Lai nodrošinātu teksta daudzveidību, promocijas darbi vai to kopsavilkumi atlasīti no dažādām zinātņu nozarēm, piem., fizikas, valodniecības, ģeogrāfijas utt. (sk. 3. attēlu).



3. attēls. LVK2018 zinātnisko tekstu proporcijas

Lai arī visas pārējās korpusa sadaļas tika aizpildītas ar automātiski atlasītiem datu avotiem, zinātnisko tekstu sadaļā datu atlasē process notika pusautomātiski. Sākotnēji manuāli tika atlasīti korpusam formāli atbilstoši promocijas darbi (formālās atbilstības kritērijs) no konkrētām zinātņu nozarēm, tad tika veikta to pusautomātiska apstrāde. Tā kā dokumenti ir pieejami PDF formātā un no tiem ir nepieciešams izgūt tekstu, tie vispirms tika pārveidoti HTML formātā, kurā tika veikta tālāka apstrāde. HTML dokuments tika automātiski attīrīts no korpusā neiekļaujamās informācijas – tabulām, attēliem, lapaspušu galvenēm un kājenēm.

3.4. Normatīvie akti

LVK2018 „Normatīvo aktu” sadaļā tika iekļauti Latvijas Republikas Saeimas pieņemtie likumi, kas automātiski atlasīti no vietnes *likumi.lv*.

Lai nodrošinātu iespēju korpusu papildināt arī turpmāk, izvairoties no datu pārklāšanās, tika atlasīti tikai tie likumi, kas ir pieņemti laika posmā no 01.01.2014. līdz 31.12.2016. Tāpat, lai izvairītos no datu pārklāšanās, likumu grozījumi korpusā netika iekļauti. Korpusam netika izvēlēti arī protokoli un citi normatīvie akti, kuru tīmekļa lapās ir paralēli atrodami to tulkojumi svešvalodās, jo, pirmkārt, korpusā teksti svešvalodās nav iekļaujami, bet, otrkārt, šādi katrs automātiski atlasītais tekstu fails būtu manuāli jāapstrādā – jāizņem teksts svešvalodā.

Katrs likums satur ļoti līdzīgu galveni un kājeni, un visi likumi sākas ar tekstu „Saeima ir pieņēmusi un Valsts prezidents izsludina šādu likumu:”, bet beidzas ar datumu, kad tas ir pieņemts, kad stājas spēkā, atbildīgā parakstu un datumu. Lai saglabātu korpusa tekstu daudzveidīgumu, šī informācija tika atmešta un paturēts tikai likuma pamattekstis. Papildus tiek apkopoti metadati – likuma pieņemšanas datums, spēkā stāšanās datums un oficiālās publikācijas numurs.

Visi likumi no konkrētā laikposma tiek automātiski saglabāti datubāzē, no kuras savukārt korpusam tiek atlasīti pilni dokumenti, kas nepārsniedz noteikto vārdlietojumu ierobežojumu (22 000 vārdlietojumu „Normatīvo aktu” sadaļai). Tomēr jāņem vērā, ka korpusā ir tikai 10 miljonu vārdlietojumu liels un labāk ir iekļaut daudzus dokumentus ar mazāku vārdlietojumu skaitu, nevis vienu lielu dokumentu, tādējādi nodrošinot leksikas daudzveidību. Lai nodrošinātu sadaļas tematisko daudzveidīgumu, dokumenti tika atlasīti vienmērīgi gan no visa savāktā perioda, gan atbilstoši tematikai. Papildus tematiskā daudzveidīguma nodrošināšanai, līdzīgi kā pie periodikas atlasē, korpusā tika iekļauts viens no diviem dokumentiem, ja starp tiem Breja–Kērtisa nevienlīdzības koeficients bija mazāks par 0,65. Normatīvajos dokumentos bieži ir sastopamas standartfrāzes. Lai tās nedominētu biežumu sarakstā, korpusā tika iekļauts tikai viens no diviem dokumentiem, ja šajos dokumentos bija kopīga frāze vismaz 12 vārdu garumā.

3.5. Saeimas stenogrammas

Saeimas stenogrammas tika atlasītas no Saeimas stenogrammu korpusa (<http://saeima.korpuss.lv>). Saeimas stenogrammu korpusā par vienu dokumentu tiek uzskatīta viena runātāja viens nepārtraukts uzrunas fragments no tribīnes. Tāpat viens Saeimas stenogrammu dokuments tika definēts arī LVK2018.

Saeimas stenogrammu korpusā runātāji ir iedalīti sešās kategorijās – deputāti, Latvijas institūciju pārstāvji, ministriju amatpersonas, Saeimas amatpersonas,

valdība un ārvalstu viesi. No šīm kategorijām korpusam tika pievienoti dokumenti tikai no deputātu uzrunām, jo citās kategorijās var ietilpt tulkota runa, piem., ārvalstu viesi, turklāt citās kategorijās mēdz būt pārāk vienveidīgi teksti, piem., Saeimas amatpersonu teiktajā.

No Saeimas stenogrammu korpusā marķētajiem sēžu tiptiem – kārtējā, noslēguma, svinīgā, ārkārtas vai ārkārtas sesijas – tika atlasītas uzrunas ar tipu „kārtējā”, jo citos sēžu tipos mēdz parādīties ļoti specifiski teksti, kas var negatīvi ietekmēt LVK2018 kopējo statistiku, piem., deputātu svinīgi zvēresti, uzsākot darbu Saeimā.

Lai atvieglotu korpusa tālāku papildināšanu nākotnē, dokumenti tika vienmērīgi atlasīti no 01.01.2014. līdz 31.12.2016. No katra datuma tika iekļauts vienāds skaits īsāko uzrunu. Arī šajā korpusa sadaļā, tāpat kā „Periodikas” sadaļā, dokumentā ir jābūt vismaz 30 vārdiem.

4. Metadati

LVK2018 ir anotēts – tam ir izstrādāta metadatu kopa. Metadati jeb „dati par datiem” ir informācija, kas apraksta kādu citu datu kopu. Līdzīgi kā ar korpusa proporcijām un tekstu atlasīšanas kritērijiem, arī metadatu kopa jaunajai korpusa versijai LVK2018 tika pārskatīta un atjaunināta. Daļa no metadatu kopas vērtībām lietotājiem bija redzamas, piem., žanrs, avota autors u.c., savukārt citas vērtības bija paredzētas tikai iekšējai lietošanai, piem., vārdlietojumu skaits, atslēgvārdi u.c. Jaunajā metadatu kopā paturētas tikai tās vērtības, kas ir nosakāmas un lietotājiem nepieciešamas, piem., avota autora dzimums vairs netiks iekļauts, jo vairumā gadījumu tas nav zināms.

LVK2018 ir publiski redzami trīs metadatu lauki – **unikālais identifikators** (id), **sadaļa** un **atsauce**. Atsauces formāts ir atkarīgs no dokumenta sadaļas:

- 1) normatīvajiem aktiem – *{nosaukums}, pieņemts {pieņemšanas datums}, publicēts {publicēšanas datums}*;
- 2) Saeimas stenogrammām:
 - a) LVK2018 versijas datu avotiem: *No Saeimas stenogrammām {datums}, {runātājs} ({politiskā frakcija})*;
 - b) LVK2013 versijas datu avotiem: *No Saeimas stenogrammām {datums}, temats: “{temats}”, {avota URL}*;
- 3) zinātnei – *{autors}, {nosaukums} ({zinātnes nozare}), {gads}*;
- 4) daiļliteratūrai – *{autors}, {darba nosaukums} ({nodaļas nosaukums}), {izdošanas vieta}, {izdevniecība}, {izdošanas gads}*;
- 5) periodikai – *{nosaukums}, {avots}, {publicēts}, {apakšsadaļa}*.

Parasti pētījumos korpusi tiek izmantoti viss kopumā, tāpēc arī publiski redzamie metadati iekļauj tikai iepriekš redzamos laukus. Piem., korpusa lietotājs varēs uzzināt, ka konkrētais avots ir no „Periodikas” sadaļas, raksta nosaukumu, avotu, izdošanas datumu un apakšsadaļu, kurai konkrētais datu avots pieder, tāpat ir redzams unikālais ID, kam redzamais burts p arī norāda uz piederību konkrētajai sadaļai – periodikai (sk. 4. attēlu).

ID p5092

Atsauce Stikla pulēšana, Latvijas Avīze, 2011, nacionālā periodika.

Sadaļa Periodika

4. attēls. Periodikas metadati

5. Morfoloģiskais marķējums

LVK2018 ir automātiski morfoloģiski marķēts, izmantojot LUMII Mākslīgā intelekta laboratorijā izstrādāto morfoloģisko marķētāju (Paikens 2007; Paikens 2016; Paikens, Rituma, Pretkalniņa 2013). Morfoloģiski marķētā korpusā katram vārdlietojumam ir automātiski pievienotas tam atbilstošas morfoloģiskās pazīmes⁶ un pamatforma (lemma). Kā jau tika minēts raksta ievadā, korpusa morfoloģiskais marķējums nedaudz atšķiras no tradicionālajiem gramatikas aprakstiem (Ahero et al. 1959; Nītiņa, Grigorjevs 2013), piem., korpusa morfoloģiskais marķējums neiekļauj noliegtos vietniekvārdus kā atsevišķu vietniekvārdu grupu, jo noliegumam ir paredzēta īpaša morfoloģiskā pazīme, tāpat neiekļauj instrumentāli kā atsevišķu locījumu, jo tam nav īpašu formālu pazīmju un tā statuss ir diskutējams (Smiltnece 2013, 352–353), turklāt neviena korpusa vienība nevar būt bez marķējuma (sk. 5. attēlā redzamos nenoteiktos vietniekvārdus, par kuru noliegumu liecina 7. pazīme – y).

First | Previous Page 3 of 3,757 Go Next | Last

1 Saeimas st...	dažādi novadu apvienošanas modeļi . Bet tam noteikti nebija	nekāda /pi0fsny	plašāka ekonomiskā pamatojuma , un diez vai to var raksturot	
2 Saeimas st...	pašvaldību sistēmas jeb novadu robežas . Otrkārt , noteikti ir	daudzli /pi0mpn_	citi steidzamāki un svarīgāki uzdevumi , kas veicami politiķiem	
3 Saeimas st...	pašvaldību sistēmas jeb novadu robežas . Otrkārt , noteikti ir daudzi	citi /pi0mpnppn	steidzamāki un svarīgāki uzdevumi , kas veicami politiķiem	
4 Saeimas st...	kas veicami politiķiem un valsts pārvaldei . Ir krietni daudz	ko /pi000an	darīt uzņēmējdarbības vides uzlabošanā , darba vietu radīšanā	
5 Saeimas st...	atbalstā un tā tālāk . Es noteikti varētu nosaukt vismaz simts	citus /pi0mpan	šobrīd valstiski svarīgākus un steidzamākus darbus , kas veicami	
6 Saeimas st...	Zemnieku savienība to ļoti labi atceras un piemin to ... ka ļoti	daudzus /pi0mpa_	likumprojekts , kurus , piemēram , mēs iesniedzam un kurus	
7 Saeimas st...	parlamentā . Un , kolēģi , tādi likumprojekti mums parlamentā ir	vairāki /pi0mpn_	. Nu , piemēram , mums ir kopīgi iesniegts projekts attiecībā	
8 Saeimas st...	komisijā viņi paskata to , taču jautājums netiek virzīts tālāk un	nekāds /pi0msny	lēmums pieņemts netiek . Pa to laiku Istenībā banku turpina	
9 Saeimas st...	komisijas vadītājam , vai koalīcijai , bet gan prioritārā secībā ,	kādā /pi0fsln	tie nāk , piemēram , vai nu no Ministru kabineta , vai ar Saeimas	
10 Saeimas st...	militāro transportu ar Krievijas armijas numurzīmēm . Tikpat kā	nevienam /pi0msdy	militārajam ekspertam vairs nav šaubu , ka Iebrukumu Krimā	
11 Saeimas st...	vajāšanu , un līdz ar to arī šis Krievijas arguments neiztur	nekādu /pi0fsay	kritiku . Arvien vairāki šķiet , ka Krievija ir pārrēķinājusi	
12 Saeimas st...	pretējo . Arguments par Krimas pašizsardzības vienībām neiztur	jebkādu /pi0fsan	kritiku un kļūst par absurdu , kad ikviens medijos var aplūkot	
13 Saeimas st...	Krieviju un Ukrainas valdību par mierīgu krīzes noregulējumu , pie	kā /pi000gn	patlaban strādā Rietumvalstu un Krievijas amatpersonas un diplomāti	
14 Saeimas st...	NATO gaisa patrulājs Baltijas valstu gaisa telpā . Tas ir fons ,	kādā /pi0fsln	arī Eiropas lietu komisija ir gatavojusi savu kārtējo paziņojumu	
15 Saeimas st...	situācijas attīstībai Ukrainā . Un ataujiet atgādināt tikai	dažus /pi0mpan	Iepriekšējos lēmumus . Piemēram , vēl pirms 20. februāra traģiskajiem	
16 Saeimas st...	armijas vienību izvešanu uz to bāzēm saskan ar to pozīciju ,	kādu /pi0msan	Latvijas ārlietu ministrs puda iepriekš minētajā Eiropas Savienības	
17 Saeimas st...	padomes ārkārtas sanāsmē , kā arī ar Latvijas oficiālo nostāju ,	kādu /pi0msan	Latvijas premjerministre Laimdota Straujuma šodien paudis Briselē	
18 Saeimas st...	... šie tirgotāji ir nolīguši advokātus , kuriem var zvanīt	jebkurā /pi0fsln	diennakts laikā un saņemt norādījumus . Pašreizējā situācija	

5. attēls. LVK korpusa saskarne, meklējot nenoteiktos vietniekvārdus

Morfoloģiskais marķējums iekļauj 14 marķēšanas kategorijas, marķējot gan tradicionālās vārdšķiras, piem., lietvārdu, vietniekvārdu, skaitļa vārdu utt., gan arī īpaši definētas papildgrupas, piem., pieturzīmes, saīsinājumus u.c. Katrai marķēšanas kategorijai atbilst īpašas marķējuma pazīmes, kas redzamas tālākajos apzīmējumos. Piem., vārdformai *pavasara* ir pievienots šāds morfoloģiskais marķējums [ncmsg2], kas ir atšifrējams kā n – lietvārds, c – sugasvārds, m – vīriešu dzimte, s – vienskaitlis, g – ģenitīvs, 2 – 2. deklinācija.

⁶ LVK2018 morfoloģisko pazīmju kopa ir atrodama latviešu valodas korpusu mājaslapā: www.korpus.lv.

laukā „Vienkāršs vaicājums” vai „Pamatforma”). Piem., ievadot vaicājumu *iet*, tiek atrastas visas verba *iet* vārdformas *ēju, iesim, gāju, gāja* utt. Var meklēt arī vārdu savienojumus. Ja laukā „Frāze” tiks ierakstīts konkrēts vārdu savienojums, piem., *lasīt grāmatu, iet uz skolu*, tiks atrasts vārdu savienojums tieši šajā formā, savukārt, ja laukā „Vienkāršs vaicājums” ieraksta vārdu savienojuma komponentus pamatformā (*lasīt grāmatu*), tie tiks atrasti dažādās formās: *lasot grāmatu, lasīju grāmatu, lasīdama grāmatu, lasīsim grāmatas* utt. Korpusā var arī meklēt, izmantojot regulārās izteiksmes⁹ – pēc simboliem, kas definē meklējamo izteiksmi. Piem., ja laukā „Pamatforma” vai „Vārdforma” meklē *vasar.**, tiks atrasti visas vārdformas, kas sākas ar *vasar* (*vasara, vasaras, vasarnīcas* utt.).

Ja ir nepieciešama specifiskāka informācija, korpusā iespējams arī meklēt ar sarežģītākiem vaicājumiem. Korpusā var meklēt pēc morfoloģiskajām pazīmēm, piem., var atrast visus ciešamās kārtas tagadnes divdabjus, izmantojot īpašu vaicājumu [tag=„,vmnpd...ppnp.”]. Tāpat korpusā var meklēt, izmantojot pamatformu un/vai morfoloģiskās pazīmes. Piem., ja laukā „CQL” ievada vaicājumu [lemma=„,tikt”][tag=„,vmnpd...psnp.”] (palīgdarbības vārda *tikt* pamatforma + ciešamās kārtas pagātnes divdabja morfoloģiskās pazīmes), var atrast ciešamās kārtas vienkāršo laiku formas (sk. 7. attēlu). Izmantojot visdažādākās meklēšanas vaicājumu kombinācijas, korpusā ir iespējams atrast nepieciešamās konstrukcijas, nemaz nenorādot konkrētu(-s) vārdu(-s), piem., darbības vārds vajadzības izteiksmē + lietvārds, palīgdarbības vārds + ciešamās kārtas tagadnes divdabjis utt.

kas ietver likumu ... likuma normas . Tātad visa procedūra , kā	tiek /vtnipi130an	pieņemti /vmnpdmpnpsnpn	lēmumi Latvijā , lēmumu sadalīšana , kompete
ia , ka nevar būt pārāk mazi granti , tāpēc granti ir jāapvieno .	Tika /vtnsi130an	apvienoti /vmnpdmpnpsnpn	kopā divi granti - no viena nāca kosmos , no o
viens no profesoriem , kuri ... varbūt viens no pirmajiem , kuri	tika /vtnsi130an	uzaicināti /vmnpdmpnpsnpn	uz ārzemēm - uz Rietumvāciju . Dzīvoju Kaizer
vai tas ir tikai deklaratīvs uzstādījums vai kā absolūts princips	tiek /vtnipi130an	realizēts /vmnpdmsnpsnpn	arī katrā veiktajā darbā ? Ziņojumā apliecināts
ā pēc nepilna gada tuvdzīvības dēļ neskaitāmu miljonu apmērā	tiek /vtnipi130an	apzagta /vmnpdfrsnpn	valsts un tās iedzīvotāji ? Taču tas ir tikai vien-
na veidošanai , secinot , ka Krievija politikai labvēlīga situācija	tiek /vtnipi130an	panākta /vmnpdfrsnpn	, cieši sadarbojoties prokrieviskajām politiskaj
lļjoniem eiro katru dienu . Arī termiņuzturēšanās atļaujas , kas	tiek /vtnipi130an	nekontrolēti /vmnpdmpnpsnpny	piešķirtas pret ieguldījumiem nekustamajā īpa
eguvumi , kuri saistīti pirmām kārtām ar to , ka parastās tiesas	tiek /vtnipi130an	atslogotas /vmnpdfrsnpn	un tajās netiek izskatītas lietas , par kurām at
tvijā ir tikai divas šķīrējtiesas , kuras atbilst kritērijiem , kuras	tiek /vtnipi130an	izceltas /vmnpdfrsnpn	saskaņā ar piedāvātā likumprojekta redakciju
ta jautājums . Bet par to , ka konkrēti šīs šķīrējtiesas intereses	tiek /vtnipi130an	lobētas /vmnpdfrsnpn	, skatoties caur konkrētā likumprojekta prizmi
ru kabinetā , lai tur vēlreiz notiktu diskusija pēc būtības un lai	tiktu /vtnc0i100an	iestrādāti /vmnpdmpnpsnpn	tādi kritēriji , atbilstoši kuriem šķīrējtiesas nā
i dēļ šāda komisija savulaik netika izveidota . Uz komisijas sēdi	tika /vtnsi130an	uzaicināti /vmnpdmpnpsnpn	eksperti , kā arī Vides aizsardzības un reģionāl
skatīties , ka patiešām šīs lietas , runājot par valsts attīstību ,	tiek /vtnipi130an	risinātas /vmnpdfrsnpn	kompleksi . Un līdz ar to komisijas vārdā es aic
jaunas tehnoloģijas : panāk to , ka tā gāze , kas atrodas iežos ,	tiek /vtnipi130an	sadrupināta /vmnpdfrsnpn	ar dažādām tehnoloģijām , metodēm . Nāk ārā
nportēšanas sistēmas uz eksportēšanas sistēmu . Bet tas lēnām	tiek /vtnipi130an	darīts /vmnpdmsnpsnpn	. Bet Amerika nesteidzas . Kāpēc ? Tāpēc , ka .
viņi , deviņi plus viens - un atkal no jauna šīs skaitļu virtenes ir	tikušas /vtnpdfrsnpn	apspriešanas /vmnpdfrsnpn	un skandētas kopš tālā 1993 . gada , kad tika p
s ir tikušas apspriešanas un skandētas kopš tālā 1993 . gada , kad	tika /vtnsi130an	pieņemts /vmnpdmsnpsnpn	pirmais lēmums par nepieciešamību īstenot ad
sma risinājums . Tagad būs skaidrs , ka tieši plānošanas reģioni	tiek /vtnipi130an	atzīti /vmnpdmpnpsnpn	par optimālu pārvaldes formu reģionālā līmenī
rīd novājinātājam sabiedriskajam organizācijām jeb biedrībām	tika /vtnsi130an	izveidoti /vmnpdmpnpsnpn	plānošanas reģioni , vienojoties par to padome
ecājos , ka beidzot neskaidriba par plānošanas reģionu nākotni	tiks /vtnifi130an	izbeigta /vmnpdfrsnpn	ar šo likumu . Plānošanas reģioni ir patīdzējuši

7. attēls. LVK2018 sarkarne ar meklēšanas vaicājumu [lemma=„,tikt”][tag=„,vmnpd...psnp.”]

Korpusa platformā ir ne tikai dažādas meklēšanas iespējas, bet arī dažādas datu skatīšanas un kārtošanas iespējas. Lai iespējami ērtāk aplūkotu atrastos

⁹ Detalizēta instrukcija par regulārajām izteiksmēm un to lietošanu korpusā ir atrodama latviešu valodas korpusu mājaslapā: www.korpuss.lv, kā arī vietnē: http://www.clarin.lv/attachments/27042018reg_izt.pdf.

korpusa datus, var pielāgot nepieciešamā konteksta garumu, lapā redzamo piemēru skaitu, labās un kreisās puses apkaimes apjomu. Savukārt datus var kārtot pēc kreisās/labās puses konteksta, pēc dokumenta nosaukuma u. c. iespējām. Tāpat arī var veidot atrasto datu biežuma sarakstus, kā arī visbeidzot saglabāt atrastos datus, lai ar tiem varētu ērti strādāt sev ērtā laikā. Lai arī korpusa lietotājs var izvēlēties konteksta garumu u. c. korpusa parametrus, korpusā nekad nevarēs izlasīt visu iekļauto avotu, piem., daiļdarbu, bet tikai īsu tā fragmentu.

7. Kā atsaukties uz LVK?

Laika gaitā latviešu valodai ir izstrādāti dažādi korpusi (vispārīgais korpus ar tā versijām, runas korpusi, specializētie korpusi, paralēlie korpusi u. c.), tāpēc ir jo īpaši svarīgi precīzi atsaukties uz izmantoto korpusu, minot tā nosaukumu, akronīmu, ja tāds ir, un citu pieejamo informāciju par korpusu. Uz LVK materiāliem ir jāatsaucas:

„Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus” – LVK2018 (bēta).
LU Matemātikas un informātikas institūts, 2018. Pieejams: www.korpuss.lv.

8. Secinājumi un nākotnes ieceres

LVK jau vairāk nekā desmit gadus ieņem stabilu vietu latviešu valodas izpētē, tāpēc jauna, paplašināta LVK versija ir ļoti gaidīta un nepieciešama. Lai arī mūsdienās vispārīgais valodas korpus 10 miljonu vārdlietojumu apmērā nav liels, tomēr tas ir gan vispārīgu gramatikas pētījumu, gan arī noteiktu semantikas pētījumu pamats, piem., verbu valenču pētījumi (Nešpore, Saulīte, Grūzītis, Garkāje 2012; Kuplā 2013; Ciematniece 2015). Tāpat korpus tiek izmantots dažādos lingvistiskajos pētījumos un ikdienas mācību procesā. LVK daļa tiek arī sintaktiski un semantiski marķēta un būs pamats jauniem latviešu valodas gramatikas pētījumiem.

LVK jaunā versija ir ne tikai lielāks vispārīgais latviešu valodas korpus, bet arī jauns solis vispārīga korpusa izstrādē latviešu valodai, jo šajā korpusa izstrādes posmā LVK tika pārskatīti un standartizēti daudzi korpusa izstrādes principi. Piem., tika standartizēti metadatu lauki un vērtības, kā arī izstrādāta korpusa datu atlases metodoloģija, bet pats korpus ieguva jaunu tīmekļa platformu. Ar jaunizstrādāto datu atlases metodoloģiju korpusa avoti tika atlasīti gandrīz pilnīgi automātiski. Tas nākotnē ļautu korpusu papildināt līdz t. s. mūsdienu vispārīgā korpusa standartam – 100 miljoniem vai vairāk vārdlietojumu, kas būtu arī leksikogrāfijas un citu pētījumu pamats.

Saīsinājumi un apzīmējumi

BNC	<i>British National Corpus</i>
LU MII	Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
LVA	Latviešu valodas aģentūra
LVK	<i>Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpus</i> . Pieejams: www.korpuss.lv
LVK2013	<i>Līdzsvarotā latviešu valodas tekstu korpusa</i> 2013. gada versija. Pieejams: http://www.korpuss.lv/id/LVK2013

- LVK2018 *Līdzsvarotā latviešu valodas tekstu korpusa* 2018. gada versija. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
- VVA Valsts valodas aģentūra

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. 1. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Andronova, Everita, Andronovs, Aleksejs. 2011. Latviešu valodas korpus un tā izmantošana. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 41–57.
3. Aston, Guy, Burnard, Lou. 1997. *The BNC Handbook: Exploring the British National Corpus with SARA*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Pieejams: <http://corpus.leeds.ac.uk/teaching/aston-burnard-bnc.pdf>.
4. Burnard, Lou (ed.). 2007. *Reference Guide for the British National Corpus (XML Edition)*. Published for the British National Corpus Consortium by Oxford University Computing Services. Pieejams: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/docs/URG/>.
5. Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Taylor & Francis. Pieejams: https://www.e-reading.club/bookreader.php/142124/Routledge_Dictionary_of_Language_and_Linguistics.pdf.
6. Bray, J. Roger, Curtis, John Thomas. 1957. An ordination of upland forest communities of southern Wisconsin. *Ecological Monographs*. 27(4), 325–349.
7. Ciematniece, Līga. 2015. *Teikuma semantiskās un sintaktiskās struktūras attieksmes mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
8. *Collins English Dictionary*. 13th edition. Glasgow: HarperCollins Publishers Ltd., 2018. Pieejams: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/>.
9. Čermák, František. 2002. Today's corpus linguistics. Some open questions. *International Journal of Corpus Linguistics*. 7(2). Amsterdam: John Benjamins, 265–282.
10. Hnátková, Milena, Křen, Michal, Procházka, Pavel, Skoumalová, Hana. 2014. The SYN-series corpora of written Czech. *Proceedings of LREC 2014*. Reykjavík: ELRA, 160–164. Pieejams: http://www.lrecconf.org/proceedings/lrec2014/pdf/294_Paper.pdf.
11. Kovalevskaitė, Jolanta. 2006. Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas – 10 metų kaupimo ir naudojimo patirtis. *Prace Baltyszne*. 3. *Język. Literatura. Kultura*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 231–241.
12. Křen, Michal, Cvrček, Václav, Čapka, Tomáš, Čermáková, Anna, Hnátková, Milena, Chlumská, Lucie, Jelínek, Tomáš, Kováříková, Dominika, Petkevič, Vladimír, Procházka, Pavel, Skoumalová, Hana, Škrabal, Michal, Truneček, Petr, Vondříčka, Pavel, Zasina, Adrian Jan. 2016. SYN2015: Representative corpus of contemporary written Czech. *Proceedings of LREC 2016*. Portorož: ELRA, 2522–2528. Pieejams: http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2016/pdf/186_Paper.pdf.
13. Kuplā, Ieva. 2013. *Kustības verbu daudznozīmība latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.

14. Levāne-Petrova, Kristīne. 2011. Morfoloģiski marķēta valodas korpusa izmantošana valodas izpētē. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15(1). Liepāja: LiePA, 187–193.
15. Levāne-Petrova, Kristīne. 2012. Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus un tā tekstu atlasē kritēriji. *Baltistica*. VIII. *Priedas*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 89–98.
16. Nešpore, Gunta, Saulīte, Baiba, Grūzītis, Normunds, Garkāje, Ginta. 2012. Towards a Latvian Valency Lexicon. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective: Proceedings of the Fifth International Conference Baltic HLT 2012*. 247. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Tavast, Arvi, Muischnek, Kadri, Koit, Mare (eds.). Amsterdam: IOS Press, 156–161.
17. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
18. Paikens, Pēteris. 2008. Lexicon-based morphological analysis of Latvian language. *Proceedings of the 3rd Baltic Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Čermák, František, Marcinkevičienė, Rūta, Rimkutė, Erika, Zabarskaitė, Jolanta (eds.). Vilnius: Vytautas Magnus University, Institute of the Lithuanian Language, 235–240.
19. Paikens, Pēteris. 2016. Deep neural learning approaches for Latvian morphological tagging. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective: Proceedings of the Seventh International Conference Baltic HLT 2016*. 289. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Skadiņa, Inguna, Rozis, Roberts (eds.). Amsterdam: IOS Press, 136–143.
20. Paikens, Pēteris, Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma. 2013. Morphological analysis with limited resources: Latvian example. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Oepfen, Stephan, Hagen, Kristin, Johannesen, Janne Bondi (eds.). Oslo: Linköping University Electronic Press, 267–277.
21. Rimkutė, Erika, Kovalevskaitė, Jolanta, Melninkaitė, Vida, Utkā, Andrius, Vitkutė-Adžgauskienė, Daiva. 2010. Corpus of contemporary Lithuanian language – the standardised way. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective: Proceedings of the Fourth International Conference Baltic HLT 2010*. 219. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Skadiņa, Inguna, Vasiljevs, Andrejs (eds.). Amsterdam: IOS Press, 154–160.
22. Rychlý, Pavel. 2007. Manatee/Bonito – a modular corpus manager. *RASLAN 2007 Proceedings (2007)*. Sojka, Petr, Horák, Aleš (eds.). Brno: Masaryk University, 65–70.
23. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Summary

The main purpose of this paper is to present „The Balanced Corpus of Modern Latvian” (LVK) (www.korpus.lv) – a new 10 million representative corpus of contemporary Latvian. It describes the design, composition and text selection criteria of LVK2018. Also the annotation of the corpus (the metadata and the morphological tagging) and the usage of the corpus is described in the paper.

The history of the LVK series goes back to the 2007 when the first 1 million corpus was created. The LVK design, compilation and the text selection criteria were based on the

Latvian Language Corpus Conception. The same corpus design criteria were also used for the subsequent LVK series. The last corpus from that series (LVK2013) was released on 2013 with 4.5 million words. All corpora are morphologically annotated and the texts also annotated with metadata.

LVK2018 is the 10 million representative corpus of contemporary Latvian. LVK2018 is enlarged from LVK2013 based on the slightly modified corpus design criteria that also applied for the previous corpora from LVK series. LVK2018 is designed as general-language, representative and balanced corpus that aims to cover the variety of existing texts in some estimated proportions. The corpus contains five different sections: journalism (60%), fiction (20%), scientific (10%), legal (8%), parliamentary transcripts (2%).

This work has received financial support from European Regional Development Fund under the grant agreement No. 1.1.1.1/16/A/219 (Full Stack of Language Resources for Natural Language Understanding and Generation in Latvian).

Keywords: corpus; general corpus; balance; representativeness; metadata; text selection criteria.

**Lithuanian academic vocabulary:
a corpus-based study¹**
*Lietuvių akadēmiskās valodas leksikas
korporolingvistiska izpēte*

Agnė Lisauskaitė

Vilnius University, Faculty of Philology
Institute of Applied Linguistics
Department of Lithuanian Language
Universiteto St. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: *agne.lisauskaite@ff.stud.vu.lt*

The aim of this study is to explore the frequency of Lithuanian academic words and expressions, and to analyse their structure and semantics applying the corpus-based approach. This paper focuses on academic vocabulary used in Lithuanian research papers. The following objectives have been raised to achieve the aim: 1. to build a corpus of research papers published in the Lithuanian language over the past decade; 2. to identify the most frequent words and expressions (collocations) in Lithuanian academic writing applying statistical methods; 3. to explore the distribution, discourse functions, variability, semantic and pragmatic values of academic words. This paper first gives a brief overview of the key terms and theoretical background, then presents the research results and ends with the summary of the main findings.

Keywords: academic vocabulary; collocation; corpus; lexical bundle; Lithuanian; semantic (pragmatic) function.

1. Introduction

The purpose of this study is to explore academic vocabulary in Lithuanian research papers and to examine the frequency, structure and semantics of academic words and expressions applying the corpus-based approach. The following objectives have been raised to achieve the aim:

- 1) to compile a corpus of research papers published in the Lithuanian language over the past decade;
- 2) to identify the most frequent words and expressions (collocations) in Lithuanian academic writing applying statistical methods;
- 3) to compare some Lithuanian academic words and collocations with their English counterparts;
- 4) to explore the distribution, discourse functions, variability as well as semantic and pragmatic values of these academic words.

¹ The project was funded by Operational Programme for the European Union Funds' Investments (Contract No. 09.3.3-LMT-K-712-03-0042).

In the course of this study, a specialised corpus has been compiled and then used for the automated extraction of the most frequent words and expressions, which have then been analysed in terms of their function, structure (extensions, variability) and semantics (pragmatics).

Over the last decades, academic vocabulary, lexical bundles, collocations and their possible expansions have been studied extensively around the world. As a result, several corpus-driven lists of academic words and collocations have been compiled². It has to be noted, however, that the vast part of this research has been confined to academic English.

This study investigates academic vocabulary, the definition of which remains the subject of some debate amongst foreign researchers. According to Paquot (2010, 9), academic vocabulary is often seen as a set of lexical items that are not core words³, but which are relatively frequent in academic discourse, e.g., *chemical*, *colleague*, *consist*, *contrast*. Regardless of the discipline, these words tend to occur in a large proportion of academic texts. Summarising several available definitions, Paquot (2010, 28) offers the following definition of academic vocabulary: ‘a set of options to refer to those activities that characterise academic work, organise scientific discourse and build the rhetoric of academic texts’.

Another key concept used in this paper is *collocation*. According to Halliday and Hasan’s (1976, 287), collocation is a cover term that refers to ‘cohesion that is achieved through the association of lexical items that regularly co-occur in similar environments’. In phraseology research, a collocation is generally seen as a continuum with varying degree of arbitrary restriction ranging from free combinations (*write an essay*), through restrictive collocations (*conduct / do research*) to frozen idioms (*generally speaking*). However, even free combinations are restricted by their semantic and/or syntactic environment. So, the boundaries between free combinations and restrictive collocations are sometimes blurred and are thus difficult to distinguish (Ackermann, Chen 2013, 2). It can be noted that collocations are generally recognisable without any difficulty by native speakers but often cause difficulties for language learners.

The study reported here also deals with lexical bundles. According to Salazar (2014, 13), lexical bundles were first introduced by Biber, Johansson, Leech, Conrad and Finegan in a chapter of the *Longman Grammar of Spoken and Written English* (1999, 989), where Biber and his colleagues offered a definition of lexical bundles as sequences of words that show a tendency to co-occur. The principal characteristic of lexical bundles is that the method of their identification relies mainly on frequency criteria. So lexical bundles can be described as frequently occurring lexical sequences. They can be classified according to their structure, meaning and function. The classification based on the number of constituents in

² Cf. <http://www.victoria.ac.nz/lals/resources/academicwordlist>, <https://pearsonpte.com/wp-content/uploads/2014/07/AcademicCollocationList.pdf>, <http://www.phrasebank.manchester.ac.uk/>

³ Core words are the words that are frequently used in a language. A vocabulary of core words consists of function words (*and*, *about*, *be*, *to*, etc.) and content words like *lesson*, *person*, *suggest*, etc. Stubbs defines such words as pragmatically neutral words and adds that they give no indication about the field of discourse, in which they are used (Stubbs 1986, 104).

a lexical bundle is one of the most objective (*two-word, three-word, etc.*). The structural classification analyses lexical bundles in terms of their part-of-speech composition. The functional classification provided by Biber puts more focus on their semantic and pragmatic role and distinguishes among three functions: 1. referential expression; 2. discourse organising, or text-oriented; 3. stance expression, or participant-oriented (Juknevičienė 2011, 26–27).

Finally, this study seeks to explore the semantic (pragmatic) function of academic collocations, matching them to the rhetorical functions that are typical of certain sections of academic text. The analysis of the rhetorical functions of text parts started when several researchers tried to identify a list of words or expressions that could characterise different rhetorical moves which are considered part of the core organisation of different sections of the research article. The underlying assumption of this work was that a text is made up of functional units, or moves, that accomplish a communicative purpose of a given genre. Each move is comprised of several steps. Swales (1981) identified four moves typical of the research articles introductions: *establishing the field, summarising previous research, preparing present research, and introducing present research*. Since then, various researchers attempted to associate words or expressions with rhetorical moves in different sections of academic text (Brett 1994; Williams 1999; Ruiying, Allison 2003; Kanoksilapatham 2007; Flowerdew, Forest 2009; Cortes 2013) (Salazar 2014, 2). Having analysed the empirical material collected, this study has identified three principal moves, or rhetorical functions: 1. presentation of research (in the introductory part of the article); 2. methodology description and analysis (in the introduction and the main body of the paper); 3. presentation of research findings (in the conclusions).

There is a considerable body of research investigating various aspects of Academic Lithuanian. For example, Alaunienė (2005) examined the metalanguage and structure in academic discourse; Bitinienė' (2000, 2005 and 2013) analysed the syntactic features of academic texts and their intertextuality; Damošius (2007) explored the notion of evaluation/authorial stance. Despite all these efforts, corpus-based research of Academic Lithuanian is still lacking. In recent years, a number of studies have contributed to filling in this gap: Šinkūnienė (2014) examined the specific characteristics of Lithuanian humanities and social sciences discourse; several interlingual studies addressed such questions as authorial stance, hedging, modality, self-referencing and adverbialisation in scientific writing (Šinkūnienė 2010, 2011, 2015; Linkevičienė, Šinkūnienė 2012; Smetona, Usonienė 2012; Šinkūnienė, Van Olmen 2012; Mur Dueñas, Šinkūnienė 2016). All this research was based either on the corpora compiled by the researchers themselves or on the Lietuvių mokslo kalbos tekstynas [Corpus of Academic Lithuanian, available at: <http://coralit.lt/>].

However, only a small number of studies have so far targeted Lithuanian academic vocabulary. To date, there have been only two corpus-driven investigations of the use of specialised language and collocation in undergraduate student writing, one in social sciences and engineering (Gudavičienė 2018), and the other in humanities and engineering (Volungevičienė 2018). This work is being carried forward by another currently ongoing project [*Research of Phrasemes in Student*

Writing and an Interactive Phrase Bank, available at <http://www.fraziskumas.flf.vu.lt/>] funded by The State Commission of the Lithuanian Language (the project manager is Assoc. Prof. Vilma Zubaitienė) which seeks to explore academic phrases in undergraduate student writing in six main fields of study on the basis of a corpus of student papers that has been compiled specially for this purpose. The authors of the study analyse the most frequently used phrases, identify their types, describe phrase variety or lack thereof, note variations of phrase forms and register the frequency of their occurrence in discipline-specific texts and in different sections of text. The findings of these corpus-based studies will provide insights into linguistic choices of expert and novice academic writers.

2. Data and methods

For the purpose of this study, a specialised corpus of research articles published in Lithuanian between 2010 and 2016 has been compiled covering five main study areas (H000 – humanities, S000 – social sciences, P000 – physical sciences, B000 – biomedical sciences, T000 – engineering). The empirical research material was collected from the Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka (eLABa) [The Lithuanian Academic Electronic Library, available at <https://www.elaba.lt/elaba-portal/pradzia>]. This corpus contains almost 2 million words and is divided onto five subcorpora according to study area, which in their turn are further subdivided into narrower disciplines.

Study Area	Number of texts	Disciplines
Humanities	126	Ethnology, philology, philosophy, history, theology, art history
Social sciences	168	Law, political science, economics, psychology, education, management, sociology, psychology, information and communication
Physical sciences	106	Mathematics, physics, chemistry, geography, geology, informatics, biochemistry, physical geography
Biomedical sciences	160	Biology, biophysics, ecology and environmental science, botany, zoology, medicine, dental surgery, pharmacy, public health, nursing
Engineering	203	Electrical engineering, civil engineering, transport engineering, environmental engineering, chemical engineering, power and thermal engineering, computer engineering, materials engineering, mechanics engineering, measurement engineering
Total:	763	

Table 1. The corpus composition and size

At the outset, the intention was to develop a corpus where each discipline was represented by at least three texts for each year between 2010 and 2016, but this turned out to be impossible because of technical constraints. So, paleontology and astronomy, for example, have been excluded from the physical sciences sub-corpus because most of the research papers available at the eLABa were either written in

English or did not correspond to the study period. Some other disciplines could not meet the three-article criterion: the search returned fewer than three articles, and for some disciplines, none. This could be explained by the fact that some earlier papers, mostly those dating back to 2010–2011, had invalid weblinks and could no longer be found. It should also be noted that the number of Lithuanian scientists choosing to publish their work in English is constantly increasing, especially in the area of biomedical sciences. Due to all these factors, some disciplines have been excluded from the corpus, while others are represented by fewer than three research papers.

In terms of size, the largest sub-corpus is that of engineering (26,61 %), followed by social sciences (22,02 %), biomedical sciences (20,97 %), humanities (16,51 %) and physical sciences (13,50 %).

The present study is based on the corpus-driven methodology. The corpus is comprised of research papers extracted from the eLABa. Once the relevant texts had been selected, the .pdf files were converted to .txt files and then transferred to .doc files. All the information that is not relevant to the current study, such as abstracts, keywords, examples, footnotes, references, summary and page numbers, was deleted. Then every paper was assigned a name according to its field of science, discipline, publication year and number (e.g., B000_01B_2010_1). Academic vocabulary (both words and expressions) was retrieved from the corpus using *AntConc 3.4.4* software programme (Anthony 2014). The same *AntConc* software was then used to extract frequent word lists (*Word List* function) from both the general corpus (763 research articles) and subject-specific sub-corpora (each containing a 100 research papers) as well as to generate lists of lexical bundles, which in their turn served as a basis for the manual extraction of collocations. Finally, collocation extensions were retrieved by the *AntConc* software.

3. Results

3.1. Academic vocabulary lists

First, the most frequent words were extracted from the corpus applying the cut-off frequency of 100 occurrences. As explained above, the corpus has been divided into five subcorpora of 100 scientific papers each. The classification of research material by subcorpora and the subsequent development of discipline-specific word lists has allowed to distinguish between subject-specific and cross-disciplinary, that is more general, lexical items.

Table 2 shows the number of academic words per subcorpus.

Study Area (subcorpus)	Number of Academic Words
Humanities	51
Social sciences	175
Physical sciences	49
Biomedical sciences	44
Technological sciences	51
Total:	370

Table 2. The total number of academic words per subcorpus

Then lexical items have been lemmatised: in other words, each entry includes all the inflected forms of a word. Table 3 shows the lemma of an academic word and its frequency of occurrence in research articles.

No.	Frequency	Academic word
1.	8770	<i>Tyrimas</i> ‘research’
2.	7647	<i>Metas</i> ‘time’
3.	7519	<i>Turėti</i> ‘to have’
4.	5138	<i>Darbas</i> ‘work’
5.	4945	<i>Nustatyti</i> ‘to establish’
6.	4917	<i>Sistema</i> ‘system’
7.	4404	<i>Duomuo</i> ‘data’
8.	4164	<i>Naudoti</i> ‘to use’
9.	3878	<i>Rezultatas</i> ‘result’
10.	3725	<i>Socialinis</i> ‘social’

Table 3. 10 most frequent academic words

As can be seen in Table 3⁴, the most frequent word in Lithuanian academic writing is *tyrimas* ‘research/study’. The rest of the words shown in this Table, such as *metas* ‘time’, *darbas* ‘work’, *naudoti* ‘to use’, *turėti* ‘to have’, are not specific to the academic register as they occur frequently in other types of text. However, the fact that these words appear at the very top of the list shows that they are indispensable in academic writing. From a linguistic point of view, the noun is the most prevalent part of speech: there are only three verbs and one adjective. This linguistic distribution of academic words seems to corroborate the assumption that academic texts are characterized by the high prevalence of nouns. It is also interesting to note that the only adjective among the first 10 most frequent academic words, *socialinis* ‘social’, is the only discipline-specific word: it has a particularly high frequency in social sciences papers. Just three Lithuanian words, *tyrimas* (*research*), *nustatyti* (*to establish*) and *duomuo* (*data*), have their counterparts in the *Academic Word List* (AWL)⁵. Other Lithuanian academic words do not have equivalents in the AWL.

Turning now to the subcorpus lists, it has been found that some sublists are dominated by discipline-specific lexical items, while others comprise mostly

⁴ Cf. The most frequent academic nouns in Bachelor’s theses in social sciences and engineering are *analizė* ‘analysis’, *duomenys* ‘data’, *įtaka* ‘influence’, *klausimas* ‘question’, *lentelė* ‘table’, *metodas* ‘method’, *paveikslas* ‘picture’, *problema* ‘problem’, *tikslas* ‘aim’ and *tyrimas* ‘research’ (Gudavičienė 2018, 7).

⁵ AWL was developed by Averil Coxhead. First of all, a written corpus of academic English was compiled for the purpose of finding out which words occurred in a wide range of academic texts from a variety of subject areas. It includes four faculty sections: Arts, Commerce, Law and Science. The Academic Corpus contained academic journal articles, book chapters, course workbooks, laboratory manuals, and course notes (Coxhead 2000, 219). The word list has been divided into sublists. For example, the words in Sublist 1 occur more frequently in the corpus than the other words in the list.

general, or cross-disciplinary, academic words. A good example of the former would be the humanities sublist presented in the table below.

No.	Frequency	Academic Word
1.	1258	<i>Kalba</i> 'language'
2.	744	<i>Kalbēti</i> 'to talk'
3.	700	<i>Žodis</i> 'word'
4.	683	<i>Tekstas</i> 'text'
5.	639	<i>Tapti</i> 'to become'
6.	617	<i>Istorija</i> 'history'
7.	571	<i>Kultūra</i> 'culture'
8.	570	<i>Reikšmē</i> 'meaning'
9.	551	<i>Kūrīnys</i> 'work'
10.	499	<i>Dalis</i> 'part'

Table 4. The most frequent academic words in the humanities papers

Nearly all the words in Table 4 are closely associated with various branches of humanities: for example, words like *kalba* 'language', *kalbēti* 'to talk', *žodis* 'word', *tekstas* 'text', *reikšmē* 'meaning', *kūrīnys* 'work' are clearly linked to philology and language studies; the lexical item *kultūra* 'culture' has a high frequency of occurrence in academic writing on philosophy, philology and history of art. Perhaps it comes as no surprise that the word *istorija* 'history' is frequently found in research papers on history. Only two items on the list, *tapti* 'to become' and *dalis* 'part', have a general meaning and are not discipline-specific. Just one academic word from the humanities list, i.e., *text* appears also in the AWL sublists.

In contrast to the humanities list, the physical sciences list is dominated by lexical items with a general, or cross-disciplinary, meaning.

No.	Frequency	Academic Word
1.	940	<i>Duomuo</i> 'data'
2.	881	<i>Sistema</i> 'system'
3.	876	<i>Tyrīmas</i> 'research/study'
4.	816	<i>Naudoti</i> 'to use'
5.	760	<i>Nustatyti</i> 'to establish'
6.	686	<i>Metodas</i> 'method'
7.	631	<i>Gauti</i> 'to obtain'
8.	604	<i>Atlikti</i> 'to do/perform/carry out'
9.	603	<i>Darbas</i> 'work/study'
10.	597	<i>Modelis</i> 'model'

Table 5. The most frequent academic words of physical sciences

Table 5 reveals that all the most frequent words on the physical sciences list convey abstract meaning: in other words, they could potentially be used in scientific writing across all study areas. These academic words are not subject-specific, and their use is not restricted to physical sciences. Several lexical items

on this list, such as *data*, *obtained*, *research*, *established*, *method*, are also typical of English academic discourse as evidenced by the AWL.

It is interesting to note that the lexical item *tyrimas* ‘research/study’ features among the first 10 most frequent academic words in all the sublists, except for the humanities one. This could be explained by the fact that this word is highly cross-disciplinary and, as such, is inevitable in academic writing. A similar status is enjoyed by the word *nustatyti* ‘to establish’, which also appears on almost every sublist. This lemma could be understood as a contextual academic word that has a high frequency of occurrence in other types of text.

3.2. Academic lexical bundles

A list of three- and four-word bundles was extracted from the corpus in order to examine the lexical environment in which academic words function, and to identify regularly re-occurring word sequences⁶. *Cluster / N-Grams* tool returned 200 lexical bundles based on the following criteria: the raw minimum frequency in research articles was set to 7 and the same type of lexical bundle had to occur in at least 5 different texts.

No.	Frequency	Occurrence in text	Lexical bundle
1.	368	217	<i>galima teigti kad</i> ‘it can be assumed that’
2.	165	109	<i>tai reiškia kad</i> ‘it means that’
3.	137	137	<i>mokslas lietuvas ateitis</i> ‘science Lithuania’s future’
4.	127	133	<i>taip pat yra</i> ‘is also’
5.	126	111	<i>taip pat buvo</i> ‘was also’
6.	112	72	<i>rezultatai parodė kad</i> ‘the results/findings showed that’
7.	109	78	<i>ir tai kad</i> ‘and the fact that’
8.	101	68	<i>rezultatai rodo kad</i> ‘the results/findings show that’
9.	99	69	<i>daryti išvadą kad</i> ‘to draw a conclusion’
10.	98	65	<i>dėl šios priežasties</i> ‘for this reason’

Table 6. The most frequent lexical bundles in academic discourse

As can be seen in Table 6, three-word bundles turned out to be the dominant structure⁷ throughout the list. Some of these bundles, such as *ir tai kad* ‘and the fact that’, *taip pat yra* ‘is also’, *taip pat buvo* ‘was also’ are constituted only of function words, while other bundles contain content words (i.e., *galima teigti kad* ‘it can be assumed that’, *rezultatai rodo kad* ‘the results/findings show that’, *daryti*

⁶ Given the considerable size of the list of lexical bundles (200 lexical bundles), only the most significant examples are presented in the current paper.

⁷ Cf. Lexical bundles in Bachelor’s theses containing a noun as their member (Gudavičienė 2018, 8).

išvadq kad ‘to draw a conclusion that’). The presence of a content word in a bundle has been interpreted as a signal of a possible collocation⁸.

3.3. Academic collocation list

Following the assumption that lexical bundles may contain collocations within their structure, the 200-word sequences extracted during the previous stage of research were analysed to compile two collocation lists: one general (20 items) and the other discipline-specific (12 items). The table below presents the overview of these collocations according to the part of speech of their constituents.

No.	Component I	Part of speech	Component II	Part of speech	Translation of collocation
1.	<i>analizē</i>	N	<i>rodo</i>	V	‘the analysis shows’
2.	<i>atkreipti</i>	V	<i>dēmesj</i>	N	‘to draw attention to/to highlight’
3.	<i>atsakyti j</i>	V + PREP	<i>klausimq</i>	N	‘to answer a question’
4.	<i>darbo</i>	N	<i>tikslas</i>	N	‘aim of the study/paper’
5.	<i>daryti</i>	V	<i>išvadq</i>	N	‘to draw a conclusion’
6.	<i>daryti</i>	V	<i>prielaidq</i>	N	‘to assume’
7.	<i>dēmesys</i>	N	<i>skiriamas</i>	V	‘focuses on’
8.	<i>gauti</i>	V	<i>duomenys</i>	N	‘data obtained’
9.	<i>glaudžiai</i>	ADV	<i>susijęs</i>	V	‘closely linked’
10.	<i>pateikti</i>	V	<i>lentelėje</i>	N	‘are presented/shown in the table’

Table 7. 10 most frequent general collocations in academic discourse

Structurally, the general collocation list is made up almost entirely of two-word collocations, with only two three-word exceptions (*statistinē duomenų analizē* ‘statistical data analysis’ and *statistiškai reikšmingas skirtumas* ‘statistically significant difference’). In contrast, discipline-specific collocations tend to have a three-word structure. Another interesting result of the structural analysis has been the identification of a recurrent pattern (*modal verb + infinitive*) among two-word sequences, which has not been included into the collocation list, but which could, nonetheless, be treated as a separate group. Some examples of this pattern would be the combinations of the modal verbs *galima* ‘can’, *leidžia* ‘let’, *reikia* ‘should / ought to’ and such infinitive forms of a verbs as *manyti* ‘to think (imperfective)’, *pasakyti* ‘to tell (perfective)’, *pastebėti* ‘to observe (perfective)’,

⁸ Although noun is a content word, the lexical bundle *mokslas lietuvas ateitis* ‘science Lithuania’s future’ referring to the journal title was excluded from the further analysis of collocations.

pažymėti ‘to indicate (perfective)’, *sakyti* ‘to tell (imperfective)’, *suskirstyti* ‘to divide (perfective)’, *teigti* ‘to affirm (imperfective)’.

The table below presents the list of discipline-specific collocations.

No.	Component I	Part of speech	Component II	Part of speech	Component III	Part of speech	Translation of collocation
1.	<i>Antrasis</i>	NUM	<i>pasaulinis</i>	ADJ	<i>karas</i>	N	‘Second World War’
2.	<i>asmens</i>	N	<i>sveikatos</i>	N	<i>priežiūra</i>	N	‘human healthcare’
3.	<i>Lietuvos</i>	N	<i>Didžioji</i>	ADJ	<i>Kunigaikštystė</i>	N	‘Grand Duchy of Lithuania’
4.	<i>lietuvių</i>	N	<i>kalba</i>	N			‘Lithuanian language’
5.	<i>Lietuvos</i>	N	<i>Respublikos</i>	N	<i>Konstitucija</i>	N	‘Constitution of Lithuania’
6.	<i>Lietuvos</i>	N	<i>Respublikos</i>	N	<i>Vyriausybė</i>	N	‘Government of Lithuania’
7.	<i>socialinių</i>	ADJ	<i>mokslų</i>	N	<i>studijos</i>	N	‘studies of social sciences’
8.	<i>struktūriniai</i>	ADJ	<i>fondai</i>	N			‘structural funds’
9.	<i>sveikatos</i>	N	<i>priežiūros</i>	N	<i>specialistai</i>	N	‘healthcare professionals’
10.	<i>viešasis</i>	ADJ	<i>valdymas</i>	N			‘public governance’
11.	<i>viešojo</i>	ADJ	<i>vadyba</i>	N			‘public management’
12.	<i>žmogaus</i>	N	<i>teisės</i>	N			‘human rights’

Table 8. The most frequent discipline-specific collocations in academic writing

As shown in the examples above, discipline-specific collocations are commonly composed of three words. These collocations cover several fields of study: for example, *Antrasis pasaulinis karas* ‘Second World War’, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė* ‘Grand Duchy of Lithuania’ belong to the history domain; the expressions *asmens sveikatos priežiūra* ‘human healthcare’, *sveikatos priežiūros specialistai* ‘healthcare professionals’ are typical of biomedical research; the collocation *lietuvių kalba* ‘Lithuanian language’ occurs frequently in humanities papers, especially in those written by philologists; expressions like *Lietuvos Respublikos konstitucija* ‘Constitution of Lithuania’, *Lietuvos Respublikos Vyriausybė* ‘Government of Lithuania’, *socialinių mokslų studijos* ‘studies of social sciences’⁹, *struktūriniai fondai* ‘structural funds’, *viešasis valdymas* ‘public governance’, *viešojo*

⁹ In some contexts, it may refer to the journal title.

vadyba ‘public management’, *žmogaus teisės* ‘human rights’ are part of the discourse of social sciences.

Finally, it has also been found that while some of the Lithuanian general academic collocations, such as *to draw attention to*, *to draw a conclusion*, *to make an assumption* and *closely linked*, have counterparts in the *Academic Collocation List (ACL)*¹⁰, others were not common in English academic prose.

3.3.1. Variants of collocation components

In order to further our understanding of the functioning of collocations in an academic text, this study has analysed their structural variability. The table below presents examples of the variants of several cross-disciplinary collocations discussed above.

Nr.	Variants (I)	Component I	Component II	Variants (II)
1.		<i>analizė</i>	<i>rodo</i>	<i>parodė</i> ‘show-PST.3’
2.	<i>atkreipia</i> ‘turn-PRS.3’ <i>atkreipę</i> ‘turn-PTCP. ACT. PST-NOM.PL’ <i>atkreipus</i> ‘turn-ADV.PTCP. ACT. PST’ <i>atkreipėme</i> ‘turn-PRS.1PL’ <i>atkreipė</i> ‘turn-PST.3’	<i>atkreipti</i>	<i>dėmesį</i>	
3.	<i>Atsakoma</i> ‘answer-PTCP.PASS. PRS-NOM’ <i>atsakant</i> ‘answer-ADV.PTCP. ACT. PRS’ <i>atsakė</i> ‘answer-PST.3’	<i>atsakyti į</i>	<i>klausimą</i>	
4.	<i>daro</i> ‘draw-PRS.3’ <i>darome</i> ‘draw-PST.1PL’	<i>daryti</i>	<i>išvadą</i>	
5.	<i>Darant</i> ‘make-ADV.PTCP.ACT. PRS’ <i>padarytą</i> ‘make-PTCP.PASS. PST.-ACC.SG.F’ <i>sudaro</i> ‘make-PRS.3’ <i>darome</i> ‘make-PRS.1PL’ <i>darė</i> ‘make-PST.3’ <i>darėme</i> ‘make-PST.1PL’	<i>daryti</i>	<i>prielaidą</i>	
6.		<i>dėmesys</i>	<i>skiriamas</i>	<i>skirtas</i> ‘turn-PTCP. PASS.PST-NOM.SG.M’
7.		<i>glaudžiai</i>	<i>susijęs</i>	<i>susiję</i> ‘link-PTCP.ACT. PST-NOM.PL’ <i>susijusi</i> ‘link-PTCP. ACT.PST-NOM.SG.F’

Table 9. The possible variants of collocation components

¹⁰ ACL contains 2469 most frequent and pedagogically relevant lexical collocations in written academic English. It was compiled from the written curricular component of the Pearson International Corpus of Academic English.

The analysis of collocations has revealed that it is the verb constituent that tends to have variants, which can be either finite verb forms inflected for person, number and tense (*atkreipia, atsakē, darēme*, etc.) or nonfinite verbals (*atkreipę, atsakant, padarytą*, etc.). Participles constituents can be inflected for gender (*susiję, susijusi*).

No variants have been identified among the discipline-specific collocations, which could be explained by the absence of the verb in their composition.

3.3.2. Academic collocation extensions

In order to establish the lexical environment in which the collocations in question function, their extensions were extracted and then analysed to find out how collocations expand on either side and within their own boundaries.

The analysis showed that on the left, collocations can be extended by different noun forms (*duomenų* ‘data’ (GEN), *kolegija* ‘college’ (NOM), *politikoje* ‘politics’ (LOC), etc.), verb forms (*atlikta* ‘performed-PTCP.PASS.PST-NOM.SG.F’, *siekiant* ‘seeking to’, *yra* ‘is’, *linkęs* ‘inclined’, etc.), adjectives (*išskirtinis* ‘exclusive’, *pagrindinis* ‘basic’, *didžiausias* ‘biggest’, etc.), e.g., *duomenų analizė rodo* ‘the data analysis shows’, *didžiausias dėmesys skiriamas* ‘the main focus of attention’, etc. There are also several examples of extensions by the pronoun (*mes* ‘we’, *mūsų* ‘our’, *visas* ‘all’, *šis* ‘this’) and the adverb (*adekvačiai* ‘adequately’, *iš anksto* ‘in advance’, *teigiamai* ‘positively’, *pagaliau* ‘finally’): e.g., *adekvačiai atsakyti į klausimą* ‘to provide an adequate answer to the question’, *pagaliau atkreipsiu dėmesį* ‘I will finally draw your attention to’, etc.

On the right side, collocations are often extended by the conjunction *kad* ‘that’. These collocations may behave like independent clauses of a complex sentence, for example *autoriai daro išvadą kad* ‘the authors concluded that’. Besides, right-side extensions may include prepositions (*į* ‘to’, *su* ‘with’), adverbs (*kodėl* ‘why’, *kaip* ‘how’), pronouns (*kas* ‘who / which’) or verb forms (*įkeliami* ‘have been uploaded-PTCP.PASS.PRS-NOM.PL.M’, *laikyti* ‘have been considered to be’, *parodė* ‘has shown’, etc.), for example *gauti duomenys laikyti* ‘the data obtained have been considered to be’.

There has been only one case found where the extension occurred within the collocation: *pateikti lentelėje* ‘are given in the table’. In this example, the collocation is extended by a numeral indicating the number of the table, e.g., *pateikti X lentelėje* ‘are given in Table X’.

3.4. Collocations’ semantic (pragmatic) functions

For the purpose of the semantic analysis of academic collocations, the *AntConc* software (Collocation Function) was used to extract collocations from specific sections of text on the basis of a set of key words such as, *prielaida* ‘assumption’, *uždaviniai* ‘objectives’, *klausimai* ‘questions’, *hipotezė* ‘hypothesis’, *tikslas* ‘aim’, *metodas* ‘method’, *duomenys* ‘data’, *informacija* ‘information’, *lentelė* ‘table’, *tyrimas* ‘research’, *išvados* ‘conclusions’.

Three main semantic (pragmatic) functions linked to the rhetorical text functions have been distinguished: *presentation of research*, *description of methodology and analysis*, *presentation of research findings*. The *presentation*

of research function is performed by the following collocations: *kelti prielaidą, kad* ‘to make an assumption that’, *iškelti tokie uždaviniai* ‘the following objectives have been raised’, *kelia daug klausimų* ‘raises a lot of questions’, *vertėtų iškelti hipotezę* ‘it is worth formulating the hypothesis’, *šio darbo tikslas* ‘the aim of this study’, etc. The *description of methodology and analysis* function is fulfilled by the collocations *taikant X metodą* ‘applying the X method’, *iš pateiktų duomenų matyti* ‘the data provided show’, *pateikta informacija apie* ‘provides information about’, *atsakyti į šį klausimą* ‘to answer this question’, *pateikta X lentelėje* ‘shown in Table X’, etc. The collocations *apibendrinant tyrimo rezultatus* ‘summing up the results/findings of the study’, *apibendrinus tyrimo duomenis* ‘having summed up the results/findings of the study’, *leido daryti išvadą* ‘allowed to draw a conclusion’ can be matched with the *presentation of research findings* function. The observation that has emerged from this analysis is that not all key words contain an unambiguous rhetorical function in their semantics. For example, the word *rezultatai* ‘results/findings’, which has an extensive semantic range, may appear in the collocations that perform both the *description of methodology and analysis* and *presentation of research findings* functions.

Conclusions

1. This study has shown that the most frequent academic word in Lithuanian academic writing is *tyrimas* ‘research/study’. From a linguistic point of view, the noun is the most prevalent part of speech in the Lithuanian academic word list. The analysis of the subject-specific sublists has revealed that depending on the study area, the most frequent words, that is those that feature at the top of the list, can be either subject-specific, as is the case of the humanities sublist, or more general in meaning, as exemplified by the physical science sublist.
2. The counterparts of the Lithuanian academic words *tyrimas* ‘research’, *nustatyti* ‘to establish’, *duomuo* ‘data’, *tekstas* ‘text’, *gauti* ‘to obtain’, *metodas* ‘method’ are commonly used in English academic prose.
3. The study has found that academic discourse shows a clear preference for three-word lexical bundles. Some lexical bundles contain only function words, whereas others include content words.
4. The collocations extracted from lexical bundles have been classified into two categories: cross-disciplinary and subject-specific. The cross-disciplinary collocation list comprised 20 items of mostly two-words collocations, whereas most subject-specific collocations had a three-word structure. This investigation has also identified the word string *modal verb + infinitive* as a distinct type of collocation.
 - 4.1. Some collocations (*atkreipti dėmesį* ‘to draw attention to’, *daryti išvadą* ‘to come to a conclusion’, *daryti prielaidą* ‘to make an assumption’ and *glaudžiai susijęs* ‘closely linked’) typical of Lithuanian academic writing are also found in the English ACL.
 - 4.2. The verb constituent of collocation is prone to have variants, i.e., finite (inflected for person) or infinite verbs (inflected for gender).

- 4.3. The analysis of the expansion patterns has demonstrated that on the left side, Lithuanian collocations are regularly extended by different cases of the noun, verb forms, adjectives, pronouns and adverbs. On the right, the most frequent extension is the conjunction *kad* ‘that’. Other right-side extensions may include prepositions, adverbs, pronouns and verbal forms. The study has found only one example of expansion within a collocation: a numeral qualifying a noun (*pateikti X lentelėje* ‘are presented in Table X’).
5. The semantic analysis of the key word collocations extracted from the corpus has revealed that these collocations carry out three main semantic (pragmatic) functions, which are closely associated with the rhetorical functions of a scientific text: *presentation of research* (*kelti prielaidą, kad* ‘to make an assumption that’, etc.), *description of methodology and analysis* (*taikant X metodą* ‘applying X method’, etc.), *presentation of research findings* (*apibendrinant tyrimo rezultatus* ‘summing up the results/findings’, etc.). It has been noted that some key words have an extensive semantic range and can thus exercise several semantic (pragmatic) functions.

Abbreviations

1, 2, 3	person
ACC	accusative
ACT	active
ADJ	adjective
ADV	adverbial (participle)
F	feminine
GEN	genitive
LOC	locative
M	masculine
N	noun
NOM	nominative
NUM	numeral
PASS	passive
PL	plural
PREP	preposition
PRS	present
PST	past
PTCP	participle
SG	singular
V	verb

Sources

1. *Lietuvos akademinė elektroninė biblioteka (eLABa)*. (The Lithuanian Academic Electronic Library.) Available: <https://www.elaba.lt/elaba-portal/pradzia>
2. *Lietuvių mokslo kalbos tekstynas*. (Corpus of Academic Lithuanian.) Available: <http://coralit.lt/>
3. *Academic Word List*. Available: <https://www.victoria.ac.nz/lals/resources/academicwordlist/sublists>

References

1. Ackermann, Kirsten, Chen, Yu-Hua. 2013. Developing the Academic Collocation List (ACL) – A corpus-driven and expert-judged approach. *Journal of English for Academic Purposes*. 12 (4), 235–247.
2. Alaunienė, Zita. 2005. Akademių tekstų struktūra ir jos raiška. *Žmogus ir žodis*. 7(1), 63–67.
3. Biber, Douglas et al. 1999. *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
4. Bitinienė, Audronė. 2000. Vientisiniai mokslinio stiliaus sakiniai. *Kalbotyra*. 48(1)–49(1), 19–27.
5. Bitinienė, Audronė. 2005. Mokslinis stilius ir jo intertekstualumas. *Žmogus ir žodis*. 7(1), 68–72.
6. Bitinienė, Audronė. 2013. *Mokslinio teksto stilistika: monografija*. Vilnius: Edukologija.
7. Brett, Paul. 1994. A genre analysis of the result sections of sociology articles. *English for Specific Purposes*. 13(1), 47–59.
8. Cortes, Viviana. 2013. The purpose of this study is to: Connecting lexical bundles and moves in research article introductions. *Journal of English for Academic Purposes*. 12(1), 33–43.
9. Coxhead, Averil. 2000. A new academic word list. *TESOL Quarterly*. 34(2), 213–238.
10. Damošius, Saulius. 2007. Vertinimo raiška mokslinio stiliaus tekstuose. *Lituanistica*. 53, 4 (72), 51–62.
11. Flowerdew, John, Forest, Richard W. 2009. Schematic structure and lexicogrammatical realization in corpus-based genre analysis: the case of Research in the PhD literature review. *Academic Writing: At the Interface of Corpus and Discourse*. Charles, Maggie, Pecorari, Diane, Hunston, Susan (eds.). London: Continuum, 15–36.
12. Gudavičienė, Eglė. 2018. Socialinių ir technologijos mokslų bakalauro darbų kalbos ypatybės. *Žmogus ir žodis / Didaktinė lingvistika*. 20 (1), 4–13.
13. Halliday, Michael, Hasan, Ruqaiya. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
14. Juknevičienė, Rita. 2011. *Lėksinės samplaikos svetimkalbių ir gimtakalbių vartotojų rašytinėje anglų kalboje*. PhD dissertation. Vilnius: Vilnius University.
15. Kanoksilapatham, Budsaba. 2007. Rhetorical moves in biochemistry research articles. *Discourse on the Move: Using Corpus Analysis to Describe Discourse Structure*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 73–119.
16. Linkevičienė, Nijolė, Šinkūnienė, Jolanta. 2012. Asmeniniai įvardžiai mokslo kalboje. *Kalbotyra*. 64 (3), 78–102.

17. Mur-Dueñas, Pilar, Šinkūnienė, Jolanta. 2016. Self-reference in research articles across Europe and Asia: A review of studies. *Brno Studies in English*. 42 (1), 71–92.
18. Paquot, Magali. 2010. *Academic Vocabulary in Learner Writing*. New York: Continuum.
19. Ruiying, Yang, Allison, Desmond. 2003. Research articles in applied linguistics: Moving from results to conclusions. *English for Specific Purposes*. 22(4), 365–385.
20. Salaz, Danica. 2014. *Lexical Bundles in Native and Non-native Scientific Writing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
21. Smetona, Antanas, Usonienė, Aurelija. 2012. Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje. *Kalbotyra*. 64 (3), 124–139.
22. Stubbs, Michael. 1986. Language development, lexical competence and nuclear vocabulary. *Educational Linguistics*. Stubbs, Michael (ed.). Oxford and New York: Blackwell, 98–115.
23. Swales, John. 1981. *Aspects of Article Introductions*. Birmingham: The University of Aston, Language Studies Unit.
24. Šinkūnienė, Jolanta. 2010. Autoriaus pozicijos raiška asmeniniais įvardžiais rašytiniame akademiniam diskurse. *Filologija*. 15, 124–141.
25. Šinkūnienė, Jolanta. 2011. *Autoriaus pozicijos švelninimas rašytiniame moksliniame diskurse: gretinamasis tyrimas*. PhD dissertation. Vilnius: Vilniaus universitetas.
26. Šinkūnienė, Jolanta, Van Olmen, Daniël. 2012. Modal verbs of necessity in academic English, Dutch and Lithuanian: Epistemicity and / or evidentiality? *Darbai ir Dienos*. 58, 153–181.
27. Šinkūnienė, Jolanta. 2014. *Lietuviškojo humanitarinių ir socialinių mokslų diskurso ypatybės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
28. Šinkūnienė, Jolanta. 2015. Neepisteminis modalumas lietuvių ir anglų mokslo kalboje: kiekybiniai ir kokybiniai vartosenos ypatumai. *Kalbotyra*. 67, 131–154.
29. Volungevičienė, Skaistė. 2018. Humanitarinių ir technologijos mokslų studentų darbų fraziškumas. *Lietuvių kalba*. 12, 38–54.
30. Williams, Ian A. 1999. Results sections of medical research articles: Analysis of rhetorical categories for pedagogical purposes. *English for Specific Purposes*. 18(4), 347–366.

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir izpētīt lietuviešu akadēmiskās valodas vārdu un frāžu biežumu, struktūru un semantiku, izmantojot korpuslingvistikas metodes. Pētījuma objekts ir lietuviešu akadēmiskās valodas leksika zinātniskos rakstos. Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi: 1) izmantojot pēdējās desmitgades dažādu nozaru zinātniskos tekstus, izveidot tekstu korpusu; 2) izmantojot statistiskās metodes, noteikt biežākos akadēmiskā diskursa vārdus un frāzes (kolokācijas); 3) izpētīt akadēmiskās leksikas (vārdu un frāžu) sadalījumu un funkcijas tekstā, variantumu, semantisko un pragmatisko vērtību. Šo pētījumu veido vairākas daļas: vispirms skaidroti pamattermini un darba teorētiskā pieeja, sniegti pētījuma rezultāti, nobeigumā formulēti secinājumi.

Atslēgvārdi: akadēmiskā leksika; kolokācija; vārdu savienojumi; lietuviešu valoda; semantiskā (pragmatiskā) funkcija; tekstu korpusi.

Norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē

The usage of demonstrative pronouns in Latvian and Finnish press

Emīlija Mežale

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: emilija.mezale@gmail.com

Rakstā aplūkots norādāmo vietniekvārdu lietojums latviešu un somu presē. Uzmanība galvenokārt pievērsta norādāmo vietniekvārdu adjektīviskam lietojumam, tostarp artikula un emocionālās ekspresijas pastiprinātāja nozīmē, kā arī sniegts ieskats norādāmo vietniekvārdu substantīviskā lietojumā. Raksta pirmajā daļā aplūkots norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, apskatot gan tādus gadījumus, kad vietniekvārdi norāda uz priekšmetiem, gan tādus sarunvalodai raksturīgus gadījumus, kad tie norāda uz personām. Raksta otrajā daļā aplūkoti norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā, pievēršot uzmanību gan lietojumam ar konkrētu referenci tekstā, gan norādāmā artikula funkcijai tuvinātam lietojumam bez konkrētas references tekstā. Aplūkotā teorija ilustrēta ar piemēriem no preses tekstiem. Rezultātā izšķirtas trīs adjektīviski lietotu vietniekvārdu grupas, no kurām divas robežojas ar noteiktā artikula nozīmi. Iegūtie rezultāti tiks izmantoti, lai turpinātu padziļināti pētīt un analizēt vietniekvārdu lietojumu latviešu un somu valodā.

Atslēgvārdi: norādāmie vietniekvārdi; noteiktais artikuls; preses valoda; latviešu valoda; somu valoda.

Levads

Raksta mērķis ir iepazīstināt ar norādāmo vietniekvārdu lietojumu preses tekstos latviešu un somu valodā, galvenokārt pievēršot uzmanību norādāmo vietniekvārdu adjektīviskam lietojumam, tostarp noteiktajam artikulam tuvinātā funkcijā, kā arī norādāmā vietniekvārda lietojumam, runājot par personām. Lai labāk raksturotu konkrēto parādību izmantojumu presē, rakstā sniegts ieskats arī vietniekvārdu lietojumā latviešu un somu valodā vispār.

Gan latviešu, gan somu valodā ir vairāki norādāmie vietniekvārdi, kuru lietojumu var skatīt gan no situatīvā, telpiskā un temporālā, gan no diskursa viedokļa. Kā raksta Daina Nītiņa (2013, 439), „parasti tiek uzsvērta norādāmo vietniekvārdu opozīcija telpiskā izvietojuma vai laika raksturošanā, proti, tas, ka vietniekvārds *šis, šī* norāda uz tuvākām, bet *tas, tā* – uz tālākām dzīvām būtnēm un priekšmetiem vai attiecīgi uz tuvāku un tālāku laiku”, turklāt „bieži ar *šis, šī* tiek norādīts tieši uz pašreizējo laiku, pašreizējiem notikumiem, uz noteiktā situācijā (vai šim brīdim) svarīgāko, aktuālāko”. Opozīciju dalījums telpiskā izvietojuma raksturošanā lielākoties parādās tieši tajos gadījumos, „ja vēlas diferencēti rādīt priekšmetu izvietojumu, ja uzmanības centrā ir tas, kurš no objektiem atrodas tuvāk, kurš tālāk [...]” (Nītiņa 2013, 439). Andra Kalnača (2013, 70) piemin arī

norādāmo vietniekvārdu *viņš*, *viņa*, kas norāda uz ļoti tāliem objektiem vai to pazīmēm, tomēr vienlaikus raksta, ka šis vietniekvārds „mūsdienu latviešu valodā vairāk sastopams daiļliteratūrā, retāk plašsaziņas līdzekļu tekstos, lietīšķos vai zinātniskos tekstos”. Raksta autore aplūkotajos preses tekstos nav atradusi nevienu gadījumu, kurā *viņš*, *viņa* tiktu lietots kā norādāmais vietniekvārds.

Arī somu valodā tiek lietoti dažādi norādāmie vietniekvārdi, norādot uz priekšmetiem vai būtnēm, kas tieši novērojamas runas aktā vai pieminētas tekstā (Hakulinen et al. 2004, §720¹). Interesanta ir nianse, ka „vietniekvārds *tämä* ‘šis’ norāda uz priekšmetu, kas atrodas runātāja uzmanības lokā, vietniekvārds *se* ‘tas’ – uz priekšmetu, kas atrodas adresāta uzmanības lokā, savukārt vieniekvārds *tu* ‘tas tur’ var norādīt uz priekšmetu gan runātāja, gan adresāta uzmanības lokā” (Hakulinen et al. 2004, §720). Šādā norādāmo vietniekvārdu vērtējumā uzmanība tiek pievērsta ne tikai telpiskā vai temporālā izvietojuma opozīcijai, bet arī aktualitātei diskursā attiecībā pret runātāju un klausītāju. Jāpiebilst, ka šāds lietojums var būt atkarīgs ne tikai no runātāja un adresāta uztveres, bet arī no konteksta.

Norādāmo vietniekvārdu lietojums, norādot uz runātājam vai adresātam aktuālo, cieši sasaucas ar norādāmo vietniekvārdu lomu teksta tēmas aktualizācijā – latviešu valodā rakstītos tekstos „vietniekvārdi *šis*, *ši*, *tas*, *tā* (arī *šāds*, *šāda*, *tāds*, *tāda*) ļoti plaši tiek lietoti, arī norādot uz tekstā iepriekš minētu vai sekojošu informāciju” (Kalnača 2013, 70), bet somu valodā „*tämä* ‘šis, ši’ un *tu* ‘tas tur, tā tur’ norāda uz tēmu, kas no klausītāja (vai lasītāja) viedokļa ir jauna, bet *se* ‘tas, tā’ – uz tēmu, kas klausītājam ir jau pazīstama” (Larjavaara 2001b). To var papildināt ar „Iso suomen kielioppi” („Lielā somu valodas gramatika”) minēto, ka „*tämä* ‘šis, ši’ norāda, ka tiek aplūkota jauna reference vai jau zināmas references jauns aspekts, savukārt *tu* ‘tas tur, tā tur’ [...] norāda uz referenci, kas konkrētajā runas situācijā nav galvenā” (Hakulinen et al. 2004, §1413). Iespējams, to var saistīt ar raksta autores novērojumu, ka tieši *tämä* ‘šis, ši’ un *tu* ‘tas tur, tā tur’ visbiežāk tiek lietoti, atsaucoties uz tekstā iepriekš minēto informāciju, to vēlreiz atkārtojot un aktualizējot, kamēr *se* ‘tas, tā’ visbiežāk tiek lietots noteiktā artikula funkcijā, proti, bez konkrētas references – tas sīkāk aplūkots raksta 1. un 2. daļā.

Analizējot norādāmo vietniekvārdu lietojumu latviešu un somu presē un ņemot vērā iepriekš aplūkotos norādāmo vietniekvārdu nozīmju aspektus, autore ir novērojusi, ka norādāmajiem vietniekvārdiem preses tekstos parādās vairākas funkcijas, proti, iespējams atrast paraugus lielākajai daļai minēto lietojumu. Dažas no norādāmo vietniekvārdu funkcijām preses tekstos atbilst to pamatfunkcijām, kamēr citas ir uzskatāmas par sarunvalodiskām.

¹ Šeit un turpmāk izmantota „Lielās somu valodas gramatikas” elektroniskā versija (Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), kas pieejama tīmekļa lapā <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>. Gramatikas elektroniskajā versijā lappuses nav numurētas, tādēļ atsaucēs norādīti paragrāfi.

Novērotas divas galvenās funkcijas ar apakšfunkcijām.

1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums:
 - 1.1 norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz priekšmetu;
 - 1.2 norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz personu.
2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums:
 - 2.1 norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci;
 - 2.2.a norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums bez konkrētas references jeb lietojums noteiktā artikula funkcijā;
 - 2.2.b norādāmo vietniekvārdu lietojums emocionālā pastiprinātāja nozīmē.

Tālāk rakstā tiks aplūkotas katras norādāmo vietniekvārdu lietojuma funkcijas iezīmes, kā arī analizēti konkrēti piemēri no preses tekstiem. Valodas materiāls ņemts no četriem tiešsaistes preses izdevumiem latviešu un somu valodā (sk. avotus). Kopumā apskatīts ap 200 vienību.

Daļa piemēru ar norādāmajiem vietniekvārdiem adjektīva funkcijā bez konkrētas references (sk. raksta 2.2. daļu) jau skatīti Emīlijas Mežales (2018) rakstā „Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja”, taču to analīze paturēta arī šeit, jo tādu piemēru līdz šim skatītajos preses tekstos atrasts maz un autorei šķiet lietderīgi šajā rakstā ilustrēt visus norādāmā vietniekvārda lietojuma variantus.

1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums

1.1. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz priekšmetu

Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir viena no to pamatfunkcijām. Substantīviskā lietojumā norādāmie vietniekvārdi var gan norādīt uz priekšmetiem un dzīvām būtnēm, gan tikt lietoti „substantīvu vietā, kas nosauc gan dzīvas būtnes, gan priekšmetus” (Paegle 2003, 18). Gadījumos, kad norādāmie vietniekvārdi lietoti substantīvu vietā, tie aizstāj tekstā iepriekš minētu vārdu, vārdkopu vai teikuma daļu (šādā gadījumā aizstātais vārds un norādāmais vietniekvārds nereti atrodas vienā teikumā), vai arī veselu teikumu vai garāku teksta fragmentu (šādā gadījumā aizstātais teksts nereti jāmeklē plašākā kontekstā).

Kā norāda D. Nītiņa (2013, 440–441), „vispārinātā norādītālvārda funkcijā parasti lieto vietniekvārdu *tas, tā* [...]”, un šis vietniekvārds latviešu valodā ir biežāk sastopams nekā *šis, šī* vārdformas”, turklāt „vispārinātā nozīmē vietniekvārds *tas, tā* parasti tiek lietots substantīviski”. Tādējādi secināms, ka norādāmā vietniekvārda substantīvisks lietojums uzskatāms tieši par vietniekvārda *tas, tā* pamatlietojumu. Somu valodā savukārt šāds dalījums nepastāv, proti, literatūrā nav atrodama informācija par to, ka kāds no vietniekvārdiem tiktu pamatā lietots substantīva funkcijā, bet kāds cits – adjektīva funkcijā. Tas, iespējams, saistīts ar to, ka somu valodā liela nozīme ir norādāmo vietniekvārdu telpisko pozīciju dalījumam (sk., piem., Larjavaara 2001b) – līdz ar to arī substantīviskā lietojumā ir

svarīgi tas, kādā telpiskā pozīcijā no runātāja vai adresāta atrodas ar vietniekvārdu aizstātais priekšmets. No telpiskajām pozīcijām nereti izriet arī references tekstā.

Tā kā norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir viena no to pamatfunkcijām, tas ir bieži sastopams preses tekstos, kad, tā vietā lai vārdu atkārtotu, tas tālākā tekstā tiek aizstāts ar vietniekvārdu. Šāds norādāmo vietniekvārdu lietojums, norādot uz priekšmetu, ir neitrāls un nav uzskatāms par sarunvalodisku. Kā ilustrē piemēri (1)–(3), šādā lietojumā lielākoties parādās tieši vietniekvārds *tas*, kas sasaucas ar teorijā rakstīto.

Piemērā (1) vietniekvārds *tas* tiek lietots lietvārda *narkotikas* vietā, tādējādi izvairoties no vārda atkārtotības. Tā kā norādāmais vietniekvārds un lietvārds tekstā atrodas tuvu viens otram, nav nekādu šaubu par to, kurš tieši vārds tiek aizstāts, turklāt, lietojot vietniekvārdu, teksta autors var izvairīties no stilistiski neveiksmīga vārdu atkārtojuma.

- (1) *Baložu iecirknī šonedēļ saņemta informācija par vairākām personām, pie kurām, iespējams, atrodas narkotikas un kuras, iespējams, tās pārvadā ar mikroautobusu.* (www.diena.lv)

Piemērā (2) ar norādāmo vietniekvārdu *tas* tiek aizstāta teikuma pirmā daļa *pasaules kausa posms izdevās*. Arī šajā gadījumā vietniekvārda lietojums nerada neskaidrības un pat varētu būt uzskatāms par neizbēgamu.

- (2) *Pasaules kausa posms izdevās, un to arī atzinīgi novērtēja Starptautiskā federācija.* (www.diena.lv)

Piemērā (3), skatot teikumu atrauti no konteksta, nav saprotams, ko tieši aizstāj norādāmais vietniekvārds *tas*. Šajā gadījumā ar to tiek norādīts uz tekstā iepriekš aplūkoto tēmu, kas jāmeklē plašākā kontekstā. Tikai lasot visu rakstu, ir skaidrs, ka runa ir par ASV Senāta pieņemto likumu, kas sekmēs tuvāku attiecību veidošanu ar Taivānu. Šajā gadījumā norāde uz konkrēto likumu meklējama raksta apakšvirsrakstā, savukārt piemērā (3) aplūkotais teikums – divas rindkopas tālāk. Piemērs labi ilustrē to, ka norādāmais vietniekvārds substantīviskā funkcijā ne vienmēr tiek lietots, lai aizstātu vārdu tā paša teikuma vai pat rindkopas ietvaros, tādēļ ir ļoti svarīgi zināt kontekstu, lai saprastu tāda teikuma jēgu, kāds aplūkots piemērā (3).

- (3) *Lai tas stātos spēkā, tam nepieciešams tikai ASV prezidenta Donalda Trampa paraksts.* (www.diena.lv)

Arī somu valodā norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir parasts un atbilst literārās valodas normām. Piemērā (4) ar vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’ otrajā teikuma daļā aizstāta pirmajā teikuma daļā minētā abreviatūra *SMA* (no angļu val. *spinal muscular atrophy* ‘spinālā muskuļu atrofija’), savukārt piemērā (5) – vārds *kunnianosoitus* ‘pagodinājums’.

- | | | | | | |
|-----|-----------------|----------------------|----------------|----------------------|------------------------------|
| (4) | <i>Silloin,</i> | <i>kun</i> | <i>SMA</i> | <i>alkaa</i> | <i>aikuisiässä,</i> |
| | <i>tad</i> | <i>kad</i> | <i>SMA.NOM</i> | <i>säkties.PRS.3</i> | <i>pieaugušā vecums.INES</i> |
| | <i>se</i> | <i>on</i> | | <i>huomattavasti</i> | <i>hitaammin</i> |
| | <i>tas.NOM</i> | <i>būt.AUX.PRS.3</i> | | <i>ievērojami</i> | <i>lēnāk</i> |

etenevä.

attistities.PTCP.ACT.PRS

‘Tad, ja SMA parādās pieaugušā vecumā, **tā** attīstās krietni lēnāk.’

(www.yle.fi)²

- (5) *Seuri pitää kunnianosoitusta tärkeänä,*
 Seuri.NOM turēt.PRS.3 pagodinājums.PART svarīgs.ESS
sillä se tulee hänen omalta
 jo tas.NOM näkt.PRS.3 viņš.GEN pats.ABL
ammattiselta yhteisöltään.
 amata-.ABL kopiena.ABL
 ‘Seuri pagodinājums ir svarīgs, jo **tas** nāk no paša amatbrāļiem.’
 (www.yle.fi)

Piemērs (6) savukārt atbilst piemēram (3), proti, lai saprastu, kas ir aizstāts ar vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’, nepieciešams zināt plašāku kontekstu – šajā gadījumā nav atrodams konkrēts teikums vai frāze, kas būtu aizstāts, tomēr piemērā minētās izmeklēšanas saturs noprotams no iepriekšējā teksta. Papildinformāciju sniedz arī piemērā redzamais palīgteikums *joka on aiemmin keskittynyt Venäjän rooliin Yhdysvaltain presidentinvaaleissa vuonna 2016* ‘kurā līdz šim uzmanība pievērsta Krievijas lomai ASV prezidenta vēlēšanās 2016. gadā’, no kā var izsecināt tēmu, arī neredzot pārējo tekstu.

- (6) *Se tarkoittaa, että tutkinta, joka*
 tas.NOM nozīmēt.PRS.3 ka izmeklēšana.NOM kura.NOM
on aiemmin keskittynyt
 būt.AUX.PRS.3 agrāk koncentrēties.PTCP.ACT.PST.NOM
Venäjän rooliin Yhdysvaltain presidentinvaaleissa
 Krievija.GEN loma.ILL ASV.GEN prezidents_vēlēšanas.INES
vuonna 2016, on laajentunut [..].
 gads.IRR ESS 2016 būt.AUX.PRS.3 paplašināties.PTCP.ACT.PST.NOM
 ‘**Tas** nozīmē, ka izmeklēšana, kurā līdz šim uzmanība pievērsta Krievijas lomai ASV prezidenta vēlēšanās 2016. gadā, ir paplašinājusies [..].’
 (www.hs.fi)

Kā redzams aplūkotajos piemēros, norādāmā vietniekvārda lietojums substantīva funkcijā, norādot uz iepriekš minētu priekšmetu vai tēmu, tekstam nepiešķir nekādu sarunvalodisku ekspresiju, tas uzskatāms par neitrālu un atbilst vietniekvārda pamatfunkcijai. Interesanti – lai arī somu valodā nav norāžu par to, ka kāds no vietniekvārdiem šajā funkcijā tiktu lietots vairāk nekā citi, piemēros tomēr dominē vietniekvārds *se* ‘tas, tā’. Tādējādi varētu secināt, ka tas somu valodā uzskatāms par neitrālu vietniekvārdu un ne vienmēr saistāms ar telpisku pozīciju dalījumu.

² Šeit un turpmāk piemērus no somu valodas tulkojusi raksta autore.

1.2. Norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums, norādot uz personu

Somu sarunvalodā ir izplatīts norādāmo vietniekvārdu *tämä* ‘šis, šī’, *tuo* ‘tas tur, tā tur’ un *se* ‘tas, tā’ lietojums, runājot par personām (Tiittula, Nuolijärvi 2013, 76), turklāt somu sarunvalodā šāds lietojums uzskatāms par neitrālu lietojumu bez negatīvas ekspresijas (Hakulinen et al. 2004, §720; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 61). Arī Hanna Lapalainena (*Hanna Lappalainen* 2010) norāda, ka lietišķā tekstā, runājot par personām, tiek izmantots trešās personas vietniekvārds *hän* ‘viņš, viņa’, taču ikdienas sarunvalodā priekšroka tiek dota norādāmajiem vietniekvārdiem. H. Lapalainena (2010) turklāt akcentē – lai arī literārajā valodā ir ieviesta norma, ka uz cilvēku trešajā personā norāda ar vietniekvārdu *hän* ‘viņš, viņa’, bet uz dzīvniekiem, priekšmetiem u. c. ar norādāmo vietniekvārdu *se* ‘tas, tā’, tā nekad nav bijusi spēkā, piem., izloksnēs un dialektos, kur abos gadījumos nešķirojot izmantots gan personas, gan norādāmais vietniekvārds. Turklāt daudzās izloksnēs tieši norādāmā vietniekvārda *se* ‘tas, tā’ lietojums atzīstams par neitrālu, kamēr personas vietniekvārda *hän* ‘viņš, viņa’ lietojums – par izņēmumu. Šāda norādāmā vietniekvārda lietojuma ekspresivitāte tomēr nenoliedzami ir kontekstuāla, un, ja lietojums parādās rakstītā tekstā, ļoti iespējams, ka tam tomēr tiek piešķirta papildu konotācija.

Šādā lietojumā šķir dažādu vietniekvārdu nozīmes, proti, mutvārdu saziņā *tämä* ‘šis, šī’, *tuo* ‘tas tur, tā tur’ var norādīt uz personām, kas piedalās runas aktā, bet vienlaikus gan mutvārdu, gan rakstveida saziņā *tämä* ‘šis, šī’ var arī norādīt uz tekstā nupat pieminētu personu (Hakulinen et al. 2004, §720).

Latviešu valodā šādi lielākoties lietots norādāmais vietniekvārds *šis, šī*, un tas, „norādot uz personu, izsaka nievājuma nokrāsu” (Paegle 2003, 81). D. Nītiņa (2013, 441) savukārt papildina, rakstot, ka „sarunvalodā vai tās atainojumā daiļdarbos substantīvisks vietniekvārds tiek izmantots, gan runājot par tuviniekiem vai paziņām, gan izsakot neticību kaut kam vai humoristisku attieksmi, arī negatīvu, pat nievājošu vērtējumu”, proti, nievājuma nokrāsa ir tikai viena no iespējamām papildnozīmēm, ko tekstā sniedz norādāmā vietniekvārda lietojums, runājot par personu.

A. Kalnača (2011b, 37) raksta, ka vietniekvārda *šis, šī* lietojums trešās personas vietniekvārda funkcijā visbiežāk parādās interneta komentāros, savukārt citos plašsaziņas tekstos tas parasti netiek šādi lietots. To ir novērojusi arī raksta autore, kurai līdz šim analizētajos tekstos ir izdevies atrast tikai vienu pārliecinošu piemēru ar norādāmā vietniekvārda lietojumu trešās personas vietniekvārda funkcijā, turklāt – somu valodā. Piemērs ir no sporta ziņu teksta, kas ir likumsakarīgi, jo sporta ziņās nereti parādās sarunvalodiski runāta teksta citējumi, pat ja tās nav intervijas:

(7)	<i>Pärmäkoski</i>	<i>pysyi</i>	<i>hyvin</i>	<i>Björgenin</i>	<i>vauhdissa</i>
	Permekoski.NOM	palikt.PST.3	labi	Bjergena.GEN	ātrums.INES
	<i>mukana,</i>	<i>kun</i>	<i>tämä</i>	<i>kiristi</i>	<i>tahtia</i>
	līdzī	kad	šī.NOM	paātrināt.PST.3	temps.PART
	<i>matkan</i>	<i>puolivälin</i>	<i>Murhamäessä</i>		
	distance.GEN	pusceļš.GEN	Murhameki.INES		

‘Permekoski labi turējās līdz Bjergenai, kad ši distances vidū, Murhameki, pāātrināja tempu.’ (www.yle.fi)

Piemērā (7) ar norādāmo vietniekvārdu *tāmā* ‘šīs, šī’ aizstāts sportistes uzvārds *Björgen* ‘Bjergena’. Kontekstā ir skaidrs, ka šeit norādāmā vietniekvārda substantīvisks lietojums, norādot uz personu, ir neitrāls, tekstā neparādās nekāda veida negatīva konotācija. Tomēr, kā jau minēts, aplūkotajos avotos šādu piemēru gandrīz nav, tādēļ par norādāmā vietniekvārda lietojumu trešās personas vietniekvārda funkcijā somu un latviešu tiešsaistes preses tekstos kopumā pagaidām iespējams izdarīt tikai vienu secinājumu: šāds lietojums tajos neparādās. Lai nonāktu pie citiem secinājumiem, risinājums varētu būt aplūkojamo teksta žanru klāsta paplašināšana, iekļaujot analizē arī preses tekstu komentārus.

2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums

Arī norādāmā vietniekvārda lietojums adjektīva funkcijā jeb blakus apzīmējamam vārdam ir viena no vietniekvārdu pamatfunkcijām. Šādi lietots, vietniekvārds *šīs, šī* pievērš kaut kam uzmanību, saasinot un koncentrējot uzmanību „uz kaut ko vienu pārējo lietu, parādību vidū” un uzsverot vai nodalot to no kaut kā cita (Nītiņa 2013, 440). Būdams atribūts, norādāmais vietniekvārds „tiek lietots kopā ar apzīmējamo vārdu” (Nītiņa 2013, 440), proti, tas tiek novietots pozīcijā pirms lietvārda un to neaizstāj, kā tas ir substantīviska lietojuma gadījumā. D. Nītiņa (2013, 441) turklāt pievērš uzmanību tam, ka adjektīvisks lietojums jeb saistījums ar kādu lietvārdu ir raksturīgs tieši vietniekvārdam *šīs, šī*, savukārt, kā norāda A. Kalnača (2013, 70), noteiktā artikula funkcija sarunvalodā un plašsaziņas līdzekļu tekstos visbiežāk sastopama vietniekvārdam *tas, tā*, retāk *šīs, šī*. Arī somu valodā norādāmajiem vietniekvārdiem sastopams adjektīvisks lietojums (Hakulinen et al. 2004, §720, §1413). Rakstītā tekstā šādi lietots norādāmais vietniekvārds parasti norāda uz kaut ko tekstā iepriekš pieminētu vai arī uz pašu tekstu kā veselumu (Hakulinen et al. 2004, §722).

Kā viens no norādāmo vietniekvārdu lietojuma veidiem adjektīva funkcijā noteikti jāmin norādāmais vietniekvārds kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs. Tieši šajā lietojumā adjektīviski lietots norādāmais vietniekvārds norāda uz tēmas svarīgumu un emocionālo papildinformāciju. Lai arī formāli norādāmo vietniekvārdu lietojums emocionālās ekspresijas pastiprinātāja funkcijā ir grūti nošķirams no norādāmajiem vietniekvārdiem tūrā artikula funkcijā, kas ir raisījis neviennozīmīgu abu parādību vērtējumu (Kalnača 2011a, 110; Ozola 2006, 85), tas gan lietojumā, gan līdzšinējā vērtējumā atšķiras no artikula funkcijas. Tas ir mudinājis raksta autori pievērst šim jautājumam pastiprinātu uzmanību un meklēt iespējamās pazīmes, pēc kurām abus lietojumus varētu nošķirt. Par to sīkāk sk. 2.2. nodaļā.

Norādāmais vietniekvārds adjektīviskā lietojumā nereti tiek lietots arī noteiktā artikula nozīmē, lai gan ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā artikulu kategorijas nav (Hakulinen et al. 2004, §569; Ozola 2006, 84–85; Kalnača 2011a, 108–109; Kalnača 2011b 33–35; Nītiņa 2013, 440–441; Tiittula, Nuolijärvi 2013, 82). Šādā lietojumā vietniekvārdiem zūd to parastā funkcija, proti, atsaukties uz kādu tekstā iepriekš minētu parādību, priekšmetu vai būtni (Hakulinen et al.

2004, §569, §1413; Nītiņa 2013, 429). Darbe Narajana Šankara Bhats (*Darbhe Narayana Shankara Bhat* 2004, 203–204) gan raksta, ka, piem., angļu valodā iepriekš minēta priekšmeta vai parādības konkretizēšana, uz to atsaucoties atkārtoti, ir viens no artikulu lietošanas nosacījumiem, tomēr, kā aplūkots tālāk šajā pētījumā, latviešu un somu valodā šādi lietojuma gadījumi ir uzskatāmi par norādāmā vietniekvārda adjektīvisku lietojumu ar noteiktu referenci, kas izriet no tā pamatfunkcijas. Šādā gadījumā nevar runāt par norādāmo vietniekvārdu artikula nozīmē.

Lai spētu novērtēt norādāmo vietniekvārdu lietojumu noteiktā artikula funkcijā preses tekstos, vispirms jāiepazīstas ar noteiktajiem artikuliem, to attīstību, kā arī noteiktības jēdzienu un norādāmo vietniekvārdu vietu tajā.

Tajās valodās, kuru gramatiskajā sistēmā pastāv noteiktais artikuls, kā angļu, vācu u.c., tas gramatizācijas procesā ir lielākoties attīstījies no norādāmajiem vietniekvārdiem, tiem zaudējot savas leksiskās funkcijas, savukārt nenoteiktais artikuls – no skaitļa vārda *viens* (Heine, Kuteva 2004, 8–9, 109–111, 220–221). Lai norādāmais vietniekvārds attīstītos par noteikto artikulu, tam vispirms jāzaudē deiktiskums un norādāmības pazīme – tādējādi tas kļūst par deiktiski nemarkētu norādītāju, kas savukārt attīstās par artikulu (Lyons 1999, 331–332). Kā atzīmē Berndts Heine (*Bernd Heine*) un Tanja Kuteva (*Tania Kuteva*) (Heine, Kuteva 2004, 110), norādāmais vietniekvārds šajā procesā zaudē telpisko referenci un iegūst tekstuālu jeb diskursa referenci.

Turklāt lielā daļā indoeiropiešu valodu noteiktais artikuls vēsturiski ir attīstījies pirms nenoteiktā artikula. Šis gramatizācijas process valodās ir noticis neatkarīgi, taču tā attīstība ir līdzīga (Crisma 2011, 175). Šādu attīstību varētu skaidrot tā, ka valodās, kurās tiek lietots noteiktais artikuls, vārds vai vārdu salikums kļūst noteikts tikai tad, ja tas tiek īpaši marķēts (Crisma 2011, 177). Kā norāda Kristofers Laionss (*Christopher Lyons* 1999, 33–34), lietvārda frāze (*NP, noun phrase*) ir uzskatāma par nenoteiktu visos gadījumos, kad tā nav marķēta ar noteikto artikulu vai citu noteiktības norādītāju (*definite determiner*), pat ja netiek lietots arī nenoteiktības norādītājs, un, piem., lietvārdi daudzskaitlī, ja tie lietoti bez norādītāja, tiek uztverti kā nenoteikti. Tomēr šis likums nav attiecināms uz valodām, kurās noteiktie artikuli nepastāv kā gramatiskās sistēmas daļa, tostarp latviešu un somu valodu, kurās ir citi paņēmieni noteiktības izteikšanai, kā vārdu secības maiņa teikumā, īpašības vārdu noteikto galotņu lietojums u.c.

Tāds semantiskās sistēmas pretstats kā noteiktības un nenoteiktības nojēgumi tuvina vietniekvārdus artikula kategorijai (Nītiņa 2013, 431). Tie ir cieši saistīti ar kontekstu, ko norāda arī Ieva Breņķe (2013, 17), rakstot, ka „noteiktības/nenoteiktības kategorijas izpausmē būtiska loma ir kontekstam ne tikai tajās valodās, kurās nav artikulu noteiktības/nenoteiktības izteikšanai [...], bet arī tajās valodās, kurās noteiktību/nenoteiktību izsaka ar noteikto vai nenoteikto artikulu palīdzību [...]”. Arī Endrū Čestermens (*Andrew Chesterman* 1991, 159), kurš ir pievērsies noteiktības kategorijai somu valodā, min, ka tā var tikt izteikta ar noteiktības norādītājiem, taču parasti tiek secināta kontekstā. Līdzekļi, ar kuriem somu valodā tiek izteikta noteiktība un nenoteiktība, izsaka arī citas nozīmes, kas pārklājas. Piem., partitīva locījums var izteikt nenoteiktu daudzumu un līdz ar to var tikt izmantots kā nenoteiktības norādītājs, taču tam ir arī citas funkcijas. Arī

vārdu secība teikumā, pirmkārt, palīdz izteikt tēmas aktualitāti un informācijas struktūru, taču nereti var kalpot arī noteiktības vai nenoteiktības izteikšanai, savukārt nenoteikto īpašības vārdu, norādāmo vietniekvārdu un skaitļa vārdu (ne) noteiktības izteikšanas funkcija ir atvasināta no to pamatnozīmēm.

Latviešu valodā līdzekļi noteiktības un nenoteiktības kategorijas izteikšanai, kā norāda I. Breņķe (2013, 15–16), „var pārstāvēt visus valodas līmeņus, piem., fonētikā – uzsvara lietojums un intonācija; leksikā – noteikto, nenoteikto, norādāmo, piederības vietniekvārdu izmantojums; morfoloģijā – noteikto un nenoteikto artikulu lietojums, ģenitīva un akuzatīva locījuma pretstatījums, veida aspekta izmantojums, lietvārda skaitļa izmantojums, īpašības vārdu salīdzināmo pakāpju lietojums, noteikto/nenoteikto galotņu opozīcija; sintaksē – konteksts un situācija, vārdu secība, tēmas un rēmas aktuālais dalījums, subjekta un objekta konstrukcija teikumā”. Viens no svarīgākajiem līdzekļiem latviešu valodā ir tieši noteikto un nenoteikto galotņu lietojums, ko ietekmē citi valodas līdzekļi (Breņķe 2013, 22). Kā norāda Vilma Kalme un Gunta Smiltnece (2001, 133), „īpašības vārda divu veidu galotnēm ir ne vien gramatiska, bet arī semantiska funkcija. Noteiktības kategorija rāda, vai ar lietvārdu nosauktā būtne, parādība vai priekšmets, kuru raksturo īpašības vārds, ir zināms, nepazīstams, nenoteikts vai zināms, pazīstams, noteikts”.

Pēc raksta autores domām, tieši dažādie noteiktības un nenoteiktības izteikšanas paņēmieni ir viens no aspektiem, kādēļ latviešu un somu valodā nereti ir atšķirīga attieksme pret norādāmo vietniekvārdu lietojumu noteiktā artikula funkcijā.

Latviešu valodā norādāmais vietniekvārds *šis, šī*, tāpat kā *tas, tā*, lietots gan adjektīviski, gan subjektīviski, sākot jau ar 16. gs., turklāt adjektīviskajā lietojumā lielas izmaiņas nav vērojamas (Barbare 2002, 340–344). Labi izsekot norādāmā vietniekvārda *tas, tā* lietojumam noteiktā artikula funkcijā var Artura Ozola monogrāfijā „Veclatviešu rakstu valoda”. Kā min A. Ozols (1965, 92), norādāmā vietniekvārda *tas, tā* lietošana noteiktā artikula nozīmē, kā arī skaitleņa *viens, viena* lietošana nenoteiktā artikula nozīmē parādās jau 16. gs. otrās puses grāmatās un pat 19. gadsimta tekstos vēl joprojām atrodamas norādes par latviešu valodā lietotu artikulu (Ozols 1965, 549). Latviešu valodā tieši vācu valodas ietekmes dēļ ilgstoši nav bijis skaidrības par artikula šķiršanu no norādāmajiem vietniekvārdiem.

Somu valodā ir mazāk vienprātības par noteiktā artikula pastāvēšanu valodas sistēmā. Rītva Lorijs (*Ritva Lauri* 1997, 250) pārstāv viedokli, ka somu valodā artikuli jau pastāv – vismaz to attīstības sākuma stadijā. Kā argumentu savai nostājai R. Lorijs (1997, 255–256) min faktu, ka sarunvalodā norādāmais vietniekvārds jau tiek lietots artikula funkcijā un ka ir situācijas, kurās, to izlaižot, mainītos teiktā jēga. Tomēr jāmin, ka R. Lorijs (1997, 255) nav konsekventi šķīrusi norādāmā vietniekvārda lietojumu adjektīva funkcijā gadījumā, ja tas piešķir konkrētu referenci un ir saistīts ar iepriekšējo diskursu, no norādāmā vietniekvārda lietojuma artikula funkcijā. Šāds dalījums tomēr ir nepieciešams un ietekmē spriedumu par noteiktā artikula iespējamo pastāvēšanu gramatiskajā sistēmā valodās, kurās tradicionāli nav artikulu. R. Lorijs (1997, 260) arī norāda, ka somu *se* mūsdienās var tikt lietots gandrīz visos kontekstos, kuros tiek lietots noteiktais artikuls, izņemot, šķiet, vienīgi gadījumus, ja vārds apzīmē unikālu

priekšmetu, tomēr raksta autore uzskata, ka tas nav pietiekams arguments, lai apgalvotu, ka visi šāda lietojuma gadījumi ir gramatiski un tātad būtu iekļaujami valodas gramatiskajā sistēmā. R. Lorija (1997, 260) gan piemin, ka visbiežākais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā novērojams Helsinku slengā, kas tikai pastiprina raksta autores nostāju, ka šāds vietniekvārdu lietojums varētu tikt uzskatāms par sarunvalodas normu, tomēr nav uzskatāms par literārās valodas normu.

E. Čestermens (*Andrew Chesterman* 1991, 152–153) savukārt uzsver, ka norādāmais vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ un skaitļa vārds *yksi* ‘viens’ tiek lietoti artikulu nozīmē tieši neformālā runā, ne somu valodā vispār. Viņš pārstāv viedokli, ka somu valodas norādāmie vietniekvārdi vēl nav attīstījušies par noteiktajiem artikuliem, pirmkārt, tādēļ, ka to lietojums artikulu funkcijā nekādā gadījumā nav vienmēr uzskatāms par obligātu, un, otrkārt, tādēļ, ka noteiktības izteikšana nav izveidojusies par to primāro funkciju – norādāmo vietniekvārdu vispārīgā funkcija joprojām ir deiktiska (Chesterman 1991, 153).

Pēc Mati Larjavāras domām (*Matti Larjavaara* 2001a), somu sarunvalodā norādāmais vietniekvārds adjektīvīskā lietojumā varētu tikt uzskatāms par artikulam līdzīgu, taču viņš visai kategoriski iebilst pret domu, ka artikuls kā kategorija jau pastāvētu somu gramatiskajā sistēmā. Kā vienu no argumentiem viņš min to, ka, tulkojot tekstu no kādas valodas, kuras gramatiskajā sistēmā pastāv artikuli, valodā, kurā artikuli nepastāv, tulkojumā artikus nereti var aizstāt ar vietniekvārdiem, taču bieži tas nav iespējams, jo mērķvalodas kontekstā norādāmais vietniekvārds šādā lietojumā nav derīgs.

Raksta autore pievienojas uzskatam, ka ne latviešu, ne somu valodā norādāmais artikuls joprojām nav uzskatāms par valodas gramatiskās sistēmas daļu, jo tā funkcijā lietotie norādāmie vietniekvārdi pamatā tiek izmantoti citos kontekstos, turklāt saglabājot savu pamatnozīmi. Adjektīvīski lietoti norādāmie vietniekvārdi bez konkrētas references jeb artikula funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi uzskatāmi par sarunvalodisku pazīmi. Ja norādāmais vietniekvārds lietots adjektīvīski ar konkrētu referenci, tam nav sarunvalodiskas ekspresijas. Vienlaikus var piekrist, ka sarunvalodiskais norādāmo vietniekvārdu lietojums artikula funkcijā reizēm var padarīt dabīgākas, piem., intervijas, un tādos tekstos norādāmie vietniekvārdi artikulu funkcijā ir pieļaujami, kā to norādījusi arī A. Kalnača (2011b, 36). Tāpat šāds lietojums varētu būt derīgs emuāru ierakstos un viedokļu rakstos, lai padarītu tekstu saistošāku. Tomēr arī šī sarunvalodas līdzekļa lietojums nenoliedzami ir jāvērtē kontekstā.

Norādāmā vietniekvārda adjektīvīskis lietojums tā pamatfunkcijā bieži vien ir grūti nošķirams no artikula nozīmes. Lai spētu šķirt abas nozīmes, nepieciešams izprast, kādas pazīmes diskursā norāda uz adjektīvīsko pamatlietošanu un kādas – uz lietošanu artikula funkcijā. Raksta autore ir nonākusi pie secinājuma, ka galvenā pazīme, kas šķir abus lietojumus, ir reference uz tekstā minēto – adjektīvīskajam lietojumam ir atrodama reference iepriekš runātajā vai rakstītajā, bet tīrajā artikula nozīmē lietotam norādāmajam vietniekvārdam šādas references nav. Šāds lietojums turklāt ir sarunvalodisks un neatbilst literārās valodas normām

2.1. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci

Norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā ar konkrētu referenci, kā jau minēts, nav uzskatāmi par sarunvalodiskiem – šāds lietojums atbilst norādāmo vietniekvārdu pamatfunkcijai.

Piemērā (8) ar norādāmo vietniekvārdu marķēts vārdu salikums *Ruotsi-symbolit ja -brändit* ‘Zviedrijas simboli un zīmoli’. Lai arī ne vārds *simboli*, ne vārds *zīmoli* iepriekš tekstā nav minēti, ir uzskaitīta virkne priekšmetu un nosaukumu, kas saistās ar Zviedriju, līdz ar to norādāmais vietniekvārds palīdz piešķirt konkrētu referenci uz iepriekšējo tekstu.

(8) <i>Mitä</i>	<i>tekemistä</i>	<i>näillä</i>	<i>Ruotsi-symbolleilla</i>	
Kas.PART	darāms.PART	šis.ADES	Zviedrija-simbols.ADES	
<i>ja</i>	<i>-brändeillä</i>	<i>on</i>	<i>Leopold</i>	<i>Kozeluchin</i>
un	zīmols.ADES	būt.PRS.3	Leopolds	Koželuhs.GEN
<i>1700-luvun</i>	<i>lopulla</i>		<i>valmistuneen,</i>	
1700-gadsimts.GEN	beigas.ADES		pabeigt.PTCP.ACT.PST	
<i>1500-luvulla</i>	<i>tapahtuvan</i>		<i>Kustaa</i>	
1500-gadsimts.ADES	notikt.PTCP.ACT.PRS.GEN		Gustavs.NOM	
<i>Vaasa</i>	<i>-oopperan</i>		<i>kanssa?</i>	
Vāsa.NOM	opera.GEN		ar	

‘Kāda šiem Zviedrijas simboliem un zīmoliem ir saistība ar Leopolda Koželuha 18. gadsimta beigās sarakstīto operu “Gustavs Vāsa”, kuras darbība norisinās 16. gadsimtā?’ (www.hs.fi)

Arī piemērā (9) norādāmais vietniekvārds adjektīva funkcijā ir lietots anaforiski, proti, tam ir konkrēta reference uz kaut ko tekstā iepriekš minētu, šajā gadījumā – uz Īzaku Ņūtonu kā alkīmiķi:

(9) <i>Newtonissa</i>	<i>kirjoitetuissa</i>		<i>elämänerroissa</i>	<i>tämä</i>
Ņūtons.INES	sarakstīt.PTCP.PASS.PST.INES		dzīvesstāsts.INES	šis.NOM
<i>alkemisti puoli</i>	<i>on</i>	<i>yleensä</i>	<i>vähemmä</i>	<i>esillä.</i>
alkīmiķis_puse.NOM	būt.PRS.3	parasti	mazāk	izstādīts.

‘[Par viņu] sarakstītajos dzīvesstāstos **ši** Ņūtona alkīmiķa šķautne parasti ir mazāk parādīta.’ (www.yle.fi)

Piemērā (10) norādāmajam vietniekvārdam savukārt ir deiktiska reference, proti, tas norāda nevis uz kaut ko, kas pieminēts teksta saturā, bet gan uz pašu tekstu kā kopumu:

(10) <i>Ajattelin</i>	<i>tässä</i>	<i>blogikirjoituksessa</i>	<i>valottaa</i>	<i>hieman</i>
Domāt.PST.1	šis.INES	blogs_ieraksts.INES	izgaismot.INF	mazliet
<i>sitä,</i>	<i>miten</i>	<i>reportaasimatka</i>	<i>toteutetaan.</i>	
tas.PART	kā	reportāža_ceļojums.NOM	izpildīt.PRS.PASS	

‘Domāju **šajā** bloga ierakstā mazliet iezīmēt to, kā norisinās reportāžu braucieni.’ (www.hs.fi)

Piemēros (11) un (12) norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski gan kontekstuālā, gan deiktiskā nozīmē – piemērā (11) runa ir gan par dienu, kas minēta rakstā, gan dienu, ko piedzīvojis runātājs, savukārt piemērā (12) vārds *paikka* ‘vieta’ norāda gan uz vietu, kas aprakstīta, gan vietu, kurā atrodas runas situācijas dalībnieki.

(11) *Se päivä oli toiveiden täyttymys.*
tas.NOM diena.NOM būt.PST.3 cerība.GEN piepildījums.NOM
‘**Tā diena** bija cerību piepildījums.’ (www.hs.fi)

(12) *Tämä paikka on murhannut minusta jo osan es. Ellä jau daļa. GEN*
šis.NOM vieta.NOM būt.AUX.PRS.3 nogalināt.PTCP.ACT.PST.NOM
Šī vieta ir jau nogalinājusi daļu manis.’ (www.yle.fi)

Arī preses tekstos latviešu valodā atrodami abējādi gadījumi. Piemēros (13) un (14) ar norādāmo vietniekvārdu tiek marķēti vārdi, kas ir vai nu pieminēti iepriekš tekstā, vai izprotami iepriekšējā kontekstā. Abos gadījumos ir skaidri redzams, ka norādāmais vietniekvārds piešķir konkrētu referenci, jo citādi var rasties šaubas par to, kāds jautājums īsti ir Ekonomikas ministrijas kompetencē un vai Ziemeļkorejas režīms dižojas ar jebkuras nekonkrētas raķetes iespējām.

(13) *Tācu šis jautājums faktiski ir EM kompetencē.* (www.diena.lv)

(14) *Režīms dižojas, ka ar šo raķeti Ziemeļkorejai ir iespējas sasniegt mērķus.* (www.diena.lv)

Piemērā (15) savukārt marķēts vārds *spēle*, kas ir gan pieminēts tekstā, gan ir paša teksta galvenā tēma. Līdz ar to vietniekvārds norāda, ka Porziņģis atklājis nevis jebkuras spēles rezultātu, bet gan konkrētās, tekstā aplūkotās.

(15) *Šīs spēles rezultātu atklāja Porziņģis.* (www.diena.lv)

Kā minējusi D. Nītiņa (2013, 441), gadījumos, kad „vietniekvārds [*tas, tā*] latviešu valodā tuvinās noteiktā artikula funkcijai”, tas „var tikt lietots pārī ar vietniekvārdu *šis, šī*”. Šāds lietojums atrodams arī preses tekstos, kā redzams piemērā (16). Šajā gadījumā lietojums uzskatāms par pamatotu un ir kategorizējams kā norādāmā vietniekvārda adjektīvisks lietojums ar konkrētu referenci, jo marķētais vārds tiek paskaidrots tālākā tekstā.

(16) *Šis nebija tas gadījums, kad sarkanvīna skurbināti intelīģences pārstāvji deklarēja, ka grāmata bijusi labāka par filmu.* (www.diena.lv)

Vērtējot aplūkotos piemērus, ir skaidrs, ka adjektīva funkcijā lietoti norādāmie vietniekvārdi ar konkrētu referenci palīdz lasītājam šķirt kontekstā pieminētos priekšmetus no citiem, līdz ar to tie palīdz gan sniegt nepieciešamo informāciju, gan arī izteikt saturu skaidrāk un kodolīgāk.

2.2. Norādāmo vietniekvārdu adjektīvs lietojums bez konkrētas references

Gadījumi, kad preses tekstos parādītos norādāmā vietniekvārda lietojums tīrā artikula funkcijā, proti, bez references uz iepriekšējo diskursu, ir visai reti. Lielākoties tie atrodami intervijās, kurās fiksēta diezgan spontāna runa. Daži piemēri atrodami gan somu, gan latviešu valodas tekstos. Pagaidām atrasto piemēru apjoms diemžēl nav tik liels, lai varētu spriest, vai kādā no valodām šī parādība ir sastopama biežāk.

- (17) *Tänään on se kouluun ilmoittautuminen.*
 Šodien būt.PRS.3 tas.NOM skola.ILL reģistrēšanās.NOM
Korte huomauttaa.
 Korte.NOM pievērst uzmanību.PRS.3
 ‘„Šodien ir tā reģistrēšanās skolai,” Korte piezīmē.’ (www.yle.fi)

Piemērā (17) reālijai *kouluun ilmoittautuminen* ‘reģistrēšanās skolā’ netiek pievienota konkrēta reference, līdz ar to ir lieki šo vārdu marķēt ar norādāmo vietniekvārdu – to atmetot, doma nemainītos. Tāpat vērtējams arī piemērs (18):

(18) *Tā kā mans atklājums notika tieši tajā brīdī, kad šis postmodernisms bija kaut kas jauns.* (www.lsm.lv)

Textā minēts postmodernisms kā mākslas virziens, un tam nav pievienota konkrēta reference, kuras dēļ to vajadzētu marķēt ar noteikto vietniekvārdu. Šajā gadījumā vietniekvārds artikula funkcijā visdrīzāk lietots aiz ieraduma (Mežale 2018, 198).

Piemērā (19) artikula funkcijā lietotais *se* ‘tas, tā’ ir vērtējams kā lieks, jo tas nepiešķir papildu nozīmi, kā arī nav attiecināms ne uz vienu tekstā iepriekš minētu priekšmetu. Iespējams, citētā persona ir vēlējusies uzsvērt konkrēto vārdu, tādējādi piešķirot tam lielāku nozīmi, taču, tā kā tekstā ir citēti tikai atsevišķi izteikumi, nevis visa saruna, tas nav droši nosakāms.

- (19) *Olen saanut sen kuvan, että*
 būt.PRS.1 dabūt.PTCP.ACT.PST.NOM tas.ACC bilde.ACC ka
se on kunniapaikka.
 tas.NOM būt.PRS.3 goda vieta.NOM
 ‘Man radies tas iespajds, ka tā ir goda vieta.’ (www.hs.fi)

Kā liecina raksta autore novērojumi, šāds izteikums somu valodā ir visai ierasts, tomēr biežāk vietniekvārds *se* ‘tas, tā’ tiek aizstāts ar iespajda radītāju, kā redzams piemērā (20):

- (20) *Olen saanut äidiltä kuvan,*
 būt.PRS.1 dabūt.PTCP.ACT.PST.NOM mamma.ABL bilde.ACC
että...
 ka
 ‘Mamma man ir radījusi iespajdu, ka...’ (E. Mežales piemērs)

Šajā gadījumā, kad paralēli pastāv divi varianti, būtu jāvērtē, vai lietojuma biežums un ieradums būtu pietiekams iemesls, lai variantu ar norādāmo vietniekvārdu atzītu par normētu artikula lietojumu. Raksta autore tomēr sliecas domāt, ka šāds lietojums artikula nozīmē nav uzskatāms par normētu un obligātu (Mežale 2018, 199).

Interesants ir gadījums, kad vietniekvārds *tas* tiek lietots, tulkojot tekstu no svešvalodas, kuras gramatiskajā sistēmā pastāv artikuli, kā tas ir piemērā (21).

- (21) *Eirovīzijas dalībiece Dami Ima no Austrālijas ieņēma 2. vietu, bet Krievijas pārstāvis Sergejs Lazarevs ar dziesmu You Are the Only One (Tu esi tā vienīgā), kuram bukmeikeri pirms konkursa prognozēja pārlicinošu uzvaru, ierindojās 3. vietā.* (www.diena.lv)

Šajā gadījumā nav viennozīmīgi vērtējams tas, vai artikula funkcijā lietotais vietniekvārds patiešām ir neveiksmīgi kalkēts tulkojums no angļu valodas. No vienas puses, dziesmas nosaukuma tulkotājs visdrīzāk ir vēlējis uzsvērt vārda *vienīgā* emocionālo slodzi. No otras puses, runājot par tulkojuma kvalitāti, jāteic, ka šajā gadījumā būtu labāk izvēlēties kādu latviešu valodā ierastāku frāzi, pat ja tas nebūtu burtisks tulkojums, piem., „Tu esi mana vienīgā” vai „Tu esi viena vienīgā”, kas neizmainītu teiktā jēgu. No aplūkotajiem piemēriem šis ir vienīgais, kad vietniekvārds artikula funkcijā izmantots tulkojuma avotvalodā esošā artikula dēļ (Mežale 2018, 199). Tomēr novērojams, ka reizēm arī oriģināltekstos parādās kalkēts artikula lietojums, kā tas redzams piemērā (22).

- (22) *Komponēdams tās „80 minūtes”, ļoti ievingrināju roku.* (www.diena.lv)

Šajā gadījumā pirms skaņdarba nosaukuma nemotivēti lietots vietniekvārds *tas*. Lietojums vērtējams kā aizguvums no angļu valodas vai kādas citas artikulu valodas, jo nekādas citas motivācijas tā lietojumam nav (Mežale 2018, 199).

Līdzīgs ir nākamais piemērs:

- (23) *Näyttäisi siltä, että palkka ei*
 izskatīties.COND.PRS.3 *tas.ABL ka alga.NOM NEG*
ole se ykkösjuttu Y- sukupolvelle.
būt.PRS tas.NOM prioritāte_lieta.NOM Y-paaudze.ALL
 ‘Izskatās, ka alga nav **tā** Y paaudzes prioritāte.’ (www.yle.fi)

Lai gan šajā gadījumā teksts jau sākotnēji ir rakstīts somu valodā un nav tulkojums, teikumā izmantotā konstrukcija ir valodām ar artikuliem gramatiskajā sistēmā, kurās tādi vārdi kā *galvenais, pirmais, pēdējais* u. tml. tiek marķēti ar noteikto artikulu. Vietniekvārds artikula funkcijā visdrīzāk lietots ieraduma dēļ kā ietekme no angļu vai zviedru valodas (Mežale 2018, 199–200).

Kā pieminēts iepriekš, norādāmais vietniekvārds adjektīva funkcijā bez konkrētas references var tikt lietots arī kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs. Emocionālā pastiprinātāja funkcijā lietotu norādāmo vietniekvārdu identificēšanu apgrūtina tas, ka formāli tie atbilst norādāmā vietniekvārda adjektīviskam lietojumam bez konkrētas references, proti, noteiktā artikula funkcijā. Tomēr, analizējot piemērus, raksta autore ir nonākusi pie secinājuma, ka ir pazīmes, kas abus lietojumus šķir. Uz vietniekvārda kā emocionālā pastiprinātāja funkciju norāda:

- 1) līdz ar vietniekvārdiem lietota emocionāli ekspresīvā leksika;
- 2) vietniekvārdu biežs atkārtojums īsā teksta fragmentā;
- 3) pastiprinājuma piedēkļi somu valodā.

Minētās pazīmes atrodamas piemēros (24)–(28). Kā var redzēt, latviešu valodā vietniekvārdu biežs atkārtojums ir primārā pazīme, kamēr emocionāli ekspresīvās leksikas izmantojums ir sekundāra pazīme, kas tikai paspīlgtina ekspresivitāti:

(24) *Tas bija briedis, taču rakstniekos bija iedzīts mazvērtības komplekss – tu taču piederī pie **tās** nožēlojamās latviešu literatūras, kurā nekā nav [..]. Tā bija klaja netaisnība, un rakstnieki bija nedaudz nospiesti no **tās** sajūtas, ka atrodas **tajā** nelaiimes dīkī.* (www.diena.lv)

(25) *„Billē” ir visas **tās** pretrunas, **tā** esence.* (www.diena.lv)

(26) *Taču „iziešana ārpus no **šīs** askētiskās nodarbes, no **šīs** celles, kurā rakstnieks raksta, ir spilgts kontrasts [..].”* (www.diena.lv)

(27) *Tajā ir visas **šīs** parūkas, visa **šī** greznība, **šīs** skaistums, kas sen aizgājis.* (www.lsm.lv)

Interesanti, ka somu valodā raksta autore līdz šim ir atradusi tikai vienu piemēru, kurā norādāmais vietniekvārds ir lietots kā emocionālās ekspresijas pastiprinātājs:

(28) *Siinä elämä tuntuu yksinkertaisemmalta,
tas.INES dzīve.NOM šķīst.PRS.3 vienkāršāks.ABL
sillä onhan **tämä** nyky maailma
jo būt_gan.PRS.3 šīs.NOM mūsdienu_pasaule.NOM
aika kaoottinen.
diezgan haotisks.NOM*

‘Tajā dzīve šķiet vienkāršāka, jo **šī** mūsdienu pasaule taču ir visai haotiska.’ (www.yle.fi)

Piemērā (28) norādāmo vietniekvārdu *tämä* ‘šīs, šī’ papildina pastiprinājuma piedēklis *-han*, kas pievienots darbības vārdam *olla* ‘būt’. Kopā ar norādāmo vietniekvārdu tas piešķir teiktajam papildu ekspresiju.

Lai arī piemēros (24)–(28) norādāmais vietniekvārds tiek lietots adjektīviski bez konkrētas references, proti, marķētie lietvārdi un lietvārdu frāzes nav tekstā iepriekš minēti, tie sniedz papildu informāciju un pilda papildu funkciju, proti, parāda runātāja attieksmi pret runas tematu. Līdz ar to šādi lietoti norādāmie vietniekvārdi nav uzskatāmi par tīriem artikuliem.

Secinājumi

Kopumā var secināt, ka norādāmajiem vietniekvārdiem artikula funkcija nereti tiek piešķirta sarunvalodā, taču gramatiskajā sistēmā ne latviešu, ne somu valodā par vietniekvārda gramatizēšanos, proti, kļūšanu par artikulu, pagaidām nevar runāt. Faktu, ka somu valodniecības speciālistiem šajā jautājumā ir mazāk

vienprātības nekā latviešu valodas pētniekiem, iespējams, skaidro noteiktības un nenoteiktības kategorijas latviešu un somu valodā, kā arī atšķirības šo kategoriju izteikšanā. Proti, somu valodā īpašības vārdiem nav noteikto galotņu, kas palīdzētu piešķirt noteiktību teikuma objektam, līdz ar to adjektīviski lietoti norādāmie vietniekvārdi it kā ieņem to vietu.

Ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā artikuls nav iekļauts, pirmkārt, tādēļ, ka vēl nav noteikti gadījumi, kuros vietniekvārdu lietošana artikula funkcijā būtu obligāta, un, otrkārt, tādēļ, ka norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā tomēr saglabā savu pamatfunkciju. Tā kā gadījumi, kad norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski ar konkrētu referenci, proti, atsaucoties uz tekstā iepriekš nosauktu lietu vai parādību, tiek šķirti no adjektīviski lietota norādāmā vietniekvārda bez konkrētas references, nav pamata uzskatīt, ka norādāmais vietniekvārds tuvākajā laikā varētu kļūt par noteikto artikulu. Artikula funkcijā lietots norādāmais vietniekvārds nepiešķir marķētajam vārdam nekādu referenci, līdz ar to ir uzskatāms par lieku.

Pagaidām gan nav izstrādāti kritēriji, pēc kuriem noteikt norādāmā vietniekvārda lietojuma artikula funkcijā nepieciešamību un/vai attaisnojāmību valodās, kuru gramatiskajā sistēmā artikulu nav. Šeit jāņem talkā Paolas Krismas (*Paola Crisma* 2011, 177–178) secinātais, ka valodās, kurās artikuli attīstījušies, ir divi to lietošanas pamatnosacījumi:

- 1) lietvārds vai lietvārda frāze tiek uzskatīta par nenoteiktu, ja vien tā nav marķēta kā neapšaubāmi noteikta (Crisma 2011, 177). Kā jau minēts iepriekš, šāds nosacījums somu un latviešu valodā nedarbojas, jo pastāv citi valodas līdzekļi, ar kuru palīdzību izteikt noteiktību. Šis nosacījums varētu darboties tikai gadījumos, kad noteiktību nebūtu iespējams izteikt ar citiem līdzekļiem, kā vien noteiktības norādītāju;
- 2) lietvārds vai lietvārda frāze tiek marķēta ar noteikto artikulu gadījumā, ja tas ir subjekts vai objekts, bet ne gadījumā, ja tas ir predikāts (Crisma 2011, 177–178). Šo nosacījumu varētu daļēji attiecināt uz somu valodu, jo, kā jau minēts, somu valodā nav daudz tādu valodas līdzekļu, ar kuru palīdzību varētu kā noteiktu marķēt teikuma subjektu. Tomēr objekta noteiktības izteikšanai pastāv tādi līdzekļi kā partitīva un ģenitīva nenoteiktības un noteiktības opozīcija. Latviešu valodā šāds kritērijs nedarbotos, jo, izmantojot īpašības vārdus ar noteiktajām galotnēm, iespējams kā noteiktu marķēt gan teikuma subjektu, gan objektu.

Aplūkojot analizētos piemērus, var izdarīt secinājumu, ka lielākā daļa norādāmo vietniekvārdu lietojuma funkciju abās valodās sakrīt. Tomēr ir daži izņēmumi, piem., norādāmie vietniekvārdi emocionālā pastiprinātāja funkcijā lielākoties ir atrodami preses tekstos latviešu valodā, savukārt vienīgais piemērs ar norādāmā vietniekvārda substantīvisku lietojumu, runājot par personu, atrasts presē somu valodā.

Lai arī noteiktā artikula nav ne latviešu, ne somu valodas gramatiskajā sistēmā, abās valodās ir samērā liels skaits gadījumu, kad norādāmais vietniekvārds lietots adjektīviski. Tomēr vien maza daļa no tiem ir gadījumi, kuros norādāmais vietniekvārds būtu lietots noteiktā artikula funkcijā, proti, bez konkrētas references,

turklāt nevienā no aplūkotajiem gadījumiem šāds lietojums nebūtu uzskatāms par obligātu – atmetot norādāmos vietniekvārdus, teksta jēga nemainītos.

Vērtējot diskursa kontekstā izsecināmo norādāmo vietniekvārdu lietojuma motivāciju visos piemēros kopumā, raksta autore šķir trīs adjektīviski lietotu vietniekvārdu grupas:

- 1) vietniekvārdi, kas lietoti motivēti un norāda uz kādu tekstā iepriekš minētu lietu vai parādību, piešķirot tai konkrētu referenci, proti, norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā, kas būtībā saglabā savu pamatfunkciju;
- 2) vietniekvārdi, kas lietoti bez konkrētas references, visbiežāk ieraduma dēļ vai citu valodu iespaidā;
- 3) vietniekvārdi, kas uzsver runātāja vai teksta autora attieksmi pret konkrēto parādību un paspilgtina teiktā emocionālo ekspresiju;

Latviešu valodā norādāmie vietniekvārdi *tas, tā* un *šis, šī* adjektīviskā lietojumā bez konkrētas references tiek lietoti galvenokārt intervijās, kurās tie fiksēti kā intervējamā runas daļa. Arī somu valodā šī pazīme novērojama lielākoties intervijās, turklāt visbiežāk tādos tekstos, kuros bagātīgi sastopamas arī citas sarunvalodas pazīmes, piem., slengismi.

Citi norādāmo vietniekvārdu lietojumi, kā substantīviskais lietojums un adjektīviskais lietojums ar konkrētu referenci, sastopami dažādos preses tekstu žanros, kā ziņu teksti, viedokļu raksti, intervijas u.c. Tā, piem., norādāmo vietniekvārdu substantīvisks lietojums ir atrodams gandrīz jebkurā no darba gaitā aplūkotajiem tekstiem, un tam lielākoties nav sarunvalodiskas nokrāsas, izņemot gadījumus, kad norādāmie vietniekvārdi lietoti, norādot uz personu. Arī norādāmie vietniekvārdi adjektīviskā lietojumā ar konkrētu referenci ir atrodami daudzos tekstos, un tie nepiešķir tekstam sarunvalodisku ekspresiju.

Kopumā vietniekvārdu lietojums adjektīva nozīmē latviešu un somu preses tekstos neatšķiras, tāpēc autore ierosina, ka arī somu valodā būtu derīgi dažādos norādāmā vietniekvārda lietojumus adjektīva funkcijā skatīt šķirti, kas līdz šim nav darīts.

Pētījums par norādāmajiem vietniekvārdiem būtu turpināms, apgūstot apjomīgāku piemēru korpusu. Tādējādi būtu iespējams izprast, vai abi pieļaujamie norādāmo vietniekvārdu adjektīviskie lietojumi somu un latviešu valodā ir sastopami vienlīdz bieži, kā arī konstatēt, vai tiešām parādības, kas līdz šim novērotas tikai somu vai tikai latviešu valodā, nav sastopamas otrā valodā.

Saīsinājumi

1, 3	persona
ABL	ablatīvs
ACC	akuzatīvs
ACT	aktīvs
ADES	adesīvs
ALL	allatīvs
AUX	palīgdarbības vārds

COND	vēlējuma izteiksme
ELL	elatīvs
ESS	esīvs
GEN	ģenitīvs
ILL	illatīvs
INES	inesīvs
INF	nenoteiksme
IRR	neregulārs
NEG	noliegums
NOM	nominatīvs
PART	partitīvs
PASS	pasīvs
PRS	tagadne
PST	pagātne
PTCP	divdabis

Avoti

1. www.diena.lv (Latvijas dienas laikraksta „Diena” elektroniskā versija)
2. www.hs.fi (Somijas dienas laikraksta *Helsingin sanomat* elektroniskā versija)
3. www.lsm.lv (*Latvijas sabiedrisko mediju ziņu portāls*)
4. www.yle.fi (Somijas sabiedrisko mediju *Yleisradio Oy* ziņu portāls)

Literatūra

1. Barbare, Dzidra. 2002. Vietniekvārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 309–408.
2. Bhat, Darbhe Narayana Shankara. 2004. *Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
3. Breņķe, Ieva. 2013. Noteiktības un nenoteiktības kategorijas teorētiskie aspekti. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums*. 17 (I). Liepāja: LiePA, 15–23.
4. Chesterman, Andrew. 1991. *On Definiteness: A Study with Special Reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Crisma, Paola. 2011. The emergence of the definite article in English. A contact-induced change? *The Noun Phrase in Romance and Germanic. Structure, Variation, and Change*. Sleeman, Petra, Perridon, Harry (eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 175–192.
6. Hakulinen, Auli et al. 2004. *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pieejams: <http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=15>.
7. Heine, Bernd, Kuteva, Tania. 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Kalme, Vilma, Smiltneiece, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras: mācību grāmata*. Liepāja: LiePA.
9. Kalnača, Andra. 2011a. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

10. Kalnača, Andra. 2011b. Norādāmo vietniekvārdu lietojums plašsaziņas līdzekļu tekstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 6. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 33–40.
11. Kalnača, Andra. 2013. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
12. Lappalainen, Hanna. 2010. Se ja hän puhutussa kielessä. *Kielikello*. 4/2010. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2340>.
13. Larjavaara, Matti. 2001a. Määräinan artikkeli – suomessa? *Kielikello*. 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1298>.
14. Larjavaara, Matti. 2001b. Tämä, tuo vai se? *Kielikello*. 4/2001. Pieejams: <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1296>.
15. Laury, Ritva. 1997. *Demonstratives in Interaction: The Emergence of a Definite Article in Finnish*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
16. Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Mežale, Emīlija. 2018. Norādāmie vietniekvārdi noteiktā artikula funkcijā latviešu un somu preses tiešsaistes izdevumos: pragmatiskā pieeja. *Valoda: nozīme un forma*. 9. *Gramatika un pragmatika*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 191–202.
18. Nītiņa, Daina. 2013. Vietniekvārds (pronomens). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 428–455.
19. Ozola, Ārija. 2006. „Liekais” tas ne vienmēr ir lieks. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 2. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 84–87.
20. Ozols, Arturs 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
21. Paegle, Dzintra 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
22. Tiittula, Liisa, Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Summary

The article provides an insight into demonstrative pronouns in Latvian and Finnish online press. The emphasis is put on the adjectival use of demonstrative pronouns, including pronouns used as definite articles and emotional markers. An insight into substantival use of demonstrative pronouns is also given. In the first section, the substantival use of demonstrative pronouns is studied, by analysing cases with reference to objects as well as cases with reference to persons, which are inherent to colloquial language. In the second section, the adjectival use of demonstrative pronouns is studied. Cases with and without particular reference in the text are analysed. Examples from press texts illustrate the theoretical material. As a result, three categories of adjectivally used demonstrative pronouns are distinguished. In two of those cases the use of demonstrative pronouns can be considered close to the use of definite article. Acquired results will be used for in-depth future studies and analysis of the use of demonstrative pronouns as definite articles.

Keywords: demonstrative pronouns; definite article; press language; Latvian language; Finnish language.

Augusta Tenteļa pareizrakstības komisijas likumi un to atspulgi skolu mācību grāmatās un sabiedrībā *Spelling rules developed by the Spelling Commission of Augusts Tentelis and their reflection in books and the society*

Dzintra Paegle

E-pasts: dzintrap@latnet.lv

Raksts atklāj latviešu ortogrāfijas jukas 20. gs. 30. gadu beigās, ortogrāfijas sakārtošanu un izmaiņas 40. gados un pareizrakstības noteikumu ietekmi uz valodas lietošanu mūsdienās. Rakstā analizēti 1938. un 1939. gadā Augusta Tenteļa vadībā pieņemtie pareizrakstības atzinumi. Šie pareizrakstības „uzlabojumi” vistiešāk attiecas uz sabiedrību, it īpaši uz skolu mācību saturu. Rakstā aplūkoti dažu ortogrāfijas jautājumu izstrāde – alfabēts, garā patskaņa *ī* un *ā* lietošana verbu formās, vienkāršās nākotnes daudzskaitļa 2. personas formas ar *-iet* un mīkstinātais *ŗ*. Ieskicēts inteliģences protests pret 1938. gada ortogrāfiju. Ortogrāfijas ilustrācijai praksē skafītas atsevišķas skolu mācību grāmatas, precizēti to autoru Mārtiņa Gaides un Rūdolfa Grabja biogrāfiskie dati, kā arī minēti Augusta Tenteļa un Luda Bērziņa galvenie dzīves fakti.

A. Tenteļa ortogrāfijas uzlabojumi radīja pareizrakstības sajaukumu, neatbilstīgi latviešu valodas gramatiskajai sistēmai un Jāņa Endzelīna izstrādātajai latviešu ortogrāfijai. 1940. gadā tie tika atcelti, bet kopš 1946. gada mīkstinātais *ŗ* tika aizmirsts. Tas mūsdienās ir mainījies šaurā */e/*, */e:/* izrunu tādos darbības vārdos kā *dzeru*, *sveru*, *veru* un nostiprinājies nākotnes 2. personas darbības vārdu galotni ar *-iet* – *lasīsiet*, nevis *lasīsīt*. Ar šiem likumiem sākās arī burtkopas *ch* atmešanas process rakstos.

Atslēgvārdi: Augusts Tentelis; Ludis Bērziņš; Mārtiņš Gaide; Rūdolfs Grabis; latviešu ortogrāfija; valodas normēšana; inteliģences protests.

1938. un 1939. gadā tika pieņemti jauni atzinumi latviešu valodas pareizrakstībā, kas ievērojami atšķīrās no Jāņa Endzelīna (1873–1961) izstrādātās un 1922. gadā pieņemtās ortogrāfijas. 20. gs. 30. gadu beigu pareizrakstības komisiju vadītājs ir bijis Augusts Tentelis (par šo likumu izstrādes gaitu sīkāk sk. Paegle 2008).

1. Augusts Tentelis

A. Tentelis (1876–1942) ir ieguvis vēsturnieka izglītību Pēterburgas Universitātē, no 1920. gada 4. maija sāk darbu Latvijas Universitātē par docentu, bet no tā paša gada oktobra – par Latvijas Augstskolas profesoru, kaut gan, kā raksta vēsturnieks Andris Šnē (2009, 12), „doktora promocijas darbu viņš tā arī neuzrakstīja”, bet kļūst par goda doktoru. A. Tentelis ir lasījis lekcijas par Senās Romas un viduslaiku vēsturi un vēstures metodoloģiju. „[...] viņš tomēr nepretendēja ieņemt

to vietu, kāda Latvijas vēstures pētniecībā ir, piem., A[rvedam] Švābem, B[oļeslavam] Brežgo, M[arģeram] Stepermanim, A[rnoldam] Spekkem, E[dgaram] Dunsdorfam un citiem” (Auns 2009, 90, 91). A. Tentelis ir bijis gan dekāns, gan rektors, gan divas reizes izglītības ministrs (1928.24.01.–1928.30.11. un 1935.11.07.–1938.22.08. – LVVA Tentelis, 51. lp.). Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (1904–2002) raksta par Kārļa Ulmaņa un A. Tenteļa savstarpējām attiecībām: „Sakarā ar Latvijas Universitātes desmit gadu pastāvēšanas jubileju 1929. gada 28. septembrī Ulmani ievēlēja par universitātes goda biedru. Tas bija lielā mērā rektora profesora Augusta Tenteļa nopelns, un Ulmanis to nekad neaizmirsā.” (Dunsdorfs 1992, 199) A. Tentelis ir bijis arī politiķis. „Tāpat kā K. Ulmanis, arī A. Tentelis bija Zemnieku savienības biedrs un organizācijas „Fraternitas Rusticana” goda filistrs. Pēc vēsturnieka E. Dunsdorfa domām, tieši tas 1935. gadā A. Tentelim ļāva atgriezties valdībā.” (Šnē 2009, 16) 1936. gada 14. janvārī nodibināja Latvijas Vēstures institūtu. „Par institūta direktoru iecēla profesoru Augustu Tenteli, par vicedirektoru Franci Balodi. Laimīgas izvēles dēļ par institūta ģenerālsekretāru ieceļot Marģeru Stepermani, institūts spēja attīstīt rosīgu darbību. Kopš 1937. gada institūts izdeva *Latvijas Vēstures Institūta žurnālu*. Par tā redaktoru skaitīja profesoru Tenteli, bet faktiskais žurnāla vadītājs bija Stepermanis.” (Dunsdorfs 1992, 286) Šie citāti norāda arī uz A. Tenteļa korporatīvām saiknēm ar K. Ulmani, A. Tenteļa darbības vērtējumu. A. Tentelis labprāt atsauca uz autoritātēm, it kā neuzņemoties atbildību: „[...] **valdība** [izcēlums – Dz. P.], lai nokārtotu pareizrakstību, uzdevusi izglītības ministram izstrādāt grozījumus likumā par Latvijas ortogrāfijas nokārtošanu.” (LVVA, 20. lp.; par to arī Paegle 2008, 90) Tomēr arī izglītības ministrs ir valdības loceklis, iespējams, ar valdību domāts K. Ulmanis.

Par A. Tenteli ir diezgan plaši pētījumi. 2009. gadā sērijā „LU rektori” iznāk rakstu krājums „Profesors *Dr. honoris causa* Augusts Tentelis: dzīve un darbs” (Saviča 2009). Tajā A. Tenteļa darbību vērtē gan vēsturnieki (Šnē 2009; Auns 2009), gan pedagogi (Krūze 2009). Tie ir uz vēsturi un pedagogijas nozari orientēti pētījumi, tajos trūkst atsauksmju uz valodnieku atzinumiem, kaut gan A. Tenteļa valodnieciskā darbība un tās sekas ir vērtētas, sākot ar 20. gs. 30. gadiem līdz mūsdienām.

2. Dažu 1938. un 1939. gada pareizrakstības likumu analīze

2.1. Alfabēts

1938. gada Pareizrakstības komisijas atzinumos (turpmāk tekstā – PKA) par latviešu valodas alfabētu ir šāds formulējums: „Latviešu alfabētā ir šādi burti: a b c č d e f g ģ h i j k ķ l ļ m n ņ o p r s š t u v z ž. Bez alfabētā uzņemtiem burtiem latviešu rakstībā vēl ir šādas rakstu zīmes un īpaši burtu savienojumi: dz dž – saliktu līdzskaņu, ai au ei ie iu ui divskaņu un ā ē ī ū – garu patskaņu apzīmēšanai. Garais o apzīmējams vienkārši ar o.” (PKA 1938, 1., 909)

Pareizrakstības komisijas sēdē 1937. gada 30. jūlijā tika spriests par latviešu alfabētu, svešvārdu atveides kontekstā starp citiem ierosinājumiem neizšķirts jautājums par burtkopas *ch* un burta *h* lietošanu, komisija nevar vienoties, un A. Tentelis to atstāj Ministru kabineta izlemšanai (Paegle 2008, 91, 92). Publicētajos atzinumos par *ch* lietošanu nekas nav teikts.

Latvijas valsts vēstures arhīvā ir saglabājušies divi pareizrakstības atzinumu projekti. Viens pareizrakstības reformas projekta teksts **bez datējuma** (LVVA 1. sēde, 117. lp.), tas atšķiras no pieņemtā, alfabētā ir atstāts *ʃ*, bet *ch* ir minēts pie burtkopām *dz*, *dž*:

„Bez alfabētā uzņemtiem burtiem latviešu rakstībā sastopam vēl šādas rakstu zīmes: *dz*, *dž*, *ch* (piem., uzvārdos Bachs, Dolgichs, Richters), ie divskaņa ie apzīmēšanai un zīmes *ā*, *ē*, *ī* ū gaŗa patskaņa apzīmēšanai.” (LVVA 1. sēde, turpat)

Iespējams, šis projekta teksts ir skatīts iepriekš, jo 1938. gada 17. augustā ir vēl viens projekts, kurā alfabētā ir atstāts *ʃ*, bet komentāros par burtu savienojumiem ir minēti tikai *dz* un *dž*, bet *ch* ir izmests, divskaņu saraksts papildināts ar *iu* (LVVA Augstkalns, 22. lp.) Tātad šis projekts attiecībā uz *ch* ir bijis it kā tuvāks pieņemtajam lēmumam, kurā *ch* netiek minēts. Brošētā izdevumā „Jaunā pareizrakstība” skaidrojumos ir šāda piezīme: „Komisija atzina, ka <ch> lietošana mūsu rakstībā paturama arī turpmāk līdzšinējā veidā.” (JP 1938, 10)

Starp *ch* pretiniekiem ir bijis Pareizrakstības komisijas loceklis Jānis Ozols, „Valdības Vēstneša” redakcijas loceklis un Valsts kancelejas loceklis. Viņš jau pirms Pareizrakstības komisijas darbības, 1936. gada augustā, lieto *h*, nevis *ch*. Pret to protestē Alvilis Augstkalns (1907–1940), rakstot iebildumu Izglītības ministrijas Vispārīgajai daļai: „Tūliņ *Valdības Vēstnesis* arī sāk savu rakstību un 195. nrā drukā „jahtas” un „shēmas”, kaut gan šai punktā vismaz ir ne vien izglītības ministra, bet likumīgs ministru kabineta, saeimas un Valsts prezidenta apstiprināts likums, un vienīgais, uz ko J. Ozols varētu atsaukties, ievēdot *ch* vietā *h*, ir Padomju Krievijas latviešu ortogrāfija! Alvilis Augstkalns, Valodas krātuves priekšnieks, Rīgā, 1936. g. 10. septembrī.” (LVVA Augstkalns, 2. lp.)

Ernesta Bleses „Pareizrakstības vārdnīca” (1939), kā raksta tās autors ievadā, atbilst 1938. gada 30. augusta Pareizrakstības komisijas atzinumiem, *ch* ir saglabāts. Piem., vārdnīcas vārdu sarakstā ar burtu „c (arī *ch*)” ir vārdi *chameleons*, *chaoss*, *cheress*, *chloriti* u. c. (Blese 1939, 32, 34), un tālāk, piem., *tehnika*, *technikums*, *tehnikišs* (turpat, 196).

Vēlāk, 1939. gada 13. jūlijā, apstiprinātajos „Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumos par latviešu pareizrakstību” (PKA 1939) 7. pants ir veltīts *h* un *ch* šķiršanai:

„7. Atšķirībā no *h* (piem., habilitācija, hieroglifs, Hamburga) svešvārdos un svešos īpašvārdos vienkāršas skaņas (aukslēju berzeņa, vācu *ch*, krievu *x*, poļu *ch*, grieķu *X* u. t. t.) apzīmēšanai lietojams burtu savienojums *ch* (piem., chiromantija, Čaŗkova, Chvalkovskis, Chochlovs) izņemot gadījumus, kur *ch* vietā latviešu valodā jau ieviesies *k* vai *ķ* (piem., koris, kolera, orķestris, ķīmija, Ķīna).” (PKA 1939, 138)

1940. gada 31. jūlija „Izglītības ministrijas pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību” 5. pantā atkārtoti to pašu *h* un *ch* šķiršanas likumu kā 1939. gada pareizrakstības likumā (IMPKA 1940). 1946. gada 5. jūnija pareizrakstības likumā *ch* nav minēts. To atceļ 1957. gada decembrī ar LPSR Ministru padomes lēmumu. Lēmumā ir noteikts, „ka burtu kopas *ch* vietā, ja ar to nav apzīmētas divas atsevišķas skaņas, rakstāms vienkāršais *h*” (VK 1957). Arī latviešu fonētikā atzīts, ka runātāji nešķir pakalējo mēleni /x/ (rakstot burts *h*) un

fonēmas fakultatīvo variantu vidējo mēleni /xⁱ/ (rakstot burtkopa *ch*), t. i., /xⁱ/ mēdz aizstāt ar /x/ (sk., piem., Laua 1997, 61).

2.2. Patskaņa *ī* lietošana verbu formās un verbālos atvasinājumos

1938. gada pareizrakstības likums nosaka izmaiņas patskaņu *ī* lietošanā: „kur *j* priekšā atrodas *i*, šis *i* rakstams [tā!] bez garuma zīmes” (PKA 1938, 3. pants).

Jānis Lauva (1873–1953), Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta lietvedis un tulks, vienmēr aktīvi ir piedalījies pareizrakstības jautājumu risināšanā (sk. Paegle 2008). Viņš par Pareizrakstības komisijas atzinuma projekta noteikumiem attiecībā uz īsu *i* līdzskaņa *j* priekšā izsakās šādi: „[tas] uzskatams par gramatiskās likumības sajaukumu. Šis ir taču tas pats infinitīva galotnes patskanis. Nevar šo patskani dažās formās (*darīt, darītājs, darītu, darīsim, darīšana*) atstāt garu, bet citās pārvērst par īsu galotnes *-īt* patskani, nepārvērstot arī citus infinitīva galotnes (*-āt, -ēt, -ūt*) patskaņus, rakstot īsi, piem., *pētījums*, bet gari *zīmējums, turpinājums, dabūjams*” (LVVA iebildumi, 44. lp.). [20. gs. pirmajā pusē ar terminu *galotne* izprot vārda beigu daļu – piedēkli kopā ar galotni.] Šādam J. Lauvas uzskatam par piedēkli *-ī-* varam tikai piekrist. Arī no formu veidošanas viedokļa dažāda *ī* un *i* rakstījums ir aplams, sk. tālāk:

med-ī-t

1. *med-ij-u, med-ij-am*
2. *med-ī, med-ij-at*
3. *med-ī,*

vienkāršajā pagātnē *med-ij-ām*, bet nākotnē *med-īs-im, med-īs-iet*

J. Endzelīns (1942, 14) domā, ka šādām ortogrāfijas izmaiņām ir subjektīvi cēloņi: „Bija daži kungi, kam bija šāda vai tāda noteikšana un kas negribēja atteikties no savām izrunas un rakstības paražām [...]” A. Tentelis dzimis Vidrižos, kas pieder pie Vidzemes lībiskajām izloksnēm. Tajās raksturīgs saīsināts piedēkļu un galazilbju patskaņu garums, kā arī ir mīkstinātā *ŗ* trūkums. Turklāt 19. gs. vecajā ortogrāfijā garumu piedēkļu zilbēs neapzīmēja tieši patskanim *ī*, tā vietā lietots burts *i* (rakstības paražas).

1939. gada pareizrakstības likuma 16. pantā teikts, ka „pielaižamas formu divējādības”, un tā 2. punktā atļauts gan garais *ī*, gan īsais *i* (PKA 1939, 454, 455), bet 1940. gada Pareizrakstības komisija aplamo īso *i* šajās pozīcijās atcēla (sk. PKA 1940, 3. pants).

2.3. Garā patskaņa *ā* lietošana senos *ā*-celmu darbības vārdos

1938. gada pareizrakstības likums nosaka: „Nav apzīmējami garumi tagadnes *ā*-celmu darbības vārdu I un II daudzskaitļa personā, kur līdz šim tos apzīmēja. Jāraksta: mēs zinam, darām, aicinām; jūs zināt, darāt, aicināt. Tāpat arī tagadnes III personas atgriezeniskās formās: viņš, viņi zina [Dz. P., tagad (*sa*)zinās] u.t.t. un tagadnes ciešamās kārtas divdabī: zinams, darāms u.t.t.” (PKA 1938, 3. pants)

Pret šādu labojumu iebilst J. Endzelīns īsi pirms likuma pieņemšanas, rakstot vēstuli 1938. gada 29. augustā: „[...] atmetot [*ā*-celma formās] te garumzīmi, gaŗums ar laiku zudīs arī izrunā, un tā latviešu valoda zaudēs vecu mantojumu.” (LVVA iebildumi, 75. lp.) Viņam pievienojas arī skolotāji un citi sabiedrības

pārstāvji (LVVA iebildumi, 48. lp.). Citādos uzskatos ir Jānis Lauva, kas iesaka darbības vārdu **tagadnes** dskaudzskaitļa 1. un 2. personā visos verbos *-am*, *-at*, bet **pagātnē** – *-ām*, *-āt* (LVVA iebildumi, 44., 45. lp.). Šādu domu, ka tikai verbu pagātnes galotnēs būtu jālieto garais patskani *ā*, bet tagadnē – īsais *a*, 1965. gadā izsaka arī Hermanis Bendiks (1911–1978), pamatojot ar valodas attīstību un pareizrakstības likumu vienkāršošanu (sk. Bendiks 1965). 1940. gada Pareizrakstības komisijas atzinumi atceļ 1938. un 1939. gada likumu (PKA 1940, 3. pants). Šie ierosinājumi negūst atbalstu, un 1967. gada Pareizrakstība komisijas atzinumi apstiprina verbu tagadnes *ā*-celmu saglabāšanu ar garo patskani *ā* izrunā un rakstībā (Porīte 1967, 182).

2.4. Vienkāršas nākotnes daudzskaitļa 2. personas forma

1938. gada pareizrakstības atzinumu 11. pantā teikts: „Darbības vārdu īstenības izteiksmes (indikativa) nākotnē II personā jālieto galotne *-siet*, atgriezeniskā formā *-sieties* (ne *-sities*), tā tad: *jūs celsiet, celsieties; nesīsiet, nesīsieties; mazgāsiet, mazgāsieties.*” (PKA 1938, 910)

J. Endzelīns jau 1907. gada „Latviešu gramatikā” iestrādāja verbu 2. personas nākotnes formu ar galotni *-it*, resp., *lielīsit* (sk. EM 1907, 120. §), jo galotne *-iet* jau tiek izmantota pavēles daudzskaitļa 2. personas nozīmes izteikšanai – *celiet!*. J. Endzelīns pievienojies iepriekš izteiktajam Jēkaba Velmes (1893, 239) ierosinājumam: „[...] būtu pareizi, lietot šādas formas: tagadnē *-at*, p. p., *nesat*; pagātnē: *-āt*, p. p., *nesāt*; nākotnē: *-it*, p. p., *nesīsit*, imperatīvā *-eet*, p. p., *nesiet*, var būt arī *-ait*, *nesait*.” „Atzinums – atšķirīgas gramatiskās nozīmes izteikšanai – citu gramatisko rādītāju” guva atbalstu arī K. Mīlenbaha vērtējumā un tika ieviests valodas praksē (par to sk. Paegle 2001, 70, 71).

1938. gada atzinumi tiek noraidīti, un nākamie pareizrakstības atzinumi atjauno galotnes *-it* lietošanu nākotnes daudzskaitļa 2. personā, piem., *rakstīsīt*, un šo brīdi varam uzskatīt par svārstību sākumu verbu nākotnes daudzskaitļa 2. personas galotnes *-it* šķiršanai no pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formas ar galotni *-iet*, lietojot arī nākotnes daudzskaitļa 2. personā *-iet*, retāk *-it*.

2.5. Mīkstinātā *r* lietošana

1938. gada atzinuma 4. pantā noteikts īsi: „*r* nemīkstināt” (PKA 1938, 909). Savukārt 1939. gada 1. augusta pareizrakstības likums atļāva lietot gan atceltās normas, gan jaunās, t. i., 1938. gada, normas. 20. gs. 30. gadu beigū A. Tenteļa vadībā izstrādātie pareizrakstības nosacījumi (1938 un 1939) tika noraidīti 1940. gada 25. jūlijā ar jaunu pareizrakstības likumu, t. i., pēc diviem gadiem. A. Tenteļa pareizrakstības likumi daļēji atdzima pareizrakstības likumos, kas pieņemti 1946. gada 5. jūnijā.

1946. gada pareizrakstības noteikumos par *r* ir teikts, ka „praktiskā rakstībā to nelieto [līdz ar to arī runā], bet ar līdzskaņa *r* mīkstinājumu, kur prasa gramatikas sistēma, valodas izpratnes un izrunas izkopšanas nolūkos iepazīstināmi attiecīgo klašu skolēni mācību iestādēs” (Noteikumi 1946, 109). Tomēr skolu mācību grāmatas nav veicinājušas pareizrunas apguvi, kā to prasīja pareizrakstības noteikumi, vingrinājumu mācību grāmatās ir bijis visai maz, un tagad to tikpat kā nav nemaz. Mīkstinātā *r* atceļšana rakstos vislielāko ietekmi atstāja uz verbu

izrunu, un tagadējā jaunā paaudze tādus vārdus kā *dzeru*, *veru*, *ķeru*, *sveru* izrunā tikai ar plato *e*, resp., /æ/.

Tas ir dabisks process, jo vēsturiskais mīkstinātais *r*, resp., /rⁱ/ nav ticis lietots daudzās latviešu izloksnēs vismaz pēdējos 200 gadus. 19. gs. un 20. gs. sākumā tas ir konstatēts tikai dažās izloksnēs Vidzemē, vairāk Kurzemē, galvenokārt Dienvidkurzemē. LVDA Fonētikas atlanta 87. kartes komentāros ir teikts: „Mūsdienās literārās valodas ietekmē [normēšanas ietekmē – Dz. P.] gandrīz visā Latvijā mīkstā jeb palatālā *ŗ* skaņa vairs netiek lietota, taču vecākās paaudzes runā tā dzirdama visās Kurzemes izloksnēs, daļā Rietumzemgales un Rietumvidzemes izlokšņū.” (LVDA 2013, 111) Arī jaunākajos pētījumos par Dienvidkurzemes izloksnēm atzīts: „Gan Rucavas, gan Bārtas vecākās paaudzes valodā šī parādība [mīkstais *ŗ*] noturīga vēl 21. gadsimtā un tiek lietota visai konsekventi” (Markus-Narvila 2016, 105), tāpat arī Kurzemes lībiskajā dialektā (Vēvere 2016, 220).

Mīkstinātais /rⁱ/ nosaka šaurā /e/, /e:/ lietošanu, izrunas likums saglabāts „Latviešu valodas gramatikā” (Nītiņa, Grigorjevs 2015, 126):

„Šauro patskani [e] un [e:] lieto šādos gadījumos: [...] 9. Pirmās konjugācijas darbības vārdu īstenības izteiksmes vienkāršajā tagadnē un no tagadnes celma veidotajās formās ar [r] saknes beigās, piem., *sveru*, *sver*, *sveram*, *sverat*, *jāsver*, *sverot*, *sverams*, *sveram* [2 × particips], *sveros*, *sveras*, *beru*, *dzeru*, *veru*. Kaut arī daudzi runātāji šo normu neievēro, jāatceras, ka tā joprojām ir spēkā.”

2014. gada 12. martā Latviešu valodas ekspertu komisija šo 1. konjugācijas verbu izrunā oficiāli ir atzinusi par pareiziem abus izrunas variantus – ar šauro /e/ vai plato /æ/ (sk. LVEK mājaslapu; Auziņa, Liepa 2016, 15, 16).

3. Inteliģences protesti

Inteliģences protestos, kas sākās 1938. gada septembrī, tā izteica neapmierinātību Valsts prezidentam un izglītības ministram par jaunajiem ortogrāfijas likumiem. Skolotāji protestē jau 1938. gada 23. septembrī, rakstot: „[...] pārveidotajā ortogrāfijā zudis sakars starp valodas zinātni un praksi [...] un nav ievērots fonētiskais, ne arī kāds cits princips. Izjaukta arī latviešu valodas mācības apbrīnojamā sistēma, ar kādu nevar lepoties daža laba veca kultūras valoda.” (LVVA iebildumi, 139. lp.) Vienots protests pret Tenteļa ortogrāfiju ar 1004 parakstiem tika iesniegts 1939. gada 10. maijā. Protestā piedalījušies ne tikai valodnieki, bet arī rakstnieki, teātra mākslinieki, medicīnas darbinieki, teologi, dažāda profila skolotāji, ierēdņi, bibliotēku darbinieki, studenti un citi.

Protestu parakstījuši: 1. Aleksis Kalniņš, cand. philol., skolotājs Jelgavas vācu valsts ģimnāzijā. 2. Jānis Grīns, cand. jur., Nacionālā teātra direktors. 3. Paula Jēger-Freimane, teātra un literatūras kritiķe. 4. Jūlijs Freimanis, prokūrists Latviešu Akciju Bankā. 5. Zinaīda Lazda (Šreibere), literāte, skolotāja. 6. Herta Lindberga, cand. philol., N. Draudziņas ģimnāzijas inspektore. 7. Valters Ozols, stud. oec., Rīgā, Antonijas ielā 26–15. 8. Elza Stērste. 9. Edurads Virza (sk. 1. attēlu).

1. Aleksis Kalniņš, cand. phil., skolotājs Jelgavas vācu valsts ģimnāzijā.
2. Jānis Jans, cand. jur., Naei māts teātra direktors
3. Pauls Jēgers - Jermans, tālrunu un literatūras kritiķis.
4. Jūlijs Freimanis, prokurors Latviesu Atcietību Brīvības
5. Līdija Lauda (Šreibere), literāte, skolotāja.
6. Kerta Lindberga, cand. phil., K. Braucēnu ģimnāzijas inspektore.
7. Stalcers Ozols, stud. oca., Rīga, Antonijas ielā 26-15.
8. Eze Šturms

1. attēls. Inteliģences protesta paraksti, fragments (LVVA, 61. lp.)

Paradokss – E. Virza parakstās pret jaunās ortogrāfijas kropļošanu, bet paša paraksts ir ar vecās ortogrāfijas burtiem vēl 1939. gadā. Paraksta autentiskumu apstiprina kāds cits viņa paraksta paraugs (sk. 2. attēlu). Protams, jebkura cilvēka paraksts ir individuāls un nav pakļauts nekādām prasībām.

Paraksts es mēģinu parakstīt:
 Tu, kas redzēsi rindas jūdas -
 piepildi ar rožu dzazhu
 Manas deenas jūrijas jūdas?!

Edvira.

Edv. Virzas rokraksts.

2. attēls. Eduarda Virzas paraksts (Prande 1926, 342)

Starp ortogrāfijas protesta parakstītājiem arī Elīna Zālīte (12. nr.), Aleksandrs Čaks (23. nr.), Jūlijs Lācis (51. nr.), Edīte Šturma, cand. philol., Latviešu valodas krātuves darbiniece (142. nr.), Elfrīda Šmite (143. nr.), Ludvigs Adamovičs, LU profesors (199. nr.), M[ilda]. Brechman-Štengel, Nacionālā opera (70. nr.), Mirdza Šmitchene, Nacionālā teātra aktrise (258. nr.), Uldis Ģermanis, stud. hist., Rīgā, Dzirnau ielā 34a-28 (360. nr.), Arturs Ozols, stud. philol., Rīgā, Kauguru ielā 1-3 (373. nr.), Atis Čakars, stud. philol., Rīgā, Viļņas ielā 2-2 (375. nr.), Zenta Lubāniete, skolotāja Rīgas Ausekļa 46. pamatskolā (489. nr.), cand. philol. Alvis

Augstkalns (773. nr.), Vallija Dambe (835. nr.), Rūdolfis Grabis, skolotājs cand. phil. baltu (931. nr.), Velta Rūķe (973. nr.), H. Misiņa-Kalniņa, bibliotekāre, Rīgā, Hanzas ielā 2a–2 (1004. nr.) (LVVA, 39.–98. lp.).

Jāpiebilst, ka Rūdolfis Grabis ir viens no to mācībgrāmatu autoriem, kas aktīvi ievieš Tenteļa ortogrāfiju, bet šeit protestē pret to. Starp protestētājiem nav citu mācībgrāmatas „Vārds un teikums” (turpmāk tekstā – VT) līdzautoru parakstu.

4. „Vārds un teikums” autori

1938. gada pareizrakstības likuma realizācija ir bijusi visās tālaika skolu mācību grāmatās. Šeit aplūkosim Luda Bērziņa, Mārtiņa Gaides un Rūdolfis Grabis mācībgrāmatu „Vārds un teikums. Sistemātisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V un VI klasei” (1938). Ir jau iznācis šo autoru grāmatu komplekts no 1.–6. klasei (VT 1935–1939).



3. attēls. Mācībgrāmatas „Vārds un teikums” izdevumi (Jura Lindes fotogrāfija)

Šīs mācību grāmatas izveidojis autoru kolektīvs. Kas šos cilvēkus saistīja, lai tie kopā veidotu mācību grāmatu sēriju? Vispirms jau Jāņa Rapas (1885–1941), grāmatu apgāda „A. Valters, J. Rapa un biedri” direktora, uzaicinājums veidot jaunu tautskolu latviešu valodas gramatiku (Dravnieks 1956). Ir ziņas, ka Jānis Rapa ir uzrunājis M. Gaidi, un viņš kopā ar L. Bērziņu un R. Grabi sākuši strādāt. Visus trīs vieno arī Rīgas Skolotāju institūts. R. Grabis (1997, 38, 39) atceras: „[Skolotāju institūta] Paraugpamatskolas latviešu valodas skolotājs Mārtiņš Gaide, kas pats bija Rīgas skolotāju institūta absolvents, sadomāja sagatavot jaunu latviešu valodas gramatiku sēriju pamatskolu visām sešām klasēm. Ar Ludi Bērziņu, kas jau bija Izglītības ministrijas Skolu departamenta direktors, tika sarunāts, lai viņš uzņemas tāda kā virsautora pienākumu. [...] Un tad mēs ar

Mārtiņu Gaidi ķērāmieš pie darba. Pirmās klases gramatikai man bija jādod tikai definīciju, uzdevumu un citu norādījumu formulējums, bet visu pārējo izstrādāja M. Gaide. Kopīgās pārrunās vienojāmies dot, cik iespējams, vienkāršas un skaidras definīcijas, labi uztveramu gramatiskā materiāla parādījumu, izmantojot lielākoties tiešus tekstus vai to nogriežņus, īpaši tautasdziesmas, pasakas, teikas u.c. Tikai retos, atsevišķos gadījumos, kur tas bija nepieciešams gramatiskās vai rakstības parādības skaidrošanā, atsevišķus vingrinājumus sacerēja Ludis Bērziņš vai Nikolajs Kalniņš, Rīgas Skolotāju institūta absolvents [beidzis 1933 – Dz. P.], kurš bija kļuvis arī par rakstnieku.”

Isumā aplūkosim mācītbrāmatas „Vārds un teikums” autoru biogrāfijas.

4.1. Ludis Bērziņš

Luda Bērziņa biogrāfija ir visai plaši apcerēta, piem., krājumā „Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. II daļa. Mācībspēku biogrāfija un bibliogrāfija” (Bērziņš 1939), dažādos rakstos, piem., „Luda Bērziņa pedagoģiskie uzskati” (Sarma 1994), un enciklopēdijās, piem., „Latviešu rakstniecība biogrāfijās” (LRB 2003) u.c. Tāpēc šeit minēsim tikai galvenos viņa dzīves datus.

Ludis Bērziņš (Ludvigs Ernests Bērziņš 1870. g. 14. septembrī Džūkstē – 1965. g. 24. maijā Denverā, ASV, pārbedīts 1997. g. 27. septembrī Džūkstē), pedagogs, folklorists, literatūrvēsturnieks, dzejnieks, Šmithena-Bērziņa privātgimnāzijas Dubultos dibinātājs un vadītājs (1906–1915), Rīgas Skolotāju institūta (RSI) dibinātājs un direktors (1922–1934), LU goda doktors, profesors (LRB 77–78).

4.2. Mārtiņš Gaide

Mārtiņa Gaides biogrāfijā ir visai daudz neskaidrību un nezināmā, par viņu ir daži vispārīgi dati Edgara Andersona „Latvju enciklopēdijā” (LE 1983), jubilejas un piemiņas rakstos Amerikā, bet visai pretrunīgi, daži fakti atrodami Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos.

Mārtiņš Gaide dzimis 1906. gada 3. maijā Lenču muižas „Rejniekos” (Zirnītis 1960) [Lenči atrodas 15 km attālumā no Cēsīm ziemeļu virzienā, 20. gs. 60. gados Lenči atrodas Kūduma ciemā]. Citos avotos par viņa dzimšanas vietu uzrādīti Drabeži [Drabeši, 8 km uz dienvidiem no Cēsīm] (Kalniņš 1960; LE 1983, 449), citur Vaidavas pagasts (AG 1990, 150). Tagad Lenču muiža atrodas Raiskuma pagastā, no Kūduma centra taisnā virzienā apm. 5 km. Vaidavas pagasts kā Mārtiņa Gaides dzimšanas vieta uzrādīta arī Nītaures mācītāja Pētera Nesaules (1907–1996) apliecinātajā izziņā Skolu departamentam, kur teikts, ka „Gaide Mārtiņš Roberts dzimis 1906. gada 16., nevis 3. maijā”; 16. maijs kā dzimšanas datums ir uzrādīts arī izziņā par Mārtiņa Gaides mācībām Eglīša reālģimnāzijā Cēsīs no 1921. līdz 1922. gadam (LVVA Gaide, 18. lp.). M. Gaide Nītaures ev. luteriskajā draudzē iestājies 1932. gada 31. oktobrī, pārnācis no Cēsu lauku draudzes (LVVA Gaide, 14. lp.). Arhīva dokumentos ir ziņas, ka šajā datumā Nītaurē Mārtiņš Gaide ir salaulājies ar Emmu Lūciju Mikus (turpat 5. lp.).

Mārtiņš Roberts Gaide ir mācījies Auciema pagastskolā, Rubenes draudzes skolā, vienu gadu, kā liecina izziņa, Mārtiņš Gaide Pētera dēls, dzimis 1906. gada 16. maijā, no 1921. līdz 1922. gadam mācījies Eglīša reālģimnāzijā Cēsīs. 1922. gada 23. augustā iestājies Rīgas Skolotāju institūtā, kuru beidzis 1926. gada

18. jūnijā (LVVA Gaide, 18. lp.). M. Gaide tika iesaistīts institūta izmēģinājuma tautskolā, kur viņam bija jāievada praktiskā skolas darbā jaunie skolotāji, un Skolotāju institūtā nokalpojis 4 gadus un 7 mēnešus (LVVA Gaide, 5. lp.). No 1927. gada 1. marta līdz 1928. gada 31. jūlijam viņš atrodas Latvijas obligātajā karadienestā. 1930. gadā, pēc eksterna pārbaudījumu izturēšanas latīņu valodā, ir sācis studijas Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes pedagoģijas nodaļā [nav izdevies atrast kādu ziņu par LU beigšanu – Dz. P.]. Viņam tiek uzticēts mācīt latviešu valodas metodiku Skolotāju institūta abiturijas klasēs un būt par audzinātāju internātā. Šajā laikā M. Gaide kopā ar Pēteri Kļaviņu un Ēvaldu Švinku (1909–1968) uzraksta „Apkārtnes mācību” pamatskolas 1. klasei (1933). Ē. Švinka beidzis Rīgas Skolotāju institūtu 1929. gadā, bet jau studiju laikā bija institūtā laborants, mācīja dabaszinību, 1937. gadā beidzis LU Dabas zinātņu fakultāti (AG 1990, 256). Pēteris Kļaviņš 1927. gadā beidzis Rīgas Skolotāju institūtu (AG 1990, 302). Viņš ir vārda un uzvārda brālis pazīstamajam valodniekam Pēterim Kļaviņam (1920–2017).

1935. gadā M. Gaide kļūst par jaunceltās Rīgas Ausekļa pamatskolas (46. pamatskolas) Kandavas ielā [tagad Rīgas 34. vidusskola – Dz. P.] pārziņa palīgu pie Arvīda Dravnieka, bet 1938. gada 1. septembrī uzņemas skolas pārziņa amatu 20. pamatskolā Latgales priekšpilsētā, kas nosaukta par Garlība Merķeļa pamatskolu (toreizējā Kuzņecova ielā 2, tagad Slāvu ielā 2) (LVVA Gaide, 20. lp.). Kopā ar L. Bērziņu un R. Grabi sastādījis latviešu valodas mācībgrāmatu „Vārds un teikums” visām pamatskolas klasēm (1935–1939) (VT 1935–1939).

Vācu okupācijas laikā (1941–1944) M. Gaide strādā par latviešu valodas skolu inspektoru Tautskolu direkcijā. Šajā laikā tiek sagatavota mācību vielas apdare 3 daļās „Mācību vielas apdare latviešu skolām” (1943), kuras redaktors bija M. Gaide. 1944. gada rudenī viņš dodas emigrācijā uz Vāciju, Neištati. Angļu zonā M. Gaide saraksta „Tēvu valodas mācību”, kurai ir pieci izdevumi (1948, 1952, 1961, 1963, 1964). Emigrācijā M. Gaide no 1946. līdz 1950. gadam ir Andreja Pumpura ģimnāzijas direktors. Pēc tam viņš pārceļas uz ASV, Mičiganas Grandrepidsu (*Grand Rapids*), kur mirst 1960. gada 4. aprīlī (Dravnieks 1956; Zirnītis 1960; Kalniņš 1960; LE 1983, 449).

No baznīcu metrikas grāmatām izdevies noskaidrot, ka Mārtiņa tēvs Pēteris Gaide Pētera dēls dzimis 1878. gada 1. novembrī (pēc vecā stila) Vidzemes Rubenes draudzes Vaidavas muižā, viņa māte ir bijusi Kristīne, dzim. Jēkabsons (LVVA Rubenes draudze 1878, 238. lp. o. p.). Mārtiņa vecāku laulības reģistrāciju nav izdevies atrast, tāpat kā Mārtiņa dzimšanas ierakstu ne Rubenes, ne Cēsu lauku draudzē. Viņa mātes vārdu var atrast Rubenes draudzes grāmatas ierakstā, kad 1902. gadā dzimis Mārtiņa brālis Pēteris Teodors Gaide Lenču muižas „Vejās” (*Вея*), – tēvs Pēteris Gaide, māte Marija, dzim. Rudzīte (LVVA Rubenes draudze 1902, 14. lp.). Brālis cietis padomju represijās 1945. gadā, par to stāsta R. Vīksnes un K. Kangeras dokumentu apkopojums: „Gaide Pēteris 1902., Cēsu apriņķa Lenču pagastā, 10.01.45., aizsargs. Piedalījies bruņotā cīņā pret padomju varu, lieta 25477” (NKVD 1999, 222). 1949. gada 25. martā no Vaidavas pagasta „Liepkalniem” uz Sibīriju izsūtīts arī Mārtiņa Gaides tēvs, Pēteris Gaide Pētera dēls, brāļa sieva Vera ar bērniem Annu un Māru, viņi atbrīvoti 1955. gada 11. aprīlī (Aizvestie 2007, 596).

4.3. Rūdolfs Grabis

Par Rūdolfu Grabi ir plaša zinātniskās darbības informācija padomju gados (LME 1967, 579; Paegle 1997, 215–217; Bankavs, Jansone 2010, 138 u. c.), bet Latvijas brīvvalsts laiks un vācu okupācijas gadi ir pieminēti maz, vienīgi viņa paša tēlainajā autobiogrāfiskā pārskatā (Grabis 1997). Tāpēc datu precizēšanai tika izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti.

Rūdolfs Grabis (1906. g. 11. augustā – 1996. g. 17. decembrī) dzimis Kūduma pagasta „Gribžos” saimnieka Jāņa Grabes un viņa dzīvesbiedres Emīlijas Rozālijas (dzim. Radziņš) ģimenē. Straupes draudzes grāmatā ir ieraksts, ka Rūdolfs Hermanis Grabbe dzimis 1906. gada 29. jūlijā (pēc vecā stila) (LVVA, 235. f., 15. apr., 411. l., 19. l. o. p.). „Gribžu” mājas atrodas 2 km no Lenču muižas, kurā dzimis Mārtiņš Gaide. Pēc teritoriālā iedalījuma dažādos laikos „Gribži” ir atradušies gan Unguru muižā, gan Kūduma pagastā, bet tagad – Raiskuma pagastā.

Grabju ģimene „Gribžos” sākusi dzīvot ap 1898. gadu, tas uzrādīts Straupes draudzes grāmatā, kur reģistrēta jaundzimumsī meita Emma Paulīne Grabe, dzimusi 1898. gada 31. martā (pēc vecā stila), kuras vecāki Jānis un Emīlija Grabes dzīvojuši Kūduma „Gribžos” (LVVA 1898 Straupe, 9. lp. o. p.). Bet par viņu meitu vecākais dēls Jānis Aleksandrs ir dzimis 1896. gada 6. jūlijā, tad viņi dzīvojuši Kūduma „Svīķos” (*Svihke*) (LVVA 1896 Straupe, 18. lp.), un tur Grabju dzimta dzīvojuši kopš 1816. gada (LVVA VDR 1816, 31. l. o. p.; arī 122. l. o. p., 194. l. o. p.).

Rūdolfs Grabis skolas gaitas uzsācis 1916. gadā, kā viņš raksta savās atmiņās, trīsgadīgajā Ungurskolā, bet 1917. gadā vienu gadu palicis mājās, un 1918. gadā sācis mācīties Cēsīs, Luīzes Goštvetas privātā pamatskolā (Grabis 1997, 18–20). 1919. gada rudenī iestājies Longina Ausēja septiņgadīgās zēnu reālskolas 1. klasē, vēlāk [1920. gadā] valsts šo skolu pārveidoja par Cēsu Bērzaines Valsts vidusskolu, bet 1925. gadā tā kļuva par Cēsu Valsts vidusskolu, kuru R. Grabis beidza 1926. gadā (pēc Grabis 1997, 23). 1926. gada rudenī viņš iestājas Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes Agronomijas nodaļā, „lai neiesauktu karadienestā” (Grabis 1997, 24, 25), līdztekus studijām viņš apmeklēja latīņu valodas kursus, lai izturētu pārbaudījumu un varētu kļūt par baltu filoloģijas studentu (turpat, 24, 25). 1934. gadā viņš ir beidzis LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu filoloģijas nodaļu. Jau studiju gados R. Grabis „strādāja par latviešu valodas skolotāju Rīgas vidusskolās [Pētera Dzeņa ģimnāzijā (1931–1934), kur mācījies latīņu un latviešu valodu, un Rīgas 1. ģimnāzijā] un Rīgas Skolotāju institūtā (1931–1944)” (LME 1967, 579). „Latvijas PSR mazajā enciklopēdijā” ir kāda kļūda laika datējumā. Iespējams, ka R. Grabis Rīgas Skolotāju institūtā (RSI) ir strādājis no 1933., nevis 1931. gada, pēc tam, kad Viktors Ramāns (1869–1940) pensionējies, līdz 1936. gada rudenim, ne ilgāk, jo RSI 1938. gadā pārceļas uz Cēsīm, kļūst par Cēsu Valsts skolotāju institūtu. R. Grabis institūtam līdzī nedodas un tāpēc nevar tur strādāt līdz 1944. gadam, kā apgalvots „Latvijas PSR mazajā enciklopēdijā”, jo RSI likvidē 1940. gadā. Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos (LVVA Grabis, 25., 27. lp.) ir norāde, ka Rīgas Skolotāju institūtā par latviešu valodas pasniedzēju R. Grabis strādājis no 1933. gada 1. februāra līdz 1935. gada 1. augustam. Tālāk ziņu nav. 1937. gada rudenī R. Grabis ir beidzis obligāto karadienestu Latvijas armijā, tātad iesaukts 1936. gada vasarā vai rudenī. 1944. gada rudenī R. Grabim izdodas izvairīties no vispārējās mobilizācijas vācu armijā, ar M. Gaides palīdzību

viņš kļūst par skolotāju skolas vecuma zēniem, kas iesaukti vācu armijā (Grabis 1997, 41). R. Grabja dzimtas locekļi ir cietuši padomju represijās, nonākot izsūtījumā Sibīrijā (tālāko R. Grabja dzīves ceļu sk. Paegle 1997; Grabis 1997, 8–67; Bankavs, Jansone 2010, 138).

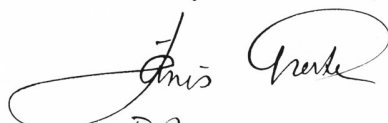
5. 1938. gada pareizrakstības lietošana

1938. gada pareizrakstības stiprināšanai tiek izdota prof. Ernesta Bleses „Pareizrakstības vārdnīca” (1939). Vārdnīcas ievadā sastādītājs raksta: „Par tagadējo pareizrakstību dažās valodnieku, rakstnieku, skolotāju un citu mūsu valodas pratēju aprindās pastāv dažādi ieskatī. Arī es personīgi neesmu ar jaunās pareizrakstības principiem visur vienis prātis. [E. Blesē nemin sabiedrības protestus.] Tomēr tā ir mūsu tagadējā oficiālā pareizrakstība, to tagad lieto visur valsts iestādēs un skolās, uz to pārgājusi gandrīz jau visa mūsu prese.” (Blese 1939, IV, V) Ievaddaļā „Aizrādījumi vārdnīcas lietošanai” pievienota darbības vārdu formu tabula, kurā starp citiem ir vārds *veltīt* – *velt-ija-m*, līdz šim *vēltījam*, pagātnē *velt-ijā-m*, *dāvināt* – *dāv-in-a-m*, līdz šim *dāv-in-ā-m* u.c., svešvārdi, piem., *biografija* (27), *drama*, labāk: *drāma* (46), *peizaža*.

Skolu mācību grāmatās un visos citos izdevumos obligāti jāievēro apstiprinātie jaunie Pareizrakstības komisijas atzinumi. Valdības rīkojumi jāpilda, to skaidri apliecina skolotāju svinīgais solījums (sk. 4. attēlu).

Svinīgs solījums.

Apsolos Latvijas valstij un tās valdībai uzticību, apņemos izpildīt man uzticēto amatu pēc labākās apziņas, pārliecības un zināšanas, izpildīt likumus, valdības rīkojumus un priekšniecības likumīgās pavēles, neizpaust dienesta noslēpumus, apzinoties, ka man par savu darbību jāatbild likuma priekšā.


 II Jelgavas v. ģimnāzijas skolotājs
 Jelgavā, 27. oktobrī 1934.

4. attēls. Jāņa Grestes svinīgais solījums (LVVA Greste, 25. lp.)

P. S. J. Greste II Jelgavas Valsts ģimnāzijā strādājis līdz 1935. gada 8. maijam un mācījis ķīmiju (LVVA Greste₂, 50. lp.), bet atļauja mācīt anulēta jau 1934. gada 3. oktobrī (LVVA Greste, 8. lp.). J. Greste apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru 1929. gada 13. novembrī (LVVA Greste₂, 18. lp.).

6. Jaunā pareizrakstība L. Bērziņa, M. Gaides un R. Grabja mācībgrāmatā „Vārds un teikums. Sistemātisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V un VI klasei” (1938)

Izglītības ministrijā Mācību grāmatu vērtēšanas komisijā 1938. gada 15. septembrī atkārtoti tiek skatīta šīs grāmatas piemērotība skolai. Recenzē Ernests Blese un Voldemārs Ozoliņš. Ir ņemti vērā iepriekšējie aizrādījumi, „un tas nu viņiem dažā vietā nav izdevies (sk., piem., 21. § par lietvārdu celmiem). Komisija nebija devusi autoriem arī nekādus aizrādījumus, kā rīkoties, pārejot uz jauno pareizrakstību. Autori uz jauno pareizrakstību gan pārgājuši, bet nemaz nav apdomājuši, ka tādā gadījumā arī gramatiskās parādības fonētikā un it sevišķi morfoloģijā (locīšanas) ir jāpārkārto un locīšanas paraugi jāsniedz citādi kā agrāk. Tādēļ tagad rodas iespāids, ka ņ atmešana jauc lietu vārdu locīšanas sistēmu. Daudz sīkāku trūkumu ir nodaļā par skaitļu vārdiem un stipri daudz arī nodaļā par vietniekvārdiem (26. lapas otra puse un 27. lapa). Ievērojot visu sacīto, komisija atzīst, ka iesniegtā veidā grāmata nebūtu atļaujama lietošanai. Lietu varētu glābt, ja autori pārļabotu un pēc komisijas aizrādījuma iespīestu no jauna grāmatas otro un trešo iespīedloksni (vai vismaz otro). Tad grāmata būtu atļaujama lietošanai” (LVVA Vārds un teikums, 26., 27. lp.).

„Vārds un teikums” (1938) vārdu mācībā skaidri redzama jaunā Tenteļa ortogrāfijas īpatnības, tāpat kā dzejas izlasē skolēniem (Dzejas 1938):

Mūsu runa sadalas teikumos. Teikumi sadalami vārdos, vārdi zilbēs, zilbes skaņās. [...] Skaņas mēs dzirdam un runājam, bet burtus redzam un rakstam. Noteiktā kārtībā salīktu burtu kopu sauc par alfabētu (VT 1938, 3). Garš patskanis lietojams dažu locījumu galotnēs: a) vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīva galotnē [...] (VT 1938, 4). Vidējās kārtas [atgriezenisko darbības vārdu – Dz. P.] 3. personas galotnē vienmēr īss a (-as): dalas, dodas, gadas, cīnas (VT 1938, 6).

Izraksti no locīšanas parauga tagadnē *ciēnīt* un *zināt*:

Tagadnē: es *ciēnīju*, *zinu*, tu *ciēnī*, *zini*, viņš, viņa *ciēnī*, *zina*
mēs *ciēnījam*, *zinam*, jūs *ciēnījat*, *zinat* viņi, viņas *ciēnī*, *zina*

Pagātnē: *ciēnīju*, *zināju*

Nākotnē: *ciēnīšu*, *zināšu*; dsk. 2. pers. *ciēnīsiet*, *zināsiet* (VT 1938, 58)

Pavēles izteiksmē dsk. 2. pers. *ciēnījiet!* *Ziniet!* (VT 1938, 68)

Izraksti no izlases „Dzejas prieks. Skolu un jaunatnes dzejas krājums” (Dzejas 1938):

Mācīja vecais jaunajam atzīt,

Cik tuvu dievība parādās dabā, [...]. (A. Pumpurs „Lāčplēsis”, Dzejas 1938, 55)

Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistas,

Ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistas; (Rainis „Senatne”, Dzejas 1938, 67)

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,

Pats esi kungs, pats laimei durvis ver. (Rainis „Pats”, Dzejas 1938, 71)

Kā redzams, vārdu *sver* un *ver* rakstība neatšķiras no mūsdienām un garo patskaņu ierobežota lietošana tagad izskatās pavisam dīvaini.

7. Nobeigums

Vēsturnieka Augusta Tenteļa ortogrāfijas uzlabojumi, kas attiecas uz garo patskaņu neatzīšanu verbu formās pirms līdzskaņa *j*, *ā*-celmu darbības vārdos, kā arī īstenības izteiksmes nākotnes daudzskaitļa 2. personā, tikai galotne *-iet* un mīkstinātā *ŗ* atmešana radīja pareizrakstības sajaukumu, neatbilstmi Jāņa Endzelīna izstrādātajai latviešu valodas gramatikai un rakstu valodas normām. Tas izraisīja intelīģences protestus. Daļēji A. Tenteļa ortogrāfiju atcēla 1939. gadā, bet 1940. gadā aplamie likumi tika atcelti pilnībā un atjaunoti J. Endzelīna izstrādātie pareizrakstības noteikumi. Kopš 1946. gada mīkstinātais *ŗ* tika atkal atcelts. Jebkura pareizrakstības likuma maiņa atstāj pēdas – ir mainījusies mūsdienu izruna tādos darbības vārdos kā *dzeru*, *sveru*, *veru*, ir nostiprinājusies nākotnes 2. personas darbības vārdu formveidošana ar galotni *-iet* – *lasīsiet*, nevis *lasīsit*.

Cerams, ka Mārtiņa Gaides un Rūdolfa Grabja biogrāfisko datu noskaidrošana palīdzēs šo cilvēku biogrāfiju un bibliogrāfijas pētniekiem.

Nepublicēti avoti

1. LVVA Grete – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6847. lieta Jānis Grete, 25. lp. Svinīgs solījums.
2. LVVA Grete₂ – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 6647. f., 1. apr., 994. lieta Sarakste ar II Jelgavas Valsts ģimnāziju par skolotāju pieņemšanu un atlaišanu.
3. LVVA Gaide – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6007. lieta Mārtiņš Gaide.
4. LVVA Grabis – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 1. apr., 6637. lieta Rūdolfs Grabis.
5. LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 798. lieta Sarakste ar MK, Latviešu filologu biedrības valdi, Latvijas Universitātes studentiem u. c. latviešu pareizrakstības jautājumā 1939–1940. Protests, 39–98.
6. LVVA 1. sēde – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 792. lieta Pareizrakstības jautājumi.
7. LVVA iebildumi – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 793. lieta Latviešu valodas pareizrakstība. Izglītības ministrijas priekšlikumi latviešu valodas jautājumos 1938.
8. LVVA Augstkalns – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f., 2. apr., 797. lieta Izglītības ministrijas Vispārīgā daļa. Sarakste ar Ministru kabinetu, Valodas krātuves priekšnieku u. c. par pareizrakstības jautājumiem, vietu vārdu vākšanu u. c. 1937.–1940. V.
9. LVVA Tentelis – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 1760. lieta Augusts Tentelis Ādama d.

10. LVVA Rubenes draudze 1878 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 4. apr., 2093. lieta Rubenes draudze.
11. LVVA Rubenes draudze 1902 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 14. apr., 539. lieta Rubenes draudze.
12. LVVA Straupe 1896 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 12. apr., 125. lieta Vidzemes Cēsu apriņķa Straupes draudze.
13. LVVA 1898 Straupe – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 235. f., 12. apr., 127. lieta Vidzemes Cēsu apriņķa Straupes draudze.
14. LVVA VDR 1816 – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 199. f., 1. apr., 320. lieta Vidzemes guberņas dvēseļu revīzijas saraksti. Unguru, Kūduma muiža.
15. LVVA Vārds un teikums – 6637. f., 1. apr., 606. lieta Latviešu valodas mācību grāmatu novērtēšanas komisijas sēžu protokoli 1936.–1939. (26. un 27. lp.)

Publicētā literatūra

1. AG 1990 – *Atmiņu gaismā. Rīgas skolotāju institūts (1922. g.–1938. g.) un Cēsu Valsts skolotāju institūts (1938. g.–1940. g.)*. ASV, apgādājis RSI un CVS I puduris Kalamazū.
2. Aizvestie 2007 – Āboliņa, Andra, Kalnciema, Aija, Kārklīšs, Zigmunds, Kļaviņa, Daina, Pelkaus, Elmārs, Riekstiņš, Jānis, Strazdiņa, Līga, Zemļanskis, Ivars (sast.). 2007. *Aizvestie 1945. gada 25. marts*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
3. Auns, Muntis. 2009. Augusts Tentelis – vēsturnieks. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 89–98.
4. Auziņa, Ilze, Liepa, Dite. 2016. Omulīgā oma Alojā klonē bebru uz klona grīdas jeb dažas pārprotamas grafēmas mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 11. Šaudiņa, Vilma (atb. red.). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 5–18.
5. Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga. 2010. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
6. Bendiks, Hermanis. 1965. *Lasām, lasāt vai varbūt lasam, rakstam. Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga: Liesma, 104–110.
7. Bērziņš, Ludvigs. 1939. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. II. *Mācībspēku biogrāfija un bibliogrāfija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 39–41.
8. Blese, Ernests. 1939. *Pareizrakstības vārdnīca*: Rīga: Valters un Rapa.
9. Dravnieks, Arvīds. 1956. Raženi gadi skolu druvā. Skolotājam M. Gaidem 50 mūža gadi. *Laiks*. 35, 1956. gada 5. februārī.
10. Dunsdorfs, Edgars. 1992. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis*. Rīga: Zinātne.
11. Dzejas 1938 – Kadilis, Jānis, Kleģers, Niklāvs (sast.). 1938. *Dzejas prieks. Skolu un jaunatnes dzejas krājums*. Rīga: Valters un Rapa.
12. EM 1907 – Endzelīns, Jānis, Mūlenbachs Kārlis. 1907. *Latviešu gramatika*. J. Endzelīna un K. Mūlenbacha sarakstīta. Rīga: K. Zihmaņa apgāds.
13. Endzelīns, Jānis. 1942. Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*. 1, 14–15.

14. Grabis, Rūdolfis. 1997. Atmiņu druskas. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolffam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 8–67.
15. IMPKA 1940 – Izglītības ministrijas pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Valdības Vēstnesis*. 171, 1940. gada 31. jūlijā.
16. JP 1938 – Jaunā pareizrakstība. *Ministru kabineta 1938. g. 30. augusta sēdē apstiprinātie Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem*. 3. iesp. Rīga: Valters un Rapa.
17. Kalniņš, Nikolajs. 1960. Noslēdzies ražena pedagoga mūžs. Mārtiņu Gaidi pieminot. *Laiks*. 1960. gada 13. aprīlī.
18. Krūze, Aīda. 2009. Augusts Tentelis – izglītības ministrs. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 99–121.
19. Laua, Alise. 1997. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
20. LE 1983 – Andersons, Edgars (red.). 1967. *Latvju enciklopēdija. 1962–1982*. 1. A–J. [ASV]: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts.
21. LME 1967 – *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*. 1. *Abava–juvelieris*. Rīga: Zinātne.
22. LRB 2003 – *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Otrais, pārstrādātais un papildinātais izdevums. LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga: Zinātne.
23. LVDA 2013 – Sarkanis, Alberts (izstr. un sagat.). 2013. *Latviešu valodas dialektu atlants [kartogrāfisks materiāls]. Fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
24. LVEK mājaslapa – *Latviešu valodas ekspertu komisija*. Pieejams: http://vvc.gov.lv/advantagecms/export/docs/lemumi/LVEK_lemumi_2014.pdf.
25. Markus-Narvila, Liene. 2016. Dienvidkurzemes izloksnes: Bārta, Rucava. *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Stafecka, Anna (red.), Markus-Narvila, Liene (sast.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 79–141.
26. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2015. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
27. NKVD 1999 – *No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
28. Noteikumi 1946 – Noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību. *Padomju Latvijas Skola*. 1946. 7, 109–110.
29. Paegle, Dzintra. 1997. Rūdolfis Grabis (1906.11.VIII – 1996.17.XII). *Baltu filoloģija*. VII. 608. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 215–217.
30. Paegle, Dzintra. 2001. *Latviešu valodas mācībgrāmatu paaudzes. Otrā paaudze 1907–1922. Teorija un prakse*. Rīga: Zvaigzne ABC.
31. Paegle, Dzintra. 2008. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijā no 1937. līdz 1940. gadam. *Baltu filoloģija*. XVII (1/2). Rīga: Latvijas Universitāte, 89–102.
32. PKA 1938 – Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstības un dažu valodas gramatisko formu pārveidojumiem. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 35, 1938. gada 30. septembrī; arī *Valdības Vēstnesis*. 200, 1938. gada 5. septembrī.
33. PKA 1939 – Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 35, 453–455, arī *Valdības Vēstnesis*. 163, 1939. gada 24. jūlijā.

34. Porīte, Tamāra. 1967. Pareizrakstības komisijas atzinumi par svārstību mazināšanu pašreizējā rakstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. Rīga: Liesma, 178–186.
35. Prande, Alberts. 1926. *Latvju rakstniecība portretējās*. Rīga: Golta un Jurjana grāmatu spiestuve.
36. Sarma, Inga. 1997. Luda Bērziņa pedagoģiskie uzskati. *Izglītība un Kultūra*. 5 (2383), 1994. gada 3. februārī.
37. Saviča, Mārīte (sast.). 2009. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
38. Šnē, Andris. 2009. Latvijas Universitātes profesors Augusts Tentelis. *Profesors Dr. honoris causa Augusts Tentelis. Dzīve un darbs. LU Raksti. Latvijas Universitātes rektori*. Saviča, Mārīte (sast.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–52.
39. Velme, Jēkabs. 1893. Par daudzskaitļa otrās personas galotni. *Austrums*. 9. gads (SIC!) 1. sēj., 238–239.
40. Vēvere, Daira. 2016. Kurzemes un Vidzemes lībiskās izloksnes: Ugāle, Pope un Svētciems. *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Stafecka (red.), Anna, Markus-Narvila, Liene (sast.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–224.
41. VK 1957 – Valodas kultūrai [b. a.]. *Cīņa*. 308, 1957. gada 29. decembrī.
42. VT 1935a – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1935a. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas I klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1935.; 3. iesp. 1936.; 4. iesp. 1938.]
43. VT 1935b – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1935b. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas II klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1935.; 3. iesp. 1936.; 4. iesp. 1938.]
44. VT 1936a – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1936a. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas III klasei*. Rīga: Valters un Rapa.
45. VT 1936b – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1936b. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas IV klasei*. Rīga: Valters un Rapa.
46. VT 1936c – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1936c. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas V klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1937.]
47. VT 1936d – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1936d. *Vārds un teikums. Valodas mācība pamatskolas VI klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1937.]
48. VT 1938 – Bērziņš, Ludis, Gaide, Mārtiņš, Grabis, Rūdolfs. 1938. *Vārds un teikums. Sistematisks gramatikas un pareizrakstības kurss pamatskolas III, IV, V, VI klasei*. Rīga: Valters un Rapa. [2. iesp. 1939.]
49. Zirnītis, Valters. 1960. Piemiņas vārdi Mārtiņam Gaidem. *Latvija Amerikā*. 1960. gada 16. aprīlī.

Summary

The article reveals ups and downs of orthography at the end of 1930s, the alignment of orthography and changes in 1940s, and the influence of spelling rules on the use of the language nowadays.

The article provides analysis of conclusions regarding spelling rules adopted under the supervision of Augusts Tentelis in 1938 and 1939. These “improvements” in the spelling directly affected the society, especially the content of schoolbooks. The article describes the development of several points in orthography-alphabet, use of long vowels *ī* IPA/i:/ and *ā* IPA/a:/ in the forms of verbs, forms of verbs in Simple Future second person plural form with ending *-iet* and the palatalized consonant *r* IPA/rʲ/. The article provides a short insight into the protest on the part of the intellectuals against the orthography of 1938. To illustrate the orthography in practice, separate schoolbooks have been examined, specifying the biographic data of their authors Mārtiņš Gaide and Rūdolfs Grabis, and providing the main facts about the life of Augusts Tentelis and Ludis Bērziņš.

The improvements introduced in the orthography by Tentelis caused disarray in the spelling, mismatches with the grammatical system of the Latvian language and the orthography developed by Jānis Endzelīns. In 1940s they were cancelled, but since 1946 the letter *r* IPA/rʲ/ has been forgotten. This has changed the pronunciation from the close vowel *e* IPA /e/ to open vowel *e* IPA /æ/ in such verbs as *dzeru*, *sveru*, *veru* (simple present) and has reinforced the ending *-iet* in the of 2nd person simple future verb form *lasīsiet*, not *lasīsit*. These rules initiated the abandonment process of digraph *ch* in writing.

Keywords: Augusts Tentelis; Ludis Bērziņš; Mārtiņš Gaide; Rūdolfs Grabis; Latvian orthography; language standardization; intelligence protest.

Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa gramatikas modelis

The grammar model of Latvian Treebank

Laura Rituma, Baiba Saulīte, Gunta Nešpore-Bērzkalne

Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts

Mākslīgā intelekta laboratorija

Raiņa bulvāris 29, Rīga, LV-1050

E-pasts: laura@ailab.lv, baiba@ailab.lv, gunta@ailab.lv

Rakstā aplūkots „Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” izveide un attīstība, kā arī raksturots tajā izmantotais gramatikas modelis. Šis korpusa ir pirmais sintaktiski marķētais korpusa latviešu valodā, un šobrīd tā apjoms ir sasniedzis ap 13 000 sintaktiski marķētu teikumu. Lai iespējami precīzi aprakstītu latviešu valodas sintaktiskās konstrukcijas, korpusa marķēšanai ir izveidots hibrīds gramatikas modelis, kas ir balstīts atkarību sintaksē un papildināts ar frāzes struktūras sintakses elementiem. Ar frāzēm tiek attēlotas analītiskas vārdu formas un sintaktiskas vienības, starp kurām nav pakārtojuma sakars – salikti izteicēji, vienlīdzīgi teikuma locekļi, vairākvārdu nosaukumi u.c. Modeļa pamatā ir Lisjēna Tenjēra (*Lucien Tesnière*) ideja par sintaktiskajām vienībām, kas sastāv no vairākiem vārdiem, bet funkcionē kā viena sintaktiskā vienība.

Korpusa veidotāju izvēlētā marķēšanas pieeja un datu transformācijas iespējas nodrošina to, ka korpusa lietotājiem ir pieejams hibrīdā gramatikas modeļa formātā, kas ir ērtāks latviešu valodas sintakses izpētei, un universālo atkarību formātā, kas ir piemērotāks valodas tehnoloģijām.

Atslēgvārdi: latviešu valodas sintakse; sintaktiski marķētais korpusa; gramatikas modelis; atkarību sintakse; frāzes struktūras sintakse.

1. Ievads

Sintaktiski marķētais korpusa ir nepieciešams gan valodas tehnoloģijās – valodas automātiskās analīzes rīkos –, gan arī valodniecībā – dažādu sintaktisko konstrukciju pētīšanā, konkrētu leksēmu saistīšanās spējas analīzē u.c. Tagad arī latviešu valodai ir izveidots ap 13 000 teikumu liels sintaktiski marķētais korpusa – „Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpusa” (turpmāk tekstā – LVTB)¹. Tas ir automātiski morfoloģiski marķētais un manuāli sintaktiski marķētais teksta kopums,

¹ LVTB ir izstrādāts ERAF praktiskas ievirzes pētījumu projektā „Daudzslāņu valodas resursu kopa teksta semantiskai analīzei un sintēzei latviešu valodā” (1.1.1./16/A/219) sinerģijā ar ERAF pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta projektu „No abstraktās nozīmes reprezentācijas līdz dabiskam teikumam un saistītam tekstam” (1.1.1.2/VIAA/1/16/188).

kurā katram teikumam ir kokveida struktūra un katram teikuma elementam – sintaktiskā loma. LVTB izveidē izmantots hibrīds gramatikas modelis – atkarību sintaksē balstīts gramatikas modelis, kas papildināts ar frāzes struktūras gramatikas elementiem.

LVTB tiek nodrošināts divos formātos – hibrīdā gramatikas modeļa formātā un universālo atkarību formātā. Hibrīdā gramatikas modeļa formātā korpusu pieejams² LINDAT/CLARIN Valodas pētniecības infrastruktūras centra (*Centre for Language Research Infrastructure in Czech Republic*) izveidotajā platformā dažādu valodu sintaktiski marķētu korpusu attēlošanai. Lai pievienotos starptautiskai iniciatīvai „Universālās atkarības”³ (*Universal Dependencies*) un radītu iespēju LVTB izmantot arī daudzvalodu projektos, korpusa dati automātiski tiek transformēti arī universālo atkarību formātā, kas piedāvā universālas kategorijas un vadlīnijas, lai nodrošinātu saderīgu marķējumu līdzīgām konstrukcijām dažādās valodās (vairāk nekā 100 korpusu 70 dažādām valodām) (Nivre et al. 2016).

Lai izveidotu sintaktiski marķētu korpusu, vispirms bija jāizstrādā vai jāpielāgo gramatikas modelis, kā arī jāizvēlas marķēšanas rīks. Pēc tam, marķējot datus, tika attīstītas arī korpusa automātiskās pirmāpstrādes iespējas, lai marķēšanas procesu varētu paātrināt. Šī raksta 2. nodaļā aprakstīts, kā LVTB veidojies un attīstījies laikā no 2007. gada līdz 2019. gadam un kādi teksti tajā tiek iekļauti. 3. nodaļā plašāk aprakstīts LVTB gramatikas modelis.

2. Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa izveide un attīstība

„Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” izveide sākās 2007. gadā ar *Sem-Ti-Kamols* gramatikas modeļa izstrādi (Bārzdiņš, Grūzītis, Nešpore, Saulīte 2007). Par piemērotāko formālo modeli latviešu valodas sintakses teorijā aprakstīto parādību attēlošanai tika atzīts atkarībās balstīts hibrīds gramatikas modelis (sk. 3. nodaļu). Jau no paša korpusa izveides sākuma tika meklēti risinājumi, lai datus kaut daļēji varētu marķēt automātiski, tādēļ tika izveidots arī automātisks likumos balstīts gramatikas analizators, kas piedāvāja vairākus morfoloģiskās (Paikens 2007) un sintaktiskās analīzes variantus un spēja diezgan precīzi izanalizēt atsevišķas vārdkopas. Tomēr cilvēkam šajā rīkā bija jāizvēlas, kuru morfoloģiskās analīzes variantu katrai vārdformai apstiprināt, un analizators sintaktiski pareizi marķēja tikai nelielus teikuma fragmentus, pārējo teikuma struktūru vajadzēja marķēt manuāli, un tas padarīja marķēšanas procesu lēnu. Kā galvenais sintakses marķēšanas rīks izmantots Kārļa Universitātē izstrādātais sintakses koku redaktors *TrEd* (Hajič, Hladká, Pajas 2001), ar kuru saderīgais datu formāts PML tika pielāgots latviešu valodas vajadzībām (Pretkalniņa, Nešpore, Levāne-Petrova, Saulīte 2011a).

² Korpusa mājaslapā *sintakse.korpus.lv* pieejama saite uz aktuālo laidieni (šobrīd 2.5. laidiens).

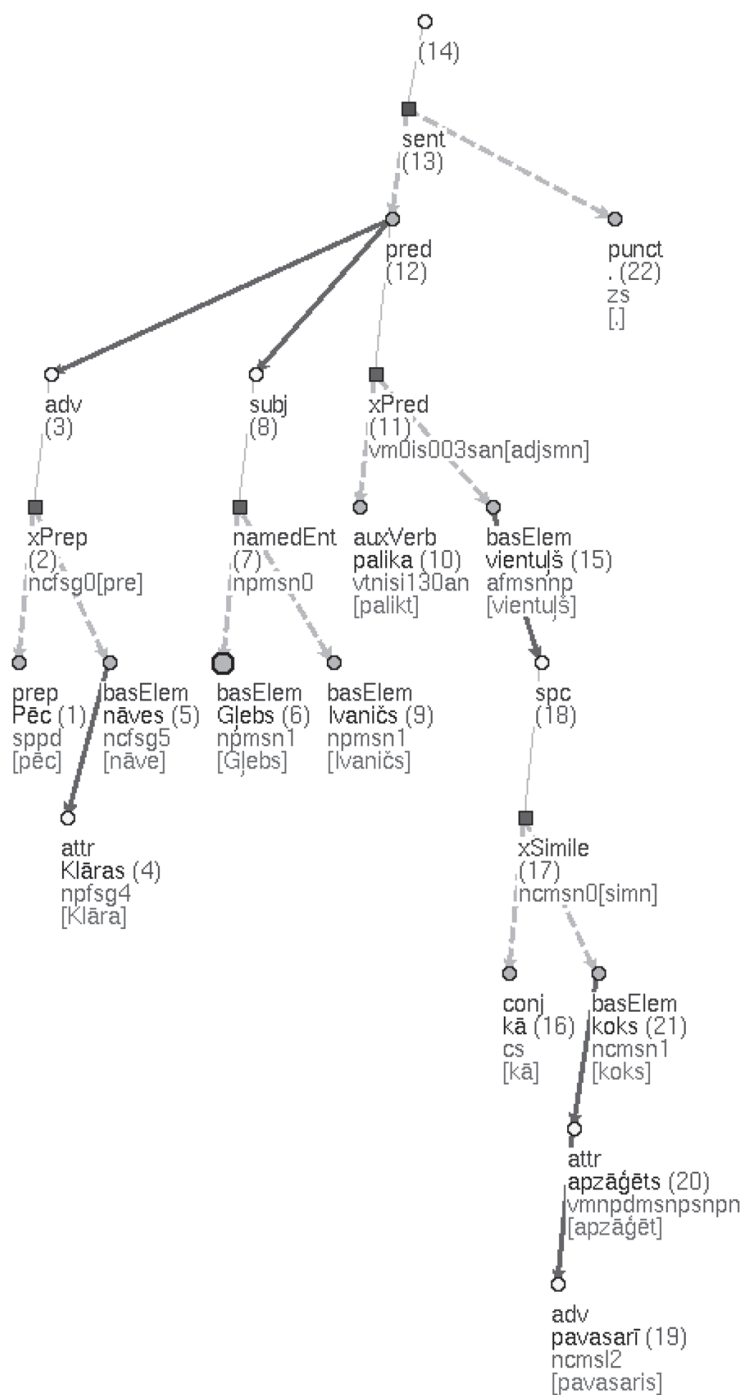
³ Pieejams: <http://universaldependencies.org/>.

Šādā veidā vairāku gadu garumā tika marķēti ap 1500 teikumu (manuāli marķēja viens cilvēks), paralēli attīstot gramatikas modeli (Pretkalniņa, Nešpore, Levāne-Petrova, Saulīte 2011b; Pretkalniņa, Rituma 2012), un šāds apjoms jau deva iespēju izveidot parsētāju jeb automātisku sintaktisko analizatoru, kas tiktu apmācīts uz jau marķētajiem datiem un veiktu datu statistikā balstītus minējumus. Diemžēl šādi parsētāji datorlingvistikā ir pieejami vai nu atkarību, vai arī frāzes struktūras gramatikas modeļiem, bet ne tādām hibrīdajām gramatikas modelim, kāds tiek lietots LVTB. Tādēļ dati tiek transformēti atkarību formātā, izmantojot tos, tiek apmācīts parsētājs, un parsētāja iegūtais rezultāts ir atkarību formātā. Sākotnēji tas nedevea iespēju paātrināt datu manuālo marķēšanu hibrīdajā gramatikas modelī, bet tajā laikā attīstījās automātiskā morfoloģiskā analīze – tika izveidots automātiskais tagotājs jeb morfoloģiskais analizators (Paikens, Rituma, Pretkalniņa 2013), tādēļ datus varēja marķēt ātrāk un LVTB apjoms pieauga līdz apmēram 5000 teikumu 2014. gadā.

2016. gada beigās sākās jauns posms LVTB attīstībā, kad projektā „Daudzslāņu valodas resursu kopa teksta semantiskai analīzei un sintēzei latviešu valodā” tika strauji attīstīts izmantotais gramatikas modelis, paātrināta marķēšana (marķē trīs cilvēki), izveidota likumos bāzēta datu transformācija uz universālo atkarību formātu (Pretkalniņa, Rituma, Saulīte 2016), apmācīts jauns parsētājs (Znotiņš 2016) un izveidota likumos bāzēta transformācijas sistēma atpakaļ uz hibrīdo gramatikas modeli (Grūzītis et al. 2018). Tas beidzot ir ļāvis iegūt automātiski marķētus datus hibrīdā gramatikas modeļa formātā. Šie dati joprojām ir tikai daļēji pareizi, bet tos manuāli labot un papildināt ir krietni vieglāk nekā iepriekš, un tas savukārt palīdz straujāk palielināt korpusa apjomu. 2019. gada nogalē LVTB apjoms ir sasniedzis ap 13 000 teikumu.

Laika gaitā ir mainījušies arī LVTB iekļaujamo tekstu atlasē principu. Pirmais marķētais teksts bija 100 teikumi no Justeina Gordera grāmatas „Sofijas pasaule” (1996, no norvēģu valodas tulkojusi Brigita Šiliņa), jo tieši šos teikumus tolaik marķēja daudzās valodās, lai nodrošinātu sintaktiski marķētu paralēlo tekstu korpusu. Vēlāk tika marķēta arī latviešu oriģinālliteratūra – dažādu autoru stāsti. Laikā, kad korpusa dati bija nepieciešami sadarbības projektā ar ziņu aģentūru LETA, tika marķēta publicistika – ziņu raksti, arī intervijas.

2017. gadā tika formulēti daudzslāņu valodas resursu kopas izveides principi: visiem gramatiskā un semantiskā marķējuma līmeņiem tika izvēlēts viens un tas pats tekstu kopums – reprezentatīva apmēram 10 000 teikumu kopa, kas atlasīta no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa” (LVK2018; Levāne-Petrova 2019). Lai nodrošinātu datu kopas līdzsvarotību, šo korpusu veido no atsevišķām rindkopām (nevis pilniem tekstiem) tā, lai tajā būtu pārstāvēti 2000 LVK2018 biežāk lietotie verbi (Grūzītis et al. 2018). Īpaši izveidotā rindkopu šķirošanas un atlasē rīkā tiek izvēlētas rindkopas no dažādu stilu tekstiem, ievērojot šādas proporcijas (tās tikai nedaudz atšķiras no LVK2018 proporcijām) – 60% periodika, 20% daiļliteratūra, 7% zinātniski teksti, 6% normatīvi teksti, 5% Saeimas stenogrammas un 2% citi teksti (Grūzītis et al. 2018).



1. attēls. Teikuma *Pēc Klāras nāves Gļebs Ivaničs palika vientuļš kā pavasarī apzāģēts koks* sintakses koks

3. „Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” izmantotais gramatikas modelis

„Latviešu valodas sintaktiski marķētajā korpusā” ir izmantots hibrīds gramatikas modelis, kas ir balstīts atkarību sintaksē un papildināts ar frāzes struktūras gramatikas elementiem. Teikuma struktūra šajā pieejā tiek attēlota kā atkarību sintakses koks, kas papildināts ar dažādām frāžu veida konstrukcijām (sk. 1. attēlu). Atkarības attēlo atsevišķus vārdus vai vairākvārdu frāzes. Frāzes tiek izmantotas, lai attēlotu vairākvārdu formas un izteicienus, t. i., sintaktiskas vienības, ko veido analītiskas formas (piem., darbības vārda saliktā laika forma), vai sintaktiskas vienības, starp kurām nav pakārtojuma sakara (piem., vienlīdzīgi teikuma locekļi) (Pretkalniņa, Rituma, Saulīte 2018). Modelis ir balstīts uz Lisjēna Tenjēra (*Lucien Tesnière* 1959) ideju par sintaktiskām vienībām (franču val. *nucléus*), kas sastāv no vairākiem vārdiem, bet funkcionē kā viena sintaktiska vienība (sk. arī Nešpore, Saulīte, Bārzdiņš, Grūzītis 2010). Gan frāzei, gan tās sastāvdaļām (atsevišķiem vārdiem) var būt atkarīgie komponenti.

Šāds modelis vislabāk ļauj attēlot latviešu sintakses teorijā minētās analītiskās leksēmas (verba saliktie laiki, skaitļa vārdu savienojumi) un saliktos teikuma locekļus (vārdkopas analogi, vārdrindas analogi, vairākvārdu nosaukumi). Modelis ir piemērots arī plašākas sintaktiskās paradigmas izpratnes atainošanai, jo struktūras shēmā ļauj iekļaut izteicējus ar semantisko modificētāju, piem.:

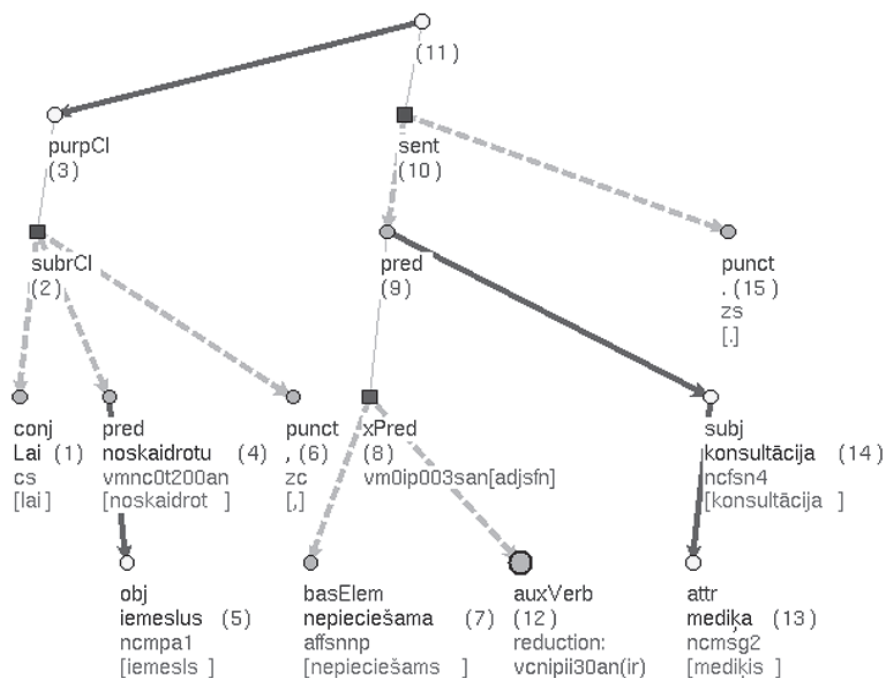
- (1) *Es gribu strādāt.*
- (2) *Man laimējās strādāt kopā ar viņu.*

Tāpat šādā modelī var norādīt šķirumu starp vārda sakaru nosacītiem teikuma paplašinātājiem un teikuma sakaru nosacītiem paplašinātājiem, radot iespēju pēdējos attēlot kā elementus, kas atkarīgi no visa teikuma vai teikuma daļas. Modelis ļauj šķirt teikuma locekli, kas pakārtots visiem vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, no teikuma locekļa, kas pakārtots tikai vienam no vienlīdzīgiem teikuma locekļiem (sk. 3. attēlu).

Hibrīdais gramatikas modelis paredz arī iespēju attēlot redukciju – ja teikumā ir izlaists kāds teikuma struktūras elements, kam pakārtoti citi teikuma locekļi, tiek izveidota īpaša redukcijas virsotne. Reducētu virsotņu attēlošana, ja virsotnei nav teikumā realizētu pakārtotu elementu, ir paredzēta tikai tad, ja tiek atjaunoti reducēti palīgverbi (sk. aux Verb 2. attēlā), reizēm reducēti semantiskie modificētāji:

- (3) *Lai noskaidrotu iemeslus, [ir] nepieciešama mediķa konsultācija.*

Atjaunotajai virsotnei norāda trūkstošās vārdformas morfoloģijas tagu (sk. vārdformas *ir* morfoloģiskās pazīmes 2. attēlā), speciālā laukā var būt norādīta reducētā vārdforma, ja to var noteikt no konkrētā teikuma, bet, ja nevar, tad tikai tās morfoloģiskās pazīmes, kuras ir iespējams noteikt. Konkrētas vārdformas noteikšanā netiek izmantota informācija no blakus teikumiem.



2. attēls. Teikuma *Lai noskaidrotu iemeslus, [ir] nepieciešama mediķa konsultācija* sintakses koks ar saitiņas *ir* redukciju

3.1. Sintaktiskās lomas gramatikas modelī

Hibrīdajā gramatikas modelī sintaktiskās lomas (šajā rakstā šis termins lietots ar nozīmi ‘apzīmējums’) tiek izmantotas, lai apzīmētu katra teikuma elementa sintaktisko funkciju. Dažas no sintaktiskām lomām var būt attēlotas gan ar vienu vārdu, gan ar frāzi, bet citas sintaktiskās lomas var būt attēlotas tikai ar frāzi, kā, piem., palīgteikumi. Sintaktisko lomu saraksts redzams 1. tabulā.

Ar sintaktiskajām lomām tiek apzīmētas sintaktiskās funkcijas mūsdienu latviešu sintakses teorijā – izteicējs, teikuma priekšmets, papildinātājs, apzīmētājs un apstāklis, kā arī ārpusshēmas komponenti – situants, determinants un sekundāri predikatīvs komponents. Determinatīvi ārpusshēmas komponenti (determinants un situants) parasti ir saistīti ar visu predikatīvo vienību, nevis ar frāzi vai vienu vārdu. Determinants ir teikuma paplašinātājs datīvā, kas nosauc situācijas izjutēju vai īpašnieku un tiek attēlots kā visam teikumam pakārtots teikuma loceklis (Lokmane 2013, 758–759), piem.:

- (4) *Jums patīk kārtība ne tikai apkārt, bet arī domās.*

Situants ir apstāklis, kas nosauc teikumā aprakstītās situācijas apstākļus un iesaistās teikumā neatkarīgi no vārda sakariem (Lokmane 2013, 760–761), piem.:

- (5) *Tagad galvenais ir nomierināties pašiem, jo jūsu miers ir jūsu bērna veselības ķīla.*

Atkarību sintaktiskās lomas	
Pred	izteicējs
Subj	teikuma priekšmets
Attr	apzīmētājs
Obj	papildinātājs
Adv	apstāklis
Spc	sekundāri predikatīvs komponents
Sit	situants
Det	determinants
No	partikula

Frāžu sastāvdaļu sintaktiskās lomas	
Prep	prepozīcija
Mod	semantiskais modificētājs
aux Verb	palīgverbs
basElem	patstāvīgs vārds frāzē
Conj	saiklis
Punct	pieturzīme

Konstrukciju sintaktiskās lomas	
subjCl	teikuma priekšmeta palīgteikums
predCl	izteicēja palīgteikums
attrCl	apzīmētāja palīgteikums
objCl	papildinātāja palīgteikums
appCl	pielikuma palīgteikums
placeCl	vietas apstākļa palīgteikums
timeCl	laika apstākļa palīgteikums
manCl	veida apstākļa palīgteikums
degCl	mēra apstākļa palīgteikums
causCl	cēloņa apstākļa palīgteikums
purpCl	nolūka apstākļa palīgteikums
condCl	nosacījuma apstākļa palīgteikums
cnsecCl	seku palīgteikums
compCl	salīdzinājuma palīgteikums
cncesCl	pieļāvuma palīgteikums
motivCl	pamatojuma palīgteikums
quasiCl	relatīvais palīgteikums
ins	iespraudums, iestarpinājums
dirSp	tiešā runa

1. tabula. Sintaktiskās lomas

LVTB situants attēlots kā no visa teikuma atkarīgs teikuma loceklis. Tomēr minētās situanta nošķiršanas pazīmes pamatā ir semantiskas (verba valences nosacītas) un nav tik formāli aprakstāmas, lai varētu izveidot konsekventu marķējumu LVTB, tāpēc šobrīd šāda loma pamatā tiek izmantota gadījumos, kad situatīvs apstāklis attiecināts uz divām neatkarīgām teikuma daļām, piem.:

(6) *Šoreiz, salīdzinājumā ar citiem mačiem, komandai ir īsāks kandidātu saraksts un sastāvā iekļauti vien 18 futbolisti.*

Savukārt sekundāri predikatīva komponenta izpratne ir ļoti plaša (Lokmane 2013, 742–757; Nītiņa 2013, 810–819), un tā sastāvs var būt ļoti atšķirīgs – dažādas nominālas frāzes sekundāro predikātu nosaukšanai (7), salīdzinājuma konstrukciju salīdzinātājdaļa (8), divdabji (9):

(7) *Tētis sēdēja gultā **skumjš**, lai gan nekur nebija gājis, un darbojās ap ceļgaliem ...*

(8) *Šie Ziemeļāfrikāņu zēni ir pat sliktākā situācijā **nekā meitenes**.*

(9) *Beigās Antigone izdara pašnāvību pakaroties.*

Sintaktiskās lomas tiek lietotas, lai nosauktu teikumā iesaistītos palīgteikumus un citas sintaktiskās konstrukcijas, piem., iespraudumus, tiešo runu. Šajos gadījumos sintaktiskā loma tiek piešķirta virsotnei, kura ir izvērsta noteiktā pieturzīmju konstrukcijas frāzē (sk. raksta 3.2.3. nodaļu).

Arī partikulām LVTB ir sintaktiskā loma (**no**). Ja partikula attiecas tikai uz vienu teikuma locekli, tā ir pakārtota konkrētai vārdformai (10) – partikula *tikai* iegūst sintaktisko lomu **no** un tiek pakārtota teikuma loceklim *Jānis*. Ja partikula nav saistīta ar kādu noteiktu teikuma locekli (11), tā tiek attēlota kā pieturzīmju konstrukcijas (teikuma vai teikuma daļas) sastāvdaļa.

(10) *Atnāca tikai Jānis.*

(11) *Laikam nav vērts jautāt sīkāk.*

Problēmas sintaktisko funkciju marķēšanā rada tas, ka līdz ar sekundāri predikatīva komponenta izpratnes paplašināšanu strukturālās sintakses ietvaros šajā grupā tiek iekļauts arvien plašāks parādību loks (Lokmane 2013, 742–757), tāpēc mainījusies arī tradicionālajā sintaksē (Ahero et al. 1962, 247–373) minēto atkarīgo teikuma locekļu (apzīmētāja, papildinātāja un apstākļa) izpratne, tiem atbilstošo parādību loks ir sašaurinājies un jāpārskata. Ilze Lokmane (2013, 761–765) vārda sakaru nosacītus paplašinātājus šķir pēc nozīmes, un tas rada atšķirības no teikuma locekļu izpratnes tradicionālajā gramatikā, tomēr trūkst plašāka teorētiska apraksta, kas apvienotu tradicionālās sintakses mantojumu ar mūsdienu sintakses izpratni. Piem., tradicionālajā gramatikā lietvārda ģenitīvs ar subjekta nozīmi pie lietvārda, kas darināts no verba, tiek uzskatīts par apzīmētāju (*suna riešana*), bet jaunākās akadēmiskās gramatikas interpretācijā šādam subjekta ģenitīvam sintaktiskā funkcija nav norādīta, tikai teikts, ka tas ir paplašinātājs ar subjekta nozīmi.

Sekundāri predikatīvu komponentu aprakstā šādi paplašinātāji ar subjekta nozīmi nav iekļauti, tāpēc nav skaidrs, kādu sintaktisko lomu tiem piešķirt LVTB. Tāpat I. Lokmane (2013, 763) min iespēju paplašināt atribūtu izpratni un daļu tradicionālo apstākļu interpretēt kā atribūtus, tātad apzīmētājus (*loti priecīgs, jautri smieties*), tomēr paplašinātāju ar adverbīālu nozīmi jeb apstākļu aprakstā šī pieceja nav īstenota. LVTB pakārtotie teikuma locekļi – apzīmētājs, papildinātājs un apstākļis – marķēti pēc tradicionālās sintakses izpratnes, neiekļaujot šajās lomās parādības, kas iederas sekundāri predikatīvu komponentu grupā.

Ir sintaktiskās lomas, kas tiek piešķirtas tikai noteiktām frāžu sastāvdaļām:

- X-vārdos, ko veido no viena patstāvīga vārda un viena vai vairākiem palīgvārdiem, patstāvīgais vārds iegūst lomu **basElem**, bet palīgvārdam piešķir lomu atkarībā no frāzes tipa – **prep** (*uz skolu*), **mod** (*gribēja steigties*), **auxVerb** (*ir gājis*), **no** (*ne šovakar*). Ja x-vārds sastāv no vairākiem patstāvīgiem vārdiem, piem., pielikuma konstrukcija **xApp** (*māsa Anna*), tad visi frāzes elementi iegūst lomu **basElem**.
- Pieturzīmju konstrukcijas sastāv no viena **basElem** vai **pred**, vienas vai vairākām pieturzīmēm ar lomu **punct**, dažos gadījumos pieturzīmju konstrukcijas sastāvdaļa var būt saiklis **conj** vai arī partikula ar lomu **no**, piem., 3. attēlā redzamajā teikumā ir teikuma priekšmeta palīgteikums

subjCI, kuru veido pieturzīmju konstrukcija **subrCI** – tā sastāv no pieturzīmes **punct**, saikļa **conj** un predikāta **pred**, kuram pakārtots viss palīgteikuma koks.

- Sakārtojuma sastāvdaļas ir vienlīdzīgie teikuma locekļi vai teikuma daļas ar lomu **crdPart**, pieturzīmes ar lomu **punct** un/vai saikļi ar lomu **conj**.

3.2. Frāzes gramatikas modeļi

Hibrīdajā gramatikas modelī tiek šķirtas triju veidu frāzes:

- **X-vārda** frāze sastāv no vairākiem vārdiem, bet visa frāze veic vienu sintaktisko funkciju. Ar x-vārdiem attēlo saliktus teikuma locekļus, piem., saliktu izteicēju, prievārdisku konstrukciju, nosaukumu u. c. vairākvārdu vienības.
- **Pieturzīmju konstrukcija** attēlo konstrukcijas, kas saistītas ar pieturzīmju lietojumu teikumā, piem., palīgteikumu, divdabja teicienu, izsaukšanas vārdu, iespraudumu. PMC sastāv no vienas vai vairākām pieturzīmēm un tā bāzes elementa, kura dēļ tiek lietota pieturzīme.
- **Sakārtojuma konstrukcijas** attēlo sakārtojuma sakaru un sastāv no vienlīdzīgiem teikuma locekļiem vai vienlīdzīgām teikuma daļām, saikļiem un pieturzīmēm, kas atdala vienlīdzīgus teikuma locekļus vai vienlīdzīgas teikuma daļas.

X-vārdiem un sakārtojuma konstrukcijām tiek norādītas morfosintaktiskās pazīmes, kas raksturo, kā frāze iesaistās teikumā.

Katram frāžu veidam ir vairāki tipi, savukārt daļai x-vārdu ir arī apakštīpi, kurus norāda frāzes morfoloģisko pazīmju aprakstā. Tas ļauj šķirt dažādas sintakses teorijā aprakstītās parādības.

3.2.1. X-vārdi

X-vārdi gramatikas modelī tiek izmantoti, lai attēlotu vairākvārdu frāzes, kas funkcionē kā viens vesels sintaktisks elements. Dažas frāzes sintakses teorijā ir precīzi un plaši aprakstītas – salikti izteicēji **xPred** (saliktas laika formas, sastata izteicēji, izteicēji ar semantisku modificētāju), prievārdiskas konstrukcijas **xPrep** (gan tradicionālas, gan konstrukcijas ar prievārdisku adverbu), skaitļa vārdu savienojumi **xNum**. Tomēr daļa x-vārdu gramatikās aprakstīti nepilnīgi, tādēļ, veidojot gramatikas modeļi, to apraksts un dalījums apakštīpos veidots, balstoties uz valodas materiālu (pilnu x-vārdu sarakstu sk. 2. tabulā).

- Salīdzinātājdaļa **xSimile** salīdzinājuma konstrukcijās gramatikās aprakstīta pamatā tikai pielīdzinājumos ar saikli *kā*, bet nav skatīts tās lietojums salīdzinājumos ar saikli *nekā*. Valodas materiāls rāda, ka var izveidot divus salīdzinātājdaļas apakštīpus atkarībā no tā, vai frāze lietota konstrukcijā ar pielīdzinājuma nozīmi un struktūru (12) vai ar salīdzinājuma nozīmi un struktūru (13).

(12) *Bet tu jau esi tik vājš kā niedre.*

(13) *Tas bija ļoti parasts stāsts, kurā es klausījos tikai ar vienu ausi un man likās, ka es to varētu izstāstīt labāk nekā viņa.*

Turklāt frāzes tagā tiek īpaši marķētas gramatizējušās salīdzinājuma konstrukcijas *vairāk kā/nekā, mazāk kā/nekā* u. c., lai gan latviešu valodas sintakses teorijā pagaidām šādas konstrukcijas nav šķirtas.

- Vārdkopas analoga (Skujiņa 2007, 435) **subrAnal** izpratne sintakses teorijā nav precizēta, Intas Freimanis darbā „Valodas kultūra teorētiskā skatījumā” (Freimane 1993, 244–245) termins lietots attiecībā uz šauru valodas parādību loku (*mēs visi, tāds smieklīgs, kaut kas labs*), tomēr tur minētās pazīmes ļauj šī termina izpratni paplašināt un attiecināt to arī uz citiem vairākvārdu elementiem, ko mēdz saukt par sintaktiski vai jēdzieniski nedalāmiem vārdu savienojumiem (Ceplītis et al. 1989, 44–45), piem.:

(14) *viens no klausītājiem*

(15) *labākais no aktieriem*

- Ar **namedEnt** aprakstīti vairākvārdu nosaukumi, piem., cilvēka vārds *Jānis Bērziņš*. Kā frāze tiek attēloti tikai tie nosaukumi, kuru iekšējā struktūrā nav pakārtojuma sakara, piem., *Bērziņš Investment*. Ja nosaukumā ir pakārtojuma sakars, frāze netiek veidota, piem., *Latvijas Universitāte* netiek attēlots kā x-vārds.

X-vārds	Apraksts	Apakštīps	Apraksts
xPrep	prievārdiska konstrukcija	[pre]	konstrukcija ar prepozitīvu prievārdu: <i>ar roku</i>
		[post]	konstrukcija ar postpozitīvu prievārdu: <i>naudas dēļ</i>
		[rel]	konstrukcija ar prievārdisku adverbu: <i>tuvu ābelei</i>
xPred	salikts izteicējs	[act], [pass]	saliktie laiki: <i>ir gājis</i>
		[subst], [adj], [pronom], [inf], [num], [adv]	sastata izteicēji – nomināli, pronomināli, adverbiāli un sastata izteicējs ar infinitīvu: <i>bija spēcīgs</i>
		[modal], [phase], [expr]	salikts izteicējs ar modificētāju: <i>gribēja skriet</i>
xNum	skaitļa vārdu savienojums: <i>divdesmit četri</i>		
xApp	pielikums	[agr]	saskaņots pielikums: <i>māsa Anna</i>
		[non]	nesaskaņots pielikums: <i>laikraksts „Diena”</i>
xSimile	salīdzinātājdaļa	[sim]	pielīdzinājums: <i>kā Jānis</i>
		[comp]	salīdzinājums: <i>nekā vakar</i>
xParticle	konstrukcijas ar partikulu (partikula attiecas uz noteiktu teikuma locekli un ir fiksētā pozīcijā)	[aff]	konstrukcija bez nolieguma: <i>ik rītu, kaut viens</i>
		[neg]	konstrukcija ar noliegumu: <i>ne vienmēr</i>

X-vārds	Apraksts	Apakštīps	Apraksts
namedEnt	personvārdi, organizāciju nosaukumi: <i>Jānis Bērziņš</i>		
subrAnal	vārdkopas analogs	[vv]	vietniekvārdu savienojums: <i>mēs visi, tas pats</i>
		[ipv]	vietniekvārda un adjektīva vai adjektīviska divdabja savienojums: <i>tāds interesants</i>
		[skv]	vietniekvārda un skaitļa vārda savienojums: <i>abi divi, visi trīs</i>
		[set]	kopuma konstrukcija: <i>viens no viņiem, labākais no aktieriem</i>
		[sal]	gramatizējušās salīdzinājuma konstrukcijas: <i>tāds kā noraizējies, tāds kā rēgs</i>
		[part]	vairākvārdu partikula: <i>it kā, diez vai</i>
coordAnal	vārdrindas analogs: <i>trīs četri</i>		
unstruct	teksta primitīvu virknes bez gramatiskās struktūras: <i>per aspera ad astra, f(x) = sin x + x + 17</i>		
phraseElem	frazeloģiska vienība, kas iekļaujas teikumā kā viens veselums: <i>[pabeidza] viens un divi, ka tavu almu māteri</i>		

2. tabula. X-vārdu tipi un apakštīpi

- Pielikuma konstrukcija **xApp**, kurā iekļauti gan saskaņoti (16, 17), gan nesaskaņoti (18) pielikumi. Par šīs konstrukcijas iekšējiem sintaktiskajiem sakariem pastāv dažādi uzskati (Lokmane 2013, 766), bet frāze likās atbilstošākais veids, kā to marķēt LVTB.

(16) *māte daba*

(17) *māsa Anna*

(18) *laikraksts „Diena”*

Pamatā ar x-vārdiem tiek attēloti sintakses teorijā aprakstītie saliktie teikuma locekļi, bet x-vārdi ļauj modelī iekļaut arī tādas sintaktiskās parādības, kas vēl nav sīkāk aprakstītas, tomēr, pēc LVTB veidotāju domām, veido noteiktu vairākvārdu elementu tipu. Arī tad, ja kāda x-vārda interpretācija raisa diskusiju, šāds marķējums ļauj atrast līdzīgos gadījumus un veikt pētījumu, lai precizētu attiecīgās parādības izpratni.

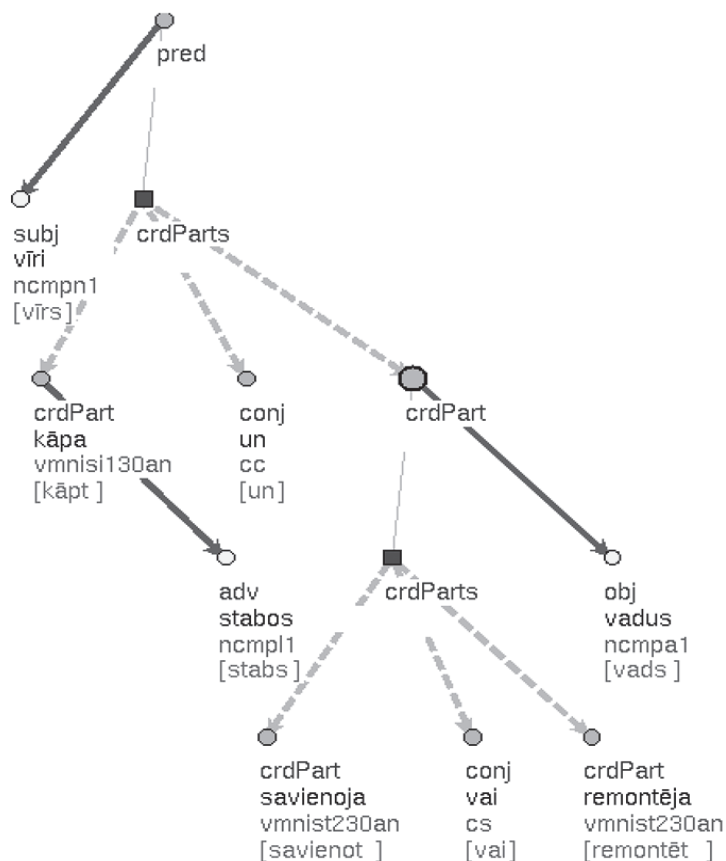
Modelis ļauj izmantot x-vārdu pieeju arī tādām parādībām, kas tradicionāli netiek uzskatītas par saliktiem teikuma locekļiem, bet kas gramatikas aprakstos tiek sauktas par vairākvārdu elementiem – vairākvārdu partikulām un saikļiem. Šis varētu būt viens no nākamajiem soļiem modeļa attīstīšanā – vairākvārdu partikulas šobrīd tiek marķētas kā viens no vārdkopas analoga **subrAnal** apakštīpiem, tomēr tās neatbilst vārdkopas analoga izpratnei. Vairākvārdu elementiem ar palīgvārda funkciju būtu jāizveido savs x-vārda tips ar diviem apakštīpiem – vairākvārdu

partikulām un vairākvārdu saikļiem. Vēl jāpēta un jāprecizē arī tādu vārdu savienojumu kā (19) iederība vārdkopas analoga kategorijā.

(19) *tāds kā noraizējies*

3.2.2. Sakārtojuma konstrukcijas

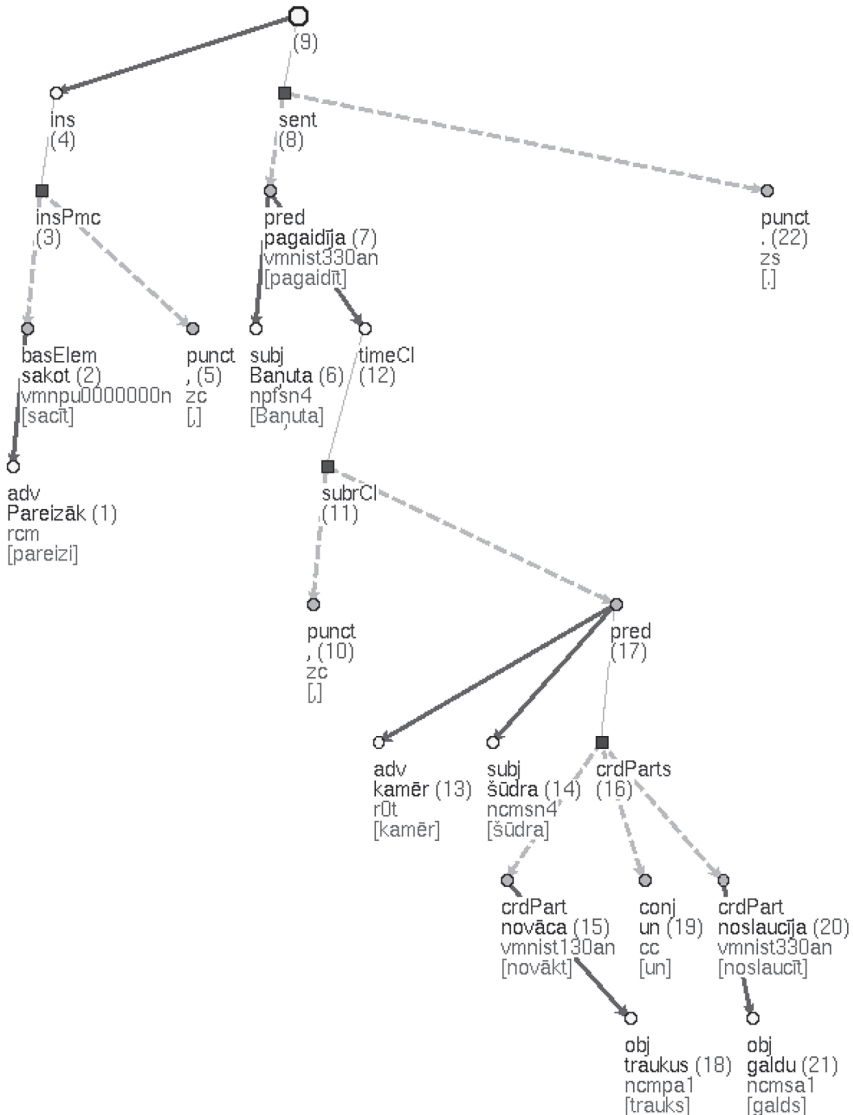
Sakārtojuma konstrukcijas tiek izmantotas, lai attēlotu sakārtojuma sakaru – vienlīdzīgus teikuma locekļus (**crdParts**) vai vienlīdzīgas teikuma daļas (**crdClauses**). Frāze ietver vienlīdzīgus teikuma locekļus, kā arī saikļus un pieturzīmes, kas tos atdala. Var attēlot arī divpakāpju sakārtojumu – gadījumus, kad kāds no vienlīdzīgiem teikuma locekļiem ir izvērsts plašāk divos vai vairākos vienlīdzīgos teikuma locekļos, piem., teikuma daļā .. *vīri kāpa stabos un savienoja vai remontēja vadus* izteicēji *savienoja* un *remontēja* abi kopā ir vienlīdzīgi ar izteicēju *kāpa* (sk. 3. attēlu).



3. attēls. Divpakāpju sakārtojuma konstrukcija. Sintakses koks teikuma daļai .. *vīri kāpa stabos un savienoja vai remontēja vadus*

3.2.3. Pieturzīmju konstrukcijas

Pieturzīmju konstrukcijas gramatikas modelī ir frāzes, kas ļauj piesaistīt pieturzīmes tam teikuma elementam vai teikuma daļai, kuras dēļ teikumā lietotas pieturzīmes. Līdz ar to arī teikuma beigu pieturzīme ar visu teikumu kopā veido pieturzīmju konstrukciju **sent**, divdabja teiciens kopā ar to atdalošajām pieturzīmēm veido **spcPmc**, tiešā runa kopā ar kolu un pēdiņām vai domuzīmēm veido **dirSpPmc** utt. 4. attēlā redzamas trīs pieturzīmju konstrukcijas – teikums (**sent**), palīgteikums (**subrCl**) un iespraudums (**insPmc**).



4. attēls. Pieturzīmju konstrukcijas teikumā. Teikuma *Pareizāk sākot, Baņuta pagaidīja, kamēr šūdra novāca traukus un noslaucīja galdu* sintakses koks

Šāds iedalījums pamatā atbilst sintakses teorijā (Lokmane 2013) aprakstītajām konstrukcijām, tomēr arī šeit modelis būtu vēl jāattīsta, lai panāktu konsekventu sekundāri predikatīvu konstrukciju marķēšanu, vienlaikus nepazaudējot teorijā aprakstītos konstrukciju tipus – daļa no konstrukcijām, kas ir sekundāri predikatīvas, nav šķirtas kā atsevišķi tipi, piem., savrupinājumi un paskaidrojošās vārdu grupas tiek veidotas zem atkarību lomas **spc** ar PMC frāzi **spcPmc**, tāpat kā divdabja teicieni, līdz ar to tās atrast korpusā nav tik vienkārši. Savukārt iespraudumu konstrukcija **insPmc** aptver gan nepredikatīvas, gan sekundāri predikatīvas, gan predikatīvas vienības, no kurām atšķirīgi marķēti tikai predikatīvi iespraudumi, norādot, ka to sastāvā ir predikatīva vienība **pred**, nevis patstāvīgs vārds **basElem**, kā pirmajos divos gadījumos. Pieturzīmju konstrukciju saraksts redzams 3. tabulā.

PMC	Apraksts
sent	teikums (koka sakne)
utter	izteikums (koka sakne)
mainCl	virsteikums, neatkarīga teikuma daļa
subrCl	palīgteikums
interj	izsaukmes vārds pieturzīmēs
spcPmc	divdabja teicieni, savrupinājumi, paskaidrojošās vārdu grupas
insPmc	iespraudumi un iestarpinājumi pieturzīmēs
partiele	partikula pieturzīmēs
dirSpPmc	tiešās runas pieturzīmju konstrukcija
address	uzruna
quot	pēdiņu lietojums, kas nav saistīts ar tiešo runu – citāts, nosaukums

3. tabula. Pieturzīmju konstrukciju tipi

4. Secinājumi

„Latviešu valodas sintaktiski marķētā korpusa” izveidē izmantotais hibrīdais gramatikas modelis palīdz attēlot latviešu sintakses teorijā aprakstītās vārdkopas, analītiskās leksēmas un saliktos teikuma locekļus. Izveidotie frāžu tipi un apakštipi aptver lielu daļu sintakses teorijā aprakstīto parādību. Atšķirībā no atkarību gramatikas modeļiem tas ļauj piešķirt vienu sintaktisko funkciju vairākvārdu frāzei, kā arī ļauj šķirt visas frāzes atkarīgos no šīs frāzes atsevišķa elementa atkarīgajiem. Sīki izstrādātais frāžu sastāvdaļu marķējums ļauj transformēt datus uz dažādiem atkarību modeļiem, nemainot oriģinālā modeļa marķēšanas principus un datus.

LVTB ir ļoti vērtīgs pētījumu avots, korpusa apjoms ir pietiekams, lai to varētu izmantot dažādiem latviešu valodas sintakses pētījumiem. Īpaši noderīgi būtu pētījumi par nepilnīgi aprakstītām, bet plaši sastopamām sintaktiskajām konstrukcijām latviešu valodā, piem., vārdkopas analogiem, pielikuma konstrukcijām, reducētiem semantiskiem modificētajiem saliktos izteicējos. Korpusa izmantošana sintakses pētījumos ļautu gan novērtēt, gan uzlabot LVTB gramatikas modeli.

Turpmāk paredzēts palielināt LVTB apjomu, samazināt manuāli pieļautu kļūdu un nekonekventa marķējuma gadījumu skaitu, kā arī attīstīt gramatikas modeli, izveidojot sekundāri predikatīvu komponentu apakštipus, ieviešot jaunu x-vārdu vairākvārdu saikļiem u. tml., lai pēc iespējas precīzāk aptvertu latviešu valodas gramatikā aprakstītās parādības.

Saīsinājumi

LVK2018	<i>Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpuss</i>
LVTB	<i>Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss</i>
PMC	pieturzīmju konstrukcija (<i>Punctuation Mark Construction</i>)
PML	datu formāts <i>Prague Markup Language</i>

Avots

Latviešu valodas sintaktiski marķētais korpuss. Pieejams: <https://sintakse.korpuss.lv>.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. II. *Sintakse*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Bārzdiņš, Guntis, Gruzītis, Normunds, Nešpore, Gunta, Saulīte, Baiba. 2007. Dependency-Based Hybrid Model of Syntactic Analysis for the Languages with a Rather Free Word Order. *Proceedings of the 16th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Nivre, Joakim, Kaalep Heiki-Jaan, Muischnek Kadri, Koit Mare (eds.). Tartu: University of Tartu, 13–20.
3. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. 1989. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne.
4. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
5. Grūzītis, Normunds, Pretkalniņa, Lauma, Saulīte, Baiba, Rituma, Laura, Nešpore-Bērzkalne, Gunta, Znotiņš, Artūrs, Paikens, Pēteris. 2018. Creation of a Balanced State-of-the-Art Multilayer Corpus for NLU. *Proceedings of the 11th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*. Calzolari, Nicoletta et al. (eds.). Miyazaki: European Language Resources Association (ELRA), 4506–4513.
6. Hajič, Jan, Hladká, Barbora, Pajas, Petr. 2001. The Prague Dependency Treebank: Annotation Structure and Support. *Proceedings of the IRCS Workshop on Linguistic Databases*. Bird, Steven, Liberman, Mark, Buneman, Peter (eds.). Philadelphia: University of Pennsylvania, 105–114.
7. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. LVK2018: Līdzsvarotais latviešu valodas tekstu korpuss, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10. *Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
8. Lokmane, Ilze. 2013. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 710–766.
9. Nešpore, Gunta, Saulīte, Baiba, Bārzdiņš, Guntis, Grūzītis, Normunds. 2010. Comparison of the SemTi-Kamols and Tesnière's Dependency Grammars.

- Proceedings of the 4th International Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications.* 219. Skadiņa, Inguna, Vasiļjevs, Andrejs (eds.). Amsterdam: IOS Press, 233–240.
10. Nītiņa, Daina. 2013. Vienkārša teikuma vai salikta teikuma komponentu paplašinājumi (paplašinātājas struktūras). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 801–829.
 11. Nivre, Joakim, Marneffe, Marie-Catherine de, Ginter, Filip, Goldberg, Yoav, Hajič, Jan, Manning, Christopher D., McDonald, Ryan, Petrov, Slav, Pyysalo, Sampo, Silveira, Natalia, Tsarfaty, Reut, Zeman, Daniel. 2016. Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*. Calzolari, Nicoletta, et al. (eds.). Paris: European Language Resources Association (ELRA), 1659–1666.
 12. Paikens, Pēteris. 2008. Lexicon-based morphological analysis of Latvian language. *Proceedings of the 3rd Baltic Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. Čermák, František, Marcinkevičienė, Rūta, Rimkutė, Erika, Zabarskaitė, Jolanta (eds.). Vilnius: Vytautas Magnus University, Institute of the Lithuanian Language, 235–240.
 13. Paikens, Pēteris, Rituma, Laura, Pretkalniņa, Lauma. 2013. Morphological analysis with limited resources: Latvian example. *Proceedings of the 19th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Oepfen, Stephan, Hagen, Kristin, Johannesen, Janne Bondi (eds.). Oslo: Linköping University Electronic Press, 267–277.
 14. Pretkalniņa, Lauma, Nešpore, Gunta, Levāne-Petrova, Kristīne, Saulīte, Baiba. 2011a. A Prague Markup Language Profile for the SemTi-Kamols Grammar Model. *Proceedings of the 18th Nordic Conference of Computational Linguistics (NODALIDA)*. Pedersen, Bolette Sandford, Nešpore, Gunta, Skadiņa, Inguna (eds.). Riga: Northern European Association for Language Technology (NEALT), 303–306.
 15. Pretkalniņa, Lauma, Nešpore, Gunta, Levāne-Petrova, Kristīne, Saulīte, Baiba. 2011b. Towards a Latvian Treebank. *Actas del 3 Congreso Internacional de Lingüística de Corpus. Tecnologías de la Información y las Comunicaciones: Presente y Futuro en el Análisis de Corpus*. Candel Mora, Miguel Angel, Carrió Pastor, Maria Luisa (eds.). Valnecia: Editorial Universitat Politecnica de Valencia, 119–127.
 16. Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura. 2012. Syntactic Issues Identified Developing the Latvian Treebank. *Proceedings of the 5th International Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 247. Tavast, Arvi, Muischnek, Kadri, Koit, Mare (eds.). Amsterdam: IOS Press, 185–192.
 17. Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura, Saulīte, Baiba. 2016. Universal Dependency Treebank for Latvian: A Pilot. *Proceedings of the 7th International Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 289. Skadiņa, Inguna, Rozis, Roberts (eds.). Amsterdam: IOS Press, 136–143.
 18. Pretkalniņa, Lauma, Rituma, Laura, Saulīte, Baiba. 2018. Deriving enhanced Universal Dependencies from a hybrid dependency-constituency treebank. *Proceedings of the 21st International Conference “Text, Speech, and Dialogue”*

- (TSD). *Lecture Notes in Computer Science*. 11107. Sojka, Petr, Horák, Aleš, Kopeček, Ivan, Pala, Karel (eds.). Brno: Springer-Verlag, 95–105.
19. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
 20. Ten'er, Ljus'en. 1988. *Osnovy strukturnogo sintaksisa*. Gak, Vladimir (red.). Moskva: Progress. [Pirmizd.: Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.]
 21. Znotiņš, Artūrs. 2016. Word embeddings for Latvian natural language processing tools. *Proceedings of the 7th International Conference on Human Language Technologies – the Baltic Perspective. Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 289. Skadiņa, Inguna, Rozis, Roberts (eds.). Amsterdam: IOS Press, 167–173.

Summary

This paper describes the development of *Latvian Treebank* and its grammar model. This corpus is the first syntactically annotated corpus for Latvian, and currently contains approximately 13000 annotated sentences. A hybrid dependency-constituency model was developed in order to describe Latvian syntactic constructions as accurately as possible, augmenting the commonly used dependency grammars with phrase constructions for certain syntactic elements – analytical word forms and relations other than subordination. The grammar model is based on idea of a syntactic nucleus which is a functional syntactic unit consisting of content-words or syntactically inseparable units that are treated.

There are three kinds of phrase constructions in the Latvian Treebank grammar model: x-words, coordination and punctuation mark constructions. X-words are used for analytical forms, compound predicates, prepositional phrases etc. Coordination constructions are used for coordinated parts of sentences and coordinated clauses. Punctuation mark constructions are used to annotate different types of constructions that require the punctuation in the sentence.

The chosen annotation approach and data transformation systems ensure that the corpus is accessible to end users both in the hybrid dependency-constituency model suitable for research of syntactic phenomena in Latvian linguistic tradition, and in the Universal Dependencies multilingual model that is better suited for certain computational linguistics systems.

This work has received financial support from European Regional Development Fund under the grant agreement No. 1.1.1.1/16/A/219 (Full Stack of Language Resources for Natural Language Understanding and Generation in Latvian) in synergy with the grant agreement No. 1.1.1.2/VIAA/1/16/188 (From Abstract Meaning Representation to Natural Language Sentence and Coherent Text Generation).

Keywords: Latvian syntax; treebank; grammar model; dependency syntax; phrase structure grammar.

Bērtin bēru valodiņu: par kādu latviešu valodas verbālu konstrukciju korpuslingvistikas skatījumā¹

Bērtin bēru valodiņu ‘My language flows like a river’: On one Latvian verbal construction from the perspective of corpus linguistics

Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*)

Kārļa Universitāte, Filozofijas fakultāte,
Čehu Nacionālā korpusa institūts
nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 110 00, Čehija
E-mail: michal.skrabal@ff.cuni.cz

Aiga Veckalne

Ventspils Augstskola, Tulkošanas studiju fakultāte
Inženieru iela 101, Ventspils, LV-3601
E-mail: aiga.veckalne@venta.lv

Rakstā aplūkota verbāla latviešu valodas konstrukcija, ko veido darbības vārds un apstākļa vārds pirms tā, turklāt šis adverbs ir atvasināts no tā paša verba, izmantojot sufiksu *-in-/tin-*. Šo arhaisko darinājumu, kas tipisks latviešu tautasdziesmām, lieto arī mūsdienu latviešu valodā, kaut gan ievērojami retāk. Rakstā formulēti dažādi pētījuma jautājumi, arī tādi, kas pārsniedz latviešu valodas robežas – proti, kā šādu konstrukciju tulkot citās valodās. Minētā konstrukcija meklēta pieejamos latviešu valodas korpusos („LVK2018”, „lvTenTen14”, „InterCorp lv v11”, „Rainis” un „SENIE”), un iegūtie lietojumi salīdzināti ar aprakstu pašreizējos latviešu valodas avotos – gan gramatikās, gan vārdnīcās. Novirzes no normas šajā rakstā aplūkotas deskriptīvi, resp., nevis kā kļūdas, bet gan kā runātāja vēlme panākt īpašu saziņas mērķi un arī kā šīs valodas parādības radoša attīstība mūsdienās. Raksts ir papildināts ar pielikumu: alfabētiskiem analizēto lemmu sarakstiem kopā ar to biežumu. **Atslēgvārdi:** korpuslingvistika; paralēlie korpusi; deverbālie adverbi; frazēmas; čehu valoda; latviešu valoda; CQL vaicājums.

¹ Šis raksts tika sagatavots ar projekta „Radošums un pielāgošanās spēja kā priekšnosacījums Eiropas panākumiem savstarpēji saistītajā pasaulē” atbalstu („Creativity and Adaptability as Conditions of the Success of Europe in an Interrelated World”, Nr. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734), ko finansē Eiropas Reģionālās attīstības fonds. Raksta pamatā ir referāts, kas nolasīts 2019. gada aprīlī starptautiskajā konferencē „Linguistics Prague”, kur notika īpaša, vairākverbu konstrukcijām veltīta sesija (Křivan et al. 2019). Paldies par vērtīgajiem komentāriem un ieteikumiem Dr. Pavelam Štollam (*Pavel Štoll*), Dr. Jiržijam Januškam (*Jiří Januška*) un Dr. Lenkai Fārovai (*Lenka Fárová*), kā arī prof. Andrai Kalnači, prof. Laimutei Balodei un abiem raksta recenzentiem.

1. Ievads

Rakstā apskatīta latviešu valodas divu vārdu konstrukcija, ko veido darbības vārds un apstākļa vārds pirms tā, turklāt šis adverbs ir atvasināts no tā paša verba, izmantojot sufiksu *-in-/tin-* (piem., *bērtin bērt* raksta nosaukumā). Šo valodas parādību ir vērts aplūkot vairāku iemeslu dēļ: pirmkārt, tas ir arhaisks elements, kura saknes ir meklējamas senatnē (sk., piem., Jāņa Endzelīna (1938, 136) aprakstu par deverbālajiem adverbjiem), un tas ir saistīts ar unikālo Latvijas kultūras fenomenu – dainām. Beatrise Reidzāne (2015) šādas konstrukcijas dēvē par īpašiem „tautasdziesmu valodas vārdu savienojumiem” (tādēļ ir jo sevišķi pārsteidzoši, ka šo konstrukciju nav aprakstījis Alfrēds Gāters savā monogrāfijā par dainu sintaksi (1993)). Turklāt tās pamanījis jau „Čehoslovākijas–Latvijas draudzības apustulis” (Urban 1935, 5) Josefs Zubatijs (*Josef Zubatý*), kurš 1894. gadā pētījumā par aliterāciju baltu tautasdziesmās minējis vairākus piemērus (Zubatý 1894).

Šis temats nav plaši izvērstas Latvijas specializētajā literatūrā, un īsos aprakstus latviešu valodas gramatikās (Endzelīns 1951, 305–312; Ahero et al. 1959, 710–712; Soida 1969, 59–60; Nītiņa, Grigorjevs 2013, 295) var apkopot aptuveni šādi: tas ir mazāk izplatīts sekundārais adverbializācijas paņēmieni, izmantojot morfoloģiski sintaktisko paņēmieni. Funkcionāli semantiskajā ziņā ar šo konstrukciju palīdzību visbiežāk tiek pausts noteiktas darbības vai stāvokļa izmaiņas pastiprinājums. Šo konstrukciju galvenokārt darina no 1. konjugācijas darbības vārdiem, kuriem var būt varianti (atvasinājums no darbības vārda pagātnes celma ar piedēkli *-in-* un atvasinājums no nenoteiksmes celma, izmantojot piedēkli *-tin-*, piem., *bēdzin × bēgtin*, *pircin × pirktin*, *saucin × sauktin*, *kāvin × kautin*). Endzelīns (1951, 306–307) un Ahero et al. (1959, 711–712) pieļauj šādus atvasinājumus arī dažiem 3. konjugācijas darbības vārdiem (*raudin*, *drebin*) un nekārtnajiem darbības vārdiem (*ietin*, *būtin*, *dotin*).

Šis valodas elements noteikti jāaplūko arī sastatījumā, un jau J. Zubatijs to ir skatījis no čehu valodas tulkotāja viedokļa, proti, kā šādas latviešu valodas konstrukcijas tulkot čehu valodā, ņemot vērā, ka šāda valodas elementa tajā nav.

2. Izmantotā metode un pētniecības materiāls

Salīdzinoši vienveidīgais un līdz ar to arī viegli formalizējams šo konstrukciju radīšanas veids ļauj tās meklēt kopā kā leksēmu klasi lielajos valodu korpusos, kas mūsdienās ir pieejami valodniekiem. Tāpēc šo pētījumu galvenokārt rosinājusi vēlme noskaidrot konkrētā arhaiskā valodas elementa lietojuma aktualitāti mūsdienu valodā, kuru pārstāv mūsdienu latviešu valodas korpusi (sk. turpmāk). Ar „lietojuma aktualitāti” apzīmēta ne tikai šī valodas elementa atkārtošāns, kuru labi atspoguļo biežums, bet arī tā atjauninājumu potenciāls, proti, vai šāda konstrukcija vienmēr novērojama vienādās, samērā stingrās formās vai arī inovatīvi attīstās, parādās jaunā kontekstā, mainās semantiski utt. Tas ir šī raksta primārais pētījuma jautājums, pārējie tiks apkopoti turpmāk, 3. nodaļā.

Šī pētījuma pamatā ir bagātīga korpusa materiāla bāze, kurā izmantoti trīs mūsdienu latviešu valodas korpusi (sakārtoti augošā secībā pēc to lieluma):

- 1) „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus LVK2018” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>; 10 milj. vārdlietojumu) – turpmāk tekstā „LVK”;

- 2) paralēlā korpusa „InterCorp v11” latviešu-čehu valodas daļa (pieejams: <https://www.korpus.cz/>; 40,5 milj. vārdlietojumu, sk. arī Čermák, Rosen 2012) – turpmāk tekstā „IC”;
- 3) no latviešu valodas mājaslapām lejupielādētais (angļu val. *web-crawled*) korpus „lvTenTen14” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/>; 657,5 milj. vārdlietojumu) – turpmāk tekstā „lvTT”.

Katram korpusam ir savas priekšrocības un trūkumi: pirmais ir reprezentatīvs un līdzsvarots latviešu valodas paraugs, taču mūsdienās tā apjoms ir nepietiekams (par normu uzskata miljardus vārdlietojumu; desmit miljonu lieli korpusi bija 20. gs. 90. gadu standarts), izņemot, protams, galvenās leksiski gramatiskās parādības, taču minētā konstrukcija tāda nav. Otrais korpus nav reprezentatīvs, toties vienīgais paralēlais, t. i., piedāvā arī čehu valodas (un arī citu valodu) ekvivalentu pētījamajai konstrukcijai. Visbeidzot, trešais norādītais korpus šobrīd ir lielākais pieejamais latviešu valodas korpus, taču tajā ir dati no Latvijas tīmekļa, un šajā gadījumā ir grūti runāt par reprezentativitāti, tomēr, no otras puses, tik lielā datu apjomā, iespējams, var atrast pietiekami daudz materiāla analīzei.

Citos sinhronās latviešu valodas korpusos, kas ir apkopoti portālā *www.korpuss.lv*, minētā konstrukcija tika atrasta tikai retumis:

- 1) latviešu valodas runas korpusā „LaRko” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LaRko>; apm. 8 stundu audio dati) – 1 piemērs ([..] *un visi deviņi arī zina ka izglītības joma sauktin sauc pēc pārmaiņām* [..]);
- 2) Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusā „Saeima” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>; 22 milj. vārdlietojumu) – 8 gadījumi (*bāztin piebāzti, bāztin piebāza, brēktin brēc, lūgtin lūdzis, mirtin jāmirst, rautin raujas, rautin rāvāties, vilktin ievilks*);
- 3) latviešu valodas emuāru korpusā „Emuāri” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Emu%C4%81ri>; 8,3 milj. vārdlietojumu) – visizplatītākā forma, kas atrodama piecas reizes (no tām gan četras reizes – vienam autoram): *kliegtin kliedz*.

Papildus tam minētā konstrukcija apskatīta divos diahroniskos korpusos:

- 1) latviešu valodas seno tekstu korpusā „SENIE” (pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Senie>; 903 tūkst. vārdlietojumu);
- 2) Raiņa kopoto rakstu satura korpusā „Rainis” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/>; 22 milj. vārdlietojumu).

Vispirms ir jāformulē pietiekami efektīvs *CQL* (angļu val. *Corpus Query Language* ‘korpusa vaicājuma valoda’) vaicājums, kas nodrošinātu pēc iespējas vairāk atbilstošu apskatāmās konstrukcijas piemēru. Ņemot vērā abu konstrukcijas komponentu vārdšķiras īpašības (adverbs, kam seko verbs) un nemainīgo² pirmā vārda sufiksu, vaicājums nav sarežģīts:

[word=".+in" & tag="r.*"] [tag="v.*"]

Šādi no „IC” var iegūt, piem., 25 lietojumus, no kuriem tikai viens ir neatbilstošs (un tādēļ tas izslēgts no pētījuma datiem). Augsta analīzes *precizitāte*

² Šobrīd netiek apskatīti alternatīvie apvidvārdu sufiksi *-iņ-, -en-, -eņ-, -an-, -ien-* (Endzelīns 1951, 306).

(*precision*) tomēr, kā izrādās, ir saistīta ar zemu *produktivitāti* (*recall*). Jāņem vērā arī morfoloģiskās anotācijas kļūdu iespējamība, kas netieši pieaug proporcionāli sastopamības biežumam valodā: jo mazāk izplatīta ir kāda parādība, jo lielāka iespēja, ka lietojums būs morfoloģiski nepietiekami marķēts. Ņemot vērā šo konstrukciju perifēro lietojumu, kas konstatēts jau iepriekš, *CQL* vaicājums tika modificēts šādi: pirmā komponenta nosacījums papildus adverbiem tika paplašināts ar (automātiskās analīzes rezultātā nepareizi marķētu) partikulu (q) un neatpazītām izteiksmēm (x).

[word=".+in" & tag="[rx].*"] [tag="v.*"]

Iegūti 187 lietojumi, kuros pēc manuālas pārskatīšanas palika 68 atbilstoši meklējamās konstrukcijas gadījumi. Precizitāte ir ievērojami samazinājusies (no 96 līdz 36%), taču ir palielinājusies produktivitāte un datu apjoms ir ievērojami lielāks (no 24 līdz 68), resp., gandrīz trīskāršojies. Šāds sākumstāvoklis ir izdevīgāks, jo bagātāka materiāla bāze vienmēr ir labāka – pat ja nepieciešama manuāla datu pārskatīšana (par laimi, ir runa par apjomu, kur tas joprojām ir iespējams, bet ir grūti iedomāties, kā būtu desmitiem tūkstošu un lielāka lietojumu skaita gadījumā). Vēl uzskatāmāk tas bijis vislielākā pieejamā latviešu valodas korpusa „lvTT” gadījumā: pamatojoties uz pirmo vaicājumu, tiktu iegūti tikai 50 rezultāti, nevis vairāk nekā 700, turklāt nepieciešams daļēji automātiski atfiltrēt 6300 neatbilstošu gadījumu.

Iegūtais daļēji automātiski saņemto datu apjoms no visiem pieejamiem korpusiem attēlots tabulā.

Korpuss	Izmērs (ieskaitot pieturzīmes)	Oriģinālais datu kopums	Galīgais datu kopums (pēc manuālas pārskatīšanas)		
			absolūtais biežums		vārdlietojumu relatīvais biežums (i. p. m. ³)
			vārdlietojumi (tokens)	lemmas (types)	
„SENIE”	0,9 milj.	(1166) ⁴	98	59	108,53
„Rainis”	2,3 milj.	84	61	45	26,56
„LVK”	12,3 milj.	54	31	27	2,54
„IC”	40,5 milj.	187	68	52	1,70
„lvTT”	657,5 milj.	(7087) ⁵	787	193	1,20

Tabula. *-in/-tin-* konstrukcijas lietojums latviešu valodas korpusos

³ No angļu val. *instances per million* ‘gadījumi uz miljonu’ (konkrētās parādības gadījumu skaits hipotētiskā korpusā, kura lielums ir tieši 1 000 000 vārdlietojumu). Relatīvais biežums būtu jāievēro dažādu lielu korpusu (t. i., šī pētījuma) gadījumā.

⁴ Vaicājuma īpašā sintakse (*%in*) rada lielu skaitu neatbilstošu rezultātu, kas jāfiltrē (*ašš'in*, *Cherubin*, *ittin/Jttin*, *Königin*, *tagadin/taggad'in*, *wišk'in* u. c.).

⁵ Kļūdainas automātiskas maiņas iespējamība šajā gadījumā ir daudz lielāka: adverbi, kas beidzas ar *-in*, nepareizi tiek interpretēti kā izsauksmes vārdi (i), saikļi (c) vai pat saīsinājumi (y). Tādēļ *CQL* vaicājumam jāpievieno trīs šādi marķētāji, lai atrastu pēc iespējas vairāk pētāmo konstrukciju.

Jau šajā agrīnajā pētniecības posmā tiek apstiprinātas divas primārās hipotēzes, resp., ir runa par

- 1) retāk izmantojamu valodas elementu, kas atrodas mūsdienu valodas perifērijā (ko apliecina zemas *i. p. m.* vērtības, izņemot pirmās divas rindas), savukārt senajos tekstos tas ir atrodamas diezgan bagātīgi;
- 2) žanriski specifisku valodas elementu (visi lietojumi „IC” ir no daiļliteratūras daļas, līdzīgi arī „LVK”, izņemot divus gadījumus no periodikas, visi lietojumi ir no daiļliteratūras; sal. augsts *i. p. m.* korpusā „Rainis” un „SENIE”).

Hipotēzi par minētās konstrukcijas žanriskumu (angļu val. *text-type/domain-specific* ‘teksta veidam raksturīgs’) bija iecerēts vēl vairāk pārbaudīt latviešu valodas specializētajos korpusos, taču radās tehniski traucējumi. Krišjāņa Barona „Dainu skapja” elektroniskajā versijā (www.dainuskapis.lv) izmantota īpaša vienkāršo vaicājumu valoda, kas diemžēl neatpazīst diakritiskās zīmes. Tā, piem., vaicājums *in atradīs gan pētāmo konstrukciju, gan arī lielu skaitu deminutīva formu (*Dieviņ, bāliņ, bāleliņ, māsiņ, augumiņ, vaiņadziņ, padomiņ* u. c.), ko nevar atfiltrēt – pastāv risks, ka šādās tautasdziesmās būs arī pētāmā konstrukcija, kas paliks nepamanīta. Risinājums būtu iegūt datus un tos izpētīt atsevišķā redaktorā vai korpusa saskarnē. Savukārt Eiropas Savienības tiesību aktu korpusa „EurLex” latviešu valodas versija (kurā šāda valoda parādība tika sagaidīta gandrīz nulles līmenī) vēl joprojām nav morfoloģiski marķēta, tādēļ tajā nevar meklēt, izmantojot *CQL* vaicājumu.

3. Pētījuma jautājumi un rezultāti

Pētījumā izvirzīti šādi jautājumi:

1. Kā šādu konstrukciju iztulkot čehu valodā vai citās valodās? (3.1.)
2. No kuriem darbības vārdiem šādu konstrukciju var izveidot? Vai korpusos būs atrodami īpaši piemēri, kas nav pieejami folkloras tekstos? Cik lielā mērā savstarpēji „konkurē” varianti, kas iegūti no dažādiem viena darbības vārda celmiem (minēts 1. nodaļā)? (3.2.)
3. Cik lielā mērā šo konstrukciju saraksts korpusos atbilst latviešu valodas vārdnīcās fiksētajam? Kā šīs leksēmas ir apstrādātas leksikogrāfiski? (3.3.)
4. Vai starp konstrukcijas komponentiem var iekļaut kādu teikuma locekli? (3.4.)

3.1. Konstrukcijas tulkojums čehu valodā

Pirmais pētījuma jautājums sniedzas ārpus šī pētījuma robežām, un tas galvenokārt ir skaidrojams ar iepriekš minētās konferences (kurā autori uzstājās ar referātu) specializētās sesijas tipoloģisko virzienu. Taču ir svarīgi formulēt arī to kā sākumpunktu turpmākai pētniecībai un sadarbībai ar citiem pētniekiem (sk. arī raksta 4. nodaļu). Šajā saistībā ļoti noderētu dati no paralēlajiem korpusiem. Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpus (<http://lila.korpuss.lv/>) ir pārāk mazs (8 milj. vārdlietojumu), turklāt tas nav manuāli pārskatīts un satur daudz svešvalodu tekstu fragmentu, līdz ar to šī pētījuma mērķiem nederētu. Tādēļ izmēģinājuma pētījums veikts „InterCorp” korpusā, resp., tā latviešu-čehu

valodas daļā, pat zinot, ka šie dati nav ideāli piemēroti pētījuma mērķiem: latviešu valodas teksti, izņemot vairākus gadījumus, nav oriģinālteksti, bet tulkojumi no čehu (vai angļu) valodas. Tāpēc raksta autoru secinājumi lielākoties atbild nevis uz jautājumu, kā latviešu valodas konstrukcijas tulko čehu tulkotāji, bet gan uz jautājumu – kuri alternatīvi izteiksmes līdzekļi čehu valodā, kur nav formāli līdzīgu konstrukciju, atbilst pētāmajai latviešu valodas konstrukcijai.

68 gadījumu no „IC” analīze parāda, ka pastiprinājums vai nu tiek saglabāts abās valodās ((1)–(3)); (3) piemērā ir viena un tā paša darbības vārda itērācija čehu valodas oriģināltekstā), vai arī netiek saglabāts ((4)–(5) piemērs) identiskā gadījumu skaitā (abos gadījumos – 29 lietojumi, t. i., aptuveni 41%):

- (1) cz⁶: *Dontova matka mě úpěnlivě prosila ‘izmisīgi lūdza’, abych nad druhem bděl [..].*
> lv: *Donta māte lūgtin lūdza, lai es stāvot par draugu nomodā [..].*
- (2) cz: *Rány jen pršely ‘tik bira’, ale nikdo neutikal a bitva byla nerozhodná.*
> lv: *Sitieni birtin bira, bet neviens nebēga prom, un cīņa beidzās neizšķirti.*
- (3) cz: *[..] a hyacintová vůně která prchá a prchá ‘bēg un bēg’ [..]*
> lv: *[..] un hiacinšu smarža kas bēgtin bēg [..]*
- (4) cz: *Sonin tázavý pohled ulpěl ‘pielīpa’ na otcových rtech s úzkostlivou otázkou.*
> lv: *Bažīgi vaicādams, Soņas skatiens kā liptin pielīpa tēva lūpām.*
- (5) lv: *Viņa nespēja atteikt izmisušajām mātēm, kas lūgtin lūdza glābt viņu bērņus [..].*
> cz: *Nedokázala odepřít pomoc zoufalým matkám, jež prosily ‘lūdza’ o záchranu svých dětí.*

8 gadījumos (aptuveni 13%) latviešu valodas konstrukcijai atbilda frazēma, sk. (6) un (7) piemēru:

- (6) cz: *Vraštila obočí naslouchajíc, jak Kostka sype verše z rukávu (‘ber no piedurknes’).*
> lv: *Viņa sarauca uzacis klausīdamās, kā Kostka bērtin ber pantus.*
- (7) lv: *Tēvs apstājās uz sliekšņa un gluži saltin sasala, [..]*
> cz: *Otec zůstal stát na prahu jako zkamenělý (‘stāvēt kā pārakmeņotam’), [..]*

Pārējie divi gadījumi no sastatījuma viedokļa nav būtiski.

3.2. Konstrukcija mūsdienu latviešu valodā

Latviešu valodā konstrukcija iespējama galvenokārt 1. konjugācijas darbības vārdiem, nelielā apjomā arī dažiem 3. konjugācijas darbības vārdiem (sal. J. Zubatija (1894, 24) citātu: „[...] piemēram, kādu raudātīn raudāt var tik tikko atrast pareizajā latviešu tekstā”). Korpusa vaicājumu rezultāti liek šo nosacījumu koriģēt: „IC” lielākajā daļā gadījumu (65 no 68 vārdlietojumiem) lietojumā ietilpst 1. konjugācijas darbības vārds, tomēr trīs konstrukcijas ir tādas, kur darbības vārds

⁶ Pirmais ir norādīts oriģinālvalodas citāts, kam (pēc > zīmes) seko tā tulkojums.

pieder pie 3. konjugācijas (*lauztin lauzīt, šūtin izšūdināt, dziedin nodziedāt*) un viens – pie otrās ([?]*šaltin saldēt*).⁷ Citas novirzes no nosacījuma var atrast „lvTT” korpusā: *bārstin bārstīt* (3. konjugācija), *ducin ducināt* (3. konjugācija), *dziedin dziedāt* (3. konjugācija), *gaidin gaidīt* (3. konjugācija), *lēkātīn lēkāt* (2. konjugācija), *nieztin ieniezēties* (3. konjugācija), *skaldin skaldīt* (3. konjugācija), *sprakstin sprakstēt* (3. konjugācija). Turklāt konstrukcijā var būt sastopami divi dažādi vienas saknes darbības vārdu atvasinājumi, tāpēc, šķiet, var runāt par divu konstrukciju kontamināciju: *plēstin saplosīt* = *plēstin plēst* + [?]*plosītīn saplosīt*; *mestīn nomētāt* = *mestīn mest* + [?]*mētātīn nomētāt* u. c.

- (8) „*Tie ir mana dēla svārki,*” *viņš izsaucās,* „*plēsīgs zvērs ir viņu aprijis; Jāzeps ir plēstin saplosīts.*”⁸
- (9) [..] *paliek tur vien sarkana rugāja patiesība vien zobu un pietūkušu lūpu kaktiņu sākotne plūstin pludo tie lieti un plūdīs nevari dēls viņus nemīlēt [..]*
- (10) *galīgi garām. negatīvisma dēļ. enerģētiski sašautin sašausta lasītāju kas tāds .. :)*
- (11) *Nāk sals un lietus. Tie manu vaigu šaltin saldēs.*
- (12) *1. Varētu piekrist Tavam apgalvojumam par smalku mārketinga tīmeklīti, kas vilktin vilina, bet 2. varētu būt tas patiešām dabiskais, ka viņiem tā šķita labi.*
- (13) *Un, kas zaimo Tā Kunga Vārdu, tam mirtin jāmirst, tas visai draudzei mestīn jānomētā ar akmeņiem, vai viņš ir svešinieks vai iedzimtais [..]*

Turpmāk minētajā (14) piemērā runātājs apvieno divus atšķirīgus darbības vārdus, izmantojot tos kā sinonīmus. Novirze no normas šeit ir iespējama nevis vārdu formālās, bet gan semantiskās līdzības dēļ, tādēļ nevar pieņemt, ka savstarpēji kombinējami ir visi darbības vārdi. Taču šo piemēru var interpretēt arī kā iespējamu izlaidumu: *lūgtin [lūdzam] jautāt* (sal. *spiestin [spiež] atvirzināt* turpmāk).

- (14) *Ja kādam ir kādi jautājumi, lūgtin jautājiet.*

Visbeidzot, „lvTT” reizēm parādās atvasinājumi arī no nekārtņā darbības vārda⁹ *būt* (šeit – saitiņas funkcijā):

⁷ Pilns atrasto darinājumu saraksts ir atrodams pielikumā šā raksta beigās. Darinājumi ar jautājuma zīmi ir diskutabli, un to atsevišķie gadījumi lielos datu apjomos nav uzskatāmi par pietiekamu pierādījumu.

⁸ (1. Moz. 37:33). Sal. to pašu pantu 1965. g. Bībeles pārskatītajā versijā: *Un viņš tos pazina un sacīja: „Tie ir mana dēla svārki; plēsīgs zvērs ir viņu aprijis; tas Jāzepu ir plosīt saplosījis”* un Bībeles jaunajā tulkojumā (2012): *Viņš tos pazina un teica: „Mana dēla svārki! Plēsīgs zvērs viņu ir aprijis! Plosīt saplosīts Jāzeps!”*

⁹ Nekārtnie darbības vārdi nav atrasti nevienā citā sinhronajā korpusā, pat Raiņa tekstos ne reizi, tikai retumis tie sastopami seno tekstu korpusā (transkripcija un avotu citējumi ir saglabāti saskaņā ar korpusu „SENIE”): *ne bija ne buhtin Nobuht ko tas te isdarrijahs ko tas te nobija* (Fuer1650_70_2ms); *Atgreešeetees pee mannas Pahrmahzišchanas Redš es dohtin dohschu jums mannu Garru [..]* (VD1689_94, Sak, 1:23); *Un viņņa šazzija Es etin eešchu ar tewis bet tomehr tas Gohds tew ne peede* (VD1689_94, Sog, 4:9).

- (15) *Beigu beigās Raudupieti pat zirgs nevarēja ieraudzīt un sabrauca – tas izrietēja no viņas patoloģikas, no tā, ka viņa pati savā būšanā būtin bija šis Zirgs.*

Raksta autori vēlas uzsvērt, ka viedoklis par iepriekš minētajiem (8)–(15) piemēriem ir tikai deskriptīvs, nevis preskriptīvs: tie ir uzskatīti nevis par „kļūdām”, bet gan par ļoti perifēriskām un neregulārām novirzēm no normas, kurām tomēr ir pamatojums: runātājs vēlas panākt īpašu saziņas mērķi, pat ja tā ir tikai runas individualizēšana. Tas tomēr ir pietiekami pamatots iemesls šī valodas elementa izmantošanai. Lai gan minētā konstrukcija valodā, resp., runā (franču val. *parole*), nav pietiekami noteikta, to var izveidot *ad hoc* pēc analogijas un, no valodas (franču val. *langue*) viedokļa raugoties, tā ir pārredzama un izprotama.

Pretējā gadījumā būtu jāatzīst, ka tādas pašas „kļūdas” atkārtoti pieļāvis arī Rainis, kura tekstos variantu ir vēl vairāk: 51 konstrukcijas darbības vārds (no 61) pieder pie 1. konjugācijas, viens – pie 2. konjugācijas (*nestin nēsāt*), deviņi – pie 3. konjugācijas (*drebin drebēt* 1, *kaitin kaitināt* 1, *kvēlin kvēlēt* 1, *lielin aizlielties* 2, *lielin lielties* 1, *mirdzin mirdzēt* 2, *sūrstin izsūrstēt* 1). Turklāt Rainis divos gadījumos apvienojis deverbālu adverbu ar citas semantikas darbības vārdu:

- (16) *Mīla, kas kvēlin kaist* [..]

- (17) Šīs plašās velgas loku sašaurināt // Un viņu sevi *spiestin atvirzināt!*

No otras puses, raksta autori nevēlas pārvērtēt šo atvasinājumu nozīmi: runa ir par vārdkopām, kas pat lielākajos korpusos sastopamas tikai dažviet un lielākajā daļā gadījumu kā tā dēvētie *hapax legomenon*, t. i., vienreiz atrasti vārdlietojumi visā korpusā (lai gan tēzaura veida vārdnīcās ir labi pārskatīt arī tos – sk. 3.3.). Šādas reti sastopamas vienības interpretējamās piesardzīgi, jo nevar izslēgt arī drukas kļūdu vai citu netīšu novirzi no normas: nozīmīgas ir tikai tās vārdformas, kas atkārtojas, resp., nav netīšas.

Tomēr ievērojami zemāku tematisko darbības vārdu biežumu minētajā konstrukcijā var skaidrot arī ar iespēju paust attiecīgo nozīmi (t. i., darbības pastiprinājumu), izmantojot alternatīvu morfoloģiski sintaktisko līdzekli: apvienojot nenoteiksmi un finīto tā paša darbības vārda atvasinājumu (tāda konstrukcija kā: *kad dzīve kūstāt kūstāja* vai *laika apstākļi šodien lutināt lutina*). Ieskats „lvTT”¹⁰ liecina, ka šī iespēja tiek plaši izmantota – konstrukcija tika atrasta apmēram 2130 lietojumos, turklāt biežuma sadalījums liecina, ka visbiežāk tie ir bijuši 3. konjugācijas darbības vārdi (aptuveni 67,7%), tad seko 2. konjugācijas darbības vārdi (aptuveni 20,1%), un, gluži pretēji, 1. konjugācijas darbības vārdi šo konstrukciju veido salīdzinoši reti (aptuveni 11,6%), taču ir atrodamī, piem.:

- (18) *Es nesaprotu, pēc ēšanas visu laiku atslaucu pienu līdz pēdējam, apsaldējusi arī neesmu, ēst ēdu, dzeru arī dienā ap 3 l, stresi it kā lieli nekādi nav bijuši.*

¹⁰ Izmantots šāds CQL vaicājums: 1:[word="."+t" & tag="v.*"] 2:[tag="v.*"] & 1.lemma=2.lemma & 1.word!=2.word, t. i., tiek meklētas verbu formas, kas beidzas ar -t (infinitīvi), kam seko cita verba forma, turklāt abiem vārdiem jābūt vienai lemmai un vienlaikus citai vārdformai; atsiņāti visi palīgverba *būt* lietojuma gadījumi (piem., konstrukcijas *esot bijis*, *esat bijuši*, *[varētu] būt bijis* u. tml.).

Tas varētu izskaidrot pētāmās konstrukcijas neproporcionālo lietojumu: 2. un 3. konjugācijas darbības vārdi drīzāk izmantoti tās pašas nozīmes paušanas alternatīvajam veidam, savukārt 1. konjugācijas darbības vārdi parasti ir izmantoti konstrukcijās ar adverbīālu komponentu. Abi (savstarpēji konkurējoši) izteiksmes līdzekļi šādi pārsniedz savu sākotnējo un galveno lietošanas jomu, tomēr šī fakta skaidrojuma latviešu gramatikās trūkst.

Pēdējais raksta autoru intereses objekts šajā apakšnodaļā ir iespējamie atvasinājumu varianti: korpusos tie fiksēti reti, un to saistība līdz ar to ir nepietiekami pārliecinoša: „LVK” un „IC” nav atrasts neviens variants, „lvTT” – vismaz deviņi (*audzin* 1 × *augtin* 37; *bēdzin* 1 × *bēgtin* 9; *grūdin* 1 × *grūstin* 2 × *grūtin* 2; *kaucin* 1 × *kauktin* 1; *līstin* 3 × *lītin* 1; *plūdin* 1 × *plūstin* 11; *steidzin* 1 × *steigtin* 5; *tvīcin* 1 × *tvīktin* 1; *zvedzin* 1 × *zviegtin* 1; pārējie ir diskutabli: [?]*griestin* 1 × *grieztin* 3; *kliegtin* 28 × [?]*kliektin* 1; [?]*lektin* 2 × *lēktin* 3; *lūzin* 1 × [?]*luztin* 1 × *lūztin* 5), Raiņa tekstos vienīgais (*audzin* 1 × *augtin* 4). Citi varianti atrodami sinhronajos korpusos (*ēdin* 1 × *ēstin* 2), kā arī senajos tekstos (*Kad mannas Azzis ihgštin ihgšt In manna Wallodiņņa nihkšt* (LGL1685_K1) × *Jepšchu mannas Aušis truhdahs In tahs Azzis ihgštin ihgšt* (LGL1685_K1)). Iespējams, ir notikusi vēsturiska attīstība: variants *pircin* (rakstīts: *pirzin*), kas dokumentēts korpusā „SENIE” astoņas reizes, mūsdienu latviešu valodas korpusā nav atrodams ne reizi, ir tikai atvasinājums *pirktin*, taču tas savukārt nav dokumentēts senajos tekstos. Tādēļ var secināt, ka atvasinājumu varianti šajā ierobežotajā darbības vārdu grupā ir iespējami, taču tie ir ļoti perifēriski, un nav pietiekami daudz datu, lai to objektīvi aprakstītu un novērtētu.

Lai priekšstats par pētāmo konstrukciju mūsdienu latviešu valodā būtu maksimāli pilnīgs, atsevišķi saraksti (sk. pielikumu) tika apvienoti kopīgā sarakstā. Tas parāda ievērojamu atvasinājumu mainīgumu: plaši izmantoti gan atgriezeniskie verbi, gan priedēkļa verbi (*spiestin spiest, spiestin apspiest, spiestin iespiest, spiestin spiesties*), retos gadījumos – pat adverbīāli komponenti (*sašautin sašaust, atgrūztin atgrūst*). Retumis (aptuveni 0,7% gadījumu) sastopamas arī noliegtas darbības vārdu formas, kas izteic pastiprinātu pretestību (tikai septiņi noliegtie verbi: *nebēgt, nebrēkt, nesabrukt, neēst, nejaut, nemirt, nerauties*; visiem biežums – 1). Vismainīgākais darbības vārds ir *augt*: tam ir gan alternatīvs adverbīāls komponents (*augtin* × *audzin*), gan vairāki atvasinājumi ar priedēkli (*saaukt, apaugt, noaukt, pieaukt*). Visbiežāk lietotās konstrukcijas ir *rautin rauties* (kopā – 65 gadījumi), *brēktin brēkt* (61) un *lūgtin lūgties* (46).

3.3. Korpusos atrodamo konstrukciju atbilsme latviešu valodas vārdnīcu materiālam

Raksta autoriem bijis pieejams arī saraksts ar latviešu valodas tiešsaistes vārdnīcā *Tezaurs.lv* atrodamajiem deverbālajiem adverbjiem, kas beidzas ar *-in* un ir kā lemma.¹¹ No tiem vairāk nekā 150 veido konstrukciju ar pamata darbības vārdu,¹² kas skaidri parādās to nozīmes aprakstā, piem., *bārtin Savienojumā ar*

¹¹ Paldies Baibai Saulītei un viņas kolēģiem no LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas.

¹² Trim pamatā adjektīvs, var būt arī verbs: *baltin* [*balts*], *skaistin* [*skaists*], *karstin* [*karsts* vai *karst*].

verba „bārt” formām izsaka darbības intensitātes pastiprinājumu (LLVV). Citur ir norādīts arī adverba sinonīms, kas beidzas ar *-us*: piem., **bēgtin** [...] bēgšus (2) (LLVV). Šis saraksts salīdzināts ar sarakstiem, kas izgūti no korpusiem. Izrādījās, ka daži atvasinājumi nav dokumentēti mūsdienu latviešu valodā, un lielākoties tie ir šķirkļi, kas ņemti no Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcas (MEV) vai no kādas dialektu vārdnīcas: *bītīn, jutīn/jūtīn, kaistīn, karstīn, kluptīn, licīn/līcin, pilcīn, šļucīn/šļūcīn* u. c. Divi atvasinājumi ir atgriezeniski: *pirktīnīes* (*p. iepirkās*), *plētīnīes* (*gaisma p. plētās*),¹³ ne tie, ne citi atgriezeniskie darbības vārdi korpusos netika atrasti.

Jāuzdod vēl kāds vispārīgs metaleksikogrāfisks jautājums: kā aprakstīt minētās leksēmas gan skaidrojošās, gan tulkojošās vārdnīcās? *Tezaurs.lv* ir tēzaura veida vārdnīca, un tajā ir ietverti šķirkļi no visām pieejamajām latviešu skaidrojošajām vārdnīcām, cenšoties pēc iespējas vairāk aptvert latviešu valodas vārdu krājumu plašā tvērumā, ieskaitot perifēras un marķētas leksēmas. Elektroniskais datu nesējs ir šim nolūkam lieliski piemērots: vārdnīcai nav ierobežojuma šķirkļu skaita ziņā un to var papildināt faktiski bezgalīgi.

Savukārt parastai vārdnīcai, kuras pamatā ir (visbiežāk – iepriekš) noteikts šķirkļu skaits, ir atšķirīga funkcija, un te ir nepieciešams izvēlēties, kurš vārds iekļaujams un kurš ne. Arī šeit primārais ir biežuma kritērijs: jāreģistrē tikai tās valodas vienības, kas ir pietiekami nostabilizējušās, t. i., kam valodas korpusā ir noteikts minimālais biežums. Acīmredzot šāda biežuma sliekšņa noteikšana ir ļoti sarežģīts uzdevums, un katram leksikogrāfam ar to ir jātiek galā atbilstoši attiecīgās vārdnīcas mērķiem. Taču viņš vismaz var paļauties uz objektīviem kritērijiem atšķirībā no leksikogrāfiem, kuri strādājuši laikā, kad valodas korpusi nav bijuši pieejami, un kuri bieži bijuši spiesti veidot šķirkļus, pamatojoties tikai uz savu intuīciju.

Cita prasība ir vienota visas šī tipa darbības vārdu grupas apstrāde, kas ne vienmēr ir izdevies *Tezaurs.lv* (sal. **rautin** *Pastiprina ar tās pašas saknes darbības intensitāti – rautin raut vai šautin* apv. *Šautin aizšaut – ļoti ātri kur nokļūt, strauji aizvirzīties, aizskriet* (LLVV)). Tradicionāls leksikogrāfisks apraksts, pamatojoties uz viena vārda lemmu, ne vienmēr ir vienīgais iespējamais risinājums – gluži otrādi var iedomāties arī vairāku vārdu lemmas, t. i., lemma būs visa konstrukcija, kam ir nemainīga forma un idiomātiska daba.

3.4. Citi teikuma locekļi starp konstrukcijas komponentiem

J. Endzelīna (1938, 136) teiktais liecina, ka konstrukcijas komponentiem nav jābūt tieši blakus, resp., starp tiem var ievietot citu teikuma locekli:

(19) *ļautīņiem māmūlīte nicīn bija apnikuši; visi koki raudin raud; drebin dreb kumeliņi; cirtin liepu neizcirta, vedin meitu neizveda; rātin rāt, tecin tek*

Tam atbilst arī piemēri no korpusa „SENIE”, kur abi konstrukcijas komponenti ir diezgan tālu viens no otra (līdz pat 4 pozīcijām!):

¹³ Sal. citus atgriezeniskus atvasinājumus MEV: *lauztīnīes, steidzīnīes*; sk. arī Endzelīns 1951, 306, 311.

- (20) *Ja tu jeb ka` to apbehdinaši un ta brehzin us man brehks tad es klausih̄t paklausīschu wiņņas* (VD1689_94, 2Moz, 22:26) (par konstrukciju *klausīt paklausīšu* sk. arī 3.2. apakšodaļu)
- (21) *ta Širrds ka dedšīn eešahka dekt ka tee wiššas pirmajas* (Manc1654_LP1)
- (22) *hših̄ts buhs jums pee wiššadahm Leetahm walkaht bet eh̄din jums tos ne buhs eh̄št* (VD1689_94, 3Moz, 7:24)
- (23) *Bet ja tee ne klausih̄s tad aisgrahbšchu es grahbtin* šcho Tautu un isnihzinašchu to šakka tas KUNGS (VD1689_94, Jer, 12:17)
- (24) *Bet tas Ŷehniņšch šazzija us Arawnu Ne bet es pirzin no tewis to pirkšchu jo es ne gribbu tam KUNGAM* (VD1689_94, 2Sam, 24:24)

Lai iegūtu atbildi uz šo pētījuma jautājumu, bija nepieciešams mainīt sākotnējo vaicājumu šādi:

[word=".+in" & tag="r.*"] [] {1,2}[tag="v.*"]

Starp abiem izteicieniem tika ievietota viena vai divas dažādu vārdu pozīcijas. Autori meklējuši konstrukcijas, kurās pirmais komponents ir tikai adverbs, jo pretējā gadījumā būtu simtiem vai pat tūkstošiem neatbilstošu rezultātu, ko nebūtu iespējas pārskatīt. „IC” tika iegūtas piecas atbildes, taču neviena no tām neatbilda pētījuma mērķim, un pat „lvTT” atrastajos 149 rezultātos neviens nebija atbilstošs. Izņemot korpusu „SENIE” un divus citākus (Bībeles un 1939. gada laikraksta citāts: *sētīn bija nosēti, svērtin tikt svērtas*), nav atrasta „paplašinātā” konstrukcijas versija, tāpēc autori uzskata, ka pašreizējā ūzusā šī konstrukcija ir fiksēta un to nevar atdalīt, ievietojot citus teikuma locekļus. Šī vārdkopu stabilitāte un nemainīgums apliecina, ka tās galvenokārt ir frazēmas.

4. Secinājumi un nākotnes perspektīvas

Šajā pētījumā korpuskvantitatīvā skatījumā aplūkotas tādas konstrukcijas kā *bērtin bērt*. Balstoties uz korpusa datiem, pārskatīts šīs konstrukcijas apraksts latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās, konstatējot, ka pretrunu starp aprakstiem un mūsdienu datiem nav daudz. Raksta autori šo faktu neuzskata par pašsaprotamu: apraksts gramatikās u.c. avotos ir tapis pirmskorpusu laikmetā, t. i., nebalstās uz korpusa datiem, un fakts, ka tas atbilst korpusos atrastajai informācijai, rada patiesu gandarījumu. Daudzos citos gadījumos tā nav, un izrādās, ka daļa valodas parādību nereti aprakstītas, pamatojoties uz attiecīgā pētnieka introspekciju, nevis uz pietiekami reprezentatīvu autentisku valodas materiālu.

Rakstā aplūkots mūsdienu latviešu valodā salīdzinoši perifērisks izteiksmes līdzeklis, kas turklāt ir ierobežots ar noteiktu darbības vārdu grupu, taču potenciāli izmantojams analogisku konstrukciju darināšanai arī no citiem darbības vārdiem. Raksta autori vēlas uzsvērt šo konstrukciju frazeoloģiskumu: gan formāli (sk. 3.4.), gan semantiski (no atsevišķu komponentu nozīmēm nevar izsecināt konstrukcijas kopnozīmi) raugoties, tās būtu pelnījušas īpašu leksikogrāfisku aprakstu.

Šis izteiksmes līdzeklis ir saglabājies no iepriekšējiem valodas attīstības laikposmiem, taču to var aktualizēt atkarībā no saziņas vajadzībām: valodu nevar

apskatīt neelastīgi un saistīt ar noteikumu virkni un vienīgās patiesības ietvaru. Tieši otrādi, ir nepieciešams ar valodu strādāt atjautīgi un radoši, izmantojot piemērotus līdzekļus, lai sasniegtu konkrētu saziņas mērķi. Rakstā analizētā konstrukcija ir labs piemērs: tās saknes ir meklējamas dziļā pagātnē, taču tā ir ne tikai saglabājusies līdz šodienai, bet arī – kā to apliecina korpusi¹⁴ – radoši attīstās, pateicoties latviešu valodas runātājiem. Kamēr vien tā būs, konstrukcija nezdīs no dzīvās valodas.

Pētījums arī pierāda korpusu paplašināšanas nepieciešamību, jo tikai lielapjoma datos var pētīt perifēriskas valodas parādības, kas iepriekš aprakstītas intuitīvi, pamatojoties uz retiem piemēriem, un bieži vien bez nepieciešamā plašāka konteksta. Nepieciešams arī pilnīgot korpusa rīkus, lai informāciju varētu viegli un efektīvi izgūt no arvien lielākiem korpusiem.

Turpmākos pētījumos autori vēlētos strādāt vismaz trīs virzienos:

- a) paplašināt 3.1. pētījuma jautājumu sastatījumā ar citām Eiropas valodām. Vispiemērotākā šķiet tipoloģiski tuvā lietuviešu valoda ar savu t. s. *būdinys* (piem., *bēgte bēgo* ‘bēgtin bēga’, *nešte nešē* ‘nestin nesa’, *mazgoje mazgojo* ‘mazgātin mazgāja’). Interesanti būtu ieskatīties arī somugru valodās – ungāru valodas konstrukcijas *várva vár* (‘ļoti ilgi gaidīt’) / *kérve kér* (‘lūgtin lūgt’) vai somu valodas konstrukcija *hän puhui puhumistaan* (‘viņš runāt runāja’) neizslēdz iespēju, ka attiecīgā konstrukcija varētu būt baltu un somugru (resp. lībiešu) vai latviešu un vācu valodas lingvistiskā kontakta rezultāts;
- b) apskatīt alternatīvas konstrukcijas, kas izsaka darbības pastiprinājumu: gan adverba, kas beidzas ar *-(š)us* + verba konstrukciju (*bēgšus bēgt*), gan darbības vārda nenoteiksmes + tā paša darbības vārda noteiktās formas konstrukciju, kas minēta 3.2. apakšnodaļā (piem., *bēgt bēgu*);
- c) iespējams, papildināt šo pētījumu ar citām vairākverbu konstrukcijām, ņemot vērā līdzīgus pētījumus (ne tikai) Latvijā un Čehijā (Aikhenvald 2007; Nītiņa 2014; Křivan et al. 2019; Januška, Lehečková, Martínek, Rybová 2019 u. c.).

Pielikums

Alfabētiski analizēto lemmu latviešu valodas korpusos (izņemot korpusu „SENIE”) saraksti kopā ar to biežumu (izcelti ir darbības vārdi, kas pieder pie 2. vai 3. konjugācijas; ar zvaigznīti apzīmētas autoru izlabotās kļūdaini marķētās lemmas; ar jautājuma zīmi diskutējamās lietojuma formas, kas, iespējams, radušās drukas kļūdu dēļ u. tml.)

„Rainis” (61 vārdlietojumi / 45 lemmas): *audzin augt 1, augtin augt 4, bārtin bārt 1, bāztin bāzt 1, bāztin piebāzt 2, bēgtin bēgt 3, bērtin bērt 1, birtin birt 2, brēktin brēkt 1, degtin degt 1, drebin drebēt 1, dūktin dūkt 1, dzistin dzist 2, dzūtin dzīt 2,*

¹⁴ Daudz lietojuma piemēru var atrast arī internetā, sociālajos tīklos u. tml. Atšķirībā no to nepastāvības un nepārtrauktā mainīguma korpusu priekšrocība slēpjās tajā, ka tie ir nemainīgi, tādēļ šo izpēti var atkārtot un tālāk attīstīt jebkurā laikā.

grauztin graužt* 1, grebin grebt 1, **kaitin kaitināt** 1, kliegtin kliegt 2, kustin kust 1, **kvēlin kvēlēt** 1, **lielin aizlielēties** 2, **lielin lielēties** 1, lūgtin lūgt 1, māktin mākties 1, **mirdzin mirdzēt** 2, **nestin nēsāt** 1, nādin nāst 1, plīstin plīst 1, pūstin nopūst* 1, rautin rauties 4, riebtin riebt 1, rītin rīt 1, sīcin sīkt 1, smacin smakt 1, sniegtin sniegt 1, spiestin spiest 1, steidzin steigt 2, stieptin stiept 1, sūktin sūkt 1, **sūrstin izsūrstēt** 1, svīstin svīst 1, šķiltin šķilt 1, verdin virst 1, vilktin vilkt 2.

„LVK2018” (31 vārdlietojumi / 27 lemmas): *alktin alkt* 1, *augtin apaugt* 1, *augtin augt* 1, *brēktin brēkt* 2, *bruktin nesabrūkt* 1, *cietin ciesties* 1, *diltin dilt* 1, *dzēstin nodzēst* 1, *ēstin ēst* 1, *grūstin izgrūst* 1, *klātin noklāt* 2, *krāktin krākt* 1, *lauztin lauzties* 2, *liptin lipt* 1, *lūgtin lūgties* 2, *lūztin lūzt* 1, *nāktin iznākt* 1, *nieztin niezēt* 1, *plūstin plūst* 1, *rītin ierīt* 1, *saltin sasalt* 1, *sietin piesieties* 1, *sniegtin sniegt* 1, *spērtin izspert* 1, *sūktin sūkties* 1, *šķiltin šķilties* 1, *vilktin pievilkt* 1.

„InterCorp v11 lv” (68 vārdlietojumi / 52 lemmas): *alktin alkt* 1, *bāztin piebāzt* 5, *bēgtin bēgt* 1, *bērtin apbērt* 1, *bērtin bērt* 1, *birtin birt* 2, *brēktin brēkt* 1, *burtin pieburt* 1, *cirstin iecirst* 1, *degtin degt* 5, *dietin atdiet** 1, *dīktin dīkt* 1, *dūktin dūkt* 1, ***dziedin nodziedāt*** 1, *ēstin ēst* 1, *grautin sagraut* 1, *grūstin izgrūst* 1, *kaltin iekalt* 1, *kārtin iekārties* 1, *ķertin ķert* 1, ***lauztin laužīt*** 1, [?]*lektin lekt* 1, *liptin pielipt* 2, *liptin lipt* 1, *lūgtin lūgt* 2, *lūgtin lūgties* 1, *nestin nest* 1, *plauktin uzplaukt* 1, *pūstin uzpūsties* 1, *rautin izraut* 1, *rautin raut* 1, *rietin noriet* 1, *rītin aprīt* 5, *rītin ierīt* 1, *saltin sasalt* 1, *sētin nosēt* 2, *sistin iesist* 1, *skrietin skriet* 1, *spļautin izspļaut* 1, *steigtin steigties* 1, *sūktin uzsūkt* 1, *šautin izšaut* 3, ***šūtin izšūdināt*** 1, *tiektin tiekties* 1, *urbtin ieurbties* 1, *urbtin urbties* 1, *vilktin vilkt* 1, *vilktin vilkties* 1, *vītin izvīt* 1, *zustin izzust* 1.

„lvTenTen14” (787 vārdlietojumi / 193 lemmas): *alktin alkt* 11, *artin izart* 1, *atgrūztin atgrūzt** 1, *audzin saaugt* 1, *augtin augt* 31, *augtin noaugt* 1, *augtin pieaugt* 5, ***bārstin bārstīt*** 1, *bāztin bāzt* 1, *bāztin piebāzt* 35, *bāztin piebāzties** 1, *bēdzin nebēgt* 1, *bēgtin bēgt* 8, *bēgtin nebēgt* 1, *bērtin apbērt* 3, *bērtin bērt* 1, *bērtin nobērt* 1, *bērtin piebērt* 2, *birtin birt* 11, *bļautin bļaut* 2, *bļautin sabļaut* 1, *brēktin brēkt* 57, *brēktin nebrēkt* 1, *burtin apburt* 1, *būtin būt* 1, *censtin censties* 1, *ceptin cept* 1, *degtin degt* 24, *dietin diet** 8, *diltin dilt* 1, ***ducin ducināt*** 1, *durtin durties* 1, *dūktin dūkt* 1, *dvestin dvest* 1, *dzertin dzert* 1, ***dziedin dziedāt*** 1, *dzītin aizdzīt* 1, *dzītin dzīt* 4, *dzītin dzīties* 1, *ēdin neēt* 1, ***gaidin gaidīt*** 1, *gāztin gāzt* 1, *gāztin gāzties* 3, *grautin graut* 1, *grābtin grābt* 1, [?]*griestin griezties* 1, *grieztin griezt* 2, *grieztin sagriezt* 1, *grimtin grimt* 2, *grimtin iegrimt* 1, *grūdin grūst* 1, *grūstin grūst* 2, *grūtin grūst** 2, *gurtin pagurt* 2, [?]*jausin nejaust* 1, *justin just* 1, *kaltin sakalst* 1, *kaucin izkaukt* 1, *kauktin kaukt** 1, *kautin kauties* 1, *kautin nokaut* 1, *kāptin kāpt* 2, *kliegtin kliegt* 28, [?]*kliktin kliegt* 1, *krautin piekraut* 1, *ķertin izķert* 14, *ķertin ķert* 2, *lauztin lauzties* 36, [?]*lektin lekt* 1, [?]*lektin palēkties** 1, ***lēkātin lēkāt*** 1, *lēktin lēkt** 3, *lietin izliet* 1, *liktin ielik* 1, *liptin aplipt* 1, *liptin lipt* 13, *liptin pielipt* 2, *līcin līkt** 1, *līstin līst* 3, *lītin līst* 1, [?]*lūztin lauzties* 1, *lūgtin izlūgties* 1, *lūgtin lūgt* 9, *lūgtin lūgties** 43, *lūzin lūzt* 1, *lūztin lūzt* 5, *mestin mest* 1, ***mestin nomētāt*** 1, *mirtin mirt* 36, *mirtin nemirt* 1, *mirtin nomirt* 1, *mītin iemīt* 1, *muktin mukt* 3, *nāktin nākt* 13, ***nieztin ieniezēties*** 1, *nīktin iznīkt* 2, *nīstin nīst* 2, *odin saost* 1, *pirktin izpirkt* 3, *pirktin nopirkt* 1, *pirktin pirkt* 1, *pītin pīt* 2, *pītin sapīties* 1, *plauktin plaukt* 2, *plēstin plēst* 2, *plēstin plēsties* 1, ***plēstin saplosīt*** 1, *plītin uzplīties* 1, *plūdin plūst* 1, *plūstin izplūst* 2, ***plūstin pludot*** 1, *plūstin plūst* 8, *pūstin aizpūst* 1, *pūstin atpūsties* 1, *pūstin pūst** 1, *raktin ierakties* 1, *rautin aizraut* 3, *rautin atraut* 1, *rautin ieraut* 1, *rautin izraut* 7, *rautin nerauties* 1, *rautin raut* 10, *rautin rauties** 61, *rātīn rāt* 1, *rēcin rēkt* 2, *riebtin riebties* 2, *rītin aprīt* 5, *rītin rīt* 2, *rūgtin rūgt* 4, *rūktin rūkt* 1, [?]*sašautin sašauīt* 1, *sauktin saukt* 24, *sēstin*

apsēst 1, sētīn izsēt 1, sētīn nosēt 17, sietīn piesiet 2, sistīn sist 1, skaldīn skaldīt 1, skrietīn skriet 6, slāptīn izslāpt 1, slāptīn slāpt 1, smeltīn smelt 2, smeltīn smelties 1, sniegtīn sniegties 1, spiestīn apspiest 1, spiestīn iespiest 1, spiestīn spiest 6, spiestīn spiesties 1, sprakstīn sprakstēt 1, sprāgtīn izsprāgt 1, sprāgtīn sprāgt 1, steidzīn steigties 1, steigīn steigties 5, stieptīn stiept 1, stumtīn stumt 1, sūktīn iesūkt* 1, sūktīn sūkt 3, svērtīn izsvērt 1, svērtīn svērt 2, sviestīn uzsvērt 1, sviestīn iesviest 1, šalcīn šalkt 1, šaltīn saldēt 1, šautīn atšaut 1, šūtīn šūt 2, teiktīn teikt 4, tiektīn tiekties 6, trauktīn traukties 2, triektīn ietriekt* 1, triektīn triekt* 1, tūktīn tūkt 1, tvīcīn tvīkt 1, tvīktīn tvīkt 1, urbtīn urbties 2, vāktīn vākt 1, veiktīn veikties 1, veltīn izvelties 1, veltīn novelties 1, vemtīn atvemt* 1, vestīn aizvest 1, vērtīn vērt 2, vilktīn aizvilkt 1, vilktīn izvilkt 1, vilktīn pievilkt 2, vilktīn uzvilkt 1, vilktīn vilināt 1, vilktīn vilkt 26, vītīn apvīt 2, zeltīn zelt 2, zustīn pazust 1, zustīn zust 3, zviedzīn zviegt 1, zviegtīn zviegt 3.*

Avoti

1. *Emuāri. Latviešu valodas emuāru korpuss.* 2015. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Emu%C4%81ri>.
2. *LaRKO. Latviešu valodas runas korpuss.* 2014. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LaRKO>.
3. *Latvian Web 2014 (lvTenTen14).* Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/>.
4. Lazar, Maria, Škrabal, Michal, Vavřín, Martin. 2018. *Korpus InterCorp – lotyština, verze II z 19. 10. 2018.* Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Pieejams: <http://www.korpus.cz>.
5. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2018).* 2018. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>.
6. *Rainis.* Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.nosketch.korpuss.lv>.
7. *Saeima. Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss.* 2013. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>.
8. *SENIE. Latviešu valodas seno tekstu korpuss.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, LU HZF Baltu valodu katedra, LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Senie>.
9. *Tezaurs.lv.* 2009–2019. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv>.

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija.* Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Aikhenvald, Alexandra. 2007. Serial verb constructions in typological perspective. *Serial Verb Constructions: A Cross-linguistic Typology.* Aikhenvald, Alexandra Y., Dixon, Robert M. W. (eds.). Oxford, New York: Oxford University press, 1–68.
3. Čermák, František, Rosen, Alexandr. 2012. The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus. *International Journal of Corpus Linguistics.* 3, 411–427.
4. Endzelīns, Jānis. 1938. *Latviešu valodas skaņas un formas.* Rīga: Latvijas Universitāte.

5. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
6. Gāters, Alfrēds. 1993. *Lettische Syntax. Die Dainas*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
7. Januška, Jiří, Lehečková, Eva, Martínek, František, Rybová, Martina. 2019. Tracking down linguistic convergence. Contact languages in Eastern Central Europe. *CENTRAL Workshop 2019*. Berlin, 20–22 June 2019.
8. Krīvan, Jan et al. 2019. Multiverb Constructions in a Cross-linguistic Perspective. Thematic Session Introduction. [Session organized by Prague Descriptive Linguistics.] *Linguistics Prague 2019*. Charles University. Prague, 25–27 April 2019.
9. Mīlenbahs, Kārlis, Endzelīns, Jānis. 2000–2011. *Mīlenbaha–Endzelīna latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <https://tezaurs.lv/mev/>. [Pirmizdevums: Mūlenbachs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*, I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Kultūras fonds.]
10. Nītiņa, Daina. 2014. Reduplikācija latviešu valodā. *Ne tikai gramatika: rakstu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 197–201.
11. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
12. Reidzāne, Beatrise. 2015. *Latviešu tautasdziesmu semantika*. Rīga: Zinātne.
13. Soida, Emīlija. 1969. *Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā*. Rīga: Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
14. Urban, Josef. 1935. K desátému výročí trvání Československo-lotyšské společnosti v Praze. *Deset let Českoslov[ensko]-lotyšské společnosti v Praze 1925–1935*. Praha: Československo-lotyšská společnost v Praze.
15. Zubatý, Josef. 1894. O alliteraci v písních lotyšských a litevských. *Věstník královské české společnosti nauk*. Praha.

Summary

In our paper we describe a specific, Latvian two-word construction consisting of a verb preceded by an adverb derived from the same verb by the suffix *-in/-tin-* (e.g. *bērtin bērt*). We are interested in how a given language element, apparently archaic and typical of Latvian folk songs (*dainas*), is used in today's language. Some research questions are articulated, including one that goes beyond the specific realm of the Latvian language (how can these constructions be translated into other languages?). We search for the construction in the available Latvian corpora (LVK2018, lvTenTen14, InterCorp lv v11, Rainis and SENIE) and compare the resulting occurrences with a description in the current Latvian linguistic sources: both grammars and dictionaries. Deviations from the norm are treated descriptively in this article, as the speakers' aim is to achieve a communication goal rather than their mistakes, as well as the creative development of this construction up to the present. The article is supplemented with an appendix: alphabetic lists of analysed lemmas along with their frequency.

Keywords: corpus linguistics; parallel corpora; deverbal adverbs; phrasemes; Czech language; Latvian language; CQL query.

VALODA: NOZĪME UN FORMA

Šo rakstu krājumu materiāli atbilst Publikāciju ētikas komitejas Uzvedības kodeksā un vadlīnijās noteiktajiem zinātnisko publikāciju ētikas standartiem attiecībā uz visām publikāciju veidošanā iesaistītajām pusēm – autoriem, redaktoriem, recenzentiem un izdevēju; sk. <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Rakstu krājums „Valoda: nozīme un forma” iznāk reizi gadā, tajā tiek publicēti pētījumi latviešu un vispārīgajā valodniecībā par dažādiem tematiem – gramatiku, pragmatiku, semantiku, kognitīvo lingvistiku u.c., kā arī mūsdienīgu lingvistisko metodoloģiju. Rakstu krājumā tiek apkopoti ikgadējo Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rīkoto starptautisko konferenču un semināru materiāli. Krājums „Valoda: nozīme un forma” paredzēts gan zinātniekiem un universitāšu valodniecības kursu docētājiem, gan doktorantiem u.c. līmeņu studentiem, gan citiem interesentiem.
2. Raksti tiek publicēti latviešu un angļu valodā. Rakstu autoriem lūgums pirms iesniegšanas pārbaudīt manuskripta valodu.
3. Visi raksti tiek divkārt anonīmi recenzēti.
4. Raksta ieteicamais apjoms – līdz 20 lpp.
5. Raksta noformējums:
 - a) teksts – *Times New Roman*, burtu izmērs 12, intervāls 1,5;
 - b) raksta nosaukums latviski – vidū, treknrakstā, 14;
 - c) raksta nosaukums angļiski – vidū, slīprakstā, treknrakstā 14;
 - d) autora (autoru) vārds un uzvārds – vidū, treknrakstā, 12;
 - e) ziņas par autoru (autoriem) – institūcija, darba vietas adrese, e-pasts – vidū zem autora vārda un uzvārda, burtu izmērs 12;
 - f) kopsavilkums latviešu valodā līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10;
 - g) 5–7 atslēgvārdi latviski, burtu izmērs 10;
 - h) teorētiskās literatūras atsauces un norādes – tikai tekstā apaļajās iekavās, norādot autora uzvārdu oriģinālrakstībā, publikācijas gadu, aiz komata lappusi, piem., (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211);

- i) ja ir atsauces uz vairākiem viena autora vienā gadā izdotiem pētījumiem, atsaucē (un arī literatūras sarakstā) aiz gada skaitļa pievienojams *a, b, c*, piem., (Paegle 2003a, 148);
- j) citāti tekstā pēdiņās (nekursivēti).
6. Raksta beigās – kopsavilkums angļu valodā (*summary*) līdz 250 vārdiem, burtu izmērs 10. Ja raksts ir angļu valodā, tad pievienojams kopsavilkums latviešu valodā (līdz 250 vārdiem).
7. Tekstā analizētie piemēri:
- numurējami ar (1), (2), (3) utt.;
 - kursivējami* un, ja iespējams, nošķirami jaunā rindkopā;
 - piemēru tulkojums vai skaidrojums liekams vienpēdiņās, piem., igauņu val. *hakkas õpetajaks* ‘kļuva par skolotāju’;
 - piemēri citās valodās (ne latviešu) glosējami saskaņā ar Leipcigas principiem
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
8. Tabulas, shēmas, attēli u.c. tekstā numurējami, tiem dodami nosaukumi un avotu norādes.
9. Literatūras saraksta noformējums:
- atsevišķi alfabēta kārtībā (pēc autoru/redaktoru uzvārdiem) dodami avoti un teorētiskā literatūra (tikai tie darbi, uz kuriem ir atsauces tekstā);
 - grāmatas:**
Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
Gramatiku, vārdnīcu u.c. bibliogrāfija dodama pēc zinātniskā redaktora vai sastādītāja vārda, ja tāda nav – pēc pirmā autora vārda kopā ar *et al.* (arī tekstā lietojamas atsauces pēc redaktora vai pirmā autora uzvārda; nosaukumu abreviatūras **nav izmantojamas**):
Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
Ja gramatikā u. tml. īpaši nepieciešams atsaukties uz atsevišķa autora rakstītu daļu:
Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.
 - raksti:**
Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietīšķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.
 - literatūra (arī teksti/piemēri/atsauces) kirilicā transliterējami latīņu burtiem (sk., piem., <http://translit.cc/>).

10. Ja nepieciešams, pirms literatūras saraksta dodams saīsinājumu un apzīmējumu saraksts. Ieteicams izmantot Leipcigas glosēšanas principos noteiktos saīsinājumus, sk. <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
11. Raksts iesniedzams elektroniski *Word* formātā, ja nepieciešams, pievienojot arī *PDF* versiju.
12. Redakcijas adrese:

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža 4a
Rīga, LV-1050
LATVIJA
E-pasts: *kalnaca@latnet.lv*; *andra.kalnaca@lu.lv*
ilokmane@latnet.lv; *ilze.lokmane@lu.lv*

LANGUAGE: MEANING AND FORM

These conference proceedings follow best practices in the ethics of scholarly publishing stated in the COPE's (Committee on Publication Ethics) Code of Conduct and Guidelines for all parties involved: Authors, Editors, Reviewers, and the Publisher; see <http://publicationethics.org/resources/code-conduct>.

PUBLISHING PRINCIPLES

1. Conference proceedings „Language: Meaning and Form” are published annually and cover a wide range of topics and approaches within current Latvian and general linguistics, including but not limited to grammar, pragmatics, semantics, cognitive linguistics and linguistic research methodology. The main aim of the proceedings is to bring together in one volume the various research results and theoretical developments that are presented each year at the international conferences and workshops organised by the Department of Latvian and General Linguistics of the Faculty of Humanities of the University of Latvia. The target audience of *Language: meaning and form* includes researchers, university lecturers, doctoral students and students at other stages of their training.
2. Articles are published in Latvian and English.
3. All articles are double-blind peer-reviewed.
4. Only articles of no more than 20 pages should normally be submitted for publication.
5. Formatting requirements. Please use Times New Roman size 12pt font and line spacing 1.5 lines throughout the text unless explicitly specified otherwise. The various components of the manuscript are to follow in the order shown below:
 - a) Article title in Latvian – centred, bold, 14pt.
 - b) Article title in English – centred, italic, bold, 14pt.
 - c) Author's (authors') name and last name – centred, bold, 12pt.
 - d) Author's (authors') affiliation, the full postal address of the affiliation, e-mail – centred, 12pt.
 - e) A summary of no more than 250 words in the language of the publication, 10pt.
 - f) 5–7 keywords in the language of the publication, 10pt.
 - g) Article's main text.

- h) A summary of no more than 250 words in English (for articles in Latvian) or in Latvian (for articles in English), 10pt.
 - i) A list of abbreviations and symbols may be included before the references. It is recommended to use the abbreviation style defined in the Leipzig Glossing Rules, see <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.
 - j) References.
6. In-text citations are enclosed in parentheses and include the author's last name in its original spelling, the year of publication and the page number preceded by a comma, e.g. (Paegle 2003, 148), (Nītiņa, Grigorjevs 2013, 305), (Biber et al. 2007, 211). When referencing two or more works by the same author in the same year the year should be followed by lower-case letters *a*, *b*, *c* to distinguish between the entries both in the in-text citation and the bibliography at the end of the paper, e.g. (Paegle 2003a, 148).
 7. Quotations are enclosed in double quotation marks (not italicised) in the running text.
 8. Language material in the text:
 - a) Numbered examples are numbered with parenthesised Arabic numerals, e.g. (1), (2), (3), and where possible set off in a separate paragraph.
 - b) All examples are italicised.
 - c) Translations and explanations of examples are enclosed in single quotes immediately following the example, e.g. *hakkas ūpetajaks* 'became a teacher' (Estonian);
 - d) Examples from languages other than Latvian are glossed in accordance with the Leipzig Glossing Rules (<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>).
 9. Tables, diagrams, illustrations, etc. are numbered, given a caption and their sources are referenced if applicable.
 10. Sources of language material etc. and references to theoretical literature are listed in two separate lists. Reference list entries are alphabetised by the last name of the first author / editor of each work. All and only works mentioned in the text must be included in the references.

a) **Books**

Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.

Grammars, dictionaries and other works containing contributions by many authors are cited by giving the last name(s) of the editor(s) or compiler(s). If there is no editor and there are more than three authors – by giving the last name of the first author followed by *et al.* (the same applies to in-text citations; book title abbreviations are to be avoided):

Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). 2013. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Biber, Douglas et al. 2007. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

In order to cite a specific article or chapter from an edited multi-author volume use the following style:

Lauze, Linda. 2013. Mutvārdu teksta sintakse. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 923–955.

b) **Articles**

Kvašīte, Regīna. 2004. Internacionālie lietišķie termini latviešu un lietuviešu vārdnīcās. *Linguistica Lettica*. 13. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–152.

c) Titles (also texts / examples / in-text citations) written in the Cyrillic alphabet are transliterated (see <http://translit.cc/>, for example).

11. Articles are to be submitted electronically as attachment files, in *Word*. An additional *PDF* copy may be attached if necessary.
12. Contact details of the editorial board:

The Department of Latvian and General Linguistics

Faculty of Humanities

University of Latvia

4a Visvalža Street

Riga, LV-1050

LATVIA

E-mail: kalnaca@latnet.lv; andra.kalnaca@lu.lv

ilokmane@latnet.lv; ilze.lokmane@lu.lv

Valoda: nozīme un forma 10.
Latvijas gramatiskā doma gadsimta gaitā, 2019
Sastādītājas un redaktors Andra Kalnača un Ilze Lokmane

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvārī 5, Rīgā, LV-1050
apgads@lu.lv